

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1989 **3** letnik 43

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Stih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 9. 1989.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Cvetka Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina), Maja Žvanut (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 200.000 din, za društvene člane 120.000 din, za društvene člane-upokojenece 90.000 din, za društvene član-študente 60.000 din (vse cene za letnik 43/1989, veljavne do 31. 12. 1989)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **60.000 din**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, oktober 1989

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

- Herbert Graßl, Položaj telesno in duševno prizadetih v antični družbi 311–317
 Status of Physically and Mentally Affected in Antique Society
 Положение телесно и ментально пораженных в античном обществе
- Peter Štih, Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaciji, 319–333
 New Attempts at Solving the Problematics of Croats in Caranthonia
 Новые опыты разрешения проблематики хорватов в Карантании
- Predrag Belić, Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569) – 2. del 335–348
 First Three Decades of the Society of Jesus and the Slovenes (1546–1569) – Part II.
 Первые три десятилетия Общества Иисусова и словенцы (1546–1569) – Ч.2.
- Karl Kašer, Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu financiranja s strani notranjeavstrijskih stanov 349–357
 Social Changes in the Croat-Slavonic Vojna krajina (Border-Land) after Cessation of Financing from the Inner-Austrian States
 Общественные изменения в хорватско-славонской Военной Краине после окончания финансирования со стороны внутреннеавстрийских сословий
- Katja Šturm-Schnabl, Slovenski narodni preporod in njegovi neposredni odnosi s francoskim razsvetljenstvom in jansenizmom 359–363
 Slovene National Revival and Its Direct Relations with the French Enlightenment and Jansenism
 Словенское национальное возрождение и его непосредственные отношения с французским просвещением и янсенизмом
- Günther Schödl, Paul Samassa. Biografski prispevek k predzgodovini ekstremnega nacionalizma v Nemčiji in Avstriji 365–385
 Paul Samassa. A Biographic Contribution to the Prehistory of Extreme Nationalism in Germany and Austria
 Пауль Самасса. Биографический вклад в предисторию экстремного национализма в Германии и Австрии
- Jože Pirjevec, Italijanska politika do nastajajoče Jugoslavije 387–391
 Italian Policy towards Yugoslavia in Formation
 Итальянская политика до формирующейся Югославии
- Janez Štergar, »Sredina« koroških Slovencev v času narodnoosvobodilnega boja 393–404
 The "Centre" of Carinthian Slovenes during the National Liberation War
 „Середина“ каринтийских словенцев во время народноосвободительной борьбы
- Eva Kosuvan, Izkušnje muzejskega pedagoga v Narodnem muzeju 405–409
 Experiences of a Museum pedagogue in the National museum
 Опыт музейного педагога в Национальном музее

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

- Mitja Skubic, Janoš Hunyadi v katalonski epski književnosti 411
 Janoš Hunyadi in Catalan Epic Literature
 Янош Гуньяди в каталонской эпической литературе
- Janez Cvirn, Volilne mahinacije v nacionalnih bojih na Štajerskem 412–416
 Electoral Machinations in National Conflicts in Styria
 Выборные махинации в национальных боях в Штирии
- Mateja Maček, Urejanje kmečkih dolgov v stari Jugoslaviji 417–439
 Managing Peasant Indebtedness in the Kingdom of Yugoslavia
 Регулирование крестьянских долгов в старой Югославии

KONGRESI IN SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES AND SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ, ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ

- Odkritje spominske plošče akad. prof. dr. Franu Zwitteru 22. aprila 1989 na njegovi rojstni hiši v Beli cerkvi. Potek slovesnosti (Stane Granda) 441
 Unveiling of commemorative Plate to Dr. Fran Zwitter on 22. April 1989 at the House of his Birth in Bela cerkev. Course of Solemnity
 Открытие мемориальной доски академику проф. д-р Франу Цвиттру 22. апреля 1989 на его родном доме в Белой церкви. Описание торжества

Nagovor ob odkritju spominske plošče profesorju Franu Zwitteru (Janko Pleterški)	442-443
Speech at Unveiling the commemorative Plate to Dr. Fran Zwitter	
Речь при открытии мемориальной доски профессору Франу Цвиттру	
Poročilo s 1. občnega zbora Zgodovinskega društva za južno Primorsko (Darko Darovec)	443-445
Report from the First General Meeting of the Historical Society for the South Littoral	
Отчет с Первой отчетной конференции Исторического общества для южной Приморски	
Posvetovanje »Metode in problemi proučevanja vsakdanjega življenja v času baroka« St. Pölten 10.-13. julij (Darja Mihelič)	445-446
Conference "Methods and Problems in Researching Everyday Life in the Period of Baroque". St. Pölten 10.-13. July 1989	
Совещание „Методы и проблемы исследования быта во время барокко“, Санкт Пёлтен 10-13 июля 1989 г.	
Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1989. Modinci 3.-7. julij 1989 (Stane Granda)	446-447
International Cultural-Historical Symposium Mogersdorf (Modinci) 1989 Mogersdorf 3.-7. July 1989	
Международный культурноисторический симпозиум Модинцы 1989. Модинцы 3-7 июля 1989	
Simpozij »Gibanje – 100 let socialdemokracije v Avstriji«. Dunaj 20.-22. april 1989 (France Rozman)	448-449
Symposium "100 Years of Socialdemocracy Movement in Austria". Vienna 20.-22. april 1989	
Симпозиум Сто лет движения социалдемократии в Австрии. Вена 20-22. апреля 1989	

IN MEMORIAM – В ПАМЯТЬ

France Ostaneč (Vasilij Melik – Slavica Pavlič)	450
Франце Останек	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И КРИТИКА

Renata Pillinger, Das Martyrium des heiligen Dasius (Rajko Bratož)	451-453
Hélène Ahrweiler, Politička ideologija Vizantijskog Carstva (Igor Grdina)	453-455
Georges Duby, Vreme katedrala (Igor Grdina)	455-456
Spisi dubrovačke kancelarije (Ignacij Vojte)	457-459
Fernand Braudel, Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče (Andrej Studen)	459-460
Acta Ecclesiastica Sloveniae, 10 (Stane Granda)	461
Intelletuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900-1950) (Branko Marušič)	462
Intelletuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900-1050). 1 – Relazioni, 2 – Comunicazioni e contributi (Branko Marušič)	462-463
Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Bojan Balkovec)	463-465
Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socializmu. Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945-1948 (Žarko Lazarević)	465-467
Ljubodrag Dimić, Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952 (Aleš Gabrič)	467-468

OBVESTILA – INFORMATIONS – ИНФОРМАЦИЯ

Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	469
Informations about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	
Извещение о выходе в свет Исторического журнала	

IZVLEČKI – ABSTRACTS – РЕЗЮМЕ

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 43, 1989, 3	XIII-XVIII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 43, 1989, 3	
Резюме статей и сообщений в Историческом журнале 43, 1989, 3	

Herbert Graßl

POLOŽAJ TELESNO IN DUŠEVNO PRIZADETIH V ANTIČNI DRUŽBI

Predavanje v Društvu za antične in humanistične študije Slovenije 18. 11. 1988.

Socialna zgodovina starega veka se tam, kjer se z njo intenzivno ukvarjajo, posveča pretežno trem področjem: višjim slojem družbe, ki jih raziskuje z metodami prozopografije, proučevanju položaja sužnjev in položaja žensk. Vsa tri področja se soočajo z metodičnimi vprašanji, zadnji dve tudi s tem, da posegata na območje, ki je ideološko obremenjeno. S temi vprašanji, kakor so lahko pomembna, pa pokrivamo le del družbene stvarnosti starega sveta. Raziskovanje specifičnih vprašanj obróbnih družbenih skupin pomeni znatno razširjenje perspektiv. Poleg tega pa se kaže na tem področju raziskav primanjkljaj, ki ga je treba zapolniti, če hočemo družbeno stvarnost starega sveta zajeti v njeni celovitosti. S tem se ne samo oblikuje bolj diferenciran pogled na antični svet, temveč tudi nujna podlaga za poznavanje podobnih procesov in pojavov marginalnih skupin v poznejših obdobjih, kar je zlasti važno za raziskovanje srednjega veka. Skupno in različno, trajno in to, kar je značilno le za neko obdobje, lahko šele na ta način pridejo do izraza v ostrejših obrisih. Celo moderna socialna politika bi mogla v luči tako zastavljenih analiz bolje izoblikovati svojo strategijo.

Ena najbolj vpadljivih skupin na tem področju so telesno in duševno prizadeti.¹ Ni treba posebej poudarjati, da pozornost, ki se posveča v zadnjem času prizadetim, pomeni izziv tudi za zgodovinarja starega veka. Če se ozremo po običajnih predstavah o družbenem položaju prizadetih v antiki, naletimo v ustreznih delih, ki jih večinoma niso napisali zgodovinarji starega veka, na resnično pavšalno podobo. Poleg predstave o uničevanju vsakršnega »nevrednega« življenja se poudarjata brezizhodnost in splošna beda. Študij antike doslej še ni dosti prispeval k temu, da bi se izoblikovala bolj natančna slika problema, predvsem da bi se pojasnili motivi za zaznamovanost prizadetih, njihovo samoocenjevanje, vključevanje v družbo in družbeno varstvo.²

Če hočemo dognati življenjsko resničnost telesno prizadetih, moramo najprej pregledati tista področja, ki so po našem mnenju predstavljala največjo oviro za vključevanje v družbo, religijo, medicino in pravo. Zaznamovanost telesno prizadetih je spadala v formalni in vsebinski sestav vseh antičnih religij, tako religioznih sistemov kot ljudskega verovanja. Zavračanje nepopolnih (to je nečistih) ljudi in strah pred nosilci magičnih moči in utelesanja zla³ sta temeljila na številnih kulturnih predpisih o čistosti za vernike in še posebej za svečenike.⁴ Pri znano tesni prepletenosti med religijo in politiko sta imeli ti dve tudi na zadnje področje (to je pravo) odločilen učinek.⁵ Tudi ideal kalokagatije (skladnosti med lepim in dobrim), ki mu ni bil zavezan samo svet grškega plemstva, se je zanesljivo uvrščal v ta sistem vrednot. Seveda je imel ta tudi

¹ Splošno k temi: H. Graßl, *Behinderte in der Antike*, Tyche 1, 1986, 118 ss.; A. A. M. Esser, *Das Antlitz der Blindheit in der Antike*, Leiden 1961².

² Prim. kratka izvajanja o tem pri M. Michler, *Die Krüppelleiden in »De morbo sacro« und »De articulis«*, *Sudhoffs Archiv* 45, 1961, 306 ss.; P. G. Maxwell-Stuart, *Interpretations of the name Oidipus*, *Maia* 27, 1975, 37 ss.

³ Prim. R. Parker, *Miasma*, Oxford 1983, 260 sl.; J. Bremmer, *Scapegoat Rituals in Ancient Greece*, *Harvard Studies in Classical Philology* 87, 1983, 301 ss.

⁴ *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (odslej RE), s. v. Hieréis, 1417; RE, s. v. sacerdotes, 1643.

⁵ U. Kahrstedt, *Griechisches Staatsrecht I*, Göttingen 1922, 133 ss.; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht I*, Leipzig 1887, 494.

svoje vrzeli, saj je znano, da so celo olimpijski bogovi prištevali medse telesno prizadetega Hefajsta.⁶ Vendar pa je bil on, rokodelec, predmet posmeha. Manj znani so nekateri svečeniki, ki so kljub svojim telesnim napakam opravljali svoje dostojanstvo, tako žrtveni svečenik Hegesistrat v Elidi, ki se je v trenutku obupa sam pohabil,⁷ ali pontifex maximus L. Caecilius Metellus.⁸ Katere pridržke je bilo tukaj treba preseči, kaže primer M. Sergija Sila.⁹ Potem ko je bil po številnih vojaških pohodih težko poškodovan in je zato imel namesto desne roke železno protezo, bi bil kot pretor izključen od žrtvenih obredov, če se ne bi z nezlomljivo voljo boril za svojo pravico. Ne smemo prezreti cele vrste kraljev, ki so bili telesno prizadeti: mitični atenski kralj Medon,¹⁰ Batos III. iz Kirene,¹¹ spartanski kralj Agesilaj,¹² Filip II. Makedonski,¹³ Prusias I. s pridevkom Hromi (cholós),¹⁴ in drugi.¹⁵ Od državnih dostojanstvenikov naj omenimo zgodovinarja in vojskovodjo Filista,¹⁶ konzula Gn. Oktavija¹⁷ in Cezarjevega privrženca P. Vatinija.¹⁸ Tukaj srečamo tudi več rimskih cesarjev: Klavdija,¹⁹ Vitelija,²⁰ Septimija Severa,²¹ Maksencija²² in Konstansa,²³ ki so imeli vsi bolj ali manj moteno gibanje. Seveda tudi ženskam ni bilo prizanešeno. Labda iz korintske plemiške družine Bakhiadov je bila zaradi telesne napake prezirana in je v izvenzakonski zvezi rodila Kipsela, ustanovitelja tiranske oblasti v Korintu.²⁴ Vsi ti so na različen način trpeli zaradi svoje usode, vendar so s svojim zgledom prispevali k temu, da so bile premagane podedovane tabu predstave in družbene ovire. Sem so bila usmerjena tudi tista etična prizadevanja, ki so s kritiko ideala kalokagatije, kot so jo izražali od Homerjevega Tersita prek Arhiloha pa vse do kinikov, ob zavračanju tako priročnega izenačevanja telesne in duševne prizadetosti,²⁵ utirala pot racionalnemu obvladovanju problema.

Antična medicina, četudi ni bila več prepričana v demonsko naravo prizadetega, je tega vendarle puščala ob strani. Strah pred obravnavanjem kroničnih bolezni, ki bi jih mogli razlagati kot božjo kazen, je prepuščal tiste, ki so iskali pomoči, verovanju v čudeže²⁶ ter božanstvoma ozdravljenja Asklepiju ali Izidi.²⁷ Do temeljitega preobrata v odnosu medicine do vprašanja prizadetih je prišlo šele s tako imenovanimi metodiki v cesarski dobi.

Tudi antična kazenskopravna praksa²⁸ z razvejanimi telesnimi kaznimi, katerih namen je bilo vidno izločevanje prizadetih, in ki je zaradi nepovratnih posledic povzročala trajno zaznamovanost, je tukaj pustila svoje sledi. Na tem mestu je treba zavriniti tudi zelo razširjeno pojmovanje, da je izpostavljanje prizadetih otrok ta problem še poostrilo. Nikakor se ne da zanikati, da so novo-

⁶ M. Delcourt, *Héphaistos ou la légende du magicien*, Paris 1957, 40 ss.

⁷ Herodot 3, 37.

⁸ Plinius, *Naturalis historia* 11, 174; k vprašanju historičnosti gl. O. Leuze, *Metellus caecatus*, *Philologus* 64 (N. F. 18), 1905, 95 ss.; Th. Köves-Zulauf, *Reden und Schweigen*, München 1972, 75 sl.

⁹ Plinius, *Naturalis historia* 7, 104 ss.

¹⁰ Pausanias, 7, 2, 1; k temu L. Piccirilli, *Gli arbitri interstatali greci I*, Pisa 1973, 300 ss.; J. Bremmer, *Medon, v: Perennitas. Studi in onore di Angelo Brelich*, Roma 1980, 67 ss.

¹¹ Herodot 4, 161 s.

¹² Xenophon, *Hellenika* 3, 3, 3; Plutarch, *Agesilaos* 3, 7; *Lysandros* 22, 10; *Moralia* 399 B; Pausanias 3, 8, 9; Cornelius Nepos, *Agesilaus* 8, 1; Iustinus 6, 2, 5 sl.

¹³ Demosthenes, *De corona* 67 = Aulus Gellius 2, 27, 1; Plutarch, *Moralia* 739 B.

¹⁴ *Die Fragmente der griech. Historiker* (F. Jacoby) 434 F 19, 3.

¹⁵ Aristoteles, *Fragmenta* 611, 23.

¹⁶ Diodorus 16, 16; Seneca, *Controversiae* 1, 4; Plutarch, *Dion* 35, 4 (po Timaju).

¹⁷ Sallustius, *Historiae, fragmentum* 2, 26.

¹⁸ RE s. v. P. Vatinius 3), 515 ss.

¹⁹ Suetonius, *Claudius* 2, 1; Seneca, *Apocolocyntosis* 5.

²⁰ Suetonius, *Vitellius* 16 sl.

²¹ *Historia Augusta, Septimius Severus* 18, 9 ss.

²² *Panegyrici Latini* 9, 4, 3.

²³ *Epitome de Caesaribus* 41, 24.

²⁴ Herodot 5, 92.

²⁵ E. Müller-Graupa, *Primitiae, Glotta* 19, 1931, 50 ss.

²⁶ O. Weinreich, *Antike Heilungswunder*, Gießen 1909; R. Herzog, *Die Wunderheilungen von Epidauros*, Leipzig 1931.

²⁷ Plutarch, *De Iside* 62.

²⁸ Gl. sedaj: *Du châtement dans la cité: Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, Collection de l'École française de Rome, 1984.

rojenčke iz verskih ali evgeničnih razlogov vedno znova izpostavljali, kar so izrecno odobrvali tudi filozofi in zdravniki. Kljub temu pa je bilo veliko že od rojstva prizadetih oseb, dejstvo, ki se gotovo ne da utemeljevati le z nedvomno nezadostnim postopkom preverjanja življenjske zmožnosti nekega otroka (kopanje v vinu, mrzli vodi in podobno). Odločitev o potrditvi in sprejetju ali o izpostavljenju otroka je namreč padla v trenutku, ko se je dalo jasno razpoznati le zanemarljivo majhno število telesnih hib.

Ko skušamo spoznati odnos do telesno prizadetih, nam more posredovati dragocene podatke analiza imen. V Grčiji²⁹ se pred 4. stoletjem pred Kristusom imena, ki kažejo na telesno prizadetost, pojavljajo le izjemoma. Par primerov: Myskelos (šepavec), po izročilu ustanovitelj Krotona,³⁰ ali Rhoikos (kriv, upog-njen) s Samoša, topilec rude. Vsekakor med njimi praktično ne najdemo plemčev, pa tudi ne sužnjev. Pač pa se ta imena pojavljajo bolj pogosto v sred-njih in nižjih slojih mestnega prebivalstva, kot jih srečujemo pri Aristofanu, in v določenih predelih grškega sveta (v Tesaliji, Bojotiji, na Evboji). Od 3. sto-letja pred Kristusom je teh imen vedno več, sedaj tudi kot vzdevkov.³¹ Povsem drugače so bile razmere v Rimu. Tukaj so bila »cognomina«, ki označujejo tes-lesno prizadetost, v republikanski dobi najbolj razširjena prav pri nobiliteti, nasprotno pa so bila le podpopvrčno zastopana pri sužnjih in osvobojencih.³² Pri sužnjih moramo iskati pojasnilo v tem, da je bila njihova uporabnost pred-nostni vidik tudi pri dajanju imen.³³ Pogostnost teh imen v krogih družbeno in politično vodilnega sloja v Rimu jasno kaže, da tukaj ne gre za nikakršno dis-kriminiranje, kar potrjuje tudi Horacij,³⁴ ki vidi v tovrstnem dajanju imen posebno nagnenje staršev do svojega telesno prizadetega otroka. Tudi Plutarh opozarja na različen pristop pri Grkih in Rimljanih.³⁵ Celo grški pregovori so preganjali telesne pomanjkljivosti z neusmiljeno okrutnostjo.³⁶

Veliko občudovanje zaslužijo prizadevanja telesno prizadetih za vključitev v družbo. Spriči skicirane lestvice vrednot se ne smemo čuditi, da mnogi Grki svoje telesne prizadetosti niso hoteli pustiti do veljave in telesnih pomanjklji-vosti tudi niso dovolili upodabljati (Agesilaj,³⁷ Filist³⁸ ali Antigon »Monophthal-mos«³⁹). Prizadevanje, postati enakovreden član družbe, je lahko vodilo v čez-merno kompenzacijo pri oblačenju, kar je ponovno zbuvalo porog okolice.⁴⁰ Le posamič in, le pri osebah najvišjega stanu se je obnašanje okolice prilagodilo prizadetim, kar je na opazovalca učinkovalo resnično smešno in je v takem obnašanju videl prilizovanje.⁴¹

Kot pripomočke za vključevanje v družbo naj omenimo načine, ki so omo-gočili lažje premikanje: uporabo mule,⁴² konja⁴³ ali celo voza.⁴⁴ Kakšne arhitek-tonske ovire so morali telesno prizadeti premagovati v antičnem mestu, nam zelo dobro prikazuje poročilo sla v delu »Tragodopodagra«, spisu iz korpusa Lukianovih del.⁴⁵ Bog Hefajst si je lahko skonstruiral dva avtomata kot pripo-

²⁹ F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917, 491 ss.

³⁰ M. Giangiulio, Deformità eroiche e tradizioni di fondazione, Annali della Scuola normale superiore di Pisa (Lettere, storia e filosofia) XI, 1, 1981, 2 ss.

³¹ RE S. v. Spitznamen.

³² I. Kajanto, The Latin Cognomina, Helsinki 1965, 63 sl.: 132 ss.

³³ Prim. Seneca, Epistulae morales 80, 9.

³⁴ Saturae 1, 3, 43.

³⁵ Plutarch, Coriolanus 11, 6.

³⁶ RE s. v. Paroimia, 1719.

³⁷ Plutarch, Agesilaos 2, 3; Apuleius, Apologia 15, 1.

³⁸ Die Fragmente der griech. Historiker (F. Jacoby), 566 Fr. 115.

³⁹ Plinius, Naturalis historia 35, 90; Antigon je dal usmrtiti sofista Teokrita, ker mu je ta oponašal, da ima le eno oko: Plutarch, Moralia 11, 15. Splošno k temu tudi Cicero, De finibus 5, 46.

⁴⁰ Prim. Lukianos, Adversus indoctum 6, 105.

⁴¹ Athenaios, Deipnosophistai 6, 248 sl.; Strabo 17, 2, 3; Diodorus 3, 7 (po Agatarhidu).

⁴² Lysias 24, 10 ss.

⁴³ Plutarch, Kleomenes 37, 3.

⁴⁴ Plutarch, Timoleon 38, 6; Cornelius Nepos, Timoleon 4, 2; Plinius, Naturalis historia 7, 141: Leges XII tabularum 1, 3.

⁴⁵ (Lukianos). Tragodopodagra 221 ss.

močka,⁴⁶ smrtniki pa so se morali zadovoljiti s primitivnimi opornimi palicami, protezami in podobno opravo.⁴⁷

Možnosti za vključevanje v družbo so bile odvisne od gmotnih virov posameznika. Bistveno merilo za poseganje države na to področje je bil vzrok za telesno prizadetost. Vojni invalidi so lahko računali na splošno priznanje pomoči⁴⁸ in to dejstvo je bilo psihološko izredno pomembno. V Atenah segajo začetki državne oskrbe vojnih invalidov že v Solonov čas,⁴⁹ v večjem obsegu pa se ta uveljavi od Pejsistrata dalje. Točna oblika organizacije te pomoči za to dobo vsekakor ni dosti znana. Do odločilnega preobrata v oskrbovanju telesno prizadetih je prišlo v 5. stoletju pred Kristusom. Tedaj se je bilo mogoče potegovati za pomoč ne oziraje se na vzrok za prizadetost, in to je bilo odvisno od velikosti premoženja. Vendar pa je izplačana podpora zadostovala le za približno polovico minimalnih eksistenčnih potreb. Zakonska določba⁵⁰ je dajala državljanu pravico, da se poteguje za državno podporo. Iz drugih grških mest ne poznamo nobenega tovrstnega primera. Šele v vojski Aleksandra Velikega ponovno naletimo na to vprašanje. Upor vojakov v mestu Opis je sprožila načrtovana odpustitev makedonskih vojnih invalidov,⁵¹ ki so jih končno s častmi in nagradami poslali domov. Ta primer nam kaže, da invalidi niso mogli uveljavljati nikakršne pravne zahteve po gmotni zagotovitvi svoje družbene eksistence, vendar so s pritiskom dosegli, da so bili izenačeni z odsluženi vojniki. Vladar je hotel z dodatnimi počastitvami olajšati njihovo ponovno vključitev v družbo. Tudi v rimski vojski je ta problem zaradi poklicne narave vojaškega stanu imel velike razsežnosti. V zgodnjem cesarstvu so bili predčasno odpušteni invalidi (causarii) izenačeni z veterani, v pozni antiki pa se je njihov položaj znatno poslabšal.⁵² Civilni invalidi so bili v cesarski dobi deležni le pravne pomoči (za to je skrbel »curator debilium«), niso pa dobivali nikakršne neposredne finančne podpore. Ugotoviti moramo tudi, da so telesno prizadeti v posameznih delih države živeli v dokaj različnih pogojih. Ti so bili v Egiptu neprimerno ugodnejši kakor drugod. Del problemov se je reševal tudi v okviru družbenih vezi in organizacijskih oblik kot so bile oikos, prijateljstvo, družina in klientela. Pri propadu teh ustanov in pomanjkljivem državnem angažmaju je krščanska cerkvena organizacija lahko zapolnila to vrzel.

Zaradi takih razmer nas ne sme presenetiti dejstvo, da so telesno prizadeti opravljali delo, ki jim je omogočalo fizično preživetje. Beračenje in šamomor, kakor se ju je bilo v takih razmerah vedno treba bati in sta bila (v skladu z etiko časa) gotovo tudi dostikrat izbrana pot, sta lahko pomenila le nezadosten izhod. Seveda je treba tukaj upoštevati razlike z ozirom na način, stopnjo in časovni začetek prizadetosti, pa tudi dejavnost in družbeni položaj prizadetega. K bolj znanim primerom spadajo nekateri filozofi, ki so oslepelili kasneje (Demokrit, Anaksagoras, Antipater iz Kirene, Asklepiad iz Fleja, Diodot), ki so svojo dejavnost opravljali naprej, kar se je s častjo poudarjalo.⁵³ Telesno pri-

⁴⁶ Homer, *Ilias* 18, 417.

⁴⁷ W. v. Brunn, *Der Stelzfuß von Capua und die antiken Prothesen*, *Sudhoffs Archiv* 18, 1926, 351 ss.; L. J. Bliquesz, *Classical Prosthetics*, *Archaeology* 36, 5, 1983, 25 ss.

⁴⁸ Plinius, *Naturalis historia* 7, 141; Aelianus, *Varia historia* 5, 19; Cicero, *De oratore* 2, 249; Seneca, *Controversiae* 1, 4.

⁴⁹ Plutarch, *Solon* 31, 3; *Herakleidos Ponticos*, *Fragm.* 149 W.

⁵⁰ Aristoteles, *Athenaion politeia* 49, 4.

⁵¹ Plutarch, *Alexandros* 71, 2; Arrianos, *Anabasis* 7, 8, 1 ss.

⁵² Gl. H. Graßl, *Missio causaria*, v: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz*, Wien 1985, 281 ss.

⁵³ Cicero, *Tusculanae disputationes* 5, 111 ss.

⁵⁴ Valerius Maximus 8, 7, 4.

⁵⁵ Valerius Maximus 8, 7, 5.

⁵⁶ Suetonius, *De grammaticis* 3.

⁵⁷ Libanius, *Epistulae* 361 (10, 344, 1 F.).

⁵⁸ RE s. v. Alexion 6).

⁵⁹ Athenaios, *Deipnosophistai* 8, 338 a.

⁶⁰ Plutarch, *Perikles* 27, 3 = *Die Fragmente der griech. Historiker*, 70 F 195.

⁶¹ Marcus Aurelius 7, 7; Gregorius Nyssenus, *Patrologia Graeca* 46, 784; Ulpianus, *Digesta* 29, 1, 4.

⁶² Lukianos, *Dialogi mortuorum* 27, 9.

⁶³ Apuleius, *Metamorphoseis* 6, 18, 4: 6, 20, 2.

zadeti so bili tudi pravniki učenjaki Livij Druz,⁵⁴ Pontij Lup⁵⁵ in Publilij Senator. Kot gramatik je Opij Har (Oppius Chares) še v visoki starosti že slep in napól hrom opravljal svojo učiteljsko dejavnost,⁵⁶ tudi pesnik in učitelj Kleobul⁵⁷ je bil zaradi tega deležen priznanja. Gramatik Aleksion⁵⁸ je bil hrom, prav tako komponist Dorion,⁵⁹ ki je ohranil svojo šaljivost. Ko mu je pri neki pojedini izginil čevelj (ki je bil posebne vrste izdelek), je dejal povsem mirno: »Navihancu ne privoščim nič hujšega kot to, da bi se mu čevelj lahko podal na nogo!« Inženir Artemon iz Klazomen⁶⁰ se je dal nositi na delovno mesto v nosilnici. Vse te dejavnosti so bile še združljive z vsakokratno telesno prizadetostjo. Večje začudenje pa lahko izzove dejstvo, da se omenjajo tudi telesno prizadeti vojniki.⁶¹ Možen vzrok za to je bilo kronično pomanjkanje rekrutov v pozni antiki.

Tudi fizično aktivni ljudje so bili prisiljeni, da so opravljali svoje delo kljub telesni prizadetosti, do visoke starosti. Hrom in slaboviden star ribič,⁶² hrom gonjač oslov⁶³ in hrom pastir⁶⁴ nastopajo kot običajni literarni liki. V velemestih (na primer v Aleksandriji)⁶⁵ je telesno prizadeti lahko dobil zaposlitev in podporo, kar je povzročilo velik dotok teh ljudi v mestna središča.⁶⁶ Tudi v Atenah so morali telesno prizadeti še naprej delati, kot je razvidno iz primera šepavega vinskega točaja ali kot nam kaže pohabljenec v Lizijevem obrambnem govoru.⁶⁷ Ta primer kaže tudi to, da je bila predpogoj za pravico do državne podpore omejena sposobnost pridobivanja zaslužka.⁶⁸

Vedno znova se omenjajo telesne poškodbe tudi pri sužnjih. Te pri pridobitvi sužnja pogosto niti niso bile razpoznavne, bile pa so posledica delovnih nesreč ali pa so se pojavile pri doma rojenih sužnjih. Sem spadajo telesno prizadeti na nekem posestvu v Atiki,⁶⁹ grbasti suženj Klesip,⁷⁰ gluhi mulovodec,⁷¹ hromi suženj stotnika v Kafarnaumu.⁷² Pri teh osebah gre za primere sovpadanja posameznikovega trpljenja z njegovo osebnopravno odvisnostjo. Razpetost med protislovja se izraža tudi v dejstvu, da je bilo po eni strani sužnjem v primeru telesnih poškodb s strani tretje osebe zagotovljeno od države boljše varstvo kakor svobodnim, po drugi strani pa se je nahajal suženj v neomejeni kazenski oblasti gospodarja, ki je vključevala tudi pravico do težkih telesnih kazni. Ekscesna uporaba te kazenske oblasti je bila vsekakor po družbenih normah prepovedana.

O osebah, ki so bile telesno prizadete od rojstva, je prav malo znanega. Pesnik in pevec Ksenokrit iz Lokrov,⁷³ slep od rojstva, je vsekakor moral biti deležen izobrazbe, tako kot je bilo to pogostokrat pri glasbenikih. V tej zvezi moramo omeniti tudi nemega atleta Ehekla⁷⁴ in Q. Pedija, ki se je izučil za slikarja.⁷⁵ Ne smemo pozabiti tudi na Hefajsta. Kot šepav na obe nogi je bil izučen za kovaško obrt in je veljal za mojstra svojega poklica, za božjega zaščitnika vseh rokodelcev. Ali bi mogli najti jasnejši dokaz za to, da so le-ti dosežke nekoga, ki je bil telesno prizadet, popolnoma priznavali?

Tudi pristop in ravnanje v odnosu do duševno prizadetih⁷⁶ sta bila razpeta med protislovja, tako v posameznih kulturah, v vsakokratnem družbenem okolju, v posameznih vrstah virov. Usoda teh ljudi je bila v rokah družinskih članov, predvsem njihovo varstvo, kar je izzivalo vedno znova pravne posege.⁷⁷

⁵⁴ Talmud Sabb. 32 a.

⁵⁵ Historia Augusta; Saturninus 8, 6.

⁵⁶ E. Patlagean, Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, Paris 1977, 179 ss.

⁵⁷ Aristophanes, Aves 1291 sl.; Lysias 24, 4 ss.

⁵⁸ Besedilo pri Aristotelu (Athenaion politeia 49, 4) bi moglo kazati na to.

⁵⁹ Isaios, Fragm. 5 Loeb = Pollux 2, 61.

⁶⁰ Plinius, Naturalis historia 34, 11.

⁶¹ Martialis 11, 38.

⁶² Matejev evangelij 8, 5 ss.

⁶³ RE s. v. Xenokritos 2).

⁶⁴ Aulus Gellius 5, 9, 5 sl.; Valerius Maximus 1, 8 ext. 4.

⁶⁵ Plinius, Naturalis historia 35, 21.

⁶⁶ Gl. k temu G. Rosen, Madness in Society, London 1968, 71 ss.; Isti, Some notes on greek and roman attitudes toward the mentally ill, v: Medicine, Science and Culture. Historical essays in honor of O. Temkin, Baltimore 1968, 17 ss.

⁶⁷ Platon. Nomoi 11, 934 C-D; Leges XII tabularum 5, 7 b; Digesta 48, 9, 9, 2; 1, 18, 14.

Sicer pa se država za duševno bolne osebe ni zanimala. V Atenah je domnevno obstajala dolžnost družine, da obvesti državno oblast o duševni prizadetosti kakoga svojega člana.⁷⁸ Zaščiteno je bil zdravi del družine, predvsem v premoženjskopravnem oziru. Oporoka, ki jo je napravil duševni bolnik, ni bila veljavna. Proti zapravljanju premoženja se je dalo vložiti tožbo, kupne pogodbe so bile zaščitene.⁷⁹ Vključevanje teh ljudi v družbo ni bilo mogoče in celo tak filozof kot je bil Seneka, je duševno moteno osebo v svoji bližini sprejel na znanje odklonilno.⁸⁰ Oskrba duševnih bolnikov, ki niso mogli živeti v okviru družine, ni bila zagotovljena.⁸¹ Novela cesarja Justinijana⁸² nam dokazuje, da so tudi najbližji sorodniki to skrb zanemarjali; v tem primeru so bile tuje osebe, ki so skrbele za duševnega bolnika, uvrščene med njegove dediče.

Postopanje družinskih članov s številnimi duševnimi bolniki je bilo dostikrat zelo surovó: vezanje, vklepanje v verige, zapiranje (ne le v primeru nevarnih oseb, vse to je bilo na dnevnem redu in tega država ni omejevala. Proti takemu postopanju so dvignili glas nekateri zdravniki (Asklepijad, Kels, Soran, Aretaj). Ti so zagovarjali uporabo teh sredstev samo v primeru nevarnosti, kar pa je sprožalo vprašanja lastne varnosti.⁸³ To prosvetljeno stališče medicine cesarske dobe je sprejelo tudi pravoznanstvo, kar se je izražalo v priznavanju možnosti ozdravitve in začasnosti pojava duševne zmedenosti. V tej zvezi naj omenimo epizodo iz življenja cesarja Hadrijana.⁸⁴ Ko je vladarja nasilno napadel neki očitno duševno neuravnovešen suženj, ga je ta po preiskavi primera prepustil v nadaljnjo postopanje zdravnikom. To je jasen primer humanosti v vodenju države v tisti dobi:

Če se je duševni bolnik pojavil na cesti, so ga zasmehovali in ga zmerjali;⁸⁵ otroci so ga obkladali z zmerljivkami,⁸⁶ omenja se celo primer, da je bila taka oseba zaznamovana s črno barvo.⁸⁷ Da bi take bolnike odgnali od sebe, so ljudje radi zgrabili za kamenje⁸⁸ ali pa so pljuvali pred njimi.⁸⁹

S tem pregledom položaja telesno in duševno prizadetih v antični družbi želimo poudariti, da se zgodovina starega veka more in mora izjasniti tudi ob problemih našega časa, in to v obojestransko korist. Današnja družba lahko svoja izhodišča za reševanje teh vprašanj iz daljše zgodovinske perspektive lažje in bolje oceni in ovrednoti, zgodovina starega veka pa lahko nudi dokaz za to, da je prva družbeno relevantno delo zmožna in pripravljena opraviti.

Prevedel Rajko Bratož

⁷⁸ Plutarch, Solon 8, 2.

⁷⁹ Demosthenes 46, 14; Aristoteles, Athenaion politeia 35, 2; Theophrastos pri Stobaios, Florelegium 44, 22, 4; prim. tudi Philo, De plant. 101, z nasvetom, da duševnemu bolniku shranjene premičnine (depositum) ni treba vračati, ker ta od nje nima nobene koristi.

⁸⁰ Seneca, Epistulae morales 50, 2.

⁸¹ Prim. Historia Augusta, Alexander 34, 2; Artemidoros, Oneirokritikos 1, 76; 3, 42.

⁸² Novellae 115 III 12; IV 6.

⁸³ Lukianos, Symposion 20.

⁸⁴ Historia Augusta, Hadrianus 12, 5.

⁸⁵ Platon, Euthydemos 3 C; Livius 1, 56; Euripides, Hercules furens 950; Sophokles, Aias 382; 454; Horatius, Epistulae 1, 1, 10; Phaedrus 3, 14, 3.

⁸⁶ Artemidoros, Oneirokritikos 3, 42; Philo, Flacc. 36 ss.

⁸⁷ Horatius, Saturae 2, 3, 246.

⁸⁸ Aristophanes, Vespae 1491; Aves 524 sl.; Acharnenses 1168; Plautus, Poenulus 528; Captivi 550 ss.

⁸⁹ Theophrastes, Charakteres 16, 14.

Zusammenfassung

DIE STELLUNG VON BEHINDERTEN IN DER ANTIKEN GESELLSCHAFT

Herbert Graßl

Nach einleitenden Überlegungen zur Bedeutung sozialgeschichtlicher Fragestellungen im allgemeinen und Randgruppenproblemen im besonderen werden körperlich und geistig Behinderte näher untersucht; dabei ist es das Ziel, die Motive für die Stigmatisierung, die Selbsteinschätzung der Betroffenen, ihre mögliche Integration und soziale Absicherung zu klären.

Bei den Körperbehinderten erweisen sich Religion, Medizin und Rechtspflege als die größten Integrationsbarrieren, doch zeigen alle diese Bereiche auch eine gewisse Durchlässigkeit. Wir kennen Götter, Priester, Könige und Kaiser, die zu den Körperbehinderten zu zählen sind und die alle an ihrem Schicksal zu leiden hatten. Erst spät hat die antike Medizin hierin ein besonderes Problem gesehen. Die Strafrechtspraxis mit den häufigen Körperstrafen hat das Problem natürlich ebenfalls verschärft.

Zur Aufhellung der Einstellung gegenüber Körperbehinderten kann die Namensforschung wertvolle Beiträge liefern: wenige und dazu späte Behindertennamen in Griechenland, in Rom dagegen Verbreitung gerade bei der republikanischen Nobilität. Die Integration der Behinderten, die sich wie auch heute noch als sehr schwierig gestaltete, war auch von der ökonomischen Lage des Betroffenen abhängig. Staatliche Hilfestellung wie in Athen war ursprünglich an engumgrenzte Ursachen (Kriegsinvalidität), später an ein Einkommenslimit gebunden. Vielfach waren Behinderte der Gnade der Mächtigen überantwortet: so die Soldaten Alexanders des Großen, später die »causarii« des römischen Kaiserheeres. Angesichts dieser Situation verwundert es auch nicht, daß Körperbehinderte auch im Arbeitsprozeß zu finden sind; damit soll gezeigt werden, daß es auch Alternativen zu Bettelei oder Freitod gab. Hier ist natürlich nach Art, Grad und zeitlichem Beginn der Behinderung sowie Tätigkeit und sozialer Stellung des Behinderten zu differenzieren. Aus dem Bereich der Philosophen, Juristen, Grammatiker, Musiker, Techniker stehen uns Beispiele für eine Verbindung von Behinderung mit beruflicher Tätigkeit zur Verfügung. Doch auch Soldaten, Fischer, Hirten, Landarbeiter, Handwerker, wo ja körperlicher Einsatz gefragt war, sind hier zu finden: für diese Personen war Arbeit eine Überlebensfrage. Auch Körperbehinderte Sklaven und Strafgefangene sind in diesem Rahmen zu betrachten. Eine Ausbildung von Behinderten, die daraus einen Lebensunterhalt finden sollten, ist in mehreren Fällen belegt. Die Lage der geistig Behinderten wiederum war in die Hand der Familienangehörigen gelegt. Hier steht das Problem der Überwachung dieser Personen und der vermögensrechtliche Schutz der übrigen Familienmitglieder und der Gesellschaft im Vordergrund. Gegen oft rohe Methoden im Umgang mit Geisteskranken erhoben einige Ärzte ihre kritischen Stimmen, was dann auch auf die Rechtssprechung ausstrahlte. An der ablehnenden Haltung der Volksmasse hat dies allerdings nichts geändert.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno-izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu, ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Peter Štih

NOVI POSKUSI REŠEVANJA PROBLEMATIKE HRVATOV
V KARANTANIJIReferat na simpoziju Etnogeneza Hrvatov
v zgodnjem srednjem veku (Zagreb 17., 18.
1. 1989).

Problematiko karantanskih Hrvatov, h kateri se zgodovinopisje znova in znova vrača že več kot 150 let, markira glede virov navidez v sebi kontradiktorno dejstvo. Od vseh sledov hrvaškega imena na širokem prostoru od Zakarpatja, preko Alp in Dinaridov, do Grčije¹ je prav prostor nekdanje Karantanije na današnjem Koroškem in zgornjem Štajerskem najbogatejši s temi imeni.² Tej kvantiteti podatkov pa daje za starokarantanski prostor posebno kvaliteto še omemba posebnega hrvaškega okraja (pagus Crouuati) v štirih listinah iz druge polovice 10. stoletja³ in omemba hrvaške desetine (decima ad Chrowat) v zgornji dolini Mure v drugi polovici 11. stoletja.⁴ Ob tem, glede na ostala področja relativno bogatem gradivu se je zgodovinopisje nadejalo uspešni rešitvi hrvaškega vprašanja v Karantaniji. Toda, kot dokazuje neprestano vračanje historiografije na to problematiko, je tudi tega relativno bogatega gradiva premalo za konkretnije ugotovitve mesta in vloge teh Hrvatov v karantanski skupnosti in za kolikor toliko enotno mišljenje zgodovinarjev glede tega vprašanja.

V jedru diskusije starejšega zgodovinopisja je ležalo predvsem vprašanje lokalizacije pagusa Crouuati. Tako je že A. Muchar,⁵ ki stoji na začetku reševanja vprašanja karantanskih Hrvatov v historiografiji, v prvi polovici 19. stoletja napačno lokaliziral pagus Crouuati na zgornjo Muro med Knittelfeldom in Leobnom. To razlago sta nato prevzela tudi P. J. Šafarik in F. Rački,⁶ a že 1868 je M. Felicetti v posebni razpravi⁷ zavrnil Mucharjevo lokalizacijo in pagus Crouuati pravilno postavil zahodno od Št. Vida (St. Veit) v porečje Gline

¹ Mimo hrvaških toponimov z nekdanjega in današnjega slovenskega ozemlja (glej naslednjo op.) se je ime Hrvat ohranilo v nekaterih krajih ob Saali (Chruuati pri Halleu 901; Churbate oziroma Grawat v 11. stoletju ob Saali; Korbetha pri Weissenfelsu), na Moravskem (Charvaty pri Olomoucu), Slovaškem (Chorvaty in Chorvatice pri Varadu), v Spodnji Avstriji (Grosskrut, 1055 kot Crvbeten), v Makedoniji (Hrvati pri Bitoli) in Grčiji (Harvati, Harvation v Atiki, Harvati pri Mikenah in Harvata na Kreti). Glej npr. L. NIEDERLE, *Slovanske Starožitnosti II, Pávod a počátky Slovanů Jižních I (1906)*, 2 (1910), 244—280, 385—390; B. GRAFENAUER, *Hrvati (ime)*, Enciklopedija Jugoslavije IV, 1960, 37; H. LOWMIANSKI, *Poczatki Polski II*, Warszawa 1964, 182—200; O. KRONSTEINER, *Gab es unter den Alpen slawen eine kroatische ethnische Gruppe?*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 24, 1978 (ponatis v *Österreichische Namenforschung* 6, 1978), 137 sl.

² Od približno 20 hrvaških toponimov, ki se nanašajo na zgodnjersrednjeveški čas in ki jih je v evropskem okviru naštel O. KRONSTEINER, O. c., 137 sl., jih 10 odpade na nekdanji in današnji slovenski prostor. Pri tem je upošteval, kot pravi, le gotove primere, saj niso vsa iz Kraut — ali Krotten — sestavljena krajevna imena v zvezi s Hrvati. Prav tako ni upošteval sekundarnih imen kot npr. Kraubathgraben, ki spada h krajevnemu imenu Kraubath (op. 3). V tem smislu je B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, Historijski zbornik XI—XII, 1958—1959, 214, za ta prostor naštel kar 18 hrvaških toponimov: na Koroškem 7 (Kronsteiner 4), na Štajerskem (Karantanska in Podravska krajina z grofljami na zg. Muri) 10 (K. 5) in na Kranjskem (Kranjska in Savinjska krajina) 1 (K. 1). Kateri so ti kraji in kje ležijo glej zemljevid »Hrvaška« krajevna imena B. GRAFENAUERJA v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Zgodovina agrarnih panog II, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, 288.

³ A. JAKSCH, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Klagenfurt 1904, št. 115, 125, 149; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, l. 954 (št. 401), l. 961 (št. 407), l. 979 (št. 466), l. 993 (št. 513).

⁴ J. ZAHN, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I*, Graz 1875, št. 77.

⁵ A. MUCHAR, *Versuch einer Geschichte der slaw. Völker an der Donau*, Steiermärkische Zeitschrift VI—X, 1825—1830 (citata po B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 207); ISTI, *Geschichte des Herzogthums Steiermark II*, 1845, 64—72. Na tem mestu ni podan natančen pregled historiografije glede Hrvatov v Karantaniji, saj je za čas do leta 1959 to opravil že B. GRAFENAUER, *Hrvati v Karantaniji*, 207 sl.; historiografija je obravnavana le v toliko, kolikor je v tem primeru potrebno.

⁶ P. J. ŠAFARIK, *Slovanske starožitnosti*, Praha 1837, 707 sl.; F. RAČKI, *Odlomci iz držav-nog prava hrvaatskega za narodne dynastie*, 1861, 9.

⁷ M. FELICETTI v. LIEBENFELS, *Über die Lage des »pagus Chrouuati«*, Beiträge zur Kunde der steiermärkischen Geschichtsquellen 5, 1868, 96—104.

na Koroškem. Vendar s tem diskusija okrog lege tega hrvaškega okraja ni bila končana. Iz različnih vzrokov so namreč nekateri zgodovinarji ta relativno majhen okraj raztegovali v strogi center Karantanije — na Gosposvetsko polje. Tako je npr. V. Klaič ob napačnem razumevanju Felicettija menil, da je ležal pagus Crouati »upravo na Gosposvetskom polju i u njegovoj okolici, dakle na onom rimskom starinom posvečenom tlu, gdje su stolovali prvi slavenski knezovi Karantanije«. ⁸ Podobno je razširil »den alten Gau Crovati« na področje Krnskega gradu in Gosposvetskega polja tudi P. Puntchart. ⁹ Isto mnenje pa je zastopal tudi F. Šišić ¹⁰ in seveda L. Hauptmann, od katerega je Šišić povzema. Kot glede marsikateri poteze starejše slovenske zgodovine je bilo tudi glede vprašanja Hrvatov v Karantaniji prelomnega pomena delo Ljudmila Hauptmanna. Ta lucidni zgodovinar je v skoraj štirih desetletjih, v celi vrsti razprav, ki so nastajale med leti 1915 in 1954, ¹¹ ne samo poiskal in odkril nove sledove Hrvatov med Slovenci in s tem razširil tozadevno dokumentacijo, ampak je predvsem tem Hrvatom v Karantaniji dal novo vsebino in vlogo. Postavil je tki. hrvaško teorijo, katere bistvo je, da so se po prenehanju obrske oblasti nad alpskimi Slovani uveljavili v Karantaniji Hrvati — kosezi kot plemstvo nad Slovani — hlapci. Čeprav se to njegovo mnenje ni uveljavilo in ga je znanstvena kritika zavrnila, je vendarle pomenilo začetek kvalitativno novega raziskovanja problematike Hrvatov v Karantaniji. S to svojo teorijo in reakcijo kritike nanjo je Hauptmann opredelil smer, v katero se je reševalo to vprašanje vse do konca petdesetih let našega stoletja. Ob J. Malovih nesrečnih poskusih ¹² in po A. Jakshevem ¹³ zavračanju nekaterih Hauptmannovih točk je leta 1932 M. Kos ¹⁴ pokazal na trhllost Hauptmannove teorije v dveh bistvenih delih: pagus Crouati = breška grofija (po obsegu) in Hrvat = kosez. Končno se je v več svojih tekstih dotaknil vprašanja karantanskih Hrvatov in zavračal Hauptmannovo teorijo tudi Bogo Grafenauer. ¹⁵ V tem okviru je posebne važnosti njegova razprava Hrvati u Karantaniji, ¹⁶ v kateri je najprej natančno in kritično pregledal razvoj in stanje te problematike v historiografiji, in nato v vseh glavnih točkah zavrnil Hauptmannovo mnenje. Njegovo razpravljanje je pokazalo, da vemo — kljub vsem naporom historiografije — o Hrvatih v Karantaniji zelo malo gotovega in trdnega; celotno stanje »hrvaške« problematike

⁸ V. KLAČ, *Hrvati i Hrvatska, Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda*, Zagreb 1930 (II. izd.), 16 sl.; glede napačnega razumevanja Felicettija glej B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 208.

⁹ P. PUNTSCHART, *Herzogseinsetzungen und Huldigung in Kärnten*, Leipzig 1899, 177 sl.

¹⁰ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 299.

¹¹ L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen unter den Slowenen von Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten*, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 36, 1915, 256—266; ISTI, *Staroslovenska družba in njeni stanovi*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 1, 1918, 79—99; ISTI, *Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«*, Čas 17, 1923, 26—29 (paginacija po separatu); ISTI, *Prihod Hrvatov*, Buličev zbornik, 1924, 515—545; ISTI, *Dolazak Hrvata*, Zbornik kralja Tomislava, JAZU 1925, 86—127 (hrvaški prevod predhodne razprave); ISTI, *Karantanska Hrvatska*, prav tam, 297—317; ISTI, *Die Herkunft der Kärntner Edlinge*, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21, 1928, 245—279; ISTI, *Hufengrößen im bayerischen Stammes- und Kolonialgebiet*, prav tam, 386—413; ISTI, *Kroatien, Goten und Sarmaten*, Germanoslavica 3, 1935, 95—127, 315—353; ISTI, *Seobe Hrvata i Srba*, Jugoslovenski istorijski časopis 3, 1937, 30—61; ISTI, *Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu*, SAZU, dela razreda za zgodovinske in družbene vede 10/2, 1954, 75—127.

¹² J. MAL, *Nova pota slovenske historiografije?*, Čas 17, 1923, 185 sl.; ISTI, *Epilog k staroslovenski svobodi*, Čas 17, 1923; ISTI, *Karantansches Kroatien*, Wirtschaft und Kultur (Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch), 84—91; ISTI, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*, Ljubljana 1939, 43—66. Glej kritiko B. GRAFENAUER, *Svoboda ali sužnost?*, Čas 33, 1938/39, 317—319.

¹³ A. JAKSCH, *Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg*, Sitzungsberichte d. Akademie d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl., 205, 5. Abh., 1927, 4 sl.; kritika dokazovanja o Hrvatih kot karantanskemu vladajočemu sloju s pomočjo Konstantina Porfirogeneta.

¹⁴ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, Geografski vestnik VIII, 1932, 112—115.

¹⁵ B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 29—42, 320—383; ISTI, *Sklabarhontes = »gospodarji Slovanov«* ali »slovenski knezi«, Zgodovinski časopis 9, 1955, 202—219; ISTI, *Vprašanja županov, »Hrvatov«* in ustoličevanja koroških vojvod; Naša sodobnost III, 1955, 1136—1140; ISTI, *Ocena razprave Stejepana Antoljaka, Hrvati u Karantaniji* (Godišen zbornik na Filozofskiot fakulteti na Univerzitetu vo Skopje, Istoriskofilološki oddel, Knjiga 9, 1956, 15—38) v Historijski zbornik XI—XII, 1958/59, 313—319 (glede te Antoljakove razprave o »selitvi Hrvatov iz Dalmacije v prekosavske kraje v 7. stoletju« glej tudi oceno J. MAL-a v Kroniki VIII/1, 1960, 93—64).

¹⁶ Historijski zbornik XI—XII, 1958—1959, 207—231.

v zgodnjerednjeveški slovenski zgodovini je zato lahko rezimiral v borih treh točkah: »1. Nesumnjivo se u Karantaniju doselio i dio Hrvata ali su smjer, vrijeme i obseg ove migracije još uvijek sporni. 2. Izjednačavanje koseza i Hrvata nije opravdano; kosezi su kao društveni sloj rezultat razvoja u Karantaniji, a mogući — iako ne dokazani — utjecaj Hrvata ograničen je samo na unošenje novog imena u slovensku povijest; ovo je poslednje pitanje također sporno. 3. U cjelosti ostaje sporna neka posebna historijska uloga Hrvata kao plemena političkih organizatora (i u Dalmaciji i u Karantaniji).«¹⁷

Po tej Grafenauerjevi razpravi, ki je v marsikaterem pogledu postavila stvari na svoje mesto, je v zgodovinopisju, v zvezi s Hrvati v Karantaniji, nastopilo obdobje daljšega zatišja kot očiten znak, da je Grafenauerjeve rezultate sprejelo. V zadnjem desetletju pa so nastali trije novi prispevki, ki poskušajo na svoj, v marsikaterem pogledu doslej povsem nov način reševati vprašanje karantanskih Hrvatov. Kritičnemu pregledu in ovrednotenju le-teh je namenjen tudi ta tekst.

Avtor prvega je avstrijski filolog Otto Kronsteiner.¹⁸ Na podlagi filološke analize toponomastičnega in onomastičnega gradiva in ob pritegnitvi zgodovinskih virov je prišel do radikalnih zaključkov; po katerih Hrvati v Karantaniji niso posebna etnična struktura, ampak prvotno avarski višji družbeni sloj (vojščaki), ki se je v toku 7. in 8. stoletja pomešal s slovanskim plemstvom in tako prevzel slovanski jezik.¹⁹ Takšna Kronsteinerjeva teza po pravici zasluži kritično pozornost, saj se bistveno razlikuje od dosedanjih poskusov reševanja te problematike. Predvsem so do Kronsteinerja vsi soglašali, da so Hrvati v Karantaniji bili del hrvaškega plemena. In šele tem je Hauptmann pripisal poseben socialen položaj v družbeni strukturi Karantanije. Vendar mislim, da Kronsteinerjeva teza nima takšne podpore v dokumentaciji, da ne bi dopuščala resnih ugovorov.

Uvodoma je treba naglasiti, da bo ta kritični pretres iz razumljivih razlogov usmerjen predvsem v tisti del, ki poskuša s pomočjo zgodovine utrditi to tezo; nenazadnje tudi zato, ker sami filologi priznavajo, da niti najlepša etimologija sama zase, oziroma nasproti zgodovinskim virom ne dokazuje ničesar, in rešitev zgodovinskega problema, kar vprašanje Hrvatov v Karantaniji prav gotovo je, še zmeraj leži na zgodovinarjevih ramenih.²⁰ Kljub temu pa se bo potrebno na kratko ustaviti tudi pri nekaterih Kronsteinerjevih filoloških ugotovitvah, do katerih uporabe mora imeti zgodovinar, ne da bi posegal v samo filologovo delo, kritičen odnos.

Prav glede uporabe filoloških ugotovitev in zaključkov, izpeljanih iz te uporabe, pa more zgodovinar ugotoviti, da niso tako trdni, da bi sami po sebi dokazovali Kronsteinerjevo tezo. Tako Kronsteiner navaja izraze ban, chagan, gaziz /chaziz/-kaziz in župan, ki naj bi označevali avarske »službene stopnje« (Dienststrangbezeichnungen) in naj bi bili nato iz avarskega jezika prevzeti v jezik alpskih Slovanov.²¹ Medtem ko se je izraz ban na starokarantanskem prostoru morda res ohranil v krajevnem imenu Faning (Baniče) in Fohnsdorf (Banja ves), kjer bi lahko predpostavljali sedež avarskega bana, pri čemer je to za Baniče

¹⁷ B. GRAFENAUER, O. c., 229.

¹⁸ O. KRONSTEINER, O. c., v op. 1, 137—157; ISTI, *Slovani v Avstriji iz vidika krajevnih imen*, Slovenski vestnik, št. 50 (15. 12. 1978), št. 1 (5. 1. 1979), št. 2 (12. 1. 1979); glej tudi H. D. POHL, *Einführung (Die linguistischen, historischen und juristischen Voraussetzungen der Zweisprachigkeit der Kärntner)* v O. KRONSTEINER, *Die slowenischen Namen Kärntens, Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 1*, Wien 1982, kjer povzema Kronsteinerjeva izvajanja.

¹⁹ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 155; v tej smeri že E. KRANZMAYER, *Ortsnamenbuch von Kärnten I, Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen*, Klagenfurt 1956.

²⁰ Npr. R. NAHTIGAL, *Doneseck k zgodovini vprašanja o imenu Hrvat*, Etnolog X—XI, 1937—1939, kjer se strinja z L. HAUPTMANNOM, *Seoba Hrvatov i Srba*, JIČ 3, 1937, 54, da »lingvistika prema tome tu nema posljednje riječi, jer ni najljepša etimologija sama zase još nije nikakav dokaz. Tek historija odlučuje da li je neka etimologija samo zanimljivi lingvistički eksperimentat ili jedan od mnogostrukih odraza historijskog zbijanja.«; glej tudi B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 225 (št. 3).

²¹ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 145 sl.

zaradi njegove geografske lege (o tem podrobneje spodaj) skoraj neverjetno, pa izraza kagan, ki pomeni uradno oznako za eno od najvišjih avarskih oblastnih funkcij, ne moremo neposredno povezati s karantanskim prostorom. Kronsteiner se sklicuje na osebni imeni Tar/chan/at in Il/chagan ter na 805 omenjena avarska kagana Teodorja in Abrahama. Glede prvih dveh imen lahko ugotovimo, da je ime Tarchanat nosil freisinški nadduhovnik, ki se omenja v 2. polovici 8. stoletja in je bil brat nekega Heriberta, ki je izhajal iz visoke plemiške družine Preisingerjev, ki ji je pripadal tudi salzburški nadškof Arno; Preisingerji sami pa so bili v tesnem stiku s tki. prastaro bavarsko genealogijo Fagana. Poleg tega je ta Tarchanat edini nosilec tega imena na celotnem nemškem jezikovnem področju.²² Prav tako se na bavarski in ne karantanski prostor nanaša Ilchagan, ime, ki se v prvi polovici 9. stoletja pojavi v neki passauski tradiciji.²³ Iz leta 805 znana in spreobrnjena Teodor in Abraham, pri čemer prvi ni bil kagan, ampak kapkan, pa se omenjata v zvezi z nastajajočo avarsko tributarno kneževino v Zgornji Panoniji v okviru Frankovske države²⁴ in tudi nimata zveze s Karantanijo.

Pri etimologiji besede kosez, kjer izvaja Kronsteiner ime iz avarskega (iz baškirskega jezic oziroma tatarskega gaziz), ki je zanj najpreprostejša razlaga,²⁵ lahko zgodovinar ugotovi predvsem to, da je teorij o izvoru imena kosez več, in da tudi sami filologi medsebojno zavračajo osnovanost posameznih teorij. Tako je L. Pintar iskal izvor koseškega imena v slovanskem knezu; P. Lessiak, s katerim sta se strinjala, tudi J. Kelemina in E. Kranzmayer, v avarskem quazaq; K. Oštir (pa tudi M. Budimir in R. Nahtigal) v zvezi s Porfirogenetovim hrvaškim Kosentzesom od trškega Kosiggas; F. Ramovš v langobardskem Gaosingu; M. Vasmer v skandinavsko-saškem Kasinge — Kasunge; L. Hauptmann z naslonitvijo na Lessiaka v čerkeškem Kasogu, J. Kelemina v italškem casagium, J. Stanonik v angleških cotsetlasih in A. Grad v nemški besedi Gesäss oziroma Kottengesässe.²⁶ Poleg tega npr. Kranzmayer zavrača vse druge razlage razen Lessiakove; proti Lessiaku navajajo filološke ugovore Ramovš, Oštir in Vasmer; proti Ramovšu Vasmer itd. V celotni problematiki izvora imena kosez sta danes trdni samo dve stvari: tri različne slovenske oblike kosez, kasaz, kasez so rezultat različnega dialektičnega razvoja iz skupne podloge kaseg,²⁷ ta izraz pa je v zvezi s Kosentzesom — imenom enega od eponimov hrvaških vodij v hrvaškem ljudskem izročilu, ohranjenem pri Konstantinu Porfirogenetu.²⁸ Nič drugače ni z mnenji glede izvora kosezov samih. Povezujejo jih z Avari, z družbenim razvojem Alpskih Slovanov v 7. in 8. stoletju, z doselitvijo Hrvatov, z ostanki Gotov, z vplivom Langobardov, s frankovskim vplivom v času pokristjanjevanja v 8. stoletju, z vplivom iz Italije v času nastajanja fevdalne družbe in z razvojem v fevdalni družbi od frankovske dobe dalje.²⁹ Ves ta vrtnec mnenj jasno kaže — če že nič drugega — da gre za izredno občutljivo, odprto ter v znanosti močno diskutirano vprašanje, ki se ga gotovo ne da rešiti v enem odstavku kot to počne Kronsteiner. Njegov poskus lahko pomeni kvečjemu *eno od možnosti*, ki pa brez dodatne utrditve, sama po sebi, zgodovinarju pač še ne more veljati kot dokaz.

²² E. ZÖLLNER, *Awarisches Namensgut in Bayern und Österreich*, *MIÖG* LVIII, 1950, 259.

²³ E. ZÖLLNER, *O. c.*, 258.

²⁴ F. KOS, *Gradiivo* ... II, št. 26; B. GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1978 (3. izd.), 438; H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas, Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1987, 259.

²⁵ O. KRONSTEINER, *Gab es* ...?, 146.

²⁶ Glej pregled pri B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 221 sl. in dodaj še J. STANONIK, *Še o kosezi*, Naša sodobnost 11, 1963, 1038—1041; B. GRAFENAUER, *Cotsetlas = kosezi?*, prav tam 1147—1150; J. STANONIK, *Cotseti in kosezi*, Naša sodobnost 12, 1964, 91—93; A. GRAD, *Še malo o imenih Koseze, kosez*, *Linguistica* 9/1, 1969, 123—136; D. LUDVIK, *Edlinger, Edlinger, Edlinger*, *Acta Neophilologica*, Ljubljana 1972, 61—85; A. GRAD, *K etimologiji slovenskega toponima koseze*, *Onomastica Jugoslavia* 9, 1982, 209—214.

²⁷ F. RAMOVŠ, *Praslavensko kaseg »Edlings«*, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* II, 1925, 303—326.

²⁸ K. OŠTIR, *Illyro — Thrakisches*, *Archiv za arbanasku starinu* I, 1924, 109, 124; ISTI, *K predslavovanski etnologiji Zakarpatja*, *Etnolog* I, 1926/27, 27 sl.

²⁹ B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje* ... 19, 27—42, 48—51, 53 sl., 58—60, 389—436, 478—505; *Go-spodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 288 sl. in zlasti lit. na str. 290; *Lexikon des Mittelalters III*. Bd. (Edlinger), *Enciklopedija Jugoslavije* 5 (kosezi).

Podobno lahko rečemo tudi glede župana, ki je bil po mnenju Kronsteinerja nadrejen banu — čeprav za to trditev nima v zgodovinskih virih *prav nobene* podlage — in katerega izvor imena išče v avarskem besednem zakladu. To je popolnoma nedognano. Razlago iz avarskega je npr. poleg starejšega A. Brücknerja prvotno zagovarjal tudi P. Skok, ki je kasneje to nakazoval le še med možnostmi in ne več tako gotovo.³⁰ Poleg tega se je pri županu mislilo na slovanski (F. Miklošič), praindoevropski (V. Machek), indoevropski (D. Dragojlović), ilirsko-traški (K. Oštir) in staroalkanski (M. Budimir) izvor imena.³¹ Sicer pa za cel sklop teh etimoloških možnosti velja ugotovitev, da vprašanje izvora imena ni nujno povezano z vprašanjem izvora nosilca imena³² in da tudi v primeru, če bi bilo ime zagotovo avarsko, kar pa ni, to še ne pomeni, da so bili tudi župani Avari.

V okvir teh štirih »avarskih« izposojenk (ban, kagan, kosez, župan), ki naj bi pričale o prvotno z avarskim vplivom prežeti socialni strukturi karantanske družbe, pa šteje Kronsteiner tudi ime Hrvat.³³ Etimološko ga izvaja iz dveh elementov: iz tatarskega in baškirskega *čar v pomenu »svoboden, neodvisen« in tatarskega glagola *vata v pomenu »boriti, bojevati se«. Tako naj bi ime *Chrvata pomenilo »svoboden vojščak«. Ker pa etimologija sama zase še ni zadosten dokaz,³⁴ utrjuje Kronsteiner mnenje, da so bili ti Hrvati prvotno avarska družbena plast, še s trditvijo, da se v virih Hrvati skoraj vedno omenjajo skupaj z Avari in da ni nobeno slovansko pleme imenovalo samo sebe s tujejezično označbo, kar naj bi — analogno z Rusi in Bolgari, ki so svoje ime dobili po skandinavskem oziroma turško govorečem protobolgarskem vladajočem družbenem sloju — dodatno govorilo za to, da pri Hrvatih ne gre za etnično ampak socialno oznako. Če zaradi zgoraj navedenih stališč (pri obravnavi kosezov in županov) pustimo ob strani etimologijo (gl. op. 34), lahko ugotovimo, da je brez podlage v virih Kronsteinerjeva trditev, da se v virih Hrvati skoraj vedno omenjajo skupaj z Avari.³⁵ Za čas, ki je relevanten za to vprašanje in v katerem se lahko Hrvati in Avari sploh pojavljajo skupaj, to je do propada avarske države konec 8. stoletja, imamo na razpolago en sam samcat vir, ki omenja Hrvate. To je dobro znani in problematični De administrando imperio bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogeneta, ki je nastal šele sredi 10. stoletja. V tem edinem viru se Hrvati res omenjajo skupaj z Avari — toda kot avarski sovražniki, ki so uničili njihovo oblast, jih pokorili in jim zavladali.³⁶ To pa je v direktnem nasprotju

³⁰ P. SKOK, *Južni Slovenci i turski narodi*, JIC II, 1936, 3 sl.; ISTI, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 3, Zagreb 1973, 687, 688; ISTI, *Leksikološki studije*, Rad JAZU 272, 1946, 62.

³¹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 22 sl. in lit. na str. 30; F. BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika* (poskusni zvezek), SAZU, Ljubljana 1963, 28.

³² Primerjaj npr. N. KLAIČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 62: »Razrješenje pitanja odakle potječe ime Hrvat nije se činilo tako teškim već zbog toga što ono u sebi nije nužno vezivalo i pitanje geneze naroda, koji to ime nosi.«

³³ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 148 sl.

³⁴ Tudi glede imena Hrvat obstaja cela paleta etimologij. Glej npr. pregledne probleme pri: F. SIŠIČ, *Ime Hrvat i Srbini, i teorije o doseljenju Hrvata i Srba*, Godišnjica Nikole Čupića XXXV, 1923, 1—49; ISTI, *Povijest Hrvata (1925)*, 236—238; R. NAHTIGAL, O. c. v op. 20, 383—411; N. KLAIČ, *kot v op. 32*; B. GRAFENAUER, *Ime (Hrvati)*, EJ 4; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 127—142; H. KUNSTMANN, *Über den Namen der Kroaten, Die Welt der Slaven XXVII/1 (N. F. VI/1)*, 1982, 131—136; ISTI, *Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos?*, *Die Welt der Slaven XXIX/1 (N. F. VIII/1)*, 1984, 118 op. 2, kjer za Kronsteinerjevo razlago imena Hrvat meni, da je »teško sprejemljiva« in zlasti A. TIETZE, *Kroaten ein türkisches Ethnonym?*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 25, 1979, 140, kjer avtor, drugače turkolog, »kategorično zavrača« Kronsteinerjevo etimologijo, z ugovorom, da je potrebno pri pritenitvi turškojezičnega besednega materiala izključiti kasnejše izposojenke iz islamske periode. V ta okvir pa spadata tako tatar, chor (in ne cher) iz arab. hurr in vatan (iz arab. watan). O. KRONSTEINER, *Antwort an A. Tietze*, prav tam, 140, polemizira v bistvu le proti Tietzejevemu kategoričnemu zavračanju.

³⁵ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 142, 155.

³⁶ Konstantin Porfirogenet, DAI, c. 30, 31; glej še op. 51. Za ostale najstarejše vesti o Hrvatih, ne glede na prostor, ki pa se vse nanašajo na 9. stoletje in poznejši čas (npr. Masudi, Ibrahim ibn Jakub, Ibn Rusta, Kardizi, Nestor, pop Dukljanin, angleški kralj Alfred, listina iz leta 1086; ki opisuje meje praške škofije) glej: F. RACKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. 7, Zagrabiae 1877; J. MARQUART, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903; L. NIEDERLE, O. c.; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 142—181; L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*.

s Kronsteinerjevo tezo o Hrvatih kot *obrski* socialni plasti. Kar je njegova etimologija dopuščala, je zgodovinski vir absolutno zavrnil.³⁷

Glede paralel z Rusi in Bolgari, kjer se je ime vladajočega socialnega sloja spremenilo v etnično, pa lahko ugotovimo, da se v tej točki Kronsteinerjeva razprava močno približuje t. i. teoriji o socialnem dualizmu pri Hrvatih (s to razliko, da tam pač ni govora o Hrvatih kot *avarskem* socialnem sloju), ki sta jo zagovarjala V. Klaič in zlasti L. Hauptmann. To teorijo je historiografija v glavnih točkah iz tehničnih razlogov zavrnila³⁸ in njenih vprašanj na tem mestu ni potrebno ponovno odpirati. V našem kontekstu se, v kolikor bi pristali na Kronsteinerjevo tezo, zlasti postavlja vprašanje, zakaj potem Hrvati v Karantaniji *niso* dali imena Alpskim Slovanom (tako kot Bolgari Bolgarom), ampak so ti prevzeli *tujejezično* ime,³⁹ ki je v toponimih prvotno zvezano s centrom pokrajine na Gosposvetskem polju in se je nato zaradi oblasti kneza na Krnskem gradu razširilo na vso pokrajino, kateri je vladal.⁴⁰ To je gotovo resen ugovor Kronsteinerju; še toliko bolj, ker s sklicevanjem na Hauptmannovo razpravo iz leta 1935⁴¹ in na Konstantinovo sporočilo o dubrovniškem prevozu slovanskih čet pred Bari 869 (Hrvati in ostali gospodarji Slovanov), vleče paralele z dalmatinsko Hrvaško.⁴² Pri tem se mu je nepoznavanje novejših literatur maščevalo v toliko, da je spregledal, da je ob vprašanju utemeljenosti teorije o socialnem dualizmu polemika med L. Hauptmannom in B. Grafenauerjem⁴³ jasno in nedvoumno pokazala, da omenjeno Konstantinovo sporočilo govori o »hrvaških in ostalih slovanskih arhontih« in ne o »Hrvatih in ostalih slovanskih arhontih«, s tem pa je odpadel eden od temeljev, na katerih je ta teorija gradila.

Posebno pozornost zasluži Kronsteinerjeva toponomastična obdelava tistega starokarantanskega prostora, kjer sta bili jedri hrvaške naselitve (v. od Št. Vida in ob zg. Muri). Za obe območji je glede tipa imen ugotovil skoraj identično situacijo: krajevna imena, tvorjena iz osebnega imena in sufiksa -iki (-iči) (npr. Fašching — Bašiči, Guttaring — Gutariči, Kraig — Kriviči, Meiselding — Mislotiči, Pritschitz — Piričiči, Radweg — Radiči itd.) naj bi ležala, terenu odgovarjajoče, v polkrožni obliki na strateško pomembnih cestnih križiščih s krajem v sredini, ki se je imenoval po banu (na Koroškem Faning/Baniče, na Štajerskem Fohnsdorf/Banja vas). V teh naseljih, ki bojda po svoji legi izpričujejo tipično avarsko obrambno zasnovo, naj bi živeli Hrvati (avarski sloj vojščakov); katerim je nad-

³⁷ Kakorkoli je DAI problematičen vir, ki še danes močno buri zgodovinsko kritiko, pa od razprav L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov* in B. GRAFENAUERJA, *Prilog kritiki izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, Historijski zbornik V, 1952, vendarle prevladuje mišljenje (z izjemo N. KLAIČ, *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, ZC 38, 1984, 253—270; glej kritiko P. STIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, ZC 41, 1987, 529—549), da c. 30 (enako c. 31, ki pa je pokvarjeno s Heraklejem, katerega je v svoji tendencioznosti z najstarejšo hrvaško zgodovino direktno povezal Konstantin Porfirogenet) anonimnega pisca vsebuje podatke hrvaškega ljudskega izročila, ki jim gre verjeti — ne glede na razhajanja glede kronologije teh dogodkov (L. MARGETIČ, *kot v op. 51*, 5—88). V okvir teh vesti ljudskega izročila pa spadajo, z izjemo podatka, da »so še sedaj v Hrvaški potomci Avarov in se jim vidi, da so Avari, ki spada v čas nastanka DAI, tudi podatki o hrvaški zmagi in pokoritvi Avarov. Proti mnenju: Hrvati — obrska socialna plast, tudi W. POHL, *Das Awarenreich und die »kroatischen« Ethnogenesen*, in *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil I, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften Bd. 179, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung*, Bd. 8, Wien 1985, 297 op. 34: »Unter den Kroaten ist kaum die reiternomadische Obersicht des Awarenreiches zu Verstehen; die nannte sich wohl einfach Awaren«.

³⁸ N. KLAIČ, *Povijest Hrvata*, 75—77 (pregled historiografije in literatura).

³⁹ F. BEZLAJ, *Etimološki slovar slovenskega jezika II*, Ljubljana 1982, 68 (Koroška).

⁴⁰ M. KOS, *Slovenska naselitve na Koroškem*, 108 sl.; B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje ...*, 438, 478; ISTI, *Vprašanja županov, »Hrvatov« ...*, 1137; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 227.

⁴¹ L. HAUPTMANN, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, Germano-Slavica III, 95—127, 315—353.

⁴² O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 155.

⁴³ B. GRAFENAUER, *Prilog kritiki ...*, 51; ISTI, *ocena L. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo*, ZC 5, 1951, 375; L. HAUPTMANN, *Popravek*, ZC 8, 1954, 174; B. GRAFENAUER, *Odgovor*, prav tam, 175; L. HAUPTMANN, *Replika*, ZC 9, 1955, 201—202; B. GRAFENAUER, *Sklabarhontes = »Gospodarji Slovanov« ali »Slovanski knezi«*, prav tam, 202—219. KRONSTEINER v seznamu lit. na koncu svoje razprave sicer ima Grafenauerjevo razpravo o »Sklabarhontih«, ki je dokončno rešila to vprašanje nasproti Hauptmannovemu mnenju, ne navaja pa jo v opombah pod tekstom, kjer soglaša s Hauptmannom. V Grafenauerjevi smeri že prej V. ČEROVIČ, *Istorija Jugoslavije*, 1933, 21; M. BARADA, *ocena Hauptmannove razprave Podrjetje hrvatskoga plemstva*, *Časopis za hrvatsku poviest I*, 1943, 288; in za njim pred kratkim bizantinolog J. KODER, *Zu den Archontes der Slaven in De Administrando Imperio* 29, 106—115, Wiener Slavistisches Jahrbuch 29, 1983, 128—131 (z vso relevantno literaturo v notici R. KATIČIĆ-a).

rejen ban. S tem v zvezi je treba opozoriti, da je že J. Kelemina⁴⁴ za krajevna imena na -ici domneval hrvaški izvor in da je nato F. Ramovš opozoril, da so taka imena topografskega ali patronimičnega izvora mogla nastati kakorkoli po vsem slovanskem svetu.⁴⁵ Pa to niti ni najvažnejše, saj Kronsteiner v Hrvatih vidi Avare, ki so se slavenizirali. Bolj pomembno je to, da so Baniči majhen kraj,⁴⁶ nedaleč od Tigrč, ki ga najdemo samo na specialkah in ki *ne leži* niti na kakšnem pomembnejšem cestnem križišču ali kako drugače pomembnem mestu in torej že po svoji geografski legi *ni* mogel biti sedež bana, in da v legi krajev, ki naj bi bili sedeži Hrvatov, *ne moremo* videti nobene polkrožne, tipično avarske ureditve.⁴⁷ Glavnina jih leži v porečju Gline med Osojskim jezerom in Št. Vidom, ob potoku Wimitz s. od Št. Vida do Kraiga, v porečju Krke med Althofnom in Mostičem (Brüchl) na j. in na območju s. od Vrbskega jezera do okolice Tigrč s. od ceste Slovec—Trg (Feldkirchen); to pa so po ugotovitvah M. Kosa *smerni najstarejše slovanske kolonizacije*.⁴⁸ Pa tudi glede na karto, ki jo je objavil, je Kronsteiner neupravičeno razširil pagus Crouuati (Kroatengau) na področje od Vrbskega jezera na j. do Krke na s.⁴⁹ To mnenje ne vzdrži kritike, podrobnejša argumentacija za to, da moramo pagus Crouuati omejiti na prostor med Gline na j. in njenim razvodjem s potokom Wimitz na s., Hoheckom na z. in Št. Vidom na v., pa bo podana proti koncu te razprave. Dejstvo je, da nam takšno omejitev narekuje analiza samih listin, v katerih se omenja pagus Crouuati, in primerjava z ostalimi koroškimi listinami tistega časa. Proti temu pač filološka analiza koroškega toponomastičnega gradiva, ki je v večini primerov pokazala na imena, ki so po izvoru lahko splošno slovanska (po F. Ramovšu), ne more ponuditi adekvatnih argumentov. Tako torej ni nobenega razloga za razširitev Hrvatov (ne glede na to ali jih obravnavamo v etničnem ali socialnem pomenu) — razen na tiste kraje izven hrvaškega okraja, katerih ime je tvorjeno z besedo Hrvat — na prostor celotnega starokarantanskega jedra.

Nazadnje, čeprav najpomembnejše, je treba opozoriti, da Kronsteinerjev model, v katerem so Hrvati Avari, kot nujen predpogoj zahteva avarsko politično prisotnost v Karantaniji; saj je le s tem združljiva funkcija Hrvatov — vojščakov kot dela mehanizma oblasti določene vladajoče strukture. Ta predpogoj rešuje Kronsteiner s trditvijo, da je bila Karantanija do avarskih vojn konec 8. stoletja del avarskega kaganata in da so bili Avari tako prisotni v vzhodnih Alpah najmanj 200 let.⁵⁰ Toda koliko ta trditev ustreza današnjemu poznavanju karantanske zgodovine? V kolikor bi šlo samo za vprašanje prisotnosti posameznih Avarov v okviru samostojne slovanske karantanske kneževine, bi bila njegova trditev sprejemljiva, saj nam to možnost potrjujejo nekateri podatki za druga področja. Tako ima npr. glede hrvaške zgodovine De administrando imperio v svojem 30. poglavju podatek, ki se nanaša na sredo 10. stoletja in za katerega ni nobenega razloga, da bi dvomili v njegovo verodostojnost, in ki pravi, da kljub temu, da so v deželi gospodarji Hrvati, še zmeraj živijo tam tudi Avari.⁵¹ Podobno priča za Spodnjo Panonijo tudi Conversio Bagoariorum et Carantanorum, ki poroča za čas ne samo po propadu avarske države, ampak tudi po koncu avarske tributarne kneževine v okviru frankovske države (po 822—

⁴⁴ J. KELEMINA, *Nekaj o Dulebkih na Slovenskem*, časopis za zgodovino in narodopisje 20, 1925, 149—154; ISTI, *Nove dulebske študije*, ČZN 21, 1926, 66 sl.

⁴⁵ F. RAMOVŠ, *Kratka zgodovina slovanskega jezika I*, Ljubljana 1936, 10, B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 210.

⁴⁶ Ob štetju 1869 je bilo v Baničah samo 13 hiš in 70 prebivalcev, leta 1900 pa 10 hiš in 63 prebivalcev: *Orts — Repertorium des Herzogthumes Kärnten*, Wien 1872, 21; *Gemeindelexikon von Kärnten*, Wien 1905, 38.

⁴⁷ Glej zemljevid Der Kroatengau in Kärnten v O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 151.

⁴⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 108—118.

⁴⁹ Glej op. 47. Opozoriti pa je treba, da na enem mestu v tekstu (str. 148) omejuje pagus Crouuati na področje med Št. Vidom in Trgom ob Glini.

⁵⁰ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 143, 155.

⁵¹ L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 541; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici ...*, 28 sl.; B. FERJANČIĆ, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, Beograd 1959, 9—46, L. MARGETIĆ, *Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata*, Zbornik historijskog zavoda JAZU 8, 1977, 12.

828), da tam kot posamezniki in podložniki frankovskega vladarja še zmeraj živijo Avari.⁵² Vendar Kronsteiner očitno misli na politično prisotnost Avarov v Karantaniji v smislu vladajočega družbenega sloja, saj izrecno govori o avarskem kaganatu, ki je le drugo ime za avarsko državo; pa tudi teza, da so Hrvati avarski višji družbeni sloj v Karantaniji podrazumeva obstoj avarske države. To pa je »error fundamentalis«!

Edini zgodovinski podatek, ki ga je Kronsteiner uporabil v podkrepitev te svoje trditve, je vest pri Pavlu Diakonu o slovanski zmagi nad Bavarci leta 595, ki so jo dosegli s kakanovo pomočjo.⁵³ Kakor je res, da ta vest prča o avarski prisotnosti v vzhodnih Alpah, pa je tudi res, da je ta podatek zvezan s časom prvega avarskega kaganata pred nastankom Samove plemenske zveze sredi 20. let 7. stoletja, v katero so se vključili tudi »Karantanci« in se tako otrsli obrske nadoblasti.⁵⁴ Za dokazovanje 200-letne avarske prisotnosti v vzhodnih Alpah pa je ta podatek popolnoma neuporaben! Pripadnost Karantanije Samovi »državi« nam dokazujeta dva vira: Fredegarjeva kronika in Zgodovina Langobardov Pavla Diakona.⁵⁵ Tudi za kasnejši čas ne more biti nobenega dvoma; da Karantanija ni prišla nazaj pod avarsko oblast. To nam več kot odlično dokazuje *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Saj so očitno samostojni Karantanci prav proti avarski nevarnosti poklicali okrog 743. na pomoč Bavarce, ki so po zmagi vključili Karantanijo v okvir — ohlapen, a vendarle okvir — Bavarske oziroma Vzhodnofrankovske države. Pa tudi pokristjanjevanje Karantanije, ki ga tako natančno opisuje CBC, v času, ko so bili Avari še pogani, se ne da zvezati z domnevni avarskim gospodvom v pokrajini.⁵⁶ Torej ne 200, ampak največ 30 let na prelomu 6. v 7. stoletje so bili Avari gospodarji tudi v vzhodnih Alpah, pri čemer se iz upravičenih razlogov zdi, da je bila ta njihova oblast raje šibka kot močna⁵⁷ in v času, ki stoji na začetku in ne na koncu etnogeneze Karantancev. To pa je bistveno drugačen zgodovinski okvir, v katerem za Kronsteinerjev model ni prostora. Čeprav, torej filološki izsledki dopuščajo možnost, (in ničesar ne dokazujejo), ki jo je predlagal Kronsteiner, pa zgodovinski podatki, to možnost zavračajo.⁵⁸

⁵² M. KOS, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana 1936, 129 (editio), 21 sl. (komentar); H. WOLFRAM, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*, Graz 1979, 72.

⁵³ O. KRONSTEINER, *Gab es ...?*, 142; PAVEL DIAKON, *Zgodovina Langobardov*, (Izd. B. Grafenauer et al.) Maribor 1988, 151 in op. 15.

⁵⁴ O avarski prisotnosti v Karantaniji v času med naselitvijo Slovanov proti koncu 6. stol. in nastankom Samove plemenske zveze ter v bistvu sočasnim zlomom prvega avarskega kaganata, ki ga je povzročilo avarsko neuspešno obleganje Carigrada (626) soglaša, kolikor mi je znano (razen J. MALA, *Probleme aus der Frühgeschichte ...*, 11–40), vsa zgodovinska literatura (od novejših pregledov npr. H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas*, 341; K. BERTELS, *Carantania. Beobachtungen zur politisch — geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter*, Carinthia I, 177, 1987, 91 sl.), ki pa tega ne trdi za čas po propadu Samove plemenske zveze.

⁵⁵ L. HAUPTMANN, *Politische Umwälzungen ...*, 245 sl.; M. KOS, *O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku*, šiščev zbornik, Zagreb 1929, 251–258 (ponatis v M. KOS, *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*, Izbrane razprave, Ljubljana 1985, 145–150).

⁵⁶ Od več kot obsežne literature bi želel na tem mestu navesti samo KOSOV in WOLFRAMOV komentar ob njihnih izdajah CBC, GRAFENAUERJEVO obsežno monografijo *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev in razpravo K. BERTELSA, Carantania*, ki kot zadnja daje podrobnejši pregled literature in problemski vpogled v materijo (glej op. 16, 52, 54).

⁵⁷ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 288 sl.; B. GRAFENAUER, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov*, ZČ 4, 1950, 23–126; ISTI, *Vprašanja županov, »Hrvatov« ...*, 1137.

⁵⁸ Opozoriti velja še na naslednje pomanjkanje Kronsteinerjevega zgodovinskega znanja: Belo Hrvaško na severu je (141) po V. JAGIĆ, *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, Archiv für slavische Philologie, XVII, 1895) označil kot »Phantasieland«, za katero ni nobenega dokaza. Nasprotno, od L. HAUPTMANNOVE razprave *Prihod Hrvatov* (1924) je severna Bela Hrvaška v 10. stoletju dokazana (glej spodaj opombo 63). Drugo vprašanje pa je, ali je obstajala že v 7. stoletju. (N. KLAJČ, *Marginalia uz problem doseljenja Hrvata*, *Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU I* (Hauptmannov zbornik), 1966, 26; ISTA, *Povijest Hrvata*, 64). Dvojna omemba Hrvatov (Chrouati et altera Chrowati) v listini z 29. 4. 1086 z opisom meja praške škofije, danes ni uganka (141), ampak oznaka za dve hrvaški župi (L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*, 518; ISTI, *Das Regensburger Privileg von 1086 für das Bistum Prag*, MIOG 62, 1954, 146–154; H. ŁOWMIANSKI, *Początki Polski*, 172–179). Napačna je tudi Kronsteinerjeva trditev, da so z (Belo)Hrvat, ki živijo na »drugi strani Bavarske« (c. 30 DAT) mišljeni Hrvati v vzhodnih Alpah (141) (podobnega mišljenja je N. KLAJČ, *Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta*, *Starohrvatska prosveta* 15, 1985, 51, le da namesto o vzhodnih Alpah govori o Karantaniji; glej

... V povsem drugo smer sta problem Hrvatov v Karantaniji reševala: filolog Heinrich Kunstmann in zgodovinarica Nada Klaić. Neodvisno drug od drugega⁵⁹ sta prišla do skoraj enakih zaključkov, da je Karantanija Bela Hrvaška: Konstantina Porfirogeneta oziroma stara domovina dalmatinskih Hrvatov.

... Kunstmann, ki mimogrede povedano kot filolog zavrača Kronsteinerjevo tezo,⁶⁰ meni, da so Hrvači v Karantaniji Konstantinovi Beli Hrvači in da je torej Karantanija Bela Hrvaška. Dokaz za to vidi v nesporni prisotnosti Hrvatov v Karantaniji in v geografskih podatkih, ki jih glede Belohrvaške sporočata c. 30 in c. 31 DAI. Ta naj bi ležala v bližini Bavarske, Turčije (Madžarske) in Frankovske države.⁶¹ Bavarske bližine ni potrebno posebej dokazovati, poseben državnopravni položaj Karantanije v njenem okviru (personalna unija) jo le utrjuje, sosedstvo z Madžari je po Kunstmannu za čas Otonov izpričano z mejitvijo Karantanske marke (iz katere se razvije kasnejša Štajerska; op. P. Š.) na Madžare; Frankovska pa je sinonim za Regnum Italicum, ki je s Furlansko oziroma Veronisko marko tudi mejila Karantanijo.⁶²

... Prav za sredo 10. stoletja, to je za čas, za katerega nam DAI prinaša podatke o Beli Hrvaški, je L. Hauptmannu uspelo nesporno dokazati — čeprav je na žalost to njegovo delo v historiografiji premalo znano⁶³ — da se je ta resnično nahajala ob zgornji Visli. Če bi torej pristali na tezo, da je drugo ime za Karantanijo Bela Hrvaška, potem sta istočasno obstajali dve Beli Hrvaški, kar pa je kaj malo verjetno. Za čas 9. in 10. stoletja imamo ohranjenih relativno veliko število virov, ki nedvoumno kažejo, da se je za prostor današnje Koroške uporabljalo samo in brez izjeme ime »Carantania«.⁶⁴ Poleg tega je bila sredi 10. stoletja Karantanija pokrajina, v kateri je bilo krščanstvo prisotno že 200 let, medtem ko nam DAI kar trikrat sporoča, da je v istem času Bela Hrvaška še nekrščena.

... Ze zaradi tega je Kunstmannova teza nevzdržna; niti najmanj pa je ne podpira njegova lokalizacija s pomočjo Bavarske, Madžarske in Frankovske. C. 30 DAI namreč ne trdi, da živijo Belohrvači v sosedstvu Bavarske, ampak pravi, da

P. ŠTIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, 539 op. 63). V 30. in 31. poglavju DAI se izraz Bela Hrvaška uporablja za celo češko državo, ker je bila Bela Hrvaška sredi 10. stoletja podložna Boleslavu I. Gledano iz bizantinskih Benetk pa je ta res ležala na drugi strani Bavarske: L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 533; B. GRAFENAUER, *Prilog kritiki* ..., 34–37; B. FERJANČIČ, *Vizantiski izvori* ..., 37 op. 115. V nobenem primeru pa se ta lokalizacija ne more uporabiti za vzhodne Alpe; saj se gledišče in objekt ne moreta uskladiti. V primeru da miruje objekt (vzhodne Alpe); potem lahko zanj rečemo, da leži na drugi strani Bavarske samo, če gledamo s severa (švabske npr.), kar je iz bizantinskega gledišča popolnoma nemogoče. V kolikor pa fiksiramo gledišče na prostor, od koder lahko pričakujemo takšne informacije (Benetke, Dalmacija, Carigrad), potem se vzhodne Alpe premaknejo preko Bavarske na švabsko ali češko, kar je spet nemogoče.

⁵⁹ N. KLAJČ, *Odklike smo se doselili* (feljton Hrvatska povijest: Od mita do stvarnosti — 1), Start 498, 20. 2. 1988, 62: »Medutim bila sam presretna doznavi da je in isto vrijeme kad i ja do istog zaključka došao njemački filolog Heinrich Kunstmann, premda, kad sam 1984. pisala svoj prilog, nisam znala za njega, kao što on nije znao za moje radove«.

⁶⁰ H. KUNSTMANN, *Wer waren* ... (kot v op. 34).

⁶¹ H. KUNSTMANN, *Wer waren* ..., 118 sl. (DAI c. 30: Hrvati su pak stanovali u ono vrijeme s onu stranu Bavarske, gdje su danas Bjelohrvati. ... Ostali Hrvati su pak ostali blizu Franačke i nazivaju se danas Bjelohrvati ili bijeli Hrvati te imaju svog vlastitog arhonta; a podložni su Otonu, velikomu kralju Franačke i Saske, nekršteni su i žive u tazbini i prijateljevstvu sa Mađarima. C. 31. Da Hrvati, koji sada stanuju u djelovima Dalmacije, potječu od nekrštenih Hrvata, nazvanih i »bijelici, koji stanuju s onu stranu Turske, blizu Franačke i granice se sa Slavenima, nekrštenim Srbima. ... Da velika Hrvatska zvana i bijela, do danas nije krštena, kao ni susedni joj Srbi. Ona podiže manje konjaništva, istotako pešadije, nego krštena Hrvatska, jer ih neprestano pljačkaju Franci i Mađari i Pečenezi. Prevod po B. GRAFENAUER, *Prilog kritiki* ..., 12–14); *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio* (New, Revised Edition) edited by G. MORAVCSIK, translated by R. J. H. JENKINS, Washington 1967, 142/61, 142/71, 146/3, 152/63.

⁶² H. KUNSTMANN, *Wer waren* ..., 119.

⁶³ L. HAUPTMANN, *Prilog Hrvatov*, 527: »Trije različni viri poročajo torej v spisu De administrando imperio o Beli Hrvatski na severu. To je dejstvo, pred katerim morajo enkrat za vselej utihniti vse govornice, da je Bela Hrvatska le plod razgrete domišljije«. Prim. F. ŠIŠIČ, *Povijest Hrvata* ..., 264 ob rezimiranju Hauptmannovih raziskav: »Mislim, da je danes egzistencija sjeverne Hrvatske Konstantinove potpuno dokazana i pitanje riješeno.«; B. GRAFENAUER, *Slavansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju*, Razprave razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU 5, 1966, 42–43; N. KLAJČ, *Marginalia* ..., prav tam, 24; ISTA, *Najnoviji radovi* ... (kot v op. 58), 31 kjer že stoji na novem stališču in zavrača Hauptmannovo analizo DAI, a mu vendarle priznava, da je dokazal obstoj Bele Hrvaške v 10. stoletju; F. DVORNIK, *The making of central and eastern Europe*, London 1949, 291–297; H. LOWMIANSKI, *Początki Polski*, 114–200.

⁶⁴ Glej F. KOS, *Gradivo* ... II, Karantanija (v registru, 451); K. BERTELS, *Carantania*, 87–196.

živijo na drugi strani Bavarske. Gledano z bizantinskega gledišča (bizantinske Benetke; Dalmacija, Carigrad) pa to pomeni, da so ti Belohrvati morali živeti severno ali severovzhodno od Bavarske, medtem ko Karantanija leži na njenem jugovzhodu.⁶⁵ Hrvate v Karantaniji na noben način ne moremo razširiti na celotno Karantanijo, ampak so bili omejeni na majhno področje ob zgornji Glini, ki ni bilo večje od približno 16 × 8 kilometrov. Zato ti Hrvati, čeprav so bili v Karantaniji, seveda niso mejili z Madžari, kar Karantanija je, in to najkasneje že od leta 907 in ne šele v času po 955, ko začno na njenem j. in v. nastajati marke.⁶⁶ Po tej Kunstmannovi logiki bi npr. tudi Karantanci, ki so bili v okviru Vzhodnofrankovske države, bili sosedje npr. Dancem. Pa tudi pravi c. 31 DAI, da živijo Belohrvati na drugi strani Turčije (bizantinski termin za Madžarsko), blizu Frankovske, kar se z gledišča pisca DAI zopet ne more nanašati na Karantanijo. Glede sosedstva s Franki pa — tudi če pristanemo na vprašljivo enačenje z Regnum Italicum⁶⁷ — velja ista ugotovitev kot glede sosedstva z Madžari, da Karantanije ne moremo izenačevati s Hrvati. Podatki DAI glede lokalizacije Bele Hrvaške so torej iz več razlogov nezdružljivi s Karantanijo; nasprotno pa imajo veliko izpovedno vrednost, če postavimo Belo Hrvaško na sever in upoštevamo zgodovinski okvir, ki nam razloži in pojasni nekatera navidezna neskladja glede lokalizacije Bele Hrvaške.⁶⁸

Na podlagi drugih izhodišč je v Karantaniji videla staro domovino dalmatinskih Hrvatov tudi Nada Klaić.⁶⁹ Razen stavka, da so se določeno število let tudi Hrvatje v Dalmaciji pokoravali Frankom, tako kot prej v stari domovini, je kot izmišljene in neresnične zavrnila vse vesti v c. 30 DAI, ki govorijo o Beli Hrvaški kot pradomovini dalmatinskih Hrvatov ter celoten »avarski kompleks« o avarsko-hrvaških odnosih v Dalmaciji. Kot pokrajino, kjer so živeli Hrvati in ki je bila podložna Frankom, pa ji ni bilo težko pokazati na Karantanijo. Ta je od srede 8. stoletja resnično zadovoljevala oba pogoja; hkrati pa je Klaićevi omemba pagusa Crouati in »hrvaške desetine« na področju Karantanije dokazovala obstoj posebne hrvaške politične in cerkvene organizacije s posebnim arhontom na čelu.⁷⁰ Z drugimi besedami, avtorica predvideva za karantanske Hrvate poseben, zelo samostojen položaj, ki temelji na etnični podlagi in iz nje izvirajoči posebni politični in cerkveni organizaciji.⁷¹

Če pustimo ob strani njeno interpretacijo c. 30 DAI, kjer je zavrnila vse tisto, kar ne ustreza njeni sliki, in za katero je kritika pokazala, da ni pravih razlogov za njeno upravičenost,⁷² lahko njeno tezo zavrremo že s stališča karantanske zgodovine same.

⁶⁵ Glej op. 58.

⁶⁶ Glej npr. B. GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965 (2. izd.), 110–118, 136–141, 144–148.

⁶⁷ Kunstmann se pri enačenju *Francia* z *Regnum Italicum* sklicuje na razpravo *Drei Deperdita der byzantinischen Kaisrekanzel und die Frankenadresse im Zeremonienbuch des Konstantinos Porphyrogenetos*, *Byzantinische Zeitschrift* 45, bizantinolog W. OHNSORGEJA, ki meni, da Konstantin diferencirano uporablja termin *Francia*; tako, da *megali Francia* pomeni »frankovske državne dele« s: od Alp, *Francia* pa tiste j. Toda Ohnsorge je analiziral neko drugo Konstantinovo delo — *De caerimoniis aulae byzantinae* — in ne DAI, poleg tega pa c. 30 DAI, kjer se tudi govori o sosedstvu Belohrvatov in Frankov, ni napisal Konstantin, ampak nek anonim in ni razloga za diferencirano uporabo gornjega termina.

⁶⁸ L. HAUPTMANN, *Prihod Hrvatov*; ISTI, *Seobe Hrvata i Srba*, 30–46; B. GRAFENAUER, *Prilog kritici...*, 34–37.

⁶⁹ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata*, ZČ 38, 1984, 253–270, kjer je najdetaljneje razložila svojo tezo; ISTA, *Najnoviji radovi...* (kot v op. 58), 36, 40, 51; v poljudni obliki pa ISTA, *Sjever i jug u Hrvata i Srba*, *Oko* 387, 388, 15.–29. 1. in 29. 1.–12. 2. 1987; ISTA, *Odakle smo se doselili*, *Start* 498, 20. 2. 1988; *Gdje je bila stara Hrvatska*, *Start* 499, 5. 3. 1988; *Kad je postala Hrvatska država*, *Start* 502, 16. 4. 1988.

⁷⁰ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine...*, 257–262.

⁷¹ Politična organizacija ji pomeni posebno upravno, teritorialno in sodno enoto s knezom: N. KLAJČ, *O problemima stare domovine...*, 261, 270 op. 104; v poljudnejših prikazih pa govori celo o hrvaški državi v Karantaniji (!), *Start* 502, 16. 4. 1988. Kaj misli s cerkveno organizacijo Hrvatov, ni jasno. V primeru hrvaške župnije bi težko govorili o neki specifični cerkveni organizaciji, višjo stopnjo organiziranosti pa lahko predstavlja le poseben korepiskopat za Hrvate, kar pa je povsem nemogoče.

⁷² Glej P. STIH, *Karantanija = stara domovina Hrvatov?*, ZČ 41, 1987, 536–539. Klaićeva ni navedla nobenega resnega razloga, da c. 30 DAI govori resnico le v stavku, ki navaja hrvaško podložnost Frankom v stari in novi domovini, v vseh drugih točkah najstarejše hrvaške zgodovine pa laže. Primerjaj L. MARGETIĆ, *Još o dolasku Hrvata*, *Historijski zbornik XXXVIII*, 1985, 232; V. KOŠČAK, *Dolazak Hrvata*, *Historijski zbornik XL*, 1987, 353, 357. Če se je glede na

V. središče razprave je postavljen pagus Crouuati in njegova interpretacija. Glede na vsebino izraza samega, izraža pagus Crouuati le in samo etnično pripadnost⁷³ svojih prebivalcev.⁷⁴ Ali pagus, tako kot Klaičeva, lahko razlagamo tudi kot posebno politično organizacijo, pa lahko pokaže le analiza pomena tega izraza v drugi polovici 10. stoletja, to je v času, ko se pagus Crouuati pojavlja v listinah. Grafenauer je neposredno na primeru kraljevih darovnic za Koroško iz 10. stoletja jasno pokazal, da je lokalizacija po pagusih, v kontekstu listin, v katerih se pagus v 10. stoletju omenja, uporabljena v smislu konkretnejše, geografske lokalizacije daritve.⁷⁵ To seveda ne pomeni, da pagus v tistem času ni imel določenih upravnih funkcij, vendar njihove vloge ne smemo preceniti kot to, dela Klaičeva. Po njeni logiki bi namreč lahko tudi za druga dva pagusa, ki se v istem času omenjata na Koroškem, za pagus Guraltal⁷⁶ ob srednji Krki in pagus Karintriche⁷⁷ v centru pokrajine, predvidevali neko posebno politično enoto s samostojnim knezom. Takšna vloga pagusa pa je nemogoča preprosto zato, ker je pagus samo del grofije. M. Kos je svoje raziskave tega problema rezimiral v zaključek »Prvi (pagus) leži v okviru druge (grofije)«. ⁷⁸ Ta pa ni v tistem času nič drugega kot urad in grof uradnik. To še zlasti velja za širši prostor, v katerem se je nahajal pagus Crouuati. Kot je namreč pokazala razprava H. Dop-scha o »waltpotu« in palatinskem grofu na Koroškem,⁷⁹ je bil hrvaški okraj del grofije »waltpota«. Ta pa ni bil nič drugega kot neposredno kralju odgovorni in od njega postavljeni uradnik, ki je imel na skrbi kraljevo zemljo v Karantaniji; ki jo je vladar izločil izpod vojvodove oblasti. Njegov urad (Amt, Amtsgebiet) se je raztezal v centralnih predelih Koroške, kjer je bila večina kraljeve zemlje in stari karolinški pfalci Krnski grad in Možberk (?), in se najkasneje od 965 pojavlja kot »grofija waltpota« (Grafschaft des Waltboten).⁸⁰ Listine, v katerih se omenja hrvaški okraj, pa celo izrecno govorijo, da leži pagus Crouuati »in regimine ualdpodonis Hartuuici.⁸¹ Če je torej tudi grofija le navaden urad, potem pagus, ki je del tega urada, ne more predstavljati neke »posebne politične organizacije«, ampak mu v najboljšem primeru lahko pripišemo le skromne, strogo nadzorovane upravne funkcije.

problematičnost DAI odločila za negiranje njegovih vesti, potem bi morala to narediti radikalno, brez izjem. Mislim pa, da je vse dosedanje razpravljanje okrog DAI le pokazalo, da c. 30 prinaša hrvaško ljudsko izročilo, ki je v svojem bistvu resnično; glej B. FERJANČIČ, *Struktura 30. glave spisa De administrando imperio*, Zbornik radova vizantološkega inštituta XVIII, 1978, 67–79. Prim. tudi L. MARGETIČ, *Još o pitanju vremena dolaska Hrvata*, ZČ 42, 1988, 239: »Možda bi doista trebalo odbaciti sve (ili takoreci sve) anonimove vjesti o dolasku Hrvata kao narodu; legendu.« (enako v HZ; XXXVIII; 238) in ostro reakcijo V. KOŠČAKA, *Dolazak Hrvata*, 360, na to Margetičevo opcijo.

⁷³ Podobno je po vsebini izraza razlikovanje med slovenskimi in bavarskimi hubami samo na sebi utemeljeno, le po narodnostni pripadnosti njenih obdelovalcev; B. GRAFENAUER, *Vprašanje županov, Hrvatov in ustoličevanja*, 1136; *Gospodarska in družbena zgodovina Sloven-ciev II*, 323.

⁷⁴ Tako že M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 114: »Tu so Hrvati najgosteje bivali, zato imenujejo listine okraj »pagus Crouuati«.

⁷⁵ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212–217, nasproti HAUPTMANNU, ki je hotel v pagusu videti četrto koroško grofijo in je zato v svoji zadnji razpravi o Hrvatih v Karantaniji govoril o Kasazih, Hrvatske grofije in ne Hrvatskega pagusa: *Staroslovenska družba in obred*, 115.

⁷⁶ F. KOS, *Gradivo*, II, 451.

⁷⁷ F. KOS, *Gradivo*, II, 469; B. GRAFENAUER, *Karantanski temelji koroške vojvodine*, ZČ 31, 1977, 150 op. 143; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 217, meni, da je mogoče interpretirati lokalizacijo »in pago Karintriche« samo v zvezi z Karint (riche) (= regnum (Carantanum) v nekaterih drugih listinah) in da zato pomeni »pokrajino razdeljeno na več grofij«. G. MORO, *Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich*, Südostforschungen 22, 1963, 94 op. 88; H. DOPSCH, *Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten*, Carinthia I 165, 1975, 132 op. 37 in zemljevid na str. 137, pa sta mnenja, da se oznaka pagus Karintriche nanaša samo na center Karantanije — Gosposvetsko polje. Sklicujeta se na to, da je ta pagus, ležal v Hartvikovi grofiji in da se vseh pet krajev, ki so ležali in pago Karintriche, nahaja v neposredni okolici Gosposvetskega polja. Tudi sam se nagibam k mišljenju, da je treba ta termin interpretirati v okviru pomena pagus v 10. stoletju; kar označbo Karintriche bistveno zožuje; P. ŠTIH, *Regnum Carantanum*, ZČ 40, 1986, 225 sl.

⁷⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 113.

⁷⁹ H. DOPSCH, *kot v op. 77*, 125–151.

⁸⁰ »... in partibus Karantaniae in comitatu Hartuuici comitis qui et ipse inibi cognomine vualpoto dicitur...«; F. KOS, *Gradivo*, II, 419. H. DOPSCH, O. c., 138 smatra poleg Krnskega gradu tudi Možberk za karolinško pfalco, vendar to ni najbolj gotovo. Glej P. ŠTIH, *Regnum Carantanum*, 223 in tam navedene podatke pro et contra; ISTI, *Drobtinice h kroniki Regina iz Prüma kot viru za zgodovino Slovencev v zgodnjem srednjem veku*, v tisku za Arheološki vestnik 41.

⁸¹ F. KOS, *Gradivo*, II, 466.

Pri tem vprašanju, kako velik je bil ta pagus Crouuati, ni nepomembno. Da ga po obsegu ne moremo razširiti izven porečja Gline z. od Št. Vida, je poleg že omenjenih Grafenauerjevih analiz lokalizacijske formule v listinah razvidno iz več razlogov: 1. Kraji, katere kraljeve darovnice postavljajo v hrvaški okraj,⁸² ležijo vsi na prostoru med Gline na j. in njenim razvodjem s potokom Wimitz na s., Hoheckom na z. in okolico Št. Vida na v. 2. Na neposrednem robu tega področja se je ohranil spomin na Hrvate v toponimu Kroboten pri Glaneggu in verjetno Krottendorf pri Št. Vidu, kar priča o razliki med prebivalci krajev, ki se začenjajo s tema naseljemā, in okolico hrvaškega okraja.⁸³ 3. V drugi polovici 10. stoletja, ko se v listinah uporablja izraz pagus Crouuati, ni *niti enega primera* darovanja posesti znotraj tega pagusa brez njegove uporabe; nasprotno pa se ta lokalizacija v istem času *nikoli* ne uporablja v listinah ob priliki darovanja v isti grofiji, le na drugem mestu, lokalizacijska formula pa je prav tako precizna.⁸⁴ 4. V isti grofiji »walpota« Hartvika se v drugi polovici 10. stoletja omenjata dva pagusa (Crouuati, Carentariche).⁸⁵

Tako torej pagus Crouuati na Koroškem lahko upravičeno omejimo na področje ob Glini zahodno od Št. Vida. Ta prostor pa ni meril v dolžino več kot 15—16 kilometrov, v širino pa ne več kot 6—8 kilometrov.⁸⁶ To na eni strani samo potrjuje ugotovitev, da tako majhen prostor ni mogel imeti neke posebne, od okolice bistveno izstopajoče politične organizacije; na drugi pa si je povsem nemogoče predstavljati, da bi na tem majhnem prostoru lahko živel tolikšno število Hrvatov, od katerih bi se en del preselil v Dalmacijo⁸⁷ in tam zavladal, drugi del pa bi ostal v Karantaniji in bil še v drugi polovici 10. stoletja tako številčen, da se njihov okraj imenuje *hrvaški okraj*.

Ob vsem tem pa se zdi, da najboljše povezuje karantanske Hrvate, tako *politično* kot *družbeno*, z ostalo Karantanijo v *skupno celoto* dejstvo, da so bili nekateri Hrvati tudi kosezi.⁸⁸ Čeprav koseško vprašanje danes še ni dokončno rešeno, pa so po dosedaj najbolj sprejemljivi razlagi tega vprašanja (Grafenauerjevi), ki pušča odprtih najmanj vprašanj, in ki nenazadnje v petintridesetih letih od vzpostavitve ni doživela resnejšega ugovora, bili kosezi prvotno privilegirana vojaška plast (družiniki), podrejena neposredno karantanskemu knezu.⁸⁹ Torej je politična oblast iz Krnskega gradu segala tudi čez nekatere Hrvate. Po tem kar vemo danes, zlasti čez tiste, ki so živeli prav v hrvaškem okraju, saj so se samo na tem področju pokrivala hrvaška in koseška naselja.⁹⁰

Tudi glede »hrvaške desetine« (decima ad Chrowat), ki jo moramo pravilneje prevajati kot *desetina pri (župniji) Hrvat* in ki jo Klaićeva navaja kot dokaz za cerkveno organizacijo, ki naj bi jo Hrvati dobili v Karantaniji za časa misijona,⁹¹ ne glede na to ali se ta oznaka nanaša samo na cerkev sv. Mihaela (dolina gornje Mure), na del, ali pa na celo pražupnijo sv. Mihaela, lahko rečemo, da po

⁸² F. KOS, *Gradiwo . . .*, II, 401, 407, 466, 513; Rasting, Gösberg, Sörg, Pupptsch, Pulst, Beisendorf, Mailberg, Ober Mühlbach, Raindorf, Deblach, Tauchendorf, Grammlach, Lebmach, Glandorf, Tschirnig, Niederdorf.

⁸³ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212.

⁸⁴ F. KOS, *Gradiwo . . .*, II, 400, 419, 458, 468, 469, 475; M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 113 sl.; B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 212; ISTI, *Vprašanje županov, »Hrvatov« . . .*, 1139 op. 46.

⁸⁵ F. KOS, *Gradiwo . . .*, II, 401, 407, 466, 469; glej še zgoraj op. 76 in A. JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335*, Klagenfurt 1928, 144, 145.

⁸⁶ Ta argumentacija velja tudi za tekst zgoraj, kjer se obravnava razpravi Kronsteinerja in Kunstmannā.

⁸⁷ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine . . .*, 262, 264, govori o organizirani selitvi dela Hrvatov zaradi nezadovoljstva s politiko lastnih knezov. Da pa so jih imeli, ji dokazuje ravno pagus Crouuati; torej naj bi se Hrvati od tam tudi selili. Do bistvenega kvantitativnega premika pa ne pridemo, tudi če upoštevamo še preostale »hrvaške« kraje na področju stare Karantanije.

⁸⁸ M. KOS, *Slovenska naselitev na Koroškem*, 114; B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje . . .*, 335; ISTI, *Hrvati u Karantaniji*, 219, 220.

⁸⁹ Predvsem in zlasti B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje . . .*, 29—42, 320—383, 478—505, 555—559, ter *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, 290—292 z vso najnovjšo literaturo in pregledom rezultatov dosedanjih raziskav.

⁹⁰ B. GRAFENAUER, *Hrvati u Karantaniji*, 220; ISTI, *Ustoličevanje . . .*, 328. V hrvaškem okraju so bili kosezi v krajih: Zwattendorf, Kroboten, Paindorf, Kadöll, Deblach, Mauer, Tauchendorf, Meschgowitz, Gramlach, Unterkulm, Glantschach.

⁹¹ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine . . .*, 261.

svoji vsebini — podobno kot pagus Crouuati — lahko priča samo o hrvaški naselitvi na tem prostoru,⁹² ne pa o kakšni cerkveni organizaciji za Hrvate. Tega desetina ne more dokazati!

Zaradi vseh teh dejstev je jasno, da je Klaićeva precenila vlogo Hrvatov v Karantaniji; zato ni utemeljena tudi njena misel o Karantaniji kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov. Ali morda ne potrjuje tega sklepa tudi dejstvo, da so prav njene raziskave pokazale, da je sploh vprašanje, če so v srednjeveški Hrvaški obstajali kosezi, saj je vse, na kar se lahko opre takšno mnenje, le osamljen toponim Kaseg v Liki; v nobenem primeru pa ni nobenih sledov o kakšnem privilegiranem koseškem družbenem položaju.⁹³ V primeru hrvaške preselitve iz Karantanije bi njihove sledove upravičeno pričakovali. Pa tudi sama Klaićeva, ko išče vzroke in način hrvaške preselitve iz Karantanije v Dalmacijo, razen nekaj *predpostavk*, ne pa dejstev,⁹⁴ ne more ponuditi ničesar. Njeno predpostavko, da so se Hrvati preselili v »splošnem kolonizacijskem valu«, lahko zavrtnemo že zaradi tega, ker gre pri kolonizaciji za zelo dolgotrajen proces penetracije agrarnega prebivalstva na nova ozemlja, ki v relativno pomembnem obsegu spreminja podobo pokrajine⁹⁵ in bi, v kolikor bi se res zgodil, *moral* pustiti otipljivejše hrvaške sledove na današnjem slovenskem ozemlju, pa jih ni. Podobno je malo verjetno, da bi se Hrvati zaradi odpora proti Frankom (sprejem krščanstva), v katerem vidi Klaićeva vzrok selitvi, preselili iz Karantanije v deželo, v kateri sta prav od konca 8. stoletja gospodovala taisti Frank in križ.⁹⁶

Za zaključek tega kritičnega pregleda novih poskusov reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji lahko ugotovimo, da je kritika pokazala, da tudi ti novi naporji ne rešujejo zadovoljivo vprašanja karantanskih Hrvatov. Na nek način je to razumljivo in pričakovano; saj za tako radikalne zaključke, kakor jih ponujajo obravnavane razprave, zgodovinar na žalost nima na voljo ustrezne dokumentacije. Ne samo, da je virov premalo, ampak še ti, ki so na razpolago, po svoji strukturi (prvenstveno toponomastični sledovi) ne morejo odgovoriti na takšna vprašanja. Zato o Hrvatih v Karantaniji še vedno vemo zelo malo določenega in trdnega. Zgodovinarjevo znanje v tem pogledu na žalost ni kaj bistveno napredovalo od nivoja, ki ga je že pred tridesetimi leti dosegel B. Grafenauer in ga rezimiral v skopih treh točkah, ki smo jih navedli v uvodu.

Zusammenfassung

NEUE VERSUCHE, DIE PROBLEMATIK DER KROATEN IN KARANTANIEN ZU LÖSEN

Peter Štih

Grafenauers Abhandlung Hrvati u Karantaniji (HZ 11/12, 1958/59), durch welche Hauptmanns »kroatische Theorie« von den Kroaten, Edlingern als einer Adelsschicht in Karantanien, abgelehnt worden ist, bedeutet den Abschluß einer Zeitperiode in der Erforschung der Kroatenproblematik in der frühmittelalterlichen karantanischen Geschichte: Die Abhandlung hat nämlich ergeben, daß über die Kroaten in Karantanien mit Sicherheit nur folgendes bekannt ist: 1. Ohne Zweifel war auch ein Teil der Kroaten nach Karantanien zugewandert, doch sind Zeit und Umfang dieser Migration noch immer fraglich. 2. Eine Gleichsetzung von Edlingern und Kroaten ist nicht berechtigt. Die Edlinger als Gesellschaftsschicht sind ein Ergebnis der Entwicklung in Karantanien, der mögliche, wenn auch nicht nachgewiesene Einfluß der Kroaten beschränkt

⁹² Področje ob gornji Muri s toponimi Crawate curia, Kraubath, Kchrawathof, Krawbaten, Krawerseck, Krowot, predstavlja drugo jedro hrvaške naselitve v Karantaniji.

⁹³ N. KLAJČ, *O Kasezima i Hrvatima u srednjevekovnoj Hrvatskoj*, Dostignuća 1—2/II, 1965, 3—21 in na str. 12: »Čini mi se zaista nemogućim da se još uvijek održi Hauptmannova teza o kasezima u Hrvatskoj na osnovi jednog jedinog podatka«.

⁹⁴ N. KLAJČ, *O problemima stare domovine* . . ., 263, 264.

⁹⁵ Prim. Kolonizacija in populacija, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970, 29—127.

⁹⁶ N. KLAJČ, *Povijest Hrvata* . . ., 165—172, 191—208.

sich nur auf die Übertragung des neuen Namens in die slowenische Geschichte; diese letzte Frage ist auch umstritten. 3. Im ganzen fragwürdig bleibt die besondere geschichtliche Rolle der Kroaten als eines Geschlechts von politischen Organisatoren (sowohl in Dalmatien als auch in Karantanien).

Nach der Stille, die in der Historiographie auf die Abhandlung Grafenauers folgte, sind im letzten Jahrzehnt (1978—1988) drei neue Beiträge, die sich mit der Problematik der Kroaten in Karantanien befassen, entstanden.

Der Verfasser des ersten ist der österreichische Philologe Otto Kronsteiner (Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe?, Wiener slavistisches Jahrbuch 24, 1978). Er hielt die Kroaten in Karantanien für eine avarische Gesellschaftsschicht von Kriegern, die sich später slawenisiert habe. Bei der Argumentation seiner These stützte er sich vor allem auf die Etymologie, der zufolge vornehmlich die Wörter *kosez*, *župan*, *ban*, *kagan* und Kroate avarischen Ursprungs sein sollen, was auf die politische Anwesenheit der Avaren in Karantanien hindeuten würde. Ungeachtet dessen, daß die Sprachforscher selbst hinsichtlich der Etymologie dieser einzelnen Ausdrücke nicht übereinstimmen, lassen die historischen Quellen diese von der Etymologie als eine der Möglichkeiten angebotene Deutung nicht zu. Vor allem ist Kronsteiners Behauptung, die Kroaten würden in historischen Quellen beinahe immer zusammen mit den Awaren erwähnt, nicht haltbar. In Wirklichkeit werden sie nur einmal (DAI), und auch dann lediglich als Gegner erwähnt, was unmittelbar im Widerspruch zum Wesen von Kronsteiners These steht, die Kroaten seien eine avarische Gesellschaftsschicht gewesen. Der zweite und wesentliche Fehler besteht in seiner Behauptung, Karantanien sei bis zu den Avarenkriegen Ende des 8. Jahrhunderts ein Teil des avarischen Kaganats gewesen; läßt sich doch nur damit die Funktion der Kroaten (Avaren) als Krieger vereinen. Aus erstangigen historischen Quellen (Fredegar, Paulus Diakonus, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*) geht ohne Zweifel hervor, daß die Macht der Avaren in den Ostalpen bereits in den dreißiger Jahren des 7. Jahrhunderts zuende war. Außerdem hat er unberechtigtweise den *pagus Crouuati* ausgedehnt, der sich aufgrund des Urkundenmaterials auf das Gebiet am Oberlauf der Glan westlich von St. Veit beschränkt, auf den gesamten Kern Altkarantanians zwischen dem Wörthersee im Süden und der Gurk im Norden. So findet sich für das Modell Kronsteiners in Karantanien weder Raum noch Zeit.

Auch der zweite Beitrag stammt aus der Feder eines Philologen. Heinrich Kunstmann (Wer waren die Weißkroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos?, Die Welt der Slaven 29/1, 1984) ist der Meinung, daß es sich bei den Kroaten in Karantanien um die Weißkroaten Konstantins Porphyrogennets handele und daß folglich Karantanien Weißkroatien sei. Doch L. Hauptmann hat gerade für die Zeit um die Mitte des 10. Jahrhunderts, wo im DAI Angaben über Weißkroatien vorliegen, klar gezeigt, daß sich dieses damals tatsächlich am Oberlauf der Weichsel befand. Würde man Kunstmanns These annehmen, dann hätte es gleichzeitig zwei Weißkroatien gegeben. Für die Zeit des 9. und 10. Jahrhunderts ist eine beträchtliche Zahl von Quellen erhalten, aus denen eindeutig hervorgeht, daß für den Raum des heutigen Kärnten lediglich und ausschließlich der Name Carantania verwendet wurde. Außerdem war Karantanien Mitte des 10. Jahrhunderts ein Land, in dem das Christentum bereits seit 200 Jahren existierte; im DAI wird öfter hervorgehoben, daß Weißkroatien zu jener Zeit noch nicht christianisiert war. Aber auch die Lokalisierung Weißkroatiens läßt sich laut DAI nicht in Zusammenhang mit Karantanien bringen.

Ähnlich hat Nada Klaić (O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, *Zgodovinski časopis* 38, 1984) in Karantanien die alte Heimat der dalmatinischen Kroaten gesehen. Läßt man ihre Interpretation des DAI beiseite, in der sie alles, was nicht ihrem Bild entsprach, verwarf, und für welche die Kritik nachwies, sie sei unbegründet, so kann man ihre These bereits vom Standpunkt der karantanischen Geschichte aus ablehnen. Vor allem der *pagus (Crouuati)* ist keine besondere, selbständige politische Einheit mit eigenen Fürsten (*arhontes*) an der Spitze, im besten Fall — wie eine vergleichende Analyse des Kärntner Urkundenmaterials ergab — können ihm Verwaltungsfunktionen zugeschrieben werden, da der *pagus* nur ein Teil der Grafschaft bildete. Dabei hat es sich gezeigt, daß der *pagus Crouuati* einen relativ kleinen Raum (ca. 16 mal 8 km) am Oberlauf der Glan einnahm. Es ist deshalb ganz unmöglich, daß die Kroaten dort in einer solchen Anzahl gelebt hätten, daß ein Teil von ihnen nach Dalmatien abgewandert wäre, um es zu beherrschen, während der andere in Karantanien zurückgebliebene Teil noch in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts zahlenmäßig so stark war, daß sein *pagus* kroatisch genannt wurde. Darüberhinaus verbindet die karantanischen Kroaten mit dem übrigen Karantanien zu einem gemeinsamen Ganzen die Tatsache, daß einige Kroaten auch Edlinger waren, die als eine ursprünglich privilegierte Militärschicht (Gefolgschaftsleute) unmittelbar dem karantanischen Fürsten unterstanden. Demzufolge

erstreckte sich die politische Macht von Karnburg auch über die Kroaten in dem *pagus Crouuati*, deckten sich doch auf diesem Gebiet die von den Edlingern und den Kroaten besiedelten Ortschaften.

Die neuen Beiträge in der bereits sehr reichhaltigen Bibliographie zur Frage der karantanischen Kroaten, die diese Problematik auf eine sehr radikale Art lösen wollen, bringen infolge wesentlicher Einsprüche von Seiten der karantanischen Geschichte keine zufriedenstellende Lösung der erörterten Frage. Unser Wissen über die Kroaten in Karantanien enthält nach wie vor wenig Bestimmtes, und in der Historiographie gilt aus diesem Grund noch immer der Zustand, wie ihn bereits vor dreißig Jahren B. Grafenauer festgestellt und zu drei knappen Punkten zusammengefaßt hat.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valencič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE METNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljajanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na steno-grafski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1
 PZDG 1960/2
 PZDG 1961/1-2
 PZDG 1963/1-2
 PZDG 1965/1-2
 PZDG 1966/1-2
 PZDG 1967/1-2
 PZDG 1968/69, 1-2
 PZDG 1970/1-2
 PZDG 1971/72
 PZDG 1974
 PZDG 1975/76
 PZDG 1977

PZDG 1978/79
 PZDG 1980
 PZDG 1981
 PZDG 1982
 PZDG 1983
 PZDG 1984
 PZDG 1985
 PNZ 1986
 PNZ 1987
 PNZ 1988
 PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta
 za zgodovino delavskega gibanja.
 — Biobibliografije.

Predrag Belić

PRVA TRI DESETLETJA DRUŽBE JEZUSOVE
IN SLOVENCİ (1546—1569)

(2. del)

ŠKOF TEXTOR IMA VELIKE TEŽAVE S SVOJIMI GOJENCI
V GERMANIKU

Drugi gojenci, ki jih je škof Urban Textor poslal v Germanik, se niso v toliki meri »proslavili« kot Skalič. Urbanov priporočenec Bartol Philiuslaufer (iz Gornjega grada) je bil starejši od svojega tovariša Ivana Kobenzla. Zaradi tega si je Ignacij prizadeval, da Bartol prej dokonča študij. Vendar je za oba menil, naj ostaneta v Rimu vsaj eno celo šolsko leto, če se že škofu zdi predolgo, da bi ostala celotno dveletno dobo. Tako je pisal 27. februarja 1554 škofu.⁹¹ Po dveh tednih — 14. 3. 1554 — je pisal zanju v Ignacijevem imenu Polanco Kaniziju na Dunaj, da sta Textorjeva gojenca najslabša med svojimi sošolci bogoslovci in dodal »tolazilno« besedo: »Menda sta katoličana«/!/. Želela bi oditi domov, ker ju je tako pregovoril dr. Pavel in tisti drugi (magister Anton). Naj bi jima ljubljanski škof pisal, toda naj ne bi pokazal na noben način, da je o stvari obveščen od Ignacija — naj se umirita, se ne vračata in naj bosta vzornega vedenja, tako bi lahko dobila pohvalo od predstojnikov Družbe Jezusove, ker drugače ne bo zadovoljen z njima.⁹²

Tri tedne pozneje, 3. aprila istega leta, se sv. Ignacij spet pritožuje nad obema, da sta premalo katoliška. Poleg tega doda še dva nasveta, da bi lahko Kanizij sam odločil o celotni stvari: prvi je v zvezi z Ivanom Kobenzlom, drugi z Bartolom Philiuslauferjem.⁹³ Na žalost izdajatelj MHSI teh nasvetov niso objavili, verjetno zato ne, ker se nista ohranila. Vendar se iz naslednjih Ignacijevih vrstic lahko razbere, za kaj gre: »Sama želja, da bi odšla odtod, potem odpor do sv. Tomaža in pohvalne besede o heretikih ter znamenje k nebrzdanosti nagnjenega duha pa povečuje sum. Sicer sta se na začetku odrekla vsem herezijam, vendar dvomim, če niso v njiju ostale kake korenine, ki se polagoma razraščajo in toliko nevarneje poganjajo v njunih dušah, kolikor bolj jih prikrivata.«⁹⁴ Ignacij se je pritoževal nad njunim vedenjem: ugovarjata, godrnjata, sta nehvaležna, ne držita se zavodskih pravil, tudi najpomembnejših: Slabo govorita o vzgojiteljih in o profesorjih, pa tudi o samem Ignaciju, skrivaj sta poskušala po tajnih pismih sejati razdor in nesporazumevanje med škofom Textorjem in jezuiti.⁹⁵

Ignacij je bil razočaran in hudo prizadet zaradi takšne nehvaležnosti, saj se jezuiti popolnoma nesebično žrtvujejo za gojence, da bi jih vzgojili v vsem na splošno dobro Germanije in njih samih »v naravnem in nadnaravnem pogledu«. Loyola in njegovi so začenjali »sumiti v pomanjkljivi katoliški čut in preveliko željo po nebrzdanosti« glede obeh gojencev.⁹⁶ Prav nič jima ne primanjkuje v hrani, obleki in podobnih stvareh: dvakrat na teden gresta na krajši izlet, imata tudi drugo primerno razvedrilo, lahko obiskujeta slovesnosti in

⁹¹ MHSI, Mon. Ign., series I, VI. del, Madrid 1907, dok. 4216, str. 402.⁹² Prav tam, dok. 4262, str. 462—463.⁹³ Prav tam, str. 557.⁹⁴ Prav tam.⁹⁵ Prav tam, str. 557—559.⁹⁶ Prav tam, str. 558.

rimске znamenitosti. Tudi drugače se z njima ravna kot s fanti plemenitega rodu. Najbolj učeni moške jima predavajo iz Magistra sentencij, sv. pisma in sv. Tomaža. Ta gojenca trdita, da nista prišla zato v Rim, ker bi želela študirati teologijo, temveč da si ogledata mešto, običaje in temu podobno. Na zadnje sta se vendar strinjala z jezuiti, da se bosta o tem, ali bosta ostala ali odšla, podredila odločitvi ljubljanskega škofa.⁹⁷

Ignacij je svetoval Kaniziju, kaj bi bilo dobro poudariti pri škofu, da bi fanta ozdravela od svojih duhovnih bolezni. Naj ju škof graja zaradi nepotrpežljivosti in nezadovoljstva. Ne sme jima priti na misel, da bi se iz Germanika vrnila, preden bosta popolnoma dokončala bienij (dvoletje), t. j. preden znanstveno in moralno ne dozorita: »... sicer /Urban/ sumljivima človekoma ne bo mogel izročiti skrbi za ovce, da jih ne bi morda z besedo ali zgledom pogubila.«⁹⁸ Končno naj ju škof pismeno pouči: »... naj skrbita, da se izogneta, ne le sami heretični kugi, ampak tudi načinu govorjenja, kot ga imajo heretiki, in naj si prizadevata, da bosta svojim predstojnikom v preprostosti srca poslušna, ter naj se v vsej skromnosti in pravi ponižnosti bogatita z dobrimi deli, ne le pred Bogom, ampak tudi pred vsemi ljudmi, v nasprotnem primeru ne bo njun zaščitnik, ampak najhujši tožnik itd.«⁹⁹ Ignacij je prepustil Kanizijevi razsodnosti in izvedenosti, kaj in koliko in kako bo to sporočil škofu.

V tem primeru je bila problematika obeh gojencev in Ignacijeva »pedagoška diplomacija« podobna kakor v primeru Skalića in magistra Antona. Vendar so bili rezultati vsaj deloma drugačni. Škof je oba v juniju leta 1554 poklical iz Rima.¹⁰⁰ Ni nam znana nadaljnja usoda Philiuslauferja. Kobenzl ni postal duhovnik, vendar ni zapustil Cerkve kakor Skalić, temveč jo je z vsemi silami branil in ji pomagal. Postal je član nemškega viteškega reda in kot svetovalec nadvojvode Karla v Gradcu je bil odločen nasprotnik protestantizma.¹⁰¹

V Germaniku sta ostala od prvih šestih Urbanovih gojencev samo še dva, in to oba njegova nečaka: Marko Textor in Jurij Bogatec. Kmalu so ju morali — zaradi pomanjkanja v Germaniku za vladanja protihabsburškega in protijezuitskega papeža Pavla IV. (1555—1559) — namestiti v drugih jezuitskih kolegijih v Toskani, Siciliji in drugod v Italiji.¹⁰² Ignacij se je ob tem zelo zavzemal za nju in zbujala sta opravičeno upanje. Škofov nečak Marko Textor je bil poslan v Firence v novembru 1555.¹⁰³ Ali zaradi obolelosti roke, ki je bila ranjena v nekem pretepu, še preden je prišel v Germanik — tvor na rani se ni mogel zaceliti leta in leta — Marko ni mogel uspešno napredovati v študiju. Ignacij je to evfemistično sporočil Urbanu: »... Toda dobri mladenič bolj napreduje v krepčnosti kot v učenosti.« Morda bo še najbolj primerno, da se vrne v domovino, kjer bo laže ozdravel.¹⁰⁴

Urban je sprejel nasvet in poklical nečaka domov. To škofovo odločitev je sporočil Ignacij v zelo prisrčnem pismu Marku v Firence. Napisano je bilo v Rimu, 29. aprila 1556. Svetnik s svojimi molitvami in molitvami rimskih jezuitov spremlja bogoslovca: »Vsi bomo prosili božjo dobroto in usmiljenje, da te ohrani v naravnem in nadnaravnem pogledu...« Vsi so ga prosili, da bi po navadi molil, opravljal spraševanje vesti, pogosto spoved in obhajilo; naj prijateljuje in se posvetuje s pobožnimi možmi in naj se zaveda, da mu je naklonjena vsa Družba Jezusova...¹⁰⁵ Ignacij ga je poslal preko Loreta, kjer naj bi

⁹⁷ Prav tam, str. 559.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Prav tam, str. 559—560.

¹⁰⁰ MHSI, Mon. Ign., series prima, VII. del, Madrid 1908; dok. 4570, str. 172; dok. 4572, str. 179—180.

¹⁰¹ J. GRUDEN, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912—1916, str. 623. Primorski slovenski biografski leksikon 3, Gorica 1976, str. 191.

¹⁰² STEINHUBER I., 34.

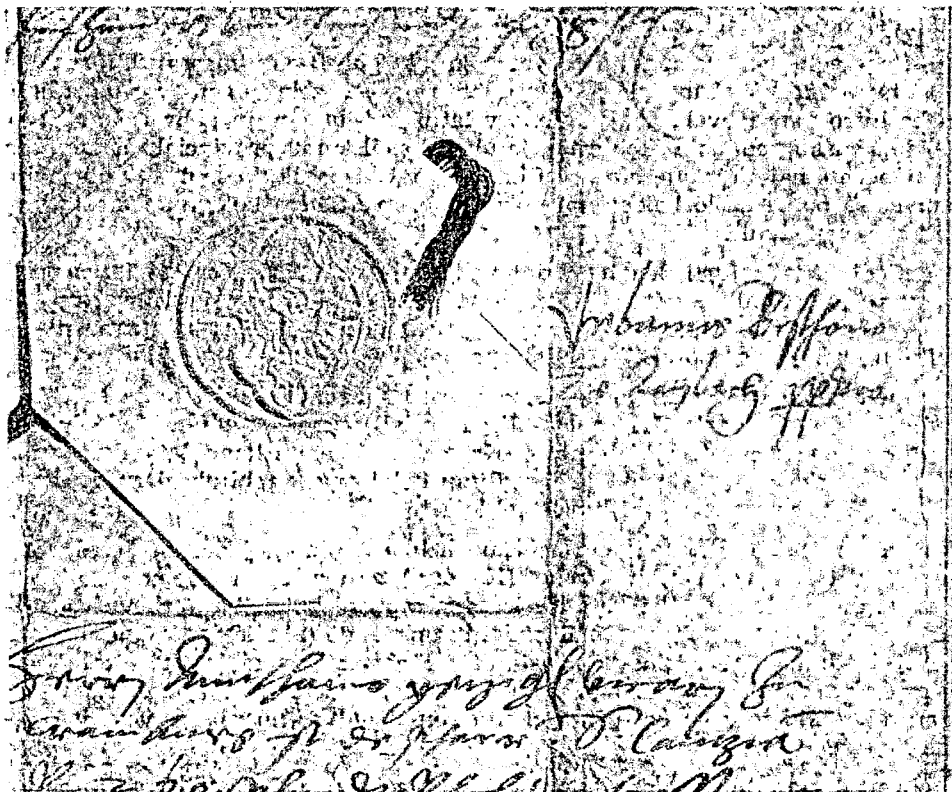
¹⁰³ MHSI, Mon. Ign., series prima, X. del, Madrid 1910, dok. 5892, str. 108.

¹⁰⁴ Sporočilo škofu Urbanu po p. Lanaju (Delanoy, De Lanoy) 21. 3. 1556. MHSI, Mon. Ign., series prima, XI. del, Madrid 1911, dok. 6311, str. 160—161.

¹⁰⁵ Prav tam, dok. 6410, str. 309—310.

se pridružil pred. kratkim promoviranemu jezuitu doktorju p. Petru Schorichu,¹⁰⁶ ki je na poti na Dunaj.¹⁰⁷

Marko je bil kmalu posvečen v duhovnika in Ignacij mu je za to osem dni pred smrtjo, to se pravi 22. julija 1556 v pismu preko strica škofa prisrčno čestital: »/166/ Ko sem to napisal, sem dobil pismo, napisano v Trstu 8. julija, v katerem me /167/ vaše prevzvišeno gospostvo obvešča, da je naš Marko duhovnik. Naj ga božja, dobrotja sprejme, da bo res njegov in Cerkvi koristen služabnik!«¹⁰⁸ Pozneje ni več poročil o duhovniku, bivšem gojencu Germanika

Slika 4: Žig in lastnoročni podpis ljubljanskega škofa Urbana Textorja (original v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani)

¹⁰⁶ V duhovnika je bil posvečen najpozneje leta 1553 (prim. MARIO SCADUTO, *Catalogo dei Gesuiti d'Italia 1540—1563*, Roma 1968, str. 136). Sedaj so ga poslali na Dunaj za profesorja. Njegovo ime se pogosto pojavlja v Urbanovi korespondenci z Ignacijem in drugimi člani Družbe Jezusove. Vendar bi napačno sodil, kdor bi iz tega, da je bil Schorich ljubljenec Urbana Textorja, da je delal v Ljubljani in se mu priimek končuje na ich, hotel iz njega narediti Slovenca Skoriča. Kajti Peter Schorich je bil po poreklu iz Avstrije, in to iz Kremsa ob Donavi. V pismu iz Rima 5. junija 1548 p. Leonardu Kesselu S. I. se podpisuje: »Petrus Schorichius Crembsorius«. — Citira Braunsberger v CEA I 277, kjer v 7. opombi Schorichevo poreklo takole razlaga: »Cremsa, Cremslum, Krems, avstrijsko mesto ob Donavi, nedaleč od Bavarske.« Resnično, zelo težko bi našli v Sloveniji kraj, za katerega bi veljal latinski pridevnik »Crembsorius«. Njegovo nemško poreklo potrjuje v nekem pomenu njegov rodni brat, Peter je pozneje izstopil iz Družbe Jezusove, medtem ko je k jezuitom vstopil njegov brat Jurij, za katerega je Peter zaprosil sv. Ignacija, naj ga sprejme v Družbo (MHSI, POLANCI, *Chron.* 1551 seu Ign. vita II, Madrid 1899, str. 581). Iz odgovora Jurija na vprašanje p. Hieronima Nadala je očitno, da brata Schorich nista Slovenca. Jurij pravi zase, da ni samo Avstrijec, temveč Nемец. »1. Imenujem se Georgius Schorichius... 3. sem Nемец in Avstrijec... 6. razen enega brata nimam nikogar. Ta je bil nekoč član Družbe...« (MHSI, *Epistolae P. Hieronymi Nadal, II. del /1562—1565/* Madrid 1899, str. 553). Čeprav beseda »Germanus« ne pomeni v takratnih zgodovinskih tekstih vedno etničnega Nemca, lahko pomeni tudi preprosto državljana cesarstva, a etničnega Slovenca, Nizozemca, Flamca, pozneje Belgijca. itd. (Prim. MHSI, *Epistolae Nadal II*, str. 546, 547, 552, 553, 554, 561, 584, 585...) »Germani« so tudi »Brabantinus«, »Mechliniensis«, pa tudi »Geldrius«, »Novomagus«, »Leodien-sis«... V primeru Schoricha zaradi rojstnega mesta Kremsa ni dvomov.

¹⁰⁷ MHSI, MI ser. prima, XI. del, dok. 6415, str. 315.

¹⁰⁸ MHSI, MI ser. prima, XII. del, dok. 6711, str. 166—167.

Marku Textorju, pa ne vemo, če so se svetnikove želje in molitve uresničile, oziroma če je in koliko je delal za katoliško edinost med Slovenci.

Znano je, da je Ignacij 20. septembra 1555 zelo priporočal Jurija Bogatca, Urbanovega nečaka iz tržaške škofije p. Hieronimu Doménechu ob priložnosti odhoda gojencev Germanika v Neapelj in na Sicilijo v času ekonomske krize zavoda pod papežem Pavlom IV.¹⁰⁹ V enakem smislu je Ignacij pisal 6. januarja 1556 messinskemu rektorju Antonu Vincku (Vinckius); obenem je želel, da se Juriju in drugim germaničarjem, ki so tam, vsakemu posebej, omogočijo duhovne vaje, in je še omenil, morda zaradi skušenj ob Skaličevem primeru: »Vendar naj z njimi obzirno ravnajo.«¹¹⁰

Bogatec je v vsakem primeru dobro kazal. Ignacij ga v pismu 12. februarja 1556 hvali škofu Urbanu, da je zelo talentiran: »... zelo je sposoben za učenje in bo hitro napredoval...¹¹¹, posebno v latinščini, grščini in hebrejščini.¹¹² Ker mu je sicilsko podnebje škodovalo, je ukazal sicilskemu provincialu Hieronimu Doménechu, naj ga pošlje nazaj v Rim, a ne v Germanik, ki se duši v dolgovi, temveč se bo že našlo kakšno mesto¹¹³ v kakem drugem kolegiju. Tam bo nadaljeval višji študij.¹¹⁴

Medtem se je Jurij Bogatec v duhovnih vajah odločil za Družbo Jezusovo,¹¹⁵ v katero je vstopil še v času življenja sv. Ignacija. Nekaj let je deloval v Germaniku.¹¹⁶ V duhovnika je bil posvečen v Rimu 20. 10. 1560, a je zapustil jezuite, oziroma so ga odpustili, tri leta pozneje.¹¹⁷

Med gojenci Germanika najdemo v času Ignacijevega življenja še enega Ljubljčanana, Gašperja Krigerja.¹¹⁸ Ni ga poslal v zavod ljubljanski škof, temveč jezuit Peter Kanizij, ki je poslal Krigerja s še enim kandidatom v Rim iz Kölna.¹¹⁹ Kriger je 14. aprila 1555 v Rimu delal prve zaobljube Družbe Jezusove. Iz Družbe so ga odpustili v Pragi leta 1559.¹²⁰

Škof Urban Textor je imel resnično smolo s svojimi gojenci. Od šestih eden gotovo ni bil posvečen v duhovnika (Kobenzl), za drugega ne vemo glede tega nič (Philiuslaufer), od štirih ostalih je eden zapustil katoliško Cerkev in jo napadal v spisih, a zdi se tudi z materialno propagando (Skalič); za dva Urbanova škofijska duhovnika ni znano, ali sta se močneje zavzemala za krepitev katoliške cerkvene edinosti v slovenskem ljudstvu (magister Anton in Marko Textor); a tisti, ki je v učenosti in vedenju zbuval največ upanja, je vstopil k jezuitom (Bogatec).

Kar je naredil ta zadnji, samo po sebi ne pomeni tragedije za katoliško Cerkev v Sloveniji. Če upoštevamo veliko vdanost in spoštovanje, ki ga je imel ustanovitelj Družbe Jezusove do ljubljanskega škofa, je bilo lahko pričakovati, da mu bo jezuitski red dal na razpolago samega Bogatca ali koga drugega. Ignacij je, čeprav je sam čutil pomanjkanje delavcev za nove kolegije, v resnici dal dva. Tragično je bilo — glede na katoliško stališče — seveda to, da so skoraj vsi prvi jezuiti, ki so delovali v Sloveniji, pozneje sami zapustili Družbo in celo katoliško Cerkev.

¹⁰⁹ MHSI, MI ser. prima, X. del, dok. 5827, str. 10.

¹¹⁰ Prav tam, dok. 6802, str. 479.

¹¹¹ Prav tam, dok. 6207, str. 702.

¹¹² Tako je pisal Ignacij Lanoyu na Dunaj 21. marca 1556. MHSI, MI, ser. prima, XI. del, dok. 6311, str. 161.

¹¹³ Prav tam, dok. 6242, str. 53 in dok. 6253, str. 71.

¹¹⁴ Glej opombo 112.

¹¹⁵ MHSI, MI ser. prima, XI. del, dok. 6389, str. 283 in MHSI, MI ser. prima, XII. del, dok. 6606, str. 16 in dok. 6622, str. 39.

¹¹⁶ STEINHUBER, n. d. I, 39.

¹¹⁷ MARIO SCADUTO, *Catalogo dei Gesuiti d'Italia 1540—1565*, Roma 1968, str. 18.

¹¹⁸ V takšnem pravopisu je sam podpisal svoj priimek *Liber iuramentorum*: ».../1554/... Casparus Kriger Labacensis...« — STEINHUBER, n. d. I, str. 42.

¹¹⁹ CEA I, 458.

¹²⁰ SCADUTO, *Catalogo...*, str. 79.

PRVI JEZUITI V SLOVENIJI

Prvi jezuit, ki je pastoralno deloval v slovenskih deželah, je bil Nemec Jona Adler, in to spomladi leta 1556.¹²¹

Magister Jona Adler je bil sin protestantskih staršev iz Münchna. K jezuitom je bil sprejet na Dunaju leta 1553.¹²² Že tri leta pozneje so ga poslali v Ljubljano, naj tam pridiga. Imel je šele 21 let. Škof Urban je zanj zaprosil rektorja dunajskega kolegija. Urban je namreč pogosto zaradi škofovskih opravil obiskoval Dunaj, kjer je bil mladi magister zelo priljubljen pridigar. Tudi v Ljubljani so bili z njegovim pridiganjem zelo zadovoljni, tako plemiči kakor meščani, ne samo katoličani ampak, presenetljivo, tudi nekatoličani, kakor je zapisal v svojem Kronikonu Polanco, zelo verjetno na osnovi samih Adlerjevih pisem. Kanoniki in drugi poslušalci so se pozneje s težkim srcem od njega poslavljal, ko je odhajal na Dunaj.¹²³

V kakšnem jeziku je pridigal magister Jona? Ali se je naučil slovenščine ali je govoril samo v nemščini? Zanimivo, da si je podobna vprašanja postavljala sam Ignacij, ki je bil sicer zelo zadovoljen z uspehi mladega pridigarja, kakor lahko razberemo iz njegovega pisma Lanoyu: »... da se je Bog naš Gospod, obilno poslužil z njim.«¹²⁴ Gotovo je Ignacij vedel, da je Ljubljana glavno mesto Kranjske, dežele, v kateri živijo Slovenci, zato je tudi vprašal Adlerja v pismu 22. julija 1556, torej osem dni pred smrtjo: »Ne vemo, če vas v Ljubljani ljudstvo razume v nemščini. Če bi vas razumela samo škofova družina in nekateri drugi posamezniki in ne vsi moški in ženske, bo dokaj malo sadu.«¹²⁵

To je zelo dragoceno pričevanje bilingvista — španskega Baska Loyole: najprej zato, ker kaže na spontano vprašanje renesančnega evropskega izobraženca o narodnosti ljubljanskega prebivalstva: prebivalstvo v glavnem ne zna nemščine! Nato je v to vključena želja, lahko bi rekli celo ukaz: v Sloveniji se mora jezuit, če želi biti apostol, naučiti slovenščine!

Škof je v juniju 1556 poklical magistra Adlerja v Gornji grad, kjer ga je povprašal, če želi biti posvečen v duhovnika. Jona je odgovoril, da nima zadostne kanonične starosti in da to sploh ne želi iz drugih posebnih zdravstvenih razlogov. O teh stvareh naj odloča Bog in sv. Ignacij.¹²⁶ Kaže, da se Jona ni dal posvetiti v duhovnika. Že v jeseni leta 1556 je v Pragi predaval.¹²⁷

Ali je v času Adlerjevih govorov prišlo do kakšnega spreobrnjenja iz protestantizma v katolištvo? Ni znano. Če so bili, kakor je zapisal Polanco, tudi protestanti zadovoljni z Adlerjevimi govori, tedaj lahko sklepamo, da je pridigal spravljivo in ne v duhu intransigentnega zelota Bobadille.

Če nam spreobrnjenja niso znana, vseeno ne smemo govoriti, da se glede tega ni kaj premaknilo, oziroma da se niso katoličani utrdili v veri, kolikor so v njej omahovali. V istem pismu 10. junija 1556, v katerem je Jona pisal, da

¹²¹ Razen Jurija Bogatca je tedaj v Družbi Jezusovi živel še en Slovenec. Bil je to Ljubljčan Gašper Konger, o katerem pravijo sodobni viri, da je bil »Slovan«. Leta 1556 je deloval kot sholastik v novoustanovljenem praškem kolegiju, kjer je edini (!) med jezuiti znal toliko češko, da je lahko vodil najnižje razrede. Obenem je 120 otrok katehiziral. »Gaspar Schlavus edini od vseh toliko razume češki jezik, da lahko poučuje najnižje deške razrede...« sporoča 29. avgusta 1556 Fr. Petrus Silvius rimskim tovarišem. — CEA I 773. Junaško se je držal, ko je neki »Boem« v času maše sramotil mašnika p. Kornelija Brogelmanna. — Tako je Kanizij pisal iz Prage 17. maja 1556 Ignaciju v Rim. Prim. CEA I, 618—619.

¹²² DUHR I, 545.

¹²³ Prav tam, prim. tudi MHSI, POLANCI Chronicon VI/a 1556, Madrid 1898, št. 1414, str. 343 in št. 1467, str. 354.

¹²⁴ MHSI, Mon. Ign., ser. prima, XII. del, pismo 6606, str. 14.

¹²⁵ Prav tam, pismo 6672, str. 167: »Non sapiamo se in Lubiana sete inteso in tudescho dal populo: saria il frutto assai poco, se solamente la familia del vescovo et alchuni altri particolari, et non tutti homini et donne vi intendessero.« Ignacij si je veliko prizadeval, da bi mladi jezuiti, katere je iz Rima pošiljal na Dunaj in v druge habsburške pokrajine, znali jezik, ki ga kraljevi podložniki razumejo. Tako dobesedno v pismu Urbanu 12. 2. 1556. — MHSI — MI pismo 10, 702.

¹²⁶ MHSI, Epistolae mixtae, V. del, Madrid 1901, pismo 1146, str. 352.

¹²⁷ Prav tam, str. 471—477; POLANCO, Chron. VI, št. 1574, str. 374.

škof želi, naj se da posvetiti, je javil Ignaciju o nekaterih posebnih sadovih svojih pridig: »... Deželna gospoda ostane sedaj do duhovnikovega blagoslova v cerkvi, heretiki so začeli dvomiti v svoje krivoverstvo. Nekateri plemiči so me zaprosili, naj jih obiščem na njihovih gradovih. Eden komisarjev oglejskega patriarhata, ki stanuje nedaleč, me je prav tako vneto prosil, naj ga obiščem, da bi se tako bolje seznanil s katoliško vero. Gospod naj pomnoži sadove svojega evangelija na tej nerodovitni njivi Germanije!«¹²⁸

Adler je razen tega našel nekega kandidata za Družbo, Filipa, ki ga je poslal v Rim. Sv. Ignacij ga ni hotel sprejeti, čeprav ga je ta v solzah prosil. Razlog je bil — »il fallo suo« — morda apostazija? — Filip je menda nato stopil v neki drug red.¹²⁹

Sv. Ignacij je prav tako že leta 1555 odločno zavrnil dva slovanska kandidata za vstop v Družbo, od katerih je eden že štiri mesece nosil habit in kuto, toda ne kakšnega določenega reda.¹³⁰

Nekaj časa je deloval v Ljubljani p. Peter Schorich, še kot jezuit. Po napisanih navodilih, ki mu jih je dal 5. maja 1556 Ignacij, je Peter na poti iz Rima na Dunaj lahko ostal nekaj dni v glavnem mestu Kranjske. To je lahko storil samo, če ga je škof želel zadržati: tedaj se lahko z njim pogovori in nato nadaljuje potovanje v avstrijsko prestolnico. Če škof želi imeti pri sebi »magistra Martina« — za katerega menijo izdajatelji MHSI, da je bil Martin Eckl — ta lahko ostane.¹³¹

Ali se je na svojem popotovanju na Dunaj Peter Schorich vsaj za kratek čas zadržal v Ljubljani, iz virov ne vemo, gotovo pa je, da je z Dunaja odšel še istega leta 1556 v prestolnico Kranjske. Zgodovino pisec avstrijske jezuitske province iz 18. stoletja Anton Socher je za leto 1556 opisal apostolske obiske dunajskih jezuitov. Takole pravi dobesedno za Petra Schoricha: »... /60/ Vendar se vnema patrov ni omejila samo na mesto. /Delali so tudi/ v bližnjih deželah Avstrije: v štajerskem mestu Bruck an der Mur Martin Stevardonius, v Ljubljani, ki je glavno mesto Kranjske, dr. Peter Schorichius. Z nekaj mesečnim vztrajnim delom in s pogostim pridiganjem so poskrbeli za vse vrste ljudi. To je bil prvi prihod naših ljudi v one kraje...«¹³²

Drugače sodi o Schorichevem delovanju v Ljubljani — v resnici ne v letu 1556, temveč naslednje leto — Peter Kanizij. Iz Regensburga je pisal na začetku leta 1557 generalovemu vikarju Lainezu, da je Schorich šel v Ljubljano brez njegove vednosti in da je tam, kakor se sliši, v službi škofa kot njegov vikar in pridigar. Svetnik se pritožuje, da bo Petra zelo težko od tam odpoklicati, ker ga bo škof zadrževal. Schorich bi bil zelo dobrodošel v obeh kolegijih, praškem in dunajskem. Kanizij zaradi tega prosi generalnega vikarja, da zahteva Schorichevo odvisnost od predstojnikov: »... da bi šlo vse urejeno, v edinosti duha in z večjim sadom v božjo slavo...«¹³³

¹²⁸ MHSI, *Epistolae mixtae*, V. del, pismo 1146, str. 353. Težko bi se psihološko dalo združiti to pismo z dvomom, da je Jona Adler prav v Ljubljani bil »zapeljan v herezo«, če sploh tako lahko razumemo neko mesto v Polancovem *Chroniconu* iz leta 1556, VI. del, št. 1467. MHSI 11, Madrid 1898, str. 353—354 in še opomba 1. »In hoc sterili Germaniae agro,« se glasi konec besedila v originalu.

¹²⁹ MHSI, MI, ser. prima, XII. del, dok. 6714, str. 169.

¹³⁰ MHSI, *Fontes narrativi de S Ignatio... I. zv., Romae 1943*, št. 13, str. 623. Ne vemo, iz katerega slovanskega naroda sta bila ta dva brata, za katera je posredoval »un mancebo esclavón«. V pismu 12. februarja 1556 na loretškega rektorja Olivera Manarea je pisal Ignacij o nekem Kristofanu Slovianu: »... glede Slovana (Schlavone) Christofana bomo videli, kako se bo vedel in temu primerno ukrenili glede njega.« — MHSI, MI ser. prima, X. del, pismo 6199, str. 680. Težko je ugotoviti, za koga gre: ali je to v resnici Slovan — morda nekdo od hrvaških kolonistov, ki so bili v loretški pokrajini — ali je to samo prilimek *Schiavone*, ali je naposled narobe bral, ker se v istem zvezku govori tudi o nekem Spancu Kristofanu. Najbolj verjetno bo, da je ta oseba identična s p. Kristoforom Krainekom, ki je vstopil v Družbo kot duhovnik aprila 1555 in še istega meseca (12. dneva) delal preproste zaobljube, že v maju 1556 je bil odpuščen iz Družbe. Foreklom je bil iz »Slavonije« (prim. SCADUTO, *Catalogo...*, str. 79), kar bi lahko po primku pomenilo, da je bil Slovenec, Hrvat ali Slovak.

¹³¹ MHSI, MI, ser. prima, XI. del, pismo 6428, str. 334.

¹³² SOCHER, *Historia Provinciae Austriae... I*, str. 60—61.

¹³³ CEA II, 45—46.

Že naslednje leto je njegov poklic prišel v krizo, morda zaradi nepokorščine v zvezi z odhodom v Ljubljano.¹³⁴ Ni samo leta 1559 zapustil Družbo, temveč se je obenem z Jono Adlerjem, Ljubljančanom Gašperjem Griegerjem (»Kriegerjem«) in še dvema drugima bivšima jezuitoma pridružil protestantom, kar se začuti že v pismu 8. 12. 1559, ki ga je Kanizij pisal Laínezu.¹³⁵

Po Adlerjevem izstopu iz Družbe Jezusove je minilo precej časa, preden so jezuiti znova prišli pastoralno delovati v Ljubljano.

Medtem so vseeno v Družbo vstopali slovenski in hrvaški fantje, ki so študirali v tujini, v glavnem na Dunaju, pa tudi v Rimu in drugod. Tako je 21. in 26. aprila 1559 Polanco pisal celotni Družbi, da so v rimskem kolegiju jezuiti vseh narodov, tudi iz »Sclavonije«.¹³⁶ Iz znamenitega Nadalovega Examena in drugih dokumentov zvezo za Slovence šestdesetih let: Ljubljančan Tomaž Budina,¹³⁷ Benedikt Gallus (on je »Illyricus« iz tržaške škofije, a ne »Carniolus«),¹³⁸ Nikolaj Koprivec (»Urtica«), »Kranjec iz Radeč«,¹³⁹ redovni brat Jakob Grejan — 1563 zapisan kot »Germanus«, leta 1564 kot »Illyricus« — torej očitno Slovenec, ker »Germanus« pomeni tu samo državno in ne narodnostno pripadnost.¹⁴⁰ Med drugimi so tudi Martin Strauss z Vrhnike¹⁴¹ in Mihael Tolminar iz Kranja.¹⁴² Sholastik Bernardin iz Kopra, za katerega ne vemo priimka in zato ne vemo, ali je bil Italijan ali Slovenec, je leta 1562 izstopil iz Družbe Jezusove, ko je bil v kolegiju v Ferrari.¹⁴³ Ljubljančan magister Gašper Textor — morda brat ali sorodnik bivšega gojenca Germanika Marka Textorja — je bil leta 1565, ko je bil v Dillingenu, od predstojnikov predviden za profesorja retorike v Innsbrucku.¹⁴⁴ Laínez ga je že leta 1558 sprejel v Družbo v Rimu, a ga je Nadal odpustil leta 1566.¹⁴⁵ Istega leta na god sv. Lovrenca je vstopil k jezuitom Slovenec Luka Perger, »Slavus Tifferiensis« iz ljubljanske škofije, glasbeno nadarjen, pozneje so ga poslali študirat humaniora v Olomouc.¹⁴⁶

Med leti 1553 in 1573 je vstopilo tako na Dunaju kakor v Pragi k jezuitom štirinajst mladih Hrvatov.¹⁴⁷ Velik del teh, kakor tudi njihovih slovenskih so-bratov, je prej ali pozneje zapustilo jezuitski red, medtem ko so vsi ostali delovali zunaj Hrvatske, v Avstriji, na Češkem, Ogrskem, Slovaškem in v Erdelju. Toma Tkalcíč je skupaj z jezuitom dr. Ivanom Seidlom — ki je bil pozneje odpuščen iz Družbe — spomladi leta 1565 uspešno naredil »peregrinacijo« (popotovanje) iz Trnave v svoj rojstni kraj Samobor in nazaj.¹⁴⁸ To je bilo menda prvo bivanje jezuitov v severni Hrvaški. Ali je Tkalcíč na tem »eksperimentu« (preizkušnji) v Samoboru in drugod na Hrvatskem pridigal po takratnem Družbinem običaju — in to dve leti potem, ko je predikant iz Metlike Gregor Vla-

¹³⁴ Nikolaj Lanoy je pisal 5. 2. 1558 Laínezu z Dunaja, da je Schorich, ki je učitelj in vzgojitelj fantov, gojenec ljubljanskega škofa, hudo prizadet, ker se dunajski rektor ni ustavil na poti v Avstrijo v Ljubljani: »V pismu zdihuje, da se ga izogibamo kot ubežnika iz Družbe...« MHSI 55, Lainii Monumenta VIII, suppl. Madrid 1917, pismo 23, str. 435. Glej tudi Pol. Chronicon 1551, Ignatij vita II: MHSI, Madrid 1894, str. 581 in Epist. P. Hier. Nadal, zv. II. (1562—1565): Madrid 1899, str. 553.

¹³⁵ CEA II, str. 556. Z ozirom na opombo 3 na str. 61 istega zvezka je Jona šele leta 1562 izstopil iz Družbe Jezusove.

¹³⁶ MHSI 52, Polanci complementa I, pismo 67, str. 190: »... so tudi iz Grčije, Ogrske, Slovenije? (Sclavonia) ...«

¹³⁷ Fondo Gesuitico IV, fol. 504 r, 638.

¹³⁸ 1566 na Dunaju, magister v novem kolegiju: ARSI — Germ 131 f, 211.

¹³⁹ FG 77, IV/1, 265 (308, 309) — 1563 na Dunaju: ARSI — Germ 131 f, 268 v. — 269 v.

¹⁴⁰ Prav tam, fol. 211 in Exam. P. Nad. ... III, str. 1 (20), 2—21 (22).

¹⁴¹ Leta 1563 je bil humanist, poleg imena se navaja »Nauportuensis Carniolus«. Germ. 131, fol. 268 v. — 269 v. 1564 je v Trnavi: LUKÁCS LADISLAUS, Monumenta antiquae Hungariae I, MHSI 101, dok. 87, str. 198 in opomba 10, z drugimi osebnimi podatki.

¹⁴² »Sclavus Granburgensis«: FG 77, IV/1, 230, 231 ...

¹⁴³ MHSI 51, Lainii monumenta VI, Madrid 1915, pismo 1635, 229.

¹⁴⁴ CEA V, str. 111.

¹⁴⁵ MHSI 21, Epistolae p. Hieronymi Nadal ... III, Madrid 1902, str. 765. (Pismo Teodorika Kanizija Borgtjil 25. julija 1566.)

¹⁴⁶ ARSI — Bohem. 89, fol. 30 v.

¹⁴⁷ M. VANINO, Isusovci i hrvatski narod (odslej kratica: IHN) I, Zagreb 1969, str. 3—8. Nasel je osem od štirih oziroma od štirinajstih, njegovi izdajatelji so dodali še pet (prav tam, op. 2), lahko bi tudi šestega, dotičnega štirinajstega, t. j. Antuna Štefančiča iz Kostela v Istri, ki je leta 1567 postal jezuit — MAH I, 887.

¹⁴⁸ Prim. pismo rektorja trnavskega kolegija Hurtada Péreza 23. junija 1565 generalnemu vikarju DJ Francišku Borgtji. — MAH I, dok. 110, str. 245—246.

Slika 5: Nagrobna plošča ljubljanskega škofa Urbana Textorja v Gorici njegovem gradu 1560.

hovič pod Okičcem in celo v samem Zagrebu, menda pred banom in škofom javno razlagal protestantski nauk?¹⁴⁹ To nam iz virov ni znano. Njegov tovariš tega gotovo ni zmogel, ker ni znal jezika.¹⁵⁰ To je bilo samo kratkotrajno bivanje, ki z idejo katoliške edinosti pri Južnih Slovanih — konkretno pri Hrvatih — ni imelo nič skupnega, kakor ni imelo delo takratnih prvih hrvaških in slovenskih jezuitov v inozemstvu, razen če zaradi njihovega vpliva ni prestopil iz protestantizma v katoliško Cerkev kateri od študentov ali so ga utrdili v katoliški veri. Viri nam o tem ne dovoljujejo več od praznega ugibanja: Prav tako bi bilo zelo primerno raziskati, kakšen konkreten vpliv je imela dunajska univerza in jezuitske študentske ustanove na Južne Slovence v letih 1550—1560. Okrog leta 1574 je namreč Grga Tkalčič zelo veliko spovedoval Hrvate na Dunaju, ki so posebno v velikem tednu tam prihajali k zakramentom.¹⁵¹

Upravičeno sklepamo, da se je kaj podobnega dogajalo tudi prejšnja leta. Možno je, ni pa gotovo, da je istrski Hrvat in profesor grščine Lovro Zadešić (Zadesius) pod vplivom dunajskih jezuitov zapustil protestantizem med leti 1553 in 1560.¹⁵²

Sedmo in osmo desetletje 16. stoletja je bilo za katoliško vero na Slovenskem zelo težko. Ko je leta 1564 nadvojvoda Karel po smrti svojega očeta, kra-

¹⁴⁹ J. GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912—1916, 738.

¹⁵⁰ Bil je pravzaprav Moravan: »D. Joannes Seidelius Olomucensis«, pravi zanj *Instructio de personis* iz leta 1565, ko so ga z Dunaja poslali v Trnavo. Prim. ARSI — Austr. 122, n. d. Na Slovaškem je pridigal v nemščini, prim. MAH I, str. 63, 79 in večkrat.

¹⁵¹ Pismo rektorja dunajskega kolegija L. Maggio generalu Mercurianu 18. septembra 1574. Prim. MAH I, dok. 196, str. 443, št. 2 in opomba 4. Tkalčiča so na koncu ali na začetku naslednjega leta hoteli predstojniki poslati v švedsko mistijo, ali že 16. februarja 1575 je ta krepostni mladi mož umrl. Prav tam, str. 483, opomba 6.

¹⁵² Prim. MHSI — LQ 1, 456 o tem, prav tam MI Epp 5, 308 (B) — M. MIRKOVIČ, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1956, 445.

lja; in cesarja Ferdinanda I. podedoval dežele v Notranji Avstriji (Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško), katoliške vere — vsaj v deželah z nemškim govornim jezikom — skoraj ni bilo. Stanovi so ob priložnosti njegovega nastopa delali prisego zvestobe v evangeličanskem obredu, med prebivalci njegove prestolnice Gradca ni bilo več kot 200 katoličanov.¹⁵³ Ivan Grafenauer meni, da je neposreden vzrok za takšno stanje v slovenskih deželah dejstvo, da je katolištvu vdani škof Urban Textor zgodaj umrl, t. j. leta 1558, in da je nadvojvoda moral popuščati protestantskim stanovom zaradi vojn, nenehne turške nevarnosti in nujnih vojnih dajatev (kontribucij).¹⁵⁴ K temu bi lahko dodali še en velik spodrsrljaj glede samih življenjskih navad škofa Urbana. On je skoraj ves čas bival zunaj škofije. Res je, da je to hotel nadomestiti per actionem in distans (z upravljanjem iz daljave), to se pravi s prizadevanjem, da s številom in kakovostjo obnovi vrste domačih duhovnikov. Zato je pošiljal gojence v ravnokar odprti Germanik in klical mlade jezuite v Ljubljano (Adlerja, P. Schoricha) — »bodi prilično ali neprilično« (2 Tim 4, 2). Vsi ti poskusi so se, kakor smo že videli, izjalovili.

Tako je velik del slovenskega duhovništva — s Primožem Trubarjem na čelu, pa čeprav iz emigracije, lahko tako učinkovito sodeloval z reformacijo in jo propagiral.

Po Textorjevi smrti je bilo življenjsko pomembno vprašanje katoliške Cerkve na Slovenskem, kdo bo prišel na ljubljanski škofovski sedež. Če se spomnimo, da so Habsburžani in Urban Textor štirikrat kandidirali jezuite za vodstvo tržaške in ljubljanske škofije, potem tokrat ne bo popolnoma nemogoče odmevala vest o peti kandidaturi — tokrat ni bil to nihče drug kot sam sv. Peter Kanizij, ki naj bi bil naslednik že pokojnega Urbana. To zvmemo iz nekega pisma, ki ga je štirideset let po teh dogodkih pisal Georgius Scherer S. I. iz Linza Ferdinandu Alberu S. I., rektorju dunajskega kolegija. Gre za mladostne spomine, ki so navadno bolj trajni in verodostojni. Po našem mnenju je stvar res verjetna. Kot novinec je bil sprejet Scherer v Družbo leta 1559. Scherer je svetniku pospravljajl sobo. Nekega dne je naletel na nekatera njegova pisma in je menil, da ne gre za brezvestnost, zato jih je prebral: »... Našel sem tudi veliko pisem cesarja Ferdinanda, v katerih je bilo zapisano, da se je posvetoval v zelo pomembnih stvareh s Kanizijem, še več, ponujal mu je magna instantia (z najvišjo stopnjo oblasti) dunajsko, a menim tudi ljubljansko škofijo.«¹⁵⁵

DVA NEUSPELA POSKUSA USTANOVITVE KOLEGIJA

Nič nam ni znano o kakršnekoli delovanju jezuitov na področju Slovenije v obdobju četrto stoletja, t. j. od leta 1559, ko je izstopil iz Družbe Peter Schorich, pa vse do apostolske vizitacije leta 1585. Od daleč se je le nekaj naredilo. Gre za dva neuspela poskusa, da se na Slovenskem ustanovi jezuitski kolegij, in za Kanizijevo zavzemanje, da Rim imenuje ljubljanskega škofa.

V času predzadnjega leta vladanja cesarja Ferdinanda I., t. j. leta 1563, je oglejski patriarh Daniel Barbaro (1550—1574) predložil vladarju, da se samostan dominikank Studenice pri Poljčanah razpusti zaradi propadle discipline in da se namesto njega ustanovi jezuitski kolegij, ki naj bi se vzdrževal s samostanskimi dohodki, ki so letno znašali 15.000 goldinarjev. Toda to se ni uresni-

¹⁵³ DUHR I, 163.

¹⁵⁴ IVAN GRAFENAUER, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1919, 32.

¹⁵⁵ Citira BRAUNSBERGER v CEA II, 825 in meni, da se tukaj Scherer ne spominja dobro, ker je bil že od 12. oktobra 1559 do 1571 ljubljanski škof »Petrus a Seebach« (Sepacher). Medtem ima Guilk-Eubel 3 v 2. izdaji za datum konzistorijalnega akta ne leto 1559, temveč 2. 10. 1560 (str. 217). Vendar je drugi Braunsbergerjev razlog nekaj močnejši, da namreč v sodobnih virih ni o tej kandidaturi nobenih sledi. Morebiti pa je o tem Ferdinand pisal samo Kaniziju, posebno ko je ta verjetno tudi ljubljansko ponudbo zelo energično zavrnil, kakor je bilo to v primeru dunajske škofije. — Glede na zanesljivost Schererjevega pričevanja prim. DUHR I, 798—820.

čilo. Pred tem je bilo potrebno odstraniti dve predstojnici in ju celo zapreti.¹⁵⁶ po njunih zaslugah so patronatske župnije postale luteranske, ena od priorinj se je omožila . . . Na splošno, samostan je bil bogat v dohodkih, a šibak v nrvnosti in veri, kakor je to nekaj let pozneje pisal generalni vikar Maracco patriarhu. V devetdesetih letih se je disciplina redovnic v samostanu zboljšala; o luteranstvu se ni več slišalo, zato je samostan ostal v rokah dominikank.¹⁵⁷

Drugi poskus, bolje rečeno sanjarjenje o ustanovitvi kolegija Družbe Jezusove v Ljubljani, sodi v leto 1569. Takrat so iskali novega škofa, ker je bil Peter von Seebach (1558—1568) pred mogočnimi deželnimi stanovi preveč popustljiv in nemočen upreti se vse močnejšemu napredovanju reformacije v Sloveniji.¹⁵⁸ Zato je nadvojvoda Karel istega leta ponudil passauskemu proštu Martinu Eisengreinu ljubljansko škofovstvo. Ker pa je bil Eisengrein obenem svetovalec bavarskega vojvode Alberta V., ni imel upanja, da ga bo gospodar z veseljem pustil na Kranjsko. Obenem je zelo verjetno dobro poznal religiozno politično situacijo v ponujeni škofiji, zato je dvomil, da bo imel več moči od Seebacha v odgovorni službi. Pismeno se je obrnil na Petra Kanizija za svet in mu navedel nekatere svoje načrte. Za nekaj časa naj bi se preselil na Štajersko in zaviral delo organiziranih protestantov, pomagal naj bi nadvojvodi Karlu in pripravljaj naj bi pogoje, da se v Gradcu in Ljubljani ustanovi jezuitski kolegij, a obenem naj bi našel skrbnega škofa. Navedel je celo nekaj kandidatov, tako praškega metropolitanskega prošta Henrika Scriboniusa, vroclavskega kanonika Martina Gerstmanna in prošta Hieronima Rozdraciewskega, prav tako iz Wroclawa.¹⁵⁹ Vpadljivo je dejstvo, da je Eisengrein za Kranjsko predlagal po vrsti kandidate iz škofij nemško-slovanskega mejnega področja in ne iz popolnoma nemške notranjosti. Kanizij se je v tej točki popolnoma strinjal z njim in je v odgovoru iz Augsburga 5. novembra 1569 vzkliknil: »Kako izredno pomembno bi bilo, da se za ljubljansko škofijo izbere eden od navedenih kandidatov, ki bi se hotel in mogel kot zid postaviti v obrambo Izraelove hiše. Poživil naj bi vero v tistih pokrajinah, ki potrebujejo veliko skrbnih delavcev . . .«¹⁶⁰ Kanizij je Eisengreina nagovarjal, naj ne sprejme ljubljanskega škofovstva — razen če mu to papež ukaže — ker je popolnoma negotovo, če bi v tej službi dajal več sadov kot v sedanji: »razen če bi bil popolnoma gotov, da ima dovolj moči in če je brez strahu pred mučeništvom.«¹⁶¹ Resnično je Eisengrein ostal v službi bavarskega vojvoda. Kanizij je v Rimu po kardinalu Otonu iz rodbine Truchseß von Waldburg, protektorju Nemčije pri Sv. sedežu, začel delati na tem, da se v »Germaniji« popolnijo škofovski sedeži, med njimi tudi ljubljanski. Menil je, da je hudičevo delo, če se škofje takoj ne izvolijo in postavijo v službo, ko je to potrebno; tako se namreč slabi povezanost s papežem. V tako imenovane sedes vacantes Cerkve vdira vsako zlo: »Naj se, prosim, zadela to okno, ki skozenj vdira vsakovrsten satanizem in potem pleni kleriške vrste, cerkvene pravice ter samostansko imetje. A kar je pobral pravemu Kristusu, potem daje novemu Antikristu . . .«¹⁶²

Res je, da je šele po Seebachovi smrti leta 1571 nadvojvoda Karel imenoval Konrada (Adama?) Glušiča za ljubljanskega škofa (1571—1578).¹⁶³ Tudi temu je primanjkovala Textorjeva odločnost, tako da je v času škofovanja Seebacha in

¹⁵⁶ J. GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912—1916, 683.

¹⁵⁷ F. KOVACIČ, *Zgodovina lavantinske škofije*, Maribor 1928, 216.

¹⁵⁸ J. JAUH, *Jezuiti med Slovenci*, Bogenšperk 1962, 4.

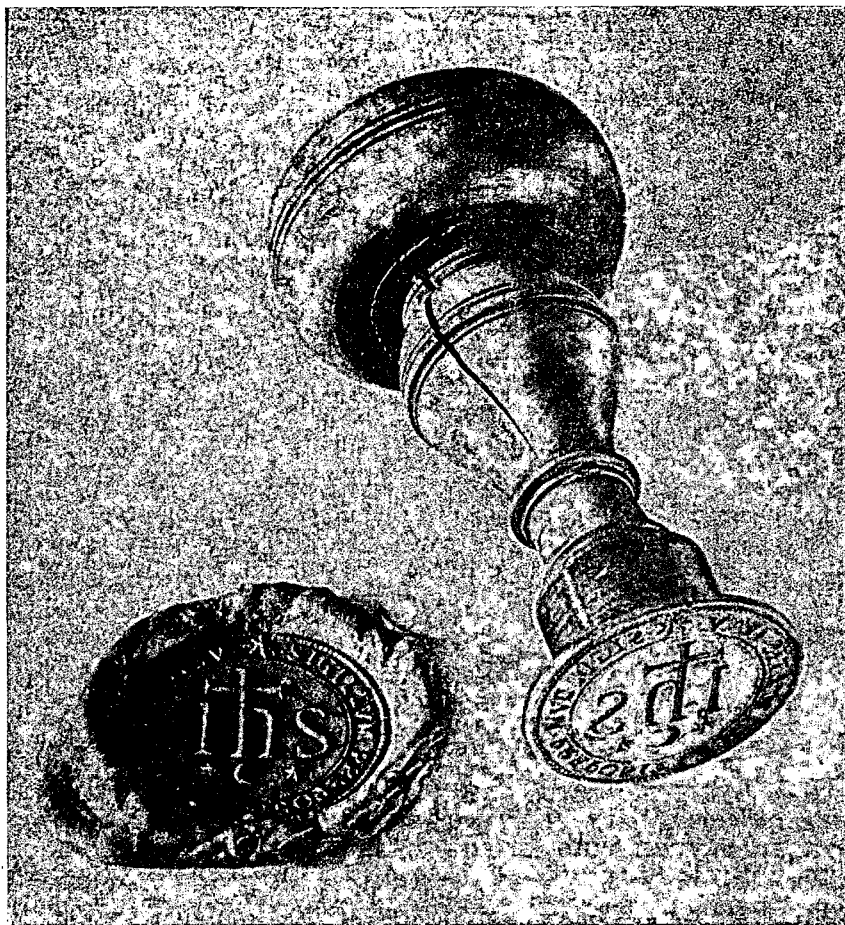
¹⁵⁹ CEA VI, pismo 1692, str. 366—367. Braunsberger tukaj podaja samo vsebino po drugih virih, ker je originalno pismo izgubljeno (pisano v oktobru leta 1569).

¹⁶⁰ CEA VI, pismo 1694, str. 372: » . . . O da bi za ljubljanskega škofa izbrali koga izmed omenjenih, ki bi se hotel in mogel postaviti v bran za Izraelovo hišo in bi spet vzpostavil čisto vero tam, kjer se je zrušila, v pokrajinah, ki tako zelo pogršajo preizkušanih delavcev . . .«

¹⁶¹ Prav tam, str. 371: » . . . naj ne zanemari sedanje žetve . . . in se loti bodoče, še bolj neobdelane in trde, razen če je res prepričan, da ima neustrašno srce in dovolj moči za mučenišvo . . .«

¹⁶² Kanizijevo pismo 1. decembra 1567 iz Augsburga kardinalu Otonu v Rim. CEA VI, pismo 1697, str. 382.

¹⁶³ GULIK — EUBEL 3, 217.

Slika 6: Pečatnik in pečat generala jezuitskega reda

Glušiča protestantizem v Sloveniji dosegel svoj vrh: »Protestantje so skoraj brez ovir razširjali svoje ... knjige in pisali še nove.«¹⁶⁴ Ni jim šlo vsepovsod po sreči, toda po začetnih težavah so doživljali uspehe. Primož Trubar je leta 1564 pisal: »Niti hrvaške (glagolske) in cirilske, niti moje kranjske knjige se ne razpečavajo. Zato sem sporočil Štefanu Konzulu, da bodeva morala iz svojih knjig zavitke delati in ribe vanje zavijati.« Osemnajst let pozneje se je lahko pohvalil, da njegove knjige berejo že kmetje in njihovi otroci.¹⁶⁵ Protestantskim voditeljem je veliko pomagala kranjska deželna gosposka, morda še bolj evangeličanski mogotci iz cele Nemčije, posebno tisti v Württembergu.

PRIMOŽ TRUBAR SENIOR IN JEZUITI

Primož Trubar senior ni imel veliko opravkov z jezuiti ne oni z njim. Komaj kaj vemo. Franjo Bučar ni navedel dokazov za neverjetno trditev, da je Primož Trubar že leta 1546 moral bežati iz Ljubljane zaradi reakcije, ki je nastala pod vplivom jezuitov.¹⁶⁶

¹⁶⁴ J. JAUH, n. m.

¹⁶⁵ J. GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912–1916, 638.

¹⁶⁶ Glej opombo 14.

Ni nam znano, ali je z jezuiti disputiral v času svojega dolgega bivanja v Nemčiji. Marsikaj je o njih slišal, kar nam priča njegovo vedenje petnajst let pozneje, ko se je leta 1562 vrnil v Ljubljano in postal superintendent slovenske evangeličanske Cerkve. Njegovi nasprotniki so po gostilnah in na prižnicah začeli še bolj govoriti proti novi veri, ki jo namreč želijo po slovenskih in hrvaških krajih vpeljati, a katere ne bi smel noben svetni vladar tolerirati. Zaradi tega se je govorilo, da prihajajo slabe letine, draginja, Turki in vsako zlo. Seveda se Trubar na novem položaju ni mogel počutiti gotovega. Njegovi zaščitniki niso odobrili načrta, da bi s svojimi privrženci zasedel frančiškansko cerkev.

Trubar se je bal jezuitov. Slutil je namreč, da bi jih cesar lahko napolnil v Ljubljano, da sprožijo z njim javno disputacijo. Primož Trubar ni bil zadosti poučen v teologiji, pa se je zaradi tega odločil, da, če se bo resnično pojavil jezuit, zaprosi učenega kanclerja dr. Jakoba Andreae, superintendenta iz Göppingena in univerzitetnega kanclerja v Tübingenu (1528—1590), naj pride preoblečen v Ljubljano v pomoč pri teološki razpravi.¹⁶⁷ Do razprave z jezuiti, in to pisne, je prišlo šele trinajst let pozneje.

Začetek osmega desetletja pomeni prelomnico v odnosih jezuitov do južnih Slovanov. Družba Jezusova se za to področje ni zanimala več kakor do tedaj samo od daleč, slučajno in priložnostno, temveč se sedaj bolj pogosto in sistematično javljajo posegi v slovanskih deželah, čeprav do konca stoletja, bolj točno do leta 1597, jezuitom ni uspelo ustanoviti trajne rezidence in še manj kolegija.

BIBLIOGRAFIJA

I. Glavni viri

A. NEOBJAVLJENI VIRI: I. ARCHIVUM COLLEGII GERMANICI — ROMA, *Liber iuramentorum*. — II. ARCHIVUM ROMANUM S. I. (ARSI) — ROMA, *Catalogus I. Provinciarum Germaniae 1559—1576* — Germ 131 — *Catalogus brevis Provinciae Austriae*, ann. 1565—1588 — Austr. 122. — III. BIBLIOTECA VITTORIO EMMANUELE — ROMA, *Fondo Gesuitico* (Manoscritti Gesuiti) cod. 3514, 1385. — IV. ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK (ÖNBW) — WIEN, Cod. 11993 (Handschriftenabteilung).

B. OBJAVLJENI VIRI: /OTTO BRAUNSBERGER/ *Beati Petri Canisii Societatis Iesu epistolae et acta*. Collegit et adnotationibus illustravit... Friburgi Brisgoviae /Herder/ vv. 1—8 (1896—1923). — *Epistolae PP. Paschasii Broëti, Claudii Jaji, Joannis Codurii et Simonis Rodericii Societatis Iesu*. /Edidit Fridericus CERVOS S. I./ MHSI 24, Matriti 1903. — *Institutum Societatis Iesu*. Vv. 1—3, Florentiae 1892—1893. — *Epistolae mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae*. /Edidit Vicentius AGUSTI S. I./ vv. 1—5, MHSI 12, 14, 17—18, 20, Matriti 1898—1901. — /COLETI/FARLATI, *Illyricum sacrum*, tt. 3—6, Venetiis 1765—1800. — *Monumenta Ignatiana. Series prima. Sancti Ignatii de Loyola Societatis Iesu fundatoris epistolae et instructiones*. /Ediderunt Marianus LECINA et Vicentius AGUSTI/, vv. 1—12, MHSI 22—42, Matriti 1903—1911. — *Monumenta Ignatiana. Ser. 4. a. Scripta de Sancto Ignatio Societatis Iesu fundatore*. edit. 2. a: *Fontes narrativi de...*, vv. 1—4, MHSI 13, 15, 21, Romae 1943—1965. — *Lainii monumenta. Epistolae et acta Patris Jacobi Lainii secundi praepositi Societatis Iesu*. Vol. 1—8, MHSI 44—55, Matriti 1912—1917. — *Epistolae P. Hieronymi Nadal Societatis Iesu ab anno 1546 ad 1577*. vol. 1—3, MHSI 13, 15, 21, Matriti 1898—1902. — *Vita Ignatii Loiolae et rerum Societatis Iesu historia*. Auctore Ioanne Alphonso de POLANCO S. I. (navadno se navaja kot *Chronicon S. I.*) vv. 2—6, MHSI 3, 5, 7, 9, 11, Matriti 1894—1898. — *Polanci Complementa. Epistolae et commentaria P. Ioannis Alphonso de Polanco e Societatis Iesu*. Addenda caeteris eiusdem scriptis dispersis in his monumentis, quibus accedunt nonnulla coeva auctorum illis coniunctissima. MHSI 52, 54, Matriti 1916—1917. — AUGUSTINUS THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*. Vol. II, Zagrabiae 1875.

¹⁶⁷ M. RUPEL, *Primus Truber*, München 1965, 148.

II. Pomožni viri

Dictionnaire de théologie catholique. — Enciklopedija Jugoslavije I—VII, Zagreb 1955—1968. — PIUS BONIFACIUS GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonae 1873.* — GULIK - EUBEL, *Hierarchia catholica Maedii et Recentioris aevi ...*, vol. III, *Monasterii 1923* (ed. 2.). — *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1—10, Freiburg i. B. (Herder)² 1957—1968. — MARIO SCADUTO, *Catalogo dei gesuiti d'Italia 1540—1565*. Roma 1968.

III: Literatura

JOSIP BOSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*. Osijek 1910. — FRANJO BUČAR, *Primož Trubar (Primus Truber)*, v: ST. STANOJEVIĆ, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, vol. IV, Zagreb 1929, str. 907—908. — THEODOR ELZE, *Skalich, Paul S.*, v: *Allgemeine Deutsche Biographie* 34, Leipzig 1892, 443—444. — IVAN GRAFENAUER, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1919. — JOSIP GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912—1916. — JANEZ JAUH, *Jezuiti med Slovenci, Prispevek k domači zgodovini*, Bogenšperk 1962 (daktilogram v nekaj izvodih). — ĐURO KÖRBLER, *Skalić Pavao Dr.*, v: *Narodna Enciklopedija SHS*, IV, (Zagreb 1929); 120—121. — FRANC KOVAČIĆ, *Zgodovina lavantinske škofije*, Maribor 1928. — IVAN KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Pavao Skalić, gradanin zagrebački učenjak na glasu, svećenik katolički i protestantski prvi ministar pruski, pustolov smjeli, nazvan Cagliostro XVI. vijeka*, Vienac (Zagreb 1875). — MIROSLAV KURELAC, *Skalić (Scalichius, Scaliger) Pavao*, v: *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, 205, Zagreb 1968. — MIJO MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1956. — PAULI SCALICHI DE LIKA — *Committis Hunnorum et Baronis Zkradini*, S. T. DOCT., *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam sacrarum quam prophanarum Epistemon*: Basileae per Joannem Oporinum (1559). Reprint izdaje serije *Scripta croatica* II. zv. »samo za internu uporabu«. (Izdala: Hrvatska katol. Crkva, Hrvatska akademija sv. Andrija Jamometić, Basel 1984). — MIRKO RUPEL, *Reformacija*, v: *Zgodovina slovenskega slovstva* I., 209 sl., Ljubljana 1956. — FRANCISCUS SACCHINI, *Historiae S. I. pars III sive Borgia*, Romae 1640. — ANTONIUS SOCHER, *Historia Provinciae Austriae S. I.* — I., Wien 1740. — ANDREAS STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, I., Freiburg i. Br. 1895. — MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, I., Zagreb 1969.

IV. Kratice

AHSI — ARCHIVUM HISTORICUM SOCIETATIS IESU; ARSI — ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU; CEA — O. BRAUNSBERGER, *Beati Petri Canisii Societatis Iesu epistolae et acta ...*; DUHR I — *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, Band I.; DTC — *Dictionnaire de théologie catholique ...*; GAMS — *Gams Pius Bonifacius, Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonae 1873*; LQ — *Litterae Quadrimestres* I. zv.; HNJ — *Historija naroda Jugoslavije ...*; IHN — M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*; ILS — FARLATI - COLETI, *Illyricum Sacrum*; MAH — L. LUKÁCS, *Monumenta Antiquae Hungariae*; MHSI — *MONUMENTA HISTORICA SOCIETATIS IESU*; MI — *MONUMENTA IGNATIANA*.

Résumé

**RELATIONS DES SLOVENES AVEC L'ORDRE DES JESUITES PENDANT
LES TROIS PREMIERES DECENNIES DE SON EXISTENCE (1546—1569)**

Predrag Belić S. I.

II.

Quant aux autres séminaristes de l'évêque Urbain, St. Ignace et ses compagnons prenaient soin d'eux et avertissaient le prélat sur leur santé et leur progrès. Mais les effets ne correspondaient pas à l'intention. Le destin d'un de six premiers élèves provenant de la Slovénie est tout à fait inconnu, il est certain qu'un autre n'est pas devenu prêtre tandis que les autres ont été ordonnés. Et de ces quatre ordonnés, un est entré dans la Compagnie de Jésus, laquelle le congédia en 1563. Durant la vie de St. Ignace, encore un Slovène se trouvait au Germanicum: un certain Gaspar Kriger; mais il y était envoyé avec des camarades allemands par Pierre Canisius de Cologne

et non par Textor. Après avoir passé quatre ans chez les jésuites, ils l'ont congédié à Prague en 1559.

3. Les premiers jésuites engagé pastoralement en Slovénie

étaient deux Allemands: Jonas Adler au printemps 1556 et Pierre Schorich à plusieurs reprises entre 1556—1559. Les preuves qu'ils auraient appris la langue slovène n'existent pas. Mais une lettre de St. Ignace en ce sens est significative. Ce n'était que huit jours avant sa mort qu'il écrivait à Adler: «... Nous ne savons pas si les gens à Ljubljana comprennent l'allemand, car ce serait un fruit assez modeste, si vous étiez compris seulement par les cohabitants de l'évêque et par quelques individus et nullement par tous hommes et femmes.» Mais les deux Allemands, les premiers, «ouvriers» spirituels jésuites en Slovénie, quittèrent à la suite et l'Ordre et l'Eglise catholique.

4. Les premiers jésuites d'origine slovène ou nés en Slovénie

Au temps de Loyola, il y en avait deux, tandis que trois candidats n'y furent pas admis. Pendant la décennie qui suivait la mort du Fondateur, ils étaient déjà huit, dont quelques uns n'ont pas pu persévérer, et un d'eux fut renvoyé.

5. Deux tentatives — mais vaines — de fonder des collèges de la Compagnie de Jésus sur le territoire slovène

Selon une tradition tardive de l'ordre, l'évêque Urbain devait s'engager pour la fondation de collèges pas seulement à Vienne mais aussi à Ljubljana. Les sources contemporaines toutefois s'en taisent. En 1563 le patriarche d'Aquilée Daniel Barbaro propose à l'Empereur Ferdinand Ier d'abolir le monastère des Soeurs dominicaines à Studenice près Poljčane (Styrie slovène), vu le manque de discipline, et d'y fonder un collège des jésuites. Mais au cours du temps, les religieuses ont montré une amélioration et le projet échoua. En 1569 le prévôt de Passau Martin Eisengrein, à qui l'archiduc de la Styrie avait proposé l'épiscopat de Ljubljana après la mort de l'évêque Pierre von Seebach (1558—1568), demande le conseil au Pierre Canisius S. I. Dans sa lettre, le prévôt exprime la doute qu'il ait les qualités nécessaires pour la dignité proposée. Il préférerait aider l'archiduc en fortifiant le catholicisme et en préparant les fondations des collèges à Graz et à Ljubljana.

6. Le Réformateur slovène Primož Trubar père et les jésuites

Devenu en 1562 le «superintendent» (ou «senior») de la jeune Eglise Evangélique Slovène, il avait peur que l'Empereur puisse envoyer les jésuites à Ljubljana pour les faire participer à la discussion publique. Mais Trubar, ne s'estimant assez maître en théologie, a prié l'érudit chancelier en Tubingue Dr. Jacques Andreae de lui venir à l'aide (travesti pour ne pas se faire reconnaître), si la discussion a lieu, ce qui ne s'est jamais passé.

Karl Kaser

DRUŽBENE SPREMEMBE V HRVAŠKO-SLAVONSKI VOJNI KRAJINI PO KONCU FINANCIRANJA S STRANI NOTRANJEAVSTRIJSKIH STANOV

Zastavljena tema¹ se zdi na prvi pogled prav nesmiselna ali pa vsaj dokaj površna. Kajti kako naj resno trdimo, da je neko očitno popolnoma administrativno dejanje — prenos financiranja Vojne krajine z enega organa na drugega — povzročilo daljnosežne spremembe družbenih razmer v Vojni krajini?

Kljub temu pa je bilo tako. Družbene in gospodarske strukture Vojne krajine in njenih prebivalcev so se v teku treh stoletij in pol njenega obstoja² le enkrat res občutno spremenile. To se je zgodilo sredi 18. stoletja, ko so organizacijo in financiranje Vojne krajine prevzeli dunajski centralni uradi. To pomembno strukturno spremembo so z naglim tempom izvedli med 1745 in 1770. Takó administrativne strukture Vojne krajine kot tudi zunanji izraz in profil krajišniške družbe po letu 1770 so bili popolnoma drugačni kot pred letom 1745. Če ne bi bilo zelo močnih veznih elementov med obema obdobjema, bi lahko menili, da se je v teh 25 letih preobrata izgubila vsakršna povezava med staro in novo Vojno krajino, med staro in novo krajišniško družbo.

Moj glavni namen je, prikazati in analizirati teh 25 let družbenih preobratov, okvirne pogoje, v katerih je ta proces potekal, in dejavnike, ki so ga sprožili. Da bo moč ta namen kolikor toliko zadovoljivo uresničiti, se bo treba najprej ozreti na družbotvorne sile in obstoječe strukture. Prav tako nujno bo treba obravnavati izid tega preobrata, novo nastale strukture in spremenjene družbotvorne sile.

Sestava krajišniške družbe je bila v svojih temeljnih potezah že zaznavna, ko so naselili t. i. žumberške Uskoke in jim podelili tudi za nadaljnji razvoj pomembne privilegije. Desetletja pozneje, ko je okrog leta 1600 na stotine vlaških družin zbežalo iz obmejnih območij Osmanskega cesarstva in so jih naselili na habsburški strani avstrijsko-turškega obmejnega ozemlja, so se te strukture okrepile.

Družba krajišnikov se je razlikovala od ustroja družbe v zaledju v vseh pogledih. V bistvu so se pri nastanku te nove in svojevrstne družbe povezovali trije dejavniki. Temeljni pogoj je bil popolnoma porušeni in opustošeni obmejni pas vzdolž turško-avstrijskega poteka meje. Bil je tako zelo opustošen, da je v neposredno prizadetih obmejnih ozemljih za pol stoletja ali dlje prenehala vsaka zemljiškospostvena ali deželnoknežja upravna dejavnost. Čeprav se sliši precej protislovno — pa je vendarle bilo prav to popolno uničenje in opustošenje temelj nove krajišniške družbe. Stara, na fevdalnih vezeh temelječa družba je bila uničena, nova z novim ustrojem je mogla nastati.

Drug bistveni dejavnik je bil, da so leta 1578³ notranjeavstrijski stanovi v sodelovanju z notranjeavstrijskim deželnim knezom in z dovoljenjem finančno šibke Hrvaške prevzeli poleg financiranja obrambe tudi upravo trdnjav

¹ Predavanje, ki ga je imel avtor na Filozofski fakulteti univerze v Ljubljani 8. 4. 1986, nastalo na podlagi predavateljevega habilitacijskega dela »Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Bevölkerung in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535—1881)«. Uporabljeni viri se nahajajo v Stelmärkisches Landesarchiv in Gradcu, v Arhivu Hrvatske v Zagrebu in v Kriegsarchivu na Dunaju.

² Začetki Vojne krajine in njenega prebivalstva segajo nazaj do leta 1535. V tem letu so za t. i. žumberške Uskoke izdali prve privilegije. Ti privilegiji so Uskokom zagotavljali prostost dajatev in jih obvezali k brezplačni vojaški službi proti Turkom.

³ Na odbornem zboru notranjeavstrijskih stanov v Brucku ob Muri.

vzdolž meje. Štajerska je upravljala in plačevala Varaždinski generalat, Koroška in Kranjska skupaj pa Karlovški generalat. S tem ni prišlo le do dolgotrajnega procesa izključitve hrvaškega vpliva na krajino, temveč zlasti tudi do utrditve nenavadne konstelacije oblasti. Notranjeavstrijski stanovi so upravljali teritorije, ki jim niso pripadali in ki jih pod normalnimi pogoji tudi nikoli ne bi dobili v posest. Ta nenavadna konstelacija oblasti je odprla razsežne možnosti družbenega razvoja. Stanovi niso stremeli v prvi vrsti po ponovni uvedbi fevdalnega družbenega reda v krajini, temveč so si prizadevali za kar najbolj učinkovito obrambo meje. Predvsem je šlo torej za funkcionalnost.

To prizadevanje se je odlično ujemalo s tretjim bistvenim faktorjem. Prazni in nenaseljeni obmejni prostor je postajal vedno bolj privlačen za Vlah⁴, ki so bili naseljeni na turški strani meje. Njihov privilegirani položaj v okviru Osmanskega cesarstva je bil vedno bolj ogrožen. Morali so se torej ali sprizjanziti z izgubo svojih privilegijev ali pa poskušati ohraniti svoje privilegije v novem okviru. To možnost je nudilo opustošeno obmejno območje na habsburški strani. Vojaške upravne oblasti so bile vesele vsake družine, ki se je tukaj naselila, ker nenaseljenega obmejnega območja ne bi mogli dolgo držati. Vlahi so mogli postavljati daljnosežne pogoje za svojo naselitev in na ta način obdržati svoj družbeni status. Pogoji za naselitev so bili enostavni. Naseljenci so bili oproščeni vsakršnih dajatev, obvezali pa so se namesto tega k brezplačni vojaški službi v okviru obrambe meje. Ta koncepcija je prišla prvič do izraza leta 1535 v privilegijah žumberških Uškokov. Iz tega žumberškega »poskusnega modela« je kmalu dozorela širše zastavljena zasnova. Dajatvena prostost se je spremenila v svobodno zemljiško lastnino. Svobodna zemljiška posest v zvezi z obvezno brezplačno vojaško službo je postala družbeni temelj krajišniške družbe.

Svobodna zemljiška posest ter brezplačna vojaška služba sta bila od vsega začetka dalje tista dva elementa, ki sta postala odločilna za življenje krajišnikov in za profil počasi se razvijajoče krajišniške družbe. Svobodna zemljiška posest ni bila mogoča brez vojaške službe, vojaška služba pa ne brez zemljiške posesti.

Vojaška služba spocetka ni pomenila težkega bremena za krajišniške družine. Glavna bremena vojaške mejne obrambe do srede 18. stoletja niso nosile kmečke družine krajišnikov, temveč posadke mejnih utrdb, ki so jih plačevale notranjeavstrijske dežele. Krajišniki so opravljali pomožno vojaško službo. Nadzorovali so mostove in ceste ter stražili v gozdovih. Vojaška služba ni bila huda obremenitev tudi zato, ker je pomenila zagotovitev privilegirane družbenega položaja krajišniških družin. V času, ko so v zaledju začeli obnavljati fevdalni red in uvajati drugo nevoljništvo, je bila vojaška služba privilegij in ne obremenitev.

Simbioza prostosti, zemljiške posesti in vojaške službe je bila glavna družbotvorna gonilna sila do srede 18. stoletja. Bistveno za simbiozo je bilo, da so si bili vsi trije elementi nekako v ravnotežju. Noben ni bil tako močan, da bi druga dva postala nepomembna. To ravnotežje sil je dalo krajišniški družbi njene značilne poteze.

4.1. Družba krajišnikov je bila družba brez razrednih nasprotij. Razen nepomembnih obveznosti do oficirjev ni bilo nobenih družbenih ali gospodarskih obveznosti. Nad socialno homogeno družbo krajišnikov so se dvigali izključno tradicionalni voditelji — knezi in vojvode. Položaj knezov oziroma vojvod je sicer vseboval vojaške oziroma civilne vodilne funkcije, knez oziroma vojvoda pa zato ni imel več svoboščin kot navadni krajišnik.

⁴ Verjetno v času rimske oblasti romanizirano prebivalstvo, ki je tudi po slovanski poselitvi nekaj časa še moglo ohraniti svojo romansko identiteto, se je pa postopoma srbiziralo. Vlahi so vedno uživali privilegirani položaj.

2. Izključena je bila vsaka druga oblika gospodarjenja razen obdelovanje zemljiške posesti. Za trgovce, obrtnike in meščane v Vojni krajini ni bilo prostora. Razmerje denar — blago je bilo skoraj neznano. Blagovna izmenjava je potekala po načelih naturalnega gospodarstva.

3. Zadruga oziroma velika družina⁵ na prvi stopnji družbenega razvoja ni igrala nobene vloge. Trem velikim skupinam družin, ki so se v teku časa priselile v krajino — Vlahom, Bunjevcem⁶ in Hrvatom — je bilo eno skupno: V Vojno krajino so prišle skoraj izključno kot male družine in ne kot zadruge. Hrvaške družine tudi po naselitvi skoraj niso kazale tendenc k oblikovanju zadrug. Pri vlaških in bunjevskih družinah je bila ta težnja zelo močna. Obdobju močne pozitivne zadrug je sledilo obdobje hitrega propada. Možnost, da je v zadrugo zajeta mala družina lahko pridobivala zemljo, je razkrajala zadrugo. Proti sredi 18. stoletja je bila zadruga izjema, mala družina pa pravilo.

4. Sredi 18. stoletja se je hrvaško-slavonska Vojna krajina razprostirala že v bolj ali manj širokem pasu od Jadrana do Beograda. Sèm je sodila Lika, območje med Kolpo in Uno, Varaždinski generalat v Gornji Slavoniji med Savo in Dravo in ozemlje vzdolž Save do Zemuna. Vojna Krajina pa še ni predstavljala zaokroženega teritorija in tudi ne zaokrožene družbene tvorbe. Na območju Vojne krajine šo bila še marsikatera civilna ozemlja, ki niso sodila k privilegiranemu mejnemu območju in v katerih je še obstajal fevdalni red. Največja mešanica civilnih in vojaških ozemelj je bila v Karlovschem generalatu. Tukaj je lahko prišlo celo do tega, da je del vasi sodil k Vojni krajini, drugi pa je bil civilno območje.

Tako je bilo v glavnem stanje sredi 18. stoletja.

Kot že omenjeno, se je v poltretjem desetletju, med 1745 in 1770 izvršila velikanska strukturalna sprememba v socialnem razvoju Vojne krajine. Zunanja znamenja teh prevratov so bili močna militarizacija in birokratizacija krajišniške družbe. V tem času se je dotlej uravnovešena simbioza med svobodo, zemljiško posestjo in vojaško službo začela majati in vojaška služba je dobila tako velik pomen, da sta postali svoboda in zemljiška posest precej zapostavljeni, s tem pa tudi njihovi učinki. Ta prevrat so sprožili s tem, da so dunajske osrednje oblasti odvzele notranjeavstrijskim stanovom financiranje in upravo delov stare Vojne krajine — Karlovskega in Varaždinskega generalata in same prevzele financiranje in upravo. Po letu 1699 na novo pridobljena graničarska območja⁷ so že po večini⁸ organizirali z Duňaja, tako da je bila zdaj celotna Vojna krajina pod državno upravo. Hkrati so preuredili Vojno krajino iz obrambne organizacije v organizacijo vojske za uporabo na bojnem polju. Ta preureditev se je začela 1745 in je bila do leta 1770 večidel končana.

Oba ukrepa sta v neposredni medsebojni zvezi. Krajinska območja so nastala kot obrambne cone, na katerih je bilo naseljeno svobodno, k vojaški službi obvezano prebivalstvo: Ko se je tekom turških vojn meja pomikala vedno bolj naprej, se je povečal obrambni pas in s tem število graničarskih družin. Število brambovskega prebivalstva je naraščalo sorazmerno z upadanjem osmanske ekspanzijske sile. Tako je nastalo očitno nesorazmerje med obstoječo obrambno silo in dejansko ogroženostjo. Poskusili so delno zmanjšati območje Vojne krajine, to pa se je izkazalo za neizvedljivo, ker se privilegirane krajišniške družine niso hotele brez odpora odpovedati svojim privilegijem. Dokler

⁵ Obe označbi obstojata šele od začetka 19. stoletja dalje. Zadruga (velika družina) je pa eksistirala že dalj časa. Za to posebno obliko družine sta bili značilni zlasti dve posebnosti: sestavljena je bila iz dveh ali več malih družin, ki so tvorile blagovno in produkcijsko skupnost. Osebnost lastnina nepremičnin ni bila dovoljena. Glej Karl Kaser: Die Entwicklung der Zadruga in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze, Graz 1985 (= Zur Kunde Südosteuropas II/14).

⁶ V virih imenovani tudi »Valachi Catholici«. Bunjevci so — s socialnega vidika — kazali sličnosti z Vlahi, bili pa so katoličani, Vlahi pa pravoslavni.

⁷ Mir v Sremskih Karlovcih. Pridobljena je bila Lika, do zdaj od Turkov zasedeni del med Kolpo in Uno, pa tudi pas ob levem bregu Save do Zemuna.

⁸ Izvzeta je bila t. i. Banska krajina med Kolpo in Uno, ki jo je do leta 1769 upravljala in večinoma financirala Hrvaška.

so notranjeavstrijski stanovni plačevali večino nastalih stroškov, to nesorazmerje še ni igralo velike vloge.

Odvečnost velikega dela obstoječih vojaških sil za daljši čas je bila iz več razlogov nevzdržna. Na eni strani so imeli krajišniki privilegij svobodne zemljiške posesti in država ni mogla v Vojni krajini pričakovati nobenih dohodkov. Na drugi strani je bilo treba vzdrževati sicer majhen, toda kar precej drag upravni aparat, ki je bil manj potreben za obrambo meje kot za upravo obmejnega območja in njegovih prebivalcev. Vojne krajine tudi zato ni bilo moč dolgo ohraniti, ker Hrvaški niso mogli odtegovati polovice državnega ozemlja za nefunkcionalno Vojno krajino pod dunajsko upravo. Bili so torej v škripcih: na eni strani popolna ali delna opustitev, Vojne krajine ni bila mogoča, ne da bi pri tem ogrožali varnost meje proti osmanskemu cesarstvu, na drugi strani je v dotedanji obliki ni bilo moč ohraniti. Vojni krajini je bilo treba dati novo nalogo.

Rešitev problema je mogla biti le v tem, da so krajišnike organizacijsko vključili v obstoječo vojsko, saj je bila vojaška služba edina, ki so jo bili privilegirani krajišniki dolžni opravljati. Ta rešitev, za katero si je dvor očitno prizadeval od štiridesetih let 18. stoletja dalje, je vodila k velikanski strukturni spremembi v poltretjem desetletju od 1745 do 1770.

Ta rešitev je bila v interesu obeh strani. Država je lahko upala, da bo mogla iz rezervoarja Vojne krajine postaviti na noge nekaj udarnih polkov. Krajišniške družine so mogle upati, da bodo na ta način ohranile svoj privilegirani položaj.

Funkcijske spremembe, začete okrog 1745 in v temeljih končane okrog leta 1770, so popolnoma spremenile značaj Vojne krajine. Iz krajišnika, čigar naloga je dotlej bila, da s svojo naseljenostjo na obmejnem območju krepí mejo in po potrebi odbija turške napade, je postal poklicen vojak. Služil je v veliki vojski in se je boril po vsej Evropi. Iz posamičnih, individualno raščeneh krajišniških družb je nastala enotno organizirana militarizirana družba, ki je delovala na vojaško povelje. Iz vojaško okrepljenega mejnega območja je nastal teritorij, ki je sicer še naprej moral izpolnjevati varnostne naloge proti osmanski državi, a je v prvi vrsti postal oskrbovalna osnova za nekaj polkov, ki so bili stalno pripravljene na pohod.

Povišanje navadnega krajišnika v pripadnika polka pa še ni bilo nič. Nastala je vrsta problemov, katerih razsežnosti najbrž ni bilo moč vnaprej predvideti. V tem času prevratov sta ostali stabilni in nedotaknjeni le dve bistveni značilnosti krajišniške družbe: pravica do posesti in homogenost družbe. Zunaj teh stabilnih elementov je vsak korak k reorganizaciji mejnega območja iz obrambne organizacije v del cesarske vojske potegnili za seboj celo verigo družbenih sprememb. To se je začelo že z novo organizacijo uprave.

Dotlej so obstajale v različnih mejnih območjih popolnoma različne upravne institucije. Glavarstva varaždinskega generalata so bila razdeljena na vojvodstva, glavarstva karlovskega generalata pa na krajišniške vasi. Glavarstva v Liki so bila tako majhna, kot npr. vojvodstva v varaždinskem generalatu itd. To staro upravno razdelitev je bilo treba nadomestiti z novim upravnim sistemom, ker je bila cesarska vojska sestavljena iz generalnih komand, brigad, polkov, bataljonov in kompanij. Novo upravo Vojne krajine so popolnoma prilagodili obstoječi vojaški organizaciji in je odtlej obstajala prav tako iz generalnih komand, brigad, polkov, bataljonov in kompanij. Prednost stare uprave je bila, da je bila slabo organizirana in ni mogla krajišniških družin upravno popolnoma zajeti. To je dajalo graničarskim družinam veliko razmaha. Nova uprava je bila dobro organizirana in je začela sistematično zmanjševati dotedanje možnosti. Eno prvih dejanj je bilo štetje prebivalstva, da bi sploh ugotovili, koliko vojaško obveznih moških je živelo v Vojni krajini. Odslej naprej

so krajišnike redno preštevali od rojstva do smrti v vseh njihovih življenjskih situacijah, posestne in premoženjske razmere so popolnoma zajeli.

Že ob rojstvu so bodočega vojaka vpisali v konskripcijski seznam pod rubriko »naraščaj«, s 16. leti je prešel v rubriko »zmožen za vojsko« ali »invalid«, »grenadir« ali »infanterist«, od 60. leta dalje je ostal do svoje smrti pod rubriko »nesposoben za vojsko«. Stare svoboščine krajišnikov in njihovih družin so bile zaradi tako popolne pritegnitve v razvid skrajno zožene, ne da bi se pri tem omajal položaj krajišnikov kot svobodnih kmetov.

Takoj po reorganizaciji uprave se je pričelo oblikovanje polkov za cesarsko vojsko. Hrvaško-slavonska Vojna krajina naj bi postavila 11 pehotnih polkov s skupaj okrog 45.000 mož. Kmalu pa se je izkazalo, da je to popolnoma nemogoče. Nekatere polke so mogli sestaviti komaj do polovice. Teoretično je bilo sicer na razpolago dovolj veliko število mož, veliko pa jih niso mogli vpoklicati, ker njihove družine tega gospodarsko ne bi prenesle. Ena izmed posledic tega je bila, da so morali Vojno krajino teritorialno povečati, da so pridobili več družin in s tem več vojaško sposobnih mož. Ni preostalo drugega, kot znotraj Vojne krajine raztresena civilna območja integrirati v Vojno krajino. To je stalo veliko denarja, ker so morali ta ozemlja lastnikom odkupiti. Ko so končali te transakcije zemljišč, je bila Vojna krajina ozemeljsko sklenjeno območje. Prizadete družine so se iz kmečkih podložnikov spremenile v svobodne krajišniške družine.

Druga posledica pomanjkanja za vojsko sposobnih mož je bila, da so poskušali obnoviti popolnoma razpadajočo zadrugo. Prve skušnje pri postavljanju polkov so namreč pokazale, da so morali biti v eni družini vsaj trije odrasli moški, da so mogli enega vpoklicati k vojaški službi, ne da bi s tem gospodarsko ogrozili družino. Krajišniška družina je mogla sicer obsegati vsaj tri odrasle moške — to pa je bila bolj izjema kot pravilo. Poleg tega ni bilo težko uganiti, kako bi družine na novi položaj reagirale: takoj, ko bi dosegle določeno velikost, bi se delile, da bi se tako izognile vojaški službi. Vsi dokupi zemljišč za Vojno krajino bi ostali brez pomena, če bi v Vojni krajini, ki so jo z velikimi stroški razširili, živele le male družine.

Na novo organizirana Vojna krajina je mogla delovati le, če je bilo čim več zadrug, iz katerih so mogli potegniti čim več mož v vojaško službo. Najbolj logična posledica je torej bila, da so hkrati z oblikovanjem polkov prepovedali delitev družin. S tem naj bi preprečili delitev še obstoječih zadrug in pospeševali naraščanje posameznih družin v zadrugo.

Zaukazana prepoved delitve je imela na prvi pogled velik učinek. Pred tem ukrepom je živela četrtnina, največ tretjina graničarskih družin v zadrugah, približno pol stoletja pozneje pa že polovica ali nekaj več kot polovica. Uspeh pa ni bil v vseh delih Vojne krajine enak. V sremskem delu slavonske krajine, v območju petrovaradinskega polka je bil ukrep praktično brez učinka. V gornjeslavonski krajini, v območju križevskega polka je bil uspeh ukrepa največji.

Prepoved delitve družin je prišla v času, ko je bila zadruga že v popolnem razsulu. Predvsem iz vojaških nagibov izrečena prepoved delitve je torej sprožila ponovno poživitev izginjajočih zadrug.

Prepoved delitve ni veljala le za Vlahe in Bunjevce, ki so od nekdanj poznali zadrugo, temveč za vse družine, torej tudi za hrvaške, pa tudi za — v 18. in 19. stoletju priseljene — češke, slovaške in nemške družine. Pri tem je zanimivo, da so se med hrvaškimi družinami, ki prej — kot se da dokazati — niso nagibale k ustanavljanju zadrug, zadruge prav tako močno razširile kot med Vlaha in Bunjevci. Še bolj zanimivo pa je, da so nemške, češke oziroma slovaške družine, katerim je bila zadruga popolnoma tuja, zdaj prav tako oblikovale zadruge.

Kot se je kmalu izkazalo, so z dekretiranim oživljanjem zadruga pospeševali anahronistične razmere: To zlasti zato, ker je naturalnogospodarsko blagovno izmenjavo vedno bolj nadomeščala denarnoblagovna menjava. Medtem ko je do srede 18. stoletja možnost pridobivanja individualne zemljiške posesti ogrožala obstoj zadrug, se je zdaj pokazala še možnost individualnega pridobivanja denarja. Pritisk, za razpustitev zadruga je postajal s tem vedno močnejši. Zadruga, ki so se hotele deliti, so tudi kmalu našle pot, po kateri so mogle delitveno prepoved obiti: razdelile so se tajno, to pomeni, da so se posamezne družine neke zadruga ločile, ustanovile so lastne hiše, razdelile so si nekdanja skupna zemljišča med sabo in upravnim oblastem tega niso sporočale. Tako je obstajala zadruga na papirju še naprej, imovinska in pridelovalna skupnost pa je bila razdrta.

To sprva ni negativno učinkovalo na vojaško službo, kajti za oblast so obstojale deljene zadruga naprej kot nedeljene. Od prve polovice 19. stoletja dalje pa je bilo treba od časa do časa izvršene družinske delitve legalizirati, kar je seveda negativno učinkovalo na vojaško službo.

Dva bistvena problema, ki sta izhajala iz reorganizacije Vojne krajine v vpoklicno območje cesarske vojske, sta bila torej rešena. Uprava Vojne krajine je bila natančna podoba cesarske vojaške organizacije, potrebne regimente so mogli sestavljati v zahtevani moči s pomočjo dokupov zemljišč in reaktiviranjem zadruga. Zdaj je manjkala le še ena stvar, da bi bili regimenti pripravljeni za pohod, namreč uniforme. Kajti polk brez uniforme pač ni bil polk. Nošnja uniforme doslej za krajišnika, ki je bil bolj kmet kot vojak, ni bila potrebna. Zdaj pa je to postalo potrebno in uprava je bila mnenja, da si krajišnik z dohodki svojega posestva pač lahko privošči uniformo. Veliko krajišniških družin pa tega ni zmoglo, ker je uniforma stala denar, ki ga družine niso imele. Navidez popolnoma postranska zadeva, namreč vprašanje uniforme, je imelo nepričakovane in presenetljive posledice. Čeprav se zdi na prvi pogled prav nelogično — ta problematika je vodila k obdavčenju dozdej dajatev popolnoma prostih krajišniških družin.

Ne le, da je bilo za mnogo družin težko spraviti skupaj približno 12 goldinarjev, kolikor je uniforma stala. Obenem se je pojavil problem socialne pravičnosti. Družina, ki je bila premajhna, da bi ji bilo treba dajati enega moža za vojaško službo, ni izgubila niti moške delovne sile, niti ji ni bilo treba plačevati 12 goldinarjev za uniformo. Družine, ki so morale dajati moža za vojaško službo, so imele dvojno škodo: izgubile so možko delovno silo in morale so spraviti skupaj 12 goldinarjev za uniformo. Ker je bila ta socialna nepravilnost očitna, je uprava vpeljala sistem izravnave bremen, ki je imel na začetku izključno značaj vzpostavitve socialne pravičnosti. Bogate družine z velikim posestvom, ki jim ni bilo treba prispevati nobenega možkega za vojaško službo, so morale plačevati dajatve. Ta dajatev je bila v prid revnim družinam z manjšim posestvom, ki so morale dati možkega za vojaško službo.

Ta enostavni sistem bremenske izravnave še ni imel značaja splošne obdavčitve zemljiške posesti. Prvi korak pa je bil storjen. Izboljšava sistema bremenske izravnave je vodila naravnost k uvedbi zemljiškega davka. Načelo socialne izravnave med družinami, ki so morale dajati moža za vojsko, in družinami, ki jim tega ni bilo treba, je ostal ohranjen še naprej. Vsaka družina je morala zdaj plačevati zemljiški davek, ki je bil odvisen od velikosti posestva. Družina, ki je morala dati moža za vojsko, je dobila pa povračilo davka, ki je znašalo 12 goldinarjev.⁹ Višina zemljiškega davka in višina davčnega povračila sta bili vsklajeni tako, da je družina z manjšim posestvom dobila povrnjen ne le plačani davek, temveč je bila morda celo na boljšem, ker je bilo povračilo davka (12 gld) višje kot poravnani zemljiški davek. Premožne družine so na ta način fi-

⁹ T. I. »Dienstkonstitutivum«.

nancirale socialno podporo za revnejše družine, premožnejša polkovna območja so podpirala revnejša.

Na ta način je bila zdaj zagotovljena tudi oprema krajišnikov z uniformami. Polki so bili zdaj — da tako rečemo — pripravljeni za pohod. Z vidika dunajske centralne uprave pa je imela Vojna krajina še eno hudo napako. V Vojni krajini je bilo treba vzdrževati stalen upraven aparat. Do zdaj to ni bil hud problem, saj so notranjeavstrijske dežele plačevale del upravnega aparata. Problem pa je bil v tem, da je krajišnik v seštevku bil prav tako drag ali celo dražji kot navadni vojak zaradi financiranja upravnega aparata. To pa ni smelo biti tako, ker je bilo 11 krajišniških polkov prav tako dragih ali dražjih kot 11 normalnih polkov. Vojna krajina je imela pomen le, ako je državni proračun razbremenila in ne obremenila.

Vojaška uprava je že poskušala reševati ta problem z ustanavljanjem mest, t. i. vojaških komunitet v Vojni krajini. Celo vrsto krajišniških vasi so proglasili za mesta. Prebivalce novih mest so imeli za vojaške službe oproščene krajišnike, ki naj bi namesto vojaške službe plačevali dajatve. Iz obdavčenja trgovine in obrti naj bi dobili dodatne dohodke. Upali so, da bodo s temi dajatvami krili stroške upravnega aparata Vojne krajine. Ta račun, pa je bil napačen. V vojaških mestih se je mogla razviti le majhna blagovna proizvodnja in nepomembna blagovna izmenjava. Dohodkov, ki so si jih obetali, ni bilo.

To je imelo za posledico, da so morali potrebne dohodke dobiti po večini z dajatvami nemestnega prebivalstva. Dohodke so zvišali z zvišanjem zemljiškega davka. Zemljiški davek pa državi ni prinašal dohodkov, ker so zemljiški davek in druge manjše dajatve ravno pokrivali stroške upravnega aparata. Država si je prihranila zgolj izdatke. Krajišniki so po tem takem sami financirali upravo Vojne krajine.¹⁰ Pri tem samofinanciranju so strogo pazili na socialno pravičnost. Revnejša polkovna območja so morala k samofinanciranju krajine manj prispevati kot bogatejša polkovna območja.

Zdaj je bil dosežen tudi zadnji cilj reorganizacije Vojne krajine: krajišnik je bil štiri- do petkrat cenejši od navadnega vojaka.¹¹

Reorganizacija Vojne krajine v vpoklicno območje cesarske vojske je bila zdaj v temeljnih potezah končana. Značilnost te reorganizacije je bila popolna militarizacija krajišniške družbe. Vsi ukrepi so imeli veliki namen: Vojna krajina in njeni prebivalci naj bi dajali kar se da poceni in čim bolj izvežbane polke za cesarsko vojsko. Vse je bilo podrejeno temu velikemu cilju. Samo zato je prišlo do poživljenja zadruge; samo zato je prišlo do obdavčitve nekdanj dajatev prostega krajišnika. Življenje krajišnikov se je tako popolnoma spremenilo. Nekdaj so dobili krajišniki svoj pomen in veljavo z naselitvijo na ogroženem obmejnem območju. Zdaj so merili pomen in veljavo krajišniških družin po tem, ali so bile zmožne dajati moške za službo v cesarski vojski.

Kljub vsem negativnim stranskim pojavom militarizacije je krajišniška družba ostala sprva še privilegirana družba. Zaradi militarizacije so krajišniki sicer izgubili nekaj svoboščin, svobodnokmečki položaj pa so ohranili. Ta temelj pa je bil prešibak, da bi mogel biti trajen. Leto 1848 je iz privilegiranih napravilo podprivilegirane. Svobodni kmečki položaj od tega leta dalje ni bil več privilegij, bremenu vojaške službe niso stale nasproti nobene privlačne svoboščine. Nekdaj zelo uravnano ravnotežje sil med svobodo, zemljiško posestjo in vojaško službo je prišlo iz ravnotežja v sredi 18. stoletja zaradi večje teže vojaške službe. Zdaj svoboda in zemljiška posest sploh nista več šтели. Ostala je le še

¹⁰ Financirali so le notranjo upravo. Vse stroške, ki so bili v zvezi z vežbanjem vojske in vojaško pripravljenostjo, je krila država.

¹¹ Navadni pehotni polki ali vsaj njih del so morali biti tudi v mirnih časih v pripravljenosti in jih je bilo treba plačevati. Pehotni polki Vojne krajine so bili v mirnih časih v pripravljenosti, plačevali pa so jih le za čas vojne.

vojaška, služba, vojaška uprava in vojaška disciplina. Ko so leta 1881 Vojno krajino razpustili, je — z družbenega vidika — svoj temelj obstoja že zdavnaj izgubila.

Prevedla Irena Bruckmüller

Zusammenfassung

DIE SOZIALEN VERÄNDERUNGEN IN DER KROATISCH-SLAWONISCHEN MILITÄRGRENZE NACH DER BEENDIGUNG DER GRENZFINANZIERUNG DURCH DIE INNERÖSTERREICHISCHEN STÄNDE

Karl Kaser

Die Strukturen der Grenzergesellschaft waren in ihren Grundzügen bereits erkennbar, als die sog. Sichelberger/Zumberaker Uskoken angesiedelt und richtungsweisende Privilegien verliehen bekamen.

Die Grenzergesellschaft unterschied sich in allen Bereichen von den gesellschaftlichen Strukturen des Hinterlandes. Es war im wesentlichen das Zusammenwirken von drei Faktoren, die diese neue und besondere Gesellschaft entstehen ließ. Die Grundvoraussetzung war die völlige Zerstörung und Verwüstung des Grenzstreifens entlang des türkisch-osmanischen Grenzverlaufs. Der zweite wesentliche Faktor war, daß im Jahre 1578 den innerösterreichischen Ständen im Zusammenwirken mit dem innerösterreichischen Landesherrn und mit Billigung des finanzschwachen Kroatiens neben der Finanzierung der Verteidigung auch die Verwaltung der Festungen entlang der Grenze übertragen wurde. Der dritte Faktor: Das menschenleere und unbesiedelte Grenzgebiet gewann für die auf der türkischen Seite des Grenzgebiets angesiedelten Walachen zunehmend an Attraktivität.

Die Ansiedler waren frei von allen Abgaben und verpflichteten sich als Gegenleistung zum kostenlosen Wehrdienst im Rahmen der Grenzverteidigung. Diese Konzeption wurde 1535 in den Privilegien der Sichelberger Uskoken erstmals formuliert. Aus diesem »Modellversuch« heraus reifte bald eine breiter angelegte Konzeption heran. Die Abgabefreiheit sollte sich in freies Eigentum an Grund und Boden wandeln. Freier Grundbesitz in Verbindung mit der Verpflichtung zum unbesoldeten Militärdienst wurde zur sozialen Grundlage der Grenzergesellschaft.

Der Militärdienst war anfänglich keine schwere Belastung für die Grenzerfamilien. Das Hauptgewicht der militärischen Grenzverteidigung lastete bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts nicht auf den bäuerlichen Grenzerfamilien, sondern auf den von den innerösterreichischen Ländern besoldeten und in den Grenzfestungen stationierten Truppen. Die Grenzer leisteten militärische Hilfsdienste. Sie bewachten Brücken und Straßen und hielten Wache in den Wäldern. Der Militärdienst war auch deshalb keine schwere Belastung, weil er die Absicherung der privilegierten sozialen Stellung der Grenzfamilien bedeutete. Die Symbiose aus Freiheit, Grundbesitz und Militärdienst war die gesellschaftsformende Triebkraft bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts.

Die sozialen und ökonomischen Strukturen der Militärgrenze und ihrer Bewohner änderten sich im Verlauf ihres dreieinhalb Jahrhunderte langen Bestehens nur ein einziges Mal wirklich gravierend. Dieser bedeutende Strukturwandel vollzog sich in ungeheurem Tempo in dem Vierteljahrhundert zwischen 1745 und 1770. Ausgelöst wurden diese Umwälzungen dadurch, daß die Wiener Zentralbehörden den innerösterreichischen Ständen Finanzierung und Verwaltung der alten Militärgrenzteile entzogen und selbst die Finanzierung und Verwaltung übernahmen. Die seit 1699 hinzugekommenen neuen Grenzgebiete wurden bereits größtenteils von Wien aus organisiert, sodaß nun die gesamte Militärgrenze unter staatlicher Verwaltung stand. Parallel dazu erfolgte ein Umbau der Militärgrenze von einer Verteidigungsorganisation in eine für den Einsatz im Schlachtfeld konzipierte Heeresorganisation.

Aus dem Grenzer wurde ein Berufssoldat. Er diente in einer großen Armee und kam in ganz Europa zum Einsatz. Aus einzelnen, individuell gewachsenen Grenzergesellschaften wurde eine einheitlich organisierte, auf der Basis des militärischen Befehls funktionierende militarisierte Gesellschaft.

Bislang bestanden von Grenzgebiet zu Grenzgebiet voneinander völlig unterchiedliche Verwaltungseinrichtungen. Die neue Militärgrenzverwaltung wurde der bestehenden Heeresorganisation vollständig angegliedert und bestand nun ebenso aus Generalkommanden, Brigaden, Regimentern, Bataillonen und Kompanien. Die neue Verwaltung war gut organisiert, und sie begann systematisch den bisherigen Spiel-

raum zu beschneiden. Eine ihrer ersten Aktivitäten war es, eine Bevölkerungszählung durchzuführen, um überhaupt einmal einen Überblick darüber zu gewinnen, wieviele militärdienstpflichtige Männer in der Militärgrenze lebten. Von diesem Zeitpunkt an wurden die Grenzbewohner durch regelmäßig wiederholte Volkszählungen von der Geburt bis zum Tod in allen ihren Lebenssituationen, Besitz- und Vermögensverhältnissen vollständig erfaßt.

Sofort nach der Neuorganisation der Verwaltung begann die Aufstellung der Regimenter für die kaiserliche Armee. Die kroatisch-slawonische Militärgrenze sollte 11 Infanterieregimenter mit insgesamt etwa 45.000 Mann auf die Beine stellen. Bald jedoch sollte sich herausstellen, daß dies völlig unmöglich war. Manche Regimenter konnten gerade zur Hälfte aufgestellt werden. Theoretisch standen zwar Männer in ausreichender Anzahl zur Verfügung, viele von ihnen konnten jedoch nicht eingesetzt werden, weil dies für ihre Familien wirtschaftlich nicht vertretbar war. Die eine Folge dessen war, daß die Militärgrenze territorial erweitert werden mußte, um mehr Familien und damit mehr einsatzfähige Männer zu gewinnen. Es blieb nun nichts anderes übrig, als die innerhalb des Militärgrenzbereichs verstreut liegenden Zivilterritorien in die Militärgrenze zu integrieren.

Die zweite Folge des Mangels an einsatzfähigen Männern war, daß man versuchte, die voll in Auflösung begriffene Zadruga wieder zu reaktivieren. Aus den ersten Erfahrungen bei der Aufstellung der Regimenter hatte man nämlich erkennen müssen, daß zumindest drei erwachsene Männer in einer Familie vorhanden sein mußten, damit man einen Mann zum Militärdienst heranziehen konnte, ohne die Familie wirtschaftlich zu gefährden.

Die neuorganisierte Militärgrenze konnte nur funktionieren, wenn möglichst viele Zadrugen existierten, von denen man möglichst viele Männer zum Militärdienst abziehen konnte. Nichts war also logischer, als die Familienteilung zu verbieten.

Das Tragen einer Uniform war für den Grenzer, der mehr Bauer als Soldat war, nicht notwendig. Nun war dies aber notwendig geworden, und die Verwaltung vertrat den Standpunkt, daß der Grenzer sich aus dem Ertrag seines Grundstückes wohl auch mit einer Uniform einkleiden könne. Viele Grenzerfamilien waren dazu aber nicht in der Lage, weil die Uniform Geld kostete, das die Familien nicht besaßen.

Es war nicht nur für viele Familien schwierig, die ca. 12 Gulden, die eine Uniform kostete, aufzubringen. Es erhob sich gleichzeitig auch das Problem der sozialen Gerechtigkeit.

Verwaltung führte ein Lastenausgleichssystem ein, das anfänglich ausschließlich den Charakter der Herstellung sozialer Gerechtigkeit trug. Reiche Familien mit großen Grundstücken, die keinen Mann zum Militärdienst abstellen konnten, hatten eine Abgabe zu leisten. Diese Abgabe kam armen Familien mit kleinen Grundstücken zugute, die einen Mann zum Militärdienst abzustellen hatten. Dieses einfache Lastenausgleichssystem trug noch nicht den Charakter einer allgemeinen Besteuerung des Grundbesitzes. Der erste Schritt dazu war jedoch getan. Die Verbesserung des Lastenausgleichsystems führte direkt zur Einführung der Grundsteuer.

In der Militärgrenze mußte ein ständiger Verwaltungsapparat aufrechterhalten werden. Bislang war dies kein großes Problem, weil ja die innerösterreichischen Länder einen Teil des Verwaltungsapparates bezahlt hatten. Das Problem war, daß durch die Finanzierung dieses Verwaltungsapparates ein Grenzsoldat unter dem Strich gleich teuer oder teurer kam als ein gewöhnlicher Soldat. Dies durfte aber nicht sein.

Die Militärgrenze hatte nur einen Sinn, wenn sie das Staatsbudget entlastete und nicht belastete.

Die Militärverwaltung hatte bereits versucht, dieses Problem durch die Gründung von Städten in der Militärgrenze, den sog. Militärkommunitäten, zu lösen. Diese Rechnung ging allerdings nicht auf. In den Militärstädten konnte sich nur eine unerhebliche Warenproduktion und ein unbedeutender Warenhandel entfalten. Die erhofften Einnahmen blieben aus.

Das hatte zur Folge, daß die benötigten Einnahmen zum Großteil aus Abgaben der nichtstädtischen Bevölkerung erzielt werden mußten. Die Einnahmenerhöhung erfolgte über eine Erhöhung der Grundsteuer. Die Grundsteuer verschaffte dem Staat insofern keine Einnahmen, als Grundsteuer und andere kleine Abgaben genauso hoch waren, daß damit der Verwaltungsapparat der Militärgrenze bezahlt werden konnte. Der Staat ersparte sich lediglich Ausgaben. Die Grenzer finanzierten somit die Verwaltung ihres Militärgrenzgebiets selbst. Bei dieser Selbstfinanzierung war man streng auf sozialem Ausgleich bedacht. Arme Regimentsbereiche hatten weniger zur Selbstfinanzierung der Grenze beizutragen als reiche Regimentsbereiche. Ein Grenzsoldat war vier- bis fünfmal billiger als ein gewöhnlicher Soldat.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — 16.000 din

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Šebjanič: Solnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — 10.000 din

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separata publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 40.000 din

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zasluških, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — 28.000 din

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija): Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. — 30.000 din

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. — 32.000 din

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

Za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente veljajo običajni popusti.

Katja Šturm-Schnabl

SLOVENSKI NARODNI PREPOROD IN NJEGOVI NEPOSREDNI ODNOSI S FRANCOSKIM RAZSVETLJENSTVOM IN JANZENIZMOM

Nastanek knjižnega jezika je osnovni pogoj za nastanek modernega naroda. Pri Slovencih datiramo ta kvalitetni prehod v dobo protestantske reformacije v 16. stoletju. Protestantizem kot versko reformacijsko gibanje ni imel narodnostnih ciljev. Kar pa se tiče zgodovinskega razvoja, je imelo to gibanje v Sloveniji velik pomen, saj so njegovi predstavniki ustvarili slovenski knjižni jezik, da so mogli zadostiti praktičnim potrebam. Dodati moramo še tesno sodelovanje med Slovenci in Hrvati (Matija Vlačić Ilirik 1520—1575) znotraj reformacijskega gibanja. In prav to sodelovanje je v zavesti vzpostavilo zgodovinsko kontinuiteto, narodovo identiteto ter kulturno in jezikovno sorodnost Južnih Slovanov. Vse to je postavilo trdne temelje za kulturni narodni razvoj. Ta razvoj pa je močno zavrla katoliška protireformacija. Represalije katoliške Cerkve in Habsburžanov niso mogle odtujiti vseh kulturnih pridobitev; čeprav je 17. stoletje temno obdobje v kulturni zgodovini Slovencev, je ostala predispozicija za nadaljnji razvoj. Tako so v 18. stoletju Slovenci lahko naredili nov kvaliteten korak v narodnem razvoju.

Za časa razsvetljenstva so družbeni pojavi v Franciji prvič resnično vplivali na slovensko kulturo in narodno zavest. Filozofska misel »francoskega stoletja« je štela um (entendement) in razum (raison) kot vir spoznanja in je človeku priznavala, da je najvišji smisel in cilj tega sveta. Ta filozofska odkritja so slovenske predstavnike prosvetljenstva (voltairijance, enciklopediste in rousseaujevce) pripravila do tega, da so misel o osebni svobodi in razcvetu osebnosti razširili na koncept kolektivne narodnostne osebnosti. Razsvetljenstvo je torej Slovincem prineslo prvo zavestno intelektualno razmišljanje o vprašanju nacionalne individualnosti in v zvezi s tem o vprašanju družbenega pomena in funkcije nacionalnega jezika. To je vzpodbudilo tudi razmišljanje o položaju slovenskega jezika v okviru avstrijske monarhije, kjer gospodujoči nemško govoreči razred sploh ni pripisoval pomena jezikom in kulturam podložnikov.

»Prva generacija« učenih predstavnikov slovenskega prosvetljenstva, Janez Žiga Popovič (1705—1774), Anton (Marko) Pohlin (1735—1801), Ožbald Gutschman (1727—1790) in Feliks Dev (1732—1786) se je predala prerodu slovenskega knjižnega jezika z različnimi koncepti, glede na družbeno okolje.

»Drugo generacijo« je sestavljala skupina, ki je najprej proučila, kakšne etape so potrebne, nato pa si je razdelila delo. Ta »druga generacija« je bila skupina, nastala okrog barona Žige Zoisa (1747—1819). Navedimo le njene najpomembnejše člane: Blaž Kumerdej (1738—1805), Jurij Japelj (1744—1807), Anton Tomaž Linhart (1756—1795), Martin Kuralt (1757—1845), Valentin Vodnik (1758—1819), Jernej Kopitar (1780—1844).

Za to »okroglo mizo« pod mecenstvom Žige Zoisa je značilen zanimiv pojav: V njej so bili predstavniki dveh nasprotujočih si prepričanj, filozofskega in cerkvenega, ki sta sodelovali, da bi dosegli skupni cilj. Slovenskemu narodu so hoteli dati vse znanstvene, kulturne in praktične temelje in mu tako omogočiti, da bi bil priznan in enakovreden na družbenopolitični ravni. Pripadali so janzenizmu in razsvetljenstvu. Kako si tolmačimo ta pojav?

Obe gibanji sta dosegli slovenske mislece preko avstrijske monarhije. V Avstriji so namreč državni organi te dve gibanji zaradi političnih in gospodar-

skih razlogov samo izrabili — in torej omejili — da bi okrepili svoj program državnih reform. Te reforme so bile zelo nujne za državo, ki sta jo nasledstvena (1740—1748) in sedemletna vojna (1756—1763) izčrpali. Med drugim je bil njihov namen dvigniti produktivnost in tako napolniti državno blagajno. To je bilo mogoče doseči le z zmanjšanjem pravic in privilegijev največjim cerkvenim in plemiškim veleposestnikom, ki so te pravice in privilegije samovoljno izrabljali v svojo korist, nè da bi upoštevali državne potrebe. Usluge sta mogla nuditi državi racionalizem in »drugi janzenizem« v okviru preoblikovanja državnih prerogativ.

Janzenizem — reformistično gibanje v katoliški Cerkvi — je bil z bulo *Unigenitus* dokončno obsojen. Še prej je janzenizem leta 1709 Ludvik XIV. izgnal iz Port-Royala. Tedaj se je »drugi janzenizem« razvil na Nizozemskem v politično versko gibanje. Osnove teološke teorije sv. Avgušтина o božji milosti niso bile več na prvem mestu razpravljanj. Nadomestili so jih praktični teološki zaključki. Rigorizem, osnovan na moralni teoriji, se je ostvaril v predpisih za asketsko življenje, strogo usklajeno z npravnostjo. Avgušтинski ideali in ideali prvotne cerkve so se skrčili na miselnost, ki je bila strogo proti papežu in papeški kuriji.

V naprednih krogih so v letih okrog 1720 razpravljali o tej obliki janzenizma in o Cerkvi, ki naj uresničuje ideje razsvetljenstva. Bodoči avstrijski škofi, ki so študirali na Germanicu v Rimu, so se soočali s temi novimi idejami. In prav oni so jih prinesli v Avstrijo. Sem moramo dodati na ravni osebnosti (Lodovico Antonio Muratori, 1672—1750) še italijansko-avstrijske odnose, ki so bili v 18. stoletju zelo živahni, in so bili drugi vir širjenja janzenizma in reformnega katolicizma v Avstriji. Povrhu je bila še cesarska družina naklonjena janzenizmu, tako da je »drugi janzenizem« naletel na ugodne razmere za širjenje. Medtem ko je okrog leta 1750 postalo očitno, da je reforma Cerkve v državi vedno bolj potrebna, so zaradi že omenjenih razlogov z lahkoto povzeli protikurialne ideje »drugega janzenizma«, pa tudi prizadevanja reformne katoliške duhovščine razsvetljenskega časa.

Medtem ko je reforme Marije Terezije navdihoval le zmeren »drugi janzenizem«, je jožefinizem uporabljal radikalnejše janzenistične ideje, zrasle iz praktičnih teženj in racionalističnih idej, prilagojenih državnim razlogom, ki so narekovali državi podrejeno Cerkev. V svoji simbiozi z jožefinizmom je janzenizem prišel tudi v Slovenijo. Vendar pa njegov res izredni kulturno-politični pomen za Slovence in njegovo učinkovitost pogojuje čisto konkretna zgodovinska okoliščina. Leta 1772 je bil za ljubljanskega škofa imenovan najradikalnejši janzenistični škof in najodločnejši zagovornik jožefinizma: grof Karel Janez Herberstein (1719—1787). Po svojih močeh je prispeval k slovenskemu prerodnemu gibanju, ki je po njegovi zaslugi dobilo nacionalne razsežnosti. Prav ta kulturna, politična, nacionalna razsežnost janzenizma na Slovenskem je vzrok, da se je ohranil na Slovenskem, ko je že desetletja prej izginil v ostalem delu Avstrije. Poudariti pa moramo, da te kulturno-politične nacionalne razsežnosti janzenizma niso povzročile praktične reforme, ki so značilne za janzenizem. Herberstein je seveda pazil, da so oznanjali zmerno življenje in moralo, da so preganjali pretirane baročne katoliške verske navade, da so neizprosno nalagali pokoro, da na splošno niso odobrvali gledališča, plesa in prebogatih mašnih plaščev, in da se je blagostanje jožefinske države, geslo »ora et labora«, širila med ljudi. Vse to pa ni zavrlo kulturno-političnega in nacionalnega razvoja Slovenije. Večji pomen za slovensko narodno prebujenje, kulturo tiskane besede so imeli rezultati vzgojne vne me janzenizma, njegova kultura tiskane besede. Knjige iz Port-Royala so za časa »drugega janzenizma« še vedno širili in celo ponatiskovali in prevajali, zahteva, da se verniki vključujejo v verski obred in da berejo sveto pismo v svojem jeziku. Očitno je škof Herberstein zelo točno razumel pomen ljudskega jezika pri širjenju vere, tako kot so ga bili razumeli

tudi janzenisti iz Port-Royála. Svojega škofijskega tajnika in notarja, Jurija Japlja je zadalžil za vodenje in organizacijo prevajanja v slovenščino po janzenističnem izdajateljskem programu. Poleg tega se je Herberstein povezal s skupino mladih janzenističnih duhovnikov, ki jih je pozneje imenoval za vikarje na svojem dvoru. To so bili Jurij Japelj (1744—1807), Janez Pavel Stroj (1758—1807), Janez Krstnik Rode (1742—1818), Jernej Bástjančič (1754—1818), Jurij Gollmayer (1755—1822), Janez Debevec (1758—1821). Martin Kuralc in Anton Tomaž Linhart sta tudi bila v Herbersteinovi službi, toda ta dva svobodomisleca sta pri janzenistih hitro izgubila svoj položaj in sta jih zapustila.

Ti mladi možje so imeli torej nalogo prevajati janzenistične knjige v slovenščino. Zato so morali obvladati francoščino, saj janzenistične knjige niso bile prevedene v nemščino, pač pa so jih ponatiskovali ali celo uvažali iz Francije. Želja, da bi prevedli kakovostne knjige (omenili smo visoko kulturno raven knjig v Port-Royalu, spomnimo se samo Blaisa Pascala in Jeana Racina), ni bila za Slovence samo jezikovni izziv, ampak tudi potrditev njihove narodne identitete. Zato je prišlo med janzenisti in filozofskim razsvetljskim krožkom okrog Žige Zoisa do sodelovanja.

Kompletne bibliografije janzenističnih prevodov v slovenščino, kolikor vem, ni, toda iz različnih biografij lahko sklepamo, da jih je bilo presenetljivo veliko. Predvsem je pomembno, da so bile janzenistične knjige zelo priljubljene, saj so jih po večkrat izdali. Torej so imele več nalog: po eni strani so sredstvo za razširjanje janzenistične misli, po drugi strani so povzročile misli na jezikovne probleme, končno pa so zanimale veliko ljudi, ki so jih tudi očitno radi brali.

Gollmayerjev prevod knjige Sveta maša ino krščansko premišljevanje za vsak dan iz sv. pisma, ki jo je napisal François-Philippe Mesenguys (1677—1763), je doživel kar 18 izdaj (1783, 1786, 1789, 1793, 1797, 1801, 1803, 1804, 1805, 1807, 1808, 1813, 1815, 1817, 1820, 1822, 1826 in 1839). Matevž Ravnikar (1776—1845) je jezikovno izboljšal knjigo od 12. izdaje naprej, kar kaže, da so imeli janzenistični prevodi velik vpliv na slovensko jezikovno kulturo. Janez Debevec (1758—1821) je prevedel poleg petih Mojzesovih knjig tudi komentar Antoina Arnaulda (1612—1694). (Govorjenje od branja Svetega pisma, *De la lecture de l'Écriture Sainte*.) Izdal je tudi spovedno knjižico (Kratke navuke, regelce inu molitve za sakrament te pokore), ki je bila v letih 1783—1807 štirikrat ponatisnjena in jo je očitno navdihnila knjiga Antoina Arnaulda »*La conversation du pêcheur, le Directeur des âmes, les maximes pour le sacrement de pénitence*«.

Tudi Jurij Japelj je bil velik prevajalec. Njegovi prevodi jožefinskega katekizma (Ta veliki katekizem s prašanjami in odgovori) je šestkrat izšel (1779, 1787, 1789, 1793, 1804, 1809). Dodati moramo, da so bile izdaje iz let 1777 in 1789 dvojezične. Poleg tega je Japelj izdal tudi hvalnice, pridige in molitvenike francoske in tudi druge provenience, ki jih je prevedel v slovenščino.

Med njegovo zapuščino najdemo med drugim prevode Clauda Fleuryja (1640—1723) in Jeana Racina (1639—1699). Njegova največja naloga pa je bila prevod Svetega pisma, ki ga je naročil Herberstein za svoj izdajateljski program. Herberstein je celo izrecno prepovedal, da bi izšel prevod Svetega pisma, ki ga je za tiskarno pripravil Marko Pohlin. Japelj je prosil za pomoč Blaža Kumerdeja, slovničarja in pedagoga iz Zoisovega krožka. Tako so z roko v roki sodelovali v vsenarnodnem programu goreči verniki in svobodomisleci.

Novi Testament je izšel v dveh delih leta 1784 in 1786, prvi del Starega Testamenta (z Arnauldovim komentarjem) pa leta 1791. Navedli smo le majhen izbor janzenističnih prevodov. Že tu čutimo neposreden pomen janzenistične literature za slovensko narodno identiteto in za utrditev slovenskega knjižnega jezika. Jurij Japelj je bil na primer več kot samo janzenist, prav tako je izpolnil narodno poslanstvo. To kaže na prostovoljno odločitev, biti hkrati janzenist in

član Zoisovega krožka, kjer je Anton Tomaž Linhart predstavljal ateistično-voltairijansko krilo razsvetljencev. Janzenisti, ki so se učili francosko, so prevajali francoska janzenistična besedila v slovenščino, medtem ko so predstavniki Zoisovega krožka študirali tekste v francoskem originalu, da bi ušli cenzuri in državnim interesom. To neposredno zблиžanje je porodilo slovenske simpatije do Francozov. Lahko bi oporekali, češ da so tedanji Slovenci pomen francoskih političnih dogodkov le delno doumeli. Francoska revolucija res ni upoštevala teženj nekaterih etničnih skupin kot npr. Bretoncev, ampak ta pomanjkljivost ni ovirala slovenskega gibanja.

To neposredno zблиžanje z idejami francoskega razsvetljenstva brez avstrijskega posredništva je dalo možnost tudi frančiškanku Valentinu Vodniku (1758—1819), da je postal frankofilski svobodomislec. V Zoisovem krožku si je pridobil sposobnosti, da je potem igral pomembno vlogo v šolski organizaciji za časa Ilirskih provinc. To frankofilstvo se kaže tudi v tem, da je, čeprav frančiškan, za časa Ilirskih provinc postal član framasonске lože, ki so jo v tem času ustanovili v Ljubljani, in v kateri je moralo ali moglo biti 12 Slovencev iz Ilirije. Zaradi tega so ga avstrijske oblasti odstavile s položaja profesorja po kratkem medvladju ilirskih svoboščin.

Predstavniki slovenskega preroda in razsvetljenstva so zavestno prevzeli francoske modele in ideale in so se navduševali nad njihovimi idejami pri svoji narodnostni angažiranosti. Tako so se lahko izognili potvarjanju idej razsvetljenstva s strani avstrijskih oblasti, ki so jih priredile državnim razlogom kot stabilizacijski faktor sistema. Ko je nemščina v okviru jožefinskih reform postala uradni jezik v celi monarhiji, in se je tako sistemizirala germanizacija; jim je naslonitev na francosko kulturo in jezik dala določeno distanco in jih tako ščitila.

Omenimo tudi Antona Tomaža Linharta (1756—1795), ki je najprej pisal v nemščini (*Blumen aus Krain* 1781, *Miss Jenny Love* 1780), vendar pozneje pa je z dvema komedijama postavil temelje slovenskemu gledališču: Ena od teh je priredba Beaumarchaisove igre »*La Folle journée ou le mariage de Figaro*«. Ta komedija, ki je razkrinkavala podkupljivost sodstva in cinizem mogočnikov, je bila napisana za Pariz. Prevedel jo je že leta 1786 Lorenzo da Ponte in je služila kot libreto za Mozartovo opero. V tej verziji, napisani za Dunaj, manjkajo vsi revolucionarni vidiki in razredni boji, saj so jih ali odstranili ali pa pomanjšali. To ni več politična komedija, njeni junaki izgubijo svoje značilnosti, ostanejo le imena. Nasprotno pa je Linharta močno navdihnil francoski izvirnik, in ni prav nič upošteval dunajske različice, izprijene od cenzure.

Beaumarchaisovo komedijo je Linhart postavil v slovensko okolje, skrčil dejanje, zmanjšal število oseb in jim dal domača imena. Ker Slovenci niso imeli visokega plemstva, je prestavil dejanje med malo podeželsko plemstvo s kmečkimi služabniki. Figaro postane Matiček in ni več učen sobar, ampak nabrita in bistra oseba, Kerubin ali Tonček ni več paž, ampak postane reven študent itd. Politično-revolucionarne puščice s kritiko družbe in birokracije se niso le ohranile, ampak so se še zaostrole. Tako pravi Linhartov Matiček/Figaro v 4. dejanju: Vzemi no dnarje, žlahto, ime, potegni no doli to prazno odejo inu postavi ga kje, koker je človek sam na sebi, tok ne bo vrēden, da bi on meni služil (*Zbrano delo I*, 1950, str. 111—112). Linharta so najbrž vodili narodnostni in socialno-revolucionarni motivi, obenem pa se je držal izvirnega Beaumarchaisovega besedila. Razen tega se je s francoskim jezikom izognil nemški državni kulturi, saj je nemščina postala državni jezik in tako germanizatorska in zatiralska za vse narode v monarhiji. Da bi se izognil temu pritisku, si je s prijateljem Martinom Kuraltom (1757—1845) dopisoval v francoščini. Ta prijatelj je bil tudi vikar na Herbersteinovem dvoru, od koder je bil pregnan, ker je v pridigi izvajal moralna načela iz človekove narave. Tudi Kuralt je bil frankofil, ki je pozdravljaj francosko revolucijo in pozneje podpiral Napoleonove ideje.

Tako kot Valentin Vodnik je bil po propadu Ilirskih provinc kaznovan in so ga internirali v samostan.

V slovenski kulturni in literarni zgodovini 19. stoletja so še drugi primeri pomembnih in slavnih protagonistov, ki so francoski jezik in književnost uporabljali kot sredstvo za odpiranje v svet, v času, ko je v Avstriji rasel germanizacijski pritisk.

Prevedla Jožica Pirc

Résumé

LA RENAISSANCE NATIONALE SLOVÈNE ET SES RECOURS DIRECTS À LA FRANCE DU SIÈCLE DES LUMIÈRES ET AU SECOND JANSÉNISME

Katja Stürm-Schnabl

Nous voudrions élaborer quelques aspects de l'histoire culturelle qui ont soutenus l'affirmation de l'identité nationale et culturelle des Slovènes. Les idées et nouveaux modèles de pensée français du siècle des lumières ont incité chez les protagonistes de la renaissance nationale slovène les premières réflexions intellectuelles conscientes au sujet du problème de l'individualité nationale. Ces protagonistes ont repris et adaptés les modèles français. Les représentants slovènes du siècle des lumières ont élaboré logiquement l'idée de la liberté individuelle et de l'autogestion de l'individu et l'ont mené à celle de la liberté nationale et de l'autogestion de leur nation. Le but conscient était de redonner aux Slovènes une situation de sujet dans l'histoire et d'en faire une nation moderne. Les penseurs se sont trouvés face à face à une variété spécifiquement autrichienne du siècle des lumières utilisée pour les buts étatiques. De plus, elle avait été mêlée à un second Jansénisme qui avait déjà perdu ses fondements théoriques essentielles sur la clémence de Dieu. Ce que ce Jansénisme a donc pu contribuer au Joséphinisme était au niveau religieux l'ascétisme et la morale du Rigourisme, et au niveau politique la pensée antipapiste et anticuriale. En outre les réformes Joséphiniennes et là surtout l'instauration d'une langue officielle dans l'empire — l'allemand — avaient pour conséquence une tendance structurelle de germanisation pour les petites nations non germanophones dans l'empire autrichien. Pour atteindre leurs propres buts nationaux on alla à l'avant garde, laissant de côté les médiateurs austroallemand pour faire directement recours aux modèles français.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 je izšel že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

CZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek - Janko Pleterški: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju, 1940—1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)

Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Božo Ožorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt (korespondenca z E. Kocbekom)

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

Günther Schödl

PAUL SAMASSA

BIOGRAFSKI PRISPEVEK K PREDZGODOVINI EKSTREMNEGA NACIONALIZMA V NEMČIJI IN AVSTRIJI**Uvodna opomba**

Paul Samassa (1868—1941) ni bil niti kot publicist niti kot politik, tedaj ali po sodbi kasnejših generacij toliko upoštevan, da bi se zdela predstavitev njegove življenjske poti sama po sebi razumljiva.¹ Zaradi tega je torej potrebna kratka utemeljitev.

Izredni profesor zoologije v Heidelbergu, dr. phil. in dr. med. Paul Samassa je izhajal iz stare ljubljanske nemške patricijske družine. Leta 1897 je prekinil svojo akademsko pot in se posvetil izključno delovanju v nemškonacionalnih, vsenemških organizacijah nemškega cesarstva in Avstro-Ogrske. Bil je ena najpomembnejših osebnosti Vsenemške zveze (Alldeutscher Verband, ADV). Izredno aktivno je sodeloval v številnih glasilih po vsem nemškogovorečem prostoru in najkasneje leta 1911 napredoval v enega najvplivnejših zakulisnih svetovalcev oziroma posrednikov v nemškonacionalnovsenemškem strankarskem in društvenem življenju srednje Evrope. Njegovo zanimanje je veljalo predvsem problematiki državne reforme Avstro-Ogrske, politični organizaciji Nemcev v tujini in kolonialnopolitičnim vprašanjem. Proti koncu leta 1918 se je umaknil iz političnega življenja.

Samassa je eden številnih pionirjev skrajnega (ekstremnega) nacionalizma, ki stopa kot element neposredne predzgodovine prve svetovne vojne in geneze nacionalsocializma ob novih diskusijah o cesarstvu v novo luč. Zato je zanimiv vsaj z vidika dogodkovne zgodovine, razen tega pa predstavlja rekonstrukcija njegove politične publicistične dejavnosti tudi poskus, prispevati k fenomenologiji nemškega nacionalizma.

Paul Samassa se je rodil leta 1868 v Ljubljani,² v družini ulivalcev zvonov, ki je bila tedaj znana daleč preko mejá Kranjske. Samassi so pripadali ljubljanskemu nemškemu patriciatu, ki ga slovenska večina kljub vsem političnim spremembam gospodarsko in družbeno do zloma monarhije ni mogla popolnoma izriniti iz prednostnega položaja. Rod je okrog leta 1725 prišel v Ljubljano iz kraja Forni-Avoltri na Beneškem, pod Karnskimi alpami. V sedemdesetih letih 19. stoletja je delavnica prerasla v tovarno, iz livarne zvonov je nastala tovarna kovinskih proizvodov; do največjega razcveta pa jo je v začetku devetdesetih let pripeljal Pavlov brat Max, ki je začel za avstrijsko vojno mornarico izdelovati ladijske armature. Oče Albert je bil v sedemdesetih letih član ljubljanskega občinskega sveta, ki je bil v tistem času še nemški.

¹ Osnovni vir tega dela je — poleg posameznih dokumentov iz oddelkov Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kot tudi Kriegsarchiv avstrijskega državnega arhiva na Dunaju, iz Bundesarchiva v Koblenzu, iz Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes v Bonnu — v prvi vrsti zapuščina Samasse in Pichla, ki jo hranijo v Allgemeines Verwaltungsarchiv avstrijskega državnega arhiva (AVA) na Dunaju, in zapuščina Steinackerja, ki jo hrani Südost-Institut München. Samassova zapuščina vsebuje skoraj izključno gradivo o njegovi politično-publicistični dejavnosti do leta 1918. Ni pa skoraj nobene korespondence, podatkov glede njegovega privatnega življenja, družine in življenja v obdobju 1918—1941.

² Podatki po: AVA, zapuščina Samassa: P. Samassa: Politische Erinnerungen. 1941. Temu tekstu je treba dati prednost pred različnimi drugimi predstavitevmi njegove življenjske poti — npr. glede zaključka njegove dejavnosti visokošolskega profesorja: 1897 ali 1898 (Alldeutsche Blätter, 1920, 24. 1./25).

Paul je v svojih mladih letih doživel politični vzpon Slovencev: njihov kulturni in politični dvig, slovenizacijo občinskega sveta in deželnega zbora. V Gradcu, kjer je v letih 1884—1886 končal srednjo šolo in nato začel kot član nemške kranjske počitniške zveze »Carniola« študirati medicino in naravoslovje, je prišel v stik z nemškonalacionalnim gibanjem okoli viteza Georga Schönererja, ki je prav v teh letih strmelo k svojem prvem višku. Ko je bil na univerzah v Würzburgu (poletni semester 1888) in Münchnu (poletni semester 1889), je dobil vtis, da so študentje v Nemčiji politično manj aktivni kot nemško-avstrijski. Še zlasti mu ni ugajalo njihovo nezanimanje za politično usodo Nemcev v podonavski monarhiji, kjer je parlamentarna prevlada nemških liberalcev propadla in se je v Taaffejevem obdobju uveljavila Slovanom naklonjena, od klerikalizma vplivana, torej v celoti konservativna vladna smer (tako je presojal Samassa). Vzrok za nacionalnopolitično nerazumevanje svojih študentskih kolegov je med drugim videl tudi v njihovem etatiističnem gledanju. Zimski semester 1889/90 je preživel na Dunaju, kjer je videl študentovsko reakcijo na »justični umor« Schönererja. Ponovno je šel v München, kjer je še leta 1890 promoviral iz medicine, leta 1891 pa iz zoologije. Zatem je odšel na univerzo v Heidelbergu. Tu se je leta 1893 habilitiral za zoologijo. V naslednjih letih, ko je bil izredni profesor v Heidelbergu, se ni politično udeleževal.

Resnični preobrat v njegovo življenje je prineslo leto 1897; iz zdravstvenih razlogov je opustil profesuro. Verjetno je bil finančno neodvisen. Seznanil se je z Georgom Hirthom, solastnikom nacionalno liberalno usmerjenega časnika »Münchner Neueste Nachrichten« in izdajateljem časopisa »Jugend«. Na njegovo pobudo je začel pisati časopisne članke o političnem položaju v Avstriji, kjer se je prav v tem času nasprotje med vlado in nemškim prebivalstvom zaradi Badenijeve krize dramatično zaostrilo. Njegova dejavnost pri Münchner Neueste Nachrichten, kjer je 1. 4. 1899 prevzel mesto glavnega urednika, se je sicer končala že v začetku decembra istega leta. Njegovo poročanje o Avstriji, ki je sledilo schönerrjanskemu linškemu programu, je po mnenju lastnika vsebovalo preveliko finančno tveganje. Toda za Samasso samega je bilo odločilno, da je našel novo delovno področje — politično publicistiko.

Polagoma je zaslovel kot odličen poznavalec zlasti avstro-ogrskih razmer. Pri tem mu je koristilo sodelovanje v nekaterih obrambnih društvih, v berlinskem Deutscher Schulverein (DSV, po letu 1909 Verein für das Deutschtum im Ausland : VDA), verjetno tudi v močno schönerrjansko obarvanem obrambnem društvu »Südmark«, ki mu je preskrbovalo informacije in zveze. Že kmalu, opazno več pa od približno leta 1907, so številna ugledna glasila vsega nemškogovorečega področja in Nemcev v tujini objavljala njegove članke. Priljubljene teme: Nemci v Avstro-Ogrski, njihovi spori z državo, zlasti od jezikovne oziroma narodnostne politike ministrskega predsednika grofa Kazimirja Badenija (1895—1897) in njegovega ogrskega kolege barona Dezsőja Bánffyja (1895—1899); njihova organiziranost v strankah in obrambnih društvih; vloga Nemcev, če bi krona poskušala bistveno preoblikovati dualistični sistem; nemškoslovanske napetosti v donavski monarhiji kot izraz raso pogojenega nasprotja med Germani in Slovani; možnosti nemške kolonialne politike, zlasti v Afriki; izpopolnitev Bismarckove malonemške nacionalne države v narodno skupnost (Volksgemeinschaft) Nemcev v srednji Evropi; celotni zunanjepolitični položaj centralnih sil. Seveda se ne da natančno ugotoviti, kakšen je bil v tistem času dejanski učinek takšnih ustvarjalcev javnega mnenja kot je bil Samassa. Približno predstavo o intenzivnosti in regionalnem dosegu njegovega novinarskega vpliva na oblikovanje političnega mnenja predvsem nacionalnoliberalno/nemškonalacionalno usmerjenih srednjih slojev lahko nudi že samo naštevaje časnikov, ki so pogosteje objavljali njegove uvodnike ali serije člankov: Tägliche Rundschau (Berlin), Deutsche Zeitung (Berlin), Der Tag (Berlin), Rheinisch-Westfälische Zeitung (Essen), Hamburger Nachrichten, Weser-Zeitung (Bre-

men), Münchner Neueste Nachrichten, Berliner Neueste Nachrichten, Schlesische Zeitung (Breslau), Pommersche Tagespost (Stettin); Wiener Deutsches Tagblatt, Ostdeutsche Rundschau (Dunaj), Grazer Tagblatt; Düna-Zeitung (Riga); Windhuker Nachrichten, Usambara-Post; Südungarischer Generalanzeiger (Vršac), Züricher Post (pseudonim: W. Forni), časopisov Grenzboten, Lohmeyers Deutsche Monatsschrift, Deutsche Erde, Das nationale Deutschland, Kyffhäuser, Das deutsche Volk, Gegenwart, Graf's Finanz-Chronik, Deutscher Kurier, Heimat und Welt, Deutscher Frühling, Nord-Süd, Der Panther, Nationaldemokrat, Kolonialpolitische Abhandlungen, Koloniale Rundschau, Deutsche soziale Rundschau (Dunaj) in drugih. Na tem mestu velja omeniti tudi njegovi knjigi o kolonialni politiki (Das neue Südafrika 1905, Die Besiedelung Deutsch-Ostafrikas 1908), ki ju je objavil po svojih potovanjih v Afriko v letih 1904 in 1908. Večjega odmeva je bila deležna knjiga Der Völkerstreit im Habsburgerstaat, v kateri je leta 1910 zavezal stališče do razprave o boju med narodi in o državni reformi v stari Avstriji. Da bi zagotovil odmevnost svojih stališč, je leta 1911 začel na Dunaju izdajati bilten Nachrichten aus Österreich-Ungarn; namenjen predvsem časopisom v Nemčiji; prav tako je izdajal v letih 1913/14 tednik Deutsch-Österreich. Te dejavnosti pa so bile tako glede obsega kot glede važnosti, ki jim jo je pripisoval Samassa sam, le drugotnega pomena napram drugemu področju njegove novinarske in praktično politične dejavnosti — sodelovanju v Vsenemški zvezi (ADV).³

Po ločitvi od Münchner Neueste Nachrichten konec leta 1899 je Samassa s posredovanjem münchenskega založnika F. L. Lehmanna prevzel vodstvo Alldeutsche Blätter, časopisa, ki ga je izdajala ADV; kot odgovorni urednik v letih 1900—1908 je zelo hitro dobil vpliv na oblikovanje celotne politike ADV.⁴ To je veljalo predvsem za stališče ADV do donavske monarhije in do položaja nemških manjšin na vzhodu. Kar zadeva ta vprašanja, ki so nekako po letu 1908 postala osrednja tema politike ADV nasploh, pa tudi v internih razpravah o kolonialni politiki in rasni teoriji, je Samassa, ki je bil do leta 1910 tudi član poslovnega odbora ADV, polagoma prevzel vlogo neke vrste vodilnega ideologa. Njegov glavni nasprotnik, dr. Theodor Reismann-Grone, ki si je zaman prizadeval odpraviti vpliv Samasse na predsednika Heinricha Classa (po letu 1908), ga je priznal za »najbolj duhovito politično glavo« ADV.⁵

O Samassovem avstrijsko političnem zavzemanju bomo zaradi posebnega pomena, ki ga je imelo tako zanj kot tudi za ADV, natančneje razpravljali. Značilno za spoštovanje, ki si ga je pridobil v ADV, je dejstvo, da so ga že leta 1900 poslali na pogajanja v tej zadevi: nemškemu kanclerju Bülowu je predlagal »tiho sodelovanje« med vlado in ADV v prid Nemcev v tujini;⁶ hoteli so prek uradnih mest finančno podpirati obstoj nemških manjšin v tujini, ne da bi se bilo treba nemški vladi izpostavljati. Bülow, ki se je Samassi že pri nekem razgovoru približno konec marca 1899 zdel »poosebljena hinavščina«,⁷ je na predlog reagiral le z »nekaj maziljenimi frazami in nerodnimi komplimenti«.⁸ Malo bolj uspešna so bila Samassova prizadevanja v začetku leta 1900 za izmenjavo mnenj z nemškoavstrijskimi politikami (tudi izven Schönererjeve skupine) o carinski zvezi med Nemčijo in Avstrijo.⁹ Obe akciji je treba gledati v povezavi z dejstvom, da je ADV, na katero nezanimanje nemške vlade ni napravilo no-

³ O tem izčrpno: G. Schödl: Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890—1914, Bern, Frankfurt 1978.

⁴ Kratka prekinitev leta 1904 zaradi prvega potovanja v Afriko.

⁵ Bundesarchiv (BA) Koblenz, zapuščina Bauer, št. 11, zvezek 1, 1914—17: pismo Th. Reismann-Grone E. Kirdorfu, januar 1917 (prepis).

⁶ AVA, zapuščina Samassa, Erinnerungen, str. 28.

⁷ Prav tam, str. 20.

⁸ Prav tam, str. 28.

⁹ Deutsches Zentralarchiv, Abt. Potsdam (DZA I), ADV, št. 18, list 4: predsednik Ernst Hasse poroča na seji poslovnega odbora ADV dne 24. 3. 1900 o pogajanjih Samasse z nemškoavstrijskimi politikami o carinski zvezi med Avstrijo in Nemčijo. Citat E. Hartwig: Zur Politik und Entwicklung des ADV von seiner Gründung bis zum Beginn des ersten Weltkrieges 1891—1914. Disertacija Jena 1966, str. 106.

benega vtisa, v tem času odločilno povečala svoje sodelovanje z »obrambnimi društvi« in podobnimi skupinami Nemcev v obeh polovicah donavske monarhije.

Samassov posel je bilo zlasti »nemškonacionalno delo za zaščito« okoli dvo-milijonske nemške manjšine v Transilvaniji. Informativno potovanje, ki ga je po naročilu vodstva ADV opravil julija 1901 po Sedmograškem in Banatu, je odločilno vplivalo na sklep o nadaljnjem postopanju: odslej so bili za ADV glavni tako imenovani »Švabi« na južnem Ogrskem, ki so nedvomno predstavljali večino nemškega prebivalstva na Ogrskem, in ne Sasi na Sedmograškem, ki so bili dotlej, med drugim zaradi cerkvenih povezav, v središču interesov iz Nemčije.¹⁰ Takšno odločitev so sprejeli na osnovi Samassovega stališča, da se Sasi gospodarsko ne bodo mogli trajno obdržati zaradi vse večjega pritiska romunske večine na Sedmograškem in da so zlasti politično šli v svoji pripravljenosti do sklepanja kompromisov z madžarskim državnim narodom že predaleč. Bistveno boljši vtis po nanj napravili Švabi, zlasti v Banatu. Prepričan je bil, da se bodo nekako pet minut pred dvanajsto, neposredno pred popolnim uspehom načrtne državne asimilacijske politike vendarle spomnili na svoje politične pravice oziroma narodne dolžnosti. Na to naj bi kazalo očitno naraščanje njihovega nezadovoljstva z »madžarizacijo« občinskega življenja in šolstva, pa tudi vedno večja skrb zaradi prihajajočih nevarnosti za njihov materialni položaj. Za razliko od Sasov naj bi ohranili »kmečki instinkt«.¹¹ To naj bi dokazovalo tudi dejstvo, da so neprenehoma povečevali svoja posestva na škodo slovensko-romunsko-madžarske okolice: »In neodvisno od volje vlade potekajo preseljevanja narodov v državi po gospodarskih zakonih, po številu rojstev in življenjski moči ras. Tako Romuni na Sedmograškem pridobivajo na zemlji, tako bo ... Banat germaniziran.«¹² Tu naj bi šlo za »pravi primer nemškega kmetstva«,¹³ katerega gospodarsko vitalnost in polagoma oživljajočo politično zavest bi veljalo nacionalno politično aktivirati.

Težo Samassovih političnih predlogov glede Ogrske, dane vodstvu ADV, so podkrepile prejšnje in kasnejše pobude z nemško-ogrske strani. Poleg opozicijske skupine dokaj nemškonacionalno naravnanih »zelenih«¹⁴ med Sasi, z nekdanjim poslancem iz Brašova (Kronstadta) Lutzem Korodijem,¹⁵ ki je leta 1903 iz Ogrske emigriral v Berlin in je od leta 1904/05 v vodstvu ADV polagoma postal referent za Ogrsko poleg Samasse, je bil v tem pogledu pomemben Edmund Steinacker,¹⁶ ki je bil dejanska vodilna sila 30. 12. 1906 v Vršču ustanovljene Ungarländisch-Deutsche Volkspartei (UDVP)¹⁷ in hkrati osebni zaupnik predsednika ADV Heinricha Classa.¹⁸ Samassa oziroma od približno 1908/10 Class sam in Steinacker oziroma od približno 1910. leta tudi njegov mlajši sodelavec Rudolf Brandsch, poslanec iz Hermannstadta (Sibiu),¹⁹ so predstavljali zvezo med vodstvom ADV v Berlinu/Mainzu in nemškim nacionalnim gibanjem (UDVP) na južnem Ogrskem.

¹⁰ Schödl, Alideutscher Verband, str. 91–95. Alideutsche Blätter (AB) 1901, 28. 9./436 ss.; 12. 10./455 ss.; 21. 11./513 ss. Samassa, Erinnerungen, str. 32–38.

¹¹ AB 1906/456.

¹² AB 1901/464.

¹³ AB 1901/514 s.

¹⁴ O »zelenih« glej G. Schödl: Rudolf Brandsch und die »südostdeutsche« Minderheitenpolitik, Südostdeutsches Archiv XIX/XX (1976/77), str. 121–143, tu 135.

¹⁵ O Korodiju: U. M. Schwob: Lutz Korodi, v: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Hgg. v. M. Bernath und F. v. Schroeder. Zvezek 2. München 1976, str. 480 ss. in Schödl, Alideutscher Verband, 98.

¹⁶ O Steinackerju: slej ko prej informativne Lebenserrinerungen, München 1937. Schödl, Alideutscher Verband, med drugim 135–138, 147–156, 177–180, 186.

¹⁷ Poleg starejše literature sedaj prvič z upoštevanjem zapuščine Edmunda Steinackerja v Südost-Institut München I. Senz: Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg, München 1977. Schödl, Alideutscher Verband, passim.

¹⁸ H. Class: Wider den Strom, Leipzig 1932, str. 168. Steinacker, Lebenserrinerungen, str. 237.

¹⁹ O Brandschu med drugim K. Kessler: Rudolf Brandsch, München 1969 (kar zadeva čas pred 1918, temelji na nezadostnih virih); A. Baumann: Deutsche in Südosteuropa – Sachsenbischof und Volkstumspolitiker: Friedrich Teutsch und Rudolf Brandsch, v: Leben und Leistung, zvezek II, Heidelberg 1967, str. 118–172 in Schödl, Brandsch, passim.

Steinacker in Samassa, ki je od pomladi 1911 kot Classov pooblaščenec za podonavsko monarhijo stanoval v Klosterneuburgu pri Dunaju,²⁰ sta se kot posredovalca ukvarjala predvsem z dvema skupinama problemov. Prva: občasno je grozila nevarnost, da bo zavzetost ADV ohromela, saj je bila odvisna od neprestanih notranjih razpravljanj o prednosti prekomorske ali celinske usmeritve nemške zunanje politike. Druga: mnenja glede planiranja in finančne realizacije nekaterih akcij so se zelo razlikovala. Tako je npr. junija 1904, med Samasso in voditeljem nemškonacionalnega gibanja na južnem Ogrskem, advokatom dr. Ludwigom Kremlingom²¹ iz Bele Crkve, prišlo do ostrega spora glede nadaljnega financiranja časopisa, nepogrešljivega za agitacijo na podeželju, ki pa je imel po Samassovem mnenju to usodno slabost, da je neprestano potreboval vsenemške subvencije. V zvezi s tem je Kremling na Samasso naslovil »vprašanje«: ali torej v Berlinu nismo več »v modi«?²² Ne da se ugotoviti, ali je pri nekaterih pomembnih podvigih, kot pri ustanovitvi UDVP, konec leta 1906 in Nemško-ogrškega kulturnega sveta (Deutsch-Ungarischer Kulturrat) 1. 2. 1911 Samassa »vodil« ali »podpiral« delo.²³

Kakšen pomen je imel Samassa po mnenju južnoogrške vodilne skupine UDVP, kaže vrsta vprašanj, v zvezi s finančno podporo stranki, ki so jih naslavljali direktno na Samasso ali pa na Steinackerja s prošnjo, naj jih posreduje Samassi, pri čemer so se sklicevali na Samassove obljube, ki jim jih je dal ob svojih številnih obiskih na južnem Ogrskem. Kot primer naj omenimo le več tovrstnih vprašanj Reinholda Heegna, ki so ga v Vršču postavili za kandidata na volitvah v ogrski sabor leta 1910.²⁴ Heegn je 27. 4. 1909 Samasso spomnil na dogovor, da bo ADV podprl časopis Südungarischer Generalanzeiger, ki je bil pomemben za njegovo volilno kampanjo; 24. 2. 1910 je prosil Steinackerja, naj Samassi priporoči njegovo prošnjo za podporo; 5. 11. pa je predsednik ADV dal Steinackerju in Brandschu pismena negativna odgovora, pri tem pa je opozoril na izmenjavo mnenj s Samasso.²⁵ Class in Samassa sta bila verjetno pod vtisom naraščajoče kritike sedmograško-saških (W. Melzer, R. Schuller, E. Neugeboren), nemško-čeških (R. Pacher) in schönerrjanskih nasprotnikov podpiranja UDVP, pa tudi nasprotnika podonavske monarhije Reismann-Groneja, ki se je v tistem času še lahko imel za kandidata poreske težke industrije (Emila Kirdorfa, pa tudi Alfreda Hugenberga) za predsednika ADV.²⁶ Cilj vsega tega je bil, da finančnih sredstev zveze ne bi vlagali na Ogrskem v prid avstrijske krone proti Budimpešti, temveč v Avstriji v prid nemške narodne skupnosti proti Čehom in Slovincem. Zaradi obotavljanja dotedanjega vsenemškega financerja je Heegn 9. 9. 1912 v pismu Steinackerju²⁷ izbruhnil: »Če bo šlo tako naprej (neprestane denarne skrbi), potem bomo nehali s politiko... Sem žrtev zadnje volilne kampanje... Spravili so me v trojni volilni boj, ki je stal 20.000 kron... Če ne bo plačanih 8000 kron in materialni položaj časopisa tudi v prihodnje ne bo zagotovljen, se lahko gospodje kar sami gredo politiko.« Da so »gospodje« potem vendarle plačali,²⁸ je bilo povezano tudi z dejstvom, da so imeli sedaj v berlinskem uradu za zunanje zadeve več razumevanja za vsenemški predlog

²⁰ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: pismo Class Steinackerju, 24. 1. 11 o prihodnjih nalozah Samasse na Dunaju. O tem tu tudi korespondenca med Samasso in Steinackerjem v letih 1901–1908.

²¹ O Kremlingu: Fr. Wertheimer: Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland, Berlin 1927, str. 160; koledar »Der schwäbische Hausfreund« za leto 1912, Temesvár 1911, str. 44; Schödl, Alldeutscher Verband, str. 316.

²² Südost-Institut, zapuščina Steinacker; pismo Kremling Samassi, 14. 6. 1904.

²³ O ustanovitvi Deutschungarischer Kulturrat med drugim Senz, Nationale Bewegung, str. 212–219. Piščevi napotki na »donavsko-švabsko« predzgodovino ustanovitve kulturnega sveta po našem mnenju niso dovolj prepričljivi za tezo o majhnem vplivu Samasse/ADV/E. Kirdorfa na to organizacijo. O celotni problematiki odnosov nemškega gibanja na Ogrskem do ADV tudi Schödl, Alldeutscher Verband, zlasti poglavje V in str. 193.

²⁴ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: korespondenca Heegn — Steinacker.

²⁵ Prav tam, korespondenca Steinacker — Class.

²⁶ O tem Schödl, Alldeutscher Verband, str. 167–174.

²⁷ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: korespondenca Heegn — Steinacker.

²⁸ Tudi tu nismo mogli ugotoviti natančnih zneskov. O tem v zapuščini Steinacker pisma Classa Steinackerju z dne 25. 7., 12. 10., 5. 11. 1910, 23. 10., 18. 12. 1913 in pismi Steinackerja Classu dne 2. 1. (ali 6.) 1910 in 18. 5. 1914.

tihe delitve dela kot leta 1900. ob prvem Samassovem razgovoru s kanclerjem Bülowom.²⁹ Državnemu sekretarju Alfredu von Kiderlen-Wächterju se je zdel propagandni potencial ADV dovolj uporaben, da je konec avgusta 1910 s Heinrichom Classom sklenil »za kulisami dogovor, navzven pa seveda nepriznано delitev dela«; do julija 1911 je ADV iz dispozicijskega fonda Urada za zunanje zadeve »večkrat dobil ne nepomembne zneske«, med drugim za namene v jugovzhodni Evropi. Pri tem je Samassa, ki je večkrat imel razgovore s Kiderlenom in njegovim državnim podsekretarjem Arthurjem Zimmermannom, za svoje lastne tiskovne dejavnosti na področju donavske monarhije vsaj do aprila 1913 prejemal finančno podporo Urada za zunanje zadeve.

Sodelovanje vsenemcev in še posebej Samasse pri nemško-ogrskem gibanju je imelo pomen, ki se ga ne da natančno dognati.³⁰ Razpoložljivi viri so preveč pomanjkljivi. Blizu pa je ugotovitev, da je bilo vsenemško sodelovanje za obstoj UDVP nujno potrebno, ni pa determiniralo njegove politične usmeritve.

Ogrska politična dejavnost Samasse je dobila svoj pomen šele v luči celotnega stališča ADV do podonavske monarhije. Predvsem od začetka leta 1911 se je posvetil zlasti nalogi, da je kot Classov pooblaščenec snubil za avstro-ogrske načrte ADV pri nemško-avstrijskih strankah, vplivnih publicistih in politikih, ki so imeli tesnejše stike z bodočim vladarjem Avstro-Ogrske, nadvojvodo Francem Ferdinandom.³¹

Bila je zasluga Samasse, ki je od septembra 1902 nanj vplival avstrijski politik in industrialec Alexander von Reez,³² da se je ADV kljub precejšnjim pomislekom predsednika Hasseja in v začetku tudi Classa v času približno med konec Badenijeve krize in bosansko aneksijsko krizo oddaljila od Schönerjerja in njegovega linškega programa.³³ Ko se je kriza države proti koncu 90-tih let končala brez pričakovanega zloma monarhije, namesto tega pa je schönerjansko gibanje izgubilo na pomenu, ko je poleg tega donavska monarhija kot zaveznica nemškega cesarstva postajala vse pomembnejša, so v ADV polagoma ugotavljali, da razpad habsburške države ni nujen predpogoj za dosego srednjeevropske politične izpopolnitve nemške nacionalne države. Še ena pomembna spodbuda za oživitve razpravljanja o možnostih državne reforme v Avstro-Ogrski kot sredstvu za zavarovanje nemške srednje Evrope pred naraščajočo nevarnostjo zunanje-politične osamitve in obkrožitve je bila tudi nastajajoča zavest nemškonacionalnih izobraženih meščanskih slojev, da je politika nemškega cesarstva diletantska in da je zato potrebna »nacionalna opozicija«.³⁴

Vprašanje državne reforme je bil »žgoč problem«, tako je dejal Samassa, ki je »določal moje ravnanje v vseh teh letih«.³⁵ Svoje schönerjanske začetke, svojo prejšnjo iredentistično usmeritev je premagal, vendar je bil še vedno daleč od tega, da bi se identificiral s habsburško državo. Svoje približevanje velikoavstrijski varianti tedanjega razpravljanja o državni reformi je pojasnil

²⁹ Class, *Wider den Strom*, str. 177–181; Samassa, *Erinnerungen*, str. 45; Hartwig, *Alldeutscher Verband*, str. 215; DZA I, ADV, št. 531, list 108 s.; *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (PA/AA)*, Deutschland 169, ADV, 4. Bd.: pismo Samasse državnemu sekretarju za zunanje zadeve, 9. 6. 1912; prav tam, Deutschland 128 a, secr., *Geheime Ausgaben für Preßzwecke und Maßregeln zur Beeinflussung der Auslandspresse*, 4. Bd.: po zaznamku z dne 28. 4. 1913 je Samassa v proračunskem letu 1913/14 prejel znesek 6000 mark. O sodelovanju med Uradom za zunanje zadeve in ADV med drugo maroško krizo glej med drugim Fr. Fischer: *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf 1969, pogl. 5.

³⁰ O tem Schödl, *Alldeutscher Verband*, med drugim str. 192 ss.

³¹ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: pismo Class Steinackerju glede razmejitve nalog, 24. 1. 1911: »... njegova dejavnost bo lahko posebno pomembna v tem, da bo avstrijske politike obdelal v prid nemške stvari na Ogrskem.« Tu bi veljalo upoštevati tudi pričevanje Brandscha, da je Samassa postal neke vrste gonilna sila nemško-nacionalne politike, zlasti kar zadeva UDVP.

³² AVA, Samassova zapuščina, Peezova pisma Samassi z dne 24. 9. 1902, 13. 11. 1903; Peez pledira za to, da bi avstrijske Nemce za krono spet napravili »zmožne zaveznitva in kasneje vladanja«.

³³ O tem izčrpno Schödl, *Alldeutscher Verband*, pogl. II in pogl. V, 4.

³⁴ Npr. Samassa, *Erinnerungen*, str. 45 glede na Viljema II. in Kiderlena. Slednji mu je proti koncu leta 1912 v razgovoru o zunanje-političnem položaju dejal: »V primeru vojne se bo Italija v Lombardiji postavila à cheval, s Francijo bomo opravili v šestih tednih in potem se bo pač odločilo.« (t. j.: stališče Anglije in Rusije. G. Sch.).

³⁵ Samassa, *Erinnerungen*, str. 42.

sam: »... ne morda iz črno-rumenega patriotizma ali simpatije do Habsburžanov je moral človek priti do zaključka, da je treba Avstrijo čim bolj okrečiti za boj, ki je neogibno pred nami (veliko evropsko vojno. G. Sch.). Tudi zmaga seveda ne bi rešila avstrijskega problema, (nemškemu, G. Sch.) cesarstvu pa bi pomagala pri njegovem kasnejšem reševanju.«³⁶

Projekt »Velike Avstrije« je bil v Samassovih očeh seveda samo vmesna postaja v razvoju, katerega končni cilj je bila državna enotnost vseh Nemcev v srednji Evropi. S to perspektivo je iz dunajskega Nemškega kluba (Deutscher Klub) navezal številne stike s politiki, pa tudi s poznavalci notranjepolitičnih razmer, kot so bili H. Friedjung, J. Redlich, E. v. Philippovich, H. Uebersberger, A. v. Peez in M. Haijnisch. Stike s schönherjanci je zavestno zanemarjal, bistveno pa je okreplil stare stike vodstva ADV z nemškonacionalno-nemškoliberalnimi strankami in obrambnimi društvi, ki so skoraj povsem izgubila svoj prvotni pomen, ko se je nemško-avstrijska politika po Badenijski krizi na podlagi binokostnega programa (20. 5. 1899) sprijaznila s status quo.³⁷ Prvi rezultat sta bili konferenci v Salzburgu 14/15. 9. 1910 in v Linzu 27. 8. 1911. Posebno tesni so postali stiki vrhov ADV z J. Sylvestrom (ki je po nemškonacionalnem uspehu pri volitvah spomladi 1911 kot predstavnik najmočnejše frakcije postal predsednik avstrijske poslanske zbornice), pa tudi z R. Pachermem, s H. Knirschem (od 1908), predsednikom Nemške delavske stranke (Deutsche Arbeiterpartei), z J. Titto, predsednikom Nemškega narodnega sveta za Češko (Deutscher Volksrat für Böhmen), s H. Oberleithnerjem, K. Beurlejem, J. Dinghoferjem, manj tesni pa z nemškima radikaloma K. H. Wolfom in A. v. Mühlwerthom.

Za ugled, ki si ga je znal Samassa ustvariti kot stičišče te nemškonacionalno-vsenemške komunikacijske mreže, bi se lahko zahvalil predvsem okoliščini, da ni nastopal toliko kot vsenemec, ampak kot zanesljiv presojevalec in vedno dobro obveščen poznavalec avstro-ogrskih razmer. Tako je npr. Josef Redlich v svojem dnevniku zabeležil,³⁸ da je Samassa »pameten mož«, dobro poučen, kot politični pisec »močna sila, ki bi jo bilo treba izkoristiti«, da ima dobre stike z vojnim ministrstvom (1. 11. 1911). S tem se je Redlich dotaknil dejstva, da je Samassa razpolagal tudi z uradnimi zvezami, ki so bile z vidika vodstva ADV razumljivo pomembne. V prvi vrsti je šlo za to, da si je Samassa pridobil pristop do Belvedera, do vojaške pisarne prestolonaslednika. Njen vodja, krilni pobočnik (1906 — 31. 10. 1911) in desna roka Franca Ferdinanda major Alexander Brosch von Aarenau je v enem svojih zadnjih službenih poročil prestolonaslednika 29. 10. 1911 opozoril,³⁹ da bi politični publicist Samassa lahko pomagal odpraviti nezaupanje, ki je bilo v nemškonacionalni stranki državnega zbora do načrtov Franca Ferdinanda za prihodnost, še vedno živo. Podpora Nemcev pa bo potrebna, ko bo treba zlomiti pričakovani odpor Madžarov proti državni reformi. Da je Franc Ferdinand upošteval ta nasvet svojega najozžjega sodelavca in iskal Samassove usluge, se da dokazati. Komajda pa bi lahko navedli o teh uslugah kaj več podrobnosti.

Samassovo dejavnost za Belvedere je potrdil Broschev naslednik polkovnik dr. Carl Bardolff:⁴⁰ »Franc Ferdinand je zelo cenil Samasso. Meni, politično še neizkušenemu (leta 1911, G. Sch.) je bil zvest, nesebičen svetovalec«. Zveza s Samasso je bila zanj »zelo dragocena«. Samassa v svojih spominih (1941) v zvezi z Bardolffom govori o »zelo prijetnih odnosih, ki so se ... ohranili do danes«.⁴¹

³⁶ Prav tam, str. 47.

³⁷ H kompleksu Badenijske krize in nemškonacionalne politike sedaj R. Sutter: Die Badenschen Sprachverordnungen. 2 zvezka, Graz, Köln 1980 in 1985; Cl. Weber: Karl Hermann Wolf (1862—1941), disertacija, Dunaj 1975; Class, Wider den Strom, str. 164 ss.

³⁸ J. Redlich: Politisches Tagebuch, izdal Fr. Fellner, 2 zvezka, Graz, Köln 1953/54, 1. zvezek: 19. 4. in 10. 6. 1911.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSA), Wlen, depot Hohenberg, zapuščina Franca Ferdinanda; karton 11: pisanje Broscha Francu Ferdinandu, C 224, fol. 195, 29. 10. 1911. Po Samassi, Erinnerungen, str. 51, je bil Brosch zamenjan, ker si je »politično preveč drznil«.

⁴⁰ C. v. Bardolff: Soldat im alten Österreich. Jena 1938, str. 121.

⁴¹ K temu Samassa, Erinnerungen, str. 50—53.

Teh stikov Samassa ni izkoristil samo za to, da je bil sam — pa tudi Class! — obveščen o notranjih zadevah avstro-ogrške politike.⁴² V vlogah na vojaško pisarno se je zavezal tudi za zadeve nemških manjšin zlasti na južnem Ogrskem, v Sremu in na Južnem Tirolskem.⁴³ On sam pa je npr. dobil naročilo vojaške pisarne naj v škodo Budimpešte vpliva na njemu pristopen tisk. Poleg tega si je, sporazumno z vojnim ministrom (1911/12: Moritz Ritter von Auffenberg),⁴⁴ ki je prav tako deloval v prid Franca Ferdinanda, prizadeval nemško-nacionalne poslance državnega zbora pridobiti za prestolonaslednikovo politiko okrepitve vojske. Kar zadeva odnose do diplomacije, je Samassa samostike z nemškim veleposlanikom na Dunaju (1907—16 Heinrich von Tschirschky und Boegendorff) označil kot »posebej tesne«. ⁴⁵ Tschirschky si je prek Auffenbergá, s katerim sta bila prijatelja,⁴⁶ in Samasse ustvaril neposredno zvezo do Bardolffa/Franca Ferdinanda.⁴⁷ Nanjo cesarjeva vojaška pisarna ni mogla vplivati. Samassa je veljal za zelo dobro informiranega, saj je Tschirschky 27. 4. 1913 državnemu tajniku za zunanje zadeve Gottliebu von Jagowu priporočil nek Samassov članek kot možnost za informacijo o stališču Bardolffa/Franca Ferdinanda do določenih problemov zavezništva.⁴⁸ Jagow je 10. 3. 1914 med nekim pogovorom z nekdanjim avstrijskim ministrom za trgovino Josephom M. Baernreitherjem poskušal izvedeti, ali ima Samassa dobre stike z Nemci na Ogrskem.⁴⁹ Le-ta je bil v letih 1913/14 že tako in tako subvencioniran iz tajnega tiskovnega sklada nemškega zunanjega ministrstva.⁵⁰ Ko bi Franc Ferdinand zasedel prestol, je bil baje Samassa predviden za direktorja cesarske kabinetne pisarne.⁵¹ Zato je presenetljivo, da ni pripadal niti pravemu svetovalskemu krogu prestolonaslednika niti širšemu belvederskemu krogu.⁵² V svojih spominih sam namiguje, da se ne bi razumel z nekaterimi vplivnimi svetovalci prestolonaslednika v obeh kolegijih. Kritiziral je predvsem naraščanje klerikalnega vpliva, ki ga je predstavljal dvorni svetnik Johann Andreas Freiherr von Eichhoff, na Franca Ferdinanda.⁵³ Samassa ni mogel iz prve roke poročati o internih zadevah obeh kolegijev: član ADV Steinacker je bil kot strokovnjak za Ogrsko član najožjega kroga svetovalcev prestolonaslednika; prek njega (»ker stari prijatelj pred menoj ni imel nobenih skrivnosti«⁵⁴) je Heinrich Class dobil vpogled v načrte bodočega monarha, ki so se v prvi vrsti sukali prav okoli madžarskega vprašanja.

Medtem pa je Samassa vedno bolj postajal tarča kritike znotraj ADV v zvezi s Classovo avstro-ogrsko politiko. Neprestano prerekanje med Classom in

⁴² Senz, Nationale Bewegung, str. 227, trdi da si je Samassa prizadeval, da bi na Belvederu »delil svoje nasvete, ne da bi nanj vplivali vsenemški interesi«; to mnenje je v jasnem nasprotju z vsebino ta čas uporabnih virov. Netočna je tudi trditev prav tam, da je Samassa spadal v belvederski krog. Glej: Samassa, Erinnerungen, str. 50.

⁴³ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (KA), vojaška pisarna Franca Ferdinanda: tu med drugim 1912/Pe 31, Pu 7; 1913/9423, 99, 56, 10122; 1914/3528. K temu tudi KA, zapuščina Bardolff, B/207, št. 3: Samassovo pismo Bardolffu, Dunaj 5. 6. 1913, s predlogom, da bi utrdili vpliv vojaške pisarne prestolonaslednika pri novi ureditvi hrvaških razmer, da bi Nemce v Slavoniji zavarovali pred »hrvatizacijo«. Gospodu arhivskemu svetniku dr. Petru Brouckcu (KA) se zahvaljujem, da me je opozoril na zapuščino Bardolff.

⁴⁴ M. v. Auffenberg - Komarow: Aus Österreichs Höhe und Niedergang, München 1921, str. 150—234, tu zlasti 147, 223 ss. P. Samassa: Ein Wort an Herrn Dr. Reismann-Grone, v: AB 1920; 24. 1./25—28.

⁴⁵ Samassa, Erinnerungen, str. 50.

⁴⁶ Auffenberg - Komarow, Höhe und Niedergang, str. 169.

⁴⁷ AB 1920, 24. 1./25—28.

⁴⁸ Große Politik XXXIV, str. 755, št. 13225: Tschirschky Jagowu o Samassovem članku »Unsere auswärtige Politik« v Deutsch-Österreich 1 (1913), str. 547.

⁴⁹ J. M. Baernreither: Fragmente eines politischen Tagebuches, Berlin 1928, str. 303. Jagow je zastavil to vprašanje v zvezi s svojimi kritičnimi izjavami o avstro-ogrski balkanski politiki.

⁵⁰ PA/AA, Nemčija 126 a., secr., 4. zvezek; zaznamek 26. 4. 1913.

⁵¹ L. Korodi: Paul Samassa, Deutschland im Ausland 24 (1941), str. 190. Korodi je najbrž z izrazom »Zivilkanzlei« (civilna pisarna) imel v mislih Kabinettskanzlei (kabinetna pisarna). Ta popravek velja tudi za naše delo, Alldentscher Verband, str. 183.

⁵² Samassa, Erinnerungen, str. 50 s.

⁵³ Redlich, Tagebuch; 13. 5. 1914. Najbolj informativna predstavitev teh gremijev prej ko slej pri Gg. Franzu: Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie, München 1943. O vlogi članov ADV in UDVP: Schödl, Alldentscher Verband, zlasti str. 177—182.

⁵⁴ Class, Wider den Strom, str. 168, tu 169.

Schönererjem,⁵⁵ ki je leta 1911 končno izstopil iz ADV, je doseglo višek v letih 1912/13. Ko je Class ob ponovnem neuspehu podonavske monarhije na Balkanu zavrnil vrnitev k Schönererjevemu protihabsburškemu iredentizmu, ampak je še naprej proklamiral podporo Nemčije za zadnjega zanesljivega zaveznika Berlina, je schönerejska Vsenemška zveza za Vzhodno marko (Alldeutscher Verein für die Ostmark) trdila, da vodstvo ADV ne zasleduje več vsenemških temveč veliko-avstrijske interese.⁵⁶ Opozarjali so na Samasove tesne odnose s prestolonaslednikovo vojaško pisarno in ga celo dolžili, da si pusti nagrajevati svojo »črnožolto« dejavnost iz dispozicijskega fonda avstrijske vlade. S tem so povezovali proti Classu naprjeni očitki, da je v zadnjih letih prišlo do povastrijčenja vodstva ADV, pri čemer naj bi si Samassa — sam instrument Bardolffa/Franca Ferdinanda — pridobil odločilen vpliv na Classa. Class je združil zavrnitev teh trditvev schönerejskega revolverskega tiska z emfatično izjavo v prid Samasse. Napovedal je, da se bo še naprej strinjal z njegovimi avstrijsko-političnimi koncepti, kljub marsikateri razliki v mnenjih glede posameznih vprašanj.⁵⁷ Z namigom »na nepomembnost in posebnost znane schönerejske klike« se je Samassa odpovedal tožbi zaradi očitka korupcije.⁵⁸

Komajda dokaz, bolj pa zanimiv indic določenega sodelovanja med vodstvom ADV in prestolonaslednikovo vojaško pisarno od približno leta 1912 naprej bi lahko bili tudi postopki v letu 1913 okoli menjave lastništva velikega ogrskega nemškega dnevnika Budapester Tagblatt. Če upoštevamo, da sta Steinacker in njegov adlat Rudolf Brandsch⁵⁹ glede ogrske politike sodelovala tako s Classom/Samasso kot tudi z najožjim krogom svetovalcev prestolonaslednika, se zdi vredno pozornosti naslednje.⁶⁰ Prvič: Rudolf Brandsch je leta 1913 postal solastnik tega časopisa, na katerega je vplival v smislu UDVP in narodnostne politike Belvedera;⁶¹ drugič: že prej — 1. julija 1912 — sta prejela Bardolff/Franc Ferdinand od avstrijskega ministrskega predsednika grofa Karla Stürgkha 30.000 kron, ki so bile izrecno namenjene vplivanju na Budapester Tagblatt. Ker darovalci v nobenem primeru niso hoteli biti znani, je verjetna domneva, da je bil solastnik Brandsch njihov slamnati možic.

Kolikor daleč že je v podrobnostih segalo sodelovanje Steinackerja, Brandscha in Samasse s Classom in z Bardolffom/Francem Ferdinandom — schönerejancem je bilo več kot jasno, da je Class po svojih črnožoltih svetovalcih postal privrženec velikoavstrijske politike.⁶² Po njihovem mnenju se je ADV izneve-

⁵⁵ K naslednjemu: A. G. Whiteside: *The Socialism of Fools*, Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism, Berkeley, Los Angeles, London 1975, zlasti str. 294 ss.; Reismann-Groene, *Erdenkrieg*, zlasti str. 46—99; Class, *Wider den Strom*, zlasti str. 47 s., 252—263, 295; Kruck, *Alldeutscher Verband*, str. 109—113; Schödl, *Alldeutscher Verband*, zlasti str. 167—174. Schönererjevo pismo Classu, 26. 10. 1911, cit.: E. Pichl: *Georg Schönerer*, 2. izdaja v treh delih, Oldenburg, Berlin 1938, 6. zvezek, str. 361.

⁵⁶ *Alldeutsches Tagblatt* (Dunaj), 1912, 7. in 10. 9., uvodnik V. Lischke; AB 1913, 22. 3./90 ss., 29. 3., 99 s., 24. 5./167—172 s stališči Classa (znak »V«) in Samasse. K temu tudi Samassa, *Erinnerungen*, str. 46 s. V času med tem stališčem Classa in sejo predsedstva v Münchnu 20. 4. 1913 se je Samassa v Berlinu srečal s Classom. Glej Südost-Institut, zapuščina Steinacker, pismo Samasse Steinackerju, 29. 4. 1913.

⁵⁷ O tem: AB 1913, 24. 5./167—172.

⁵⁸ Prav tam, str. 172 Samassa.

⁵⁹ O tem: Schödl, Brandsch, passim. Brandscha, od leta 1910 poslanca v ogrskem saboru, je Steinacker leta 1912 uvedel v belvederski krog. Glej tudi Südost-Institut, zapuščina Steinacker, pisma Steinackerja Classu, 15. 1. 1911, Classa Steinackerju in Brandschu, 15. 11. 1910.

⁶⁰ O tem R. Brandsch: *Die deutsche Bewegung im Vorkriegsungarn 1907—1914 = Volk im Osten*. Bukarest 1941, zvezek 6, str. 27—37, tu 35. HHSA, depot Hohenberg, zapuščina Franca Ferdinanda, karton 8: korespondenca Bardolff, fol. 270—273, pismo Bardolffa Francu Ferdinandu, Dunaj 1. 7. 1912: Ob razgovoru z avstrijskim ministrskim predsednikom Stürgkhom 1. 7. je dobil 30.000 kron za Budapester Tagblatt: »... — seveda pod 1000 prisegami, pravzaprav 30.000 prisegami molka. O tem bo poleg Stürgkha, Heinolda (avstr. notranji minister, G. Sch.) in moje malenkosti vedela le Vaša cesarska Visokost.« (prav tam, fol. 272 v.).

⁶¹ Ogrski ministrski predsednik grof István Tisza se je 20. 3. 1914 v parlamentu obrnil z ostro izjavo proti Brandschu, ko se je ta (v odkritem nasprotju do sedmograško-saške skupine poslancev) priznal k UDVP. O tem med drugim AB 1914/133, 174 ss. in Fr. Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren 1868—1919*, Hermannstadt 1926, str. 181, 184.

⁶² O tem: AVA, zapuščina Pichl, karton 17: pismo dr. Josefa Ursina Schönererju z dne 30. 1. 1913 in zaupna sporočila istega Schönererju 17. in 18. 12. 1912 (Ursin je bil v tem času predsednik schönerejskega društva Alldeutscher Verein für die Ostmark). V teh krogih so domnevali, da je Class vpliv Samasse, Steinackerja, Brandscha in Groelinga (zmeren schönerejanec, industrijalec, predsednik »Deutscher Klub« na Dunaju) na avstrijsko politiko ADV-ja zavestno pri-

mila svojemu cilju, »ustanovitvi od vseh strani neodvisne in vse Nemce Srednje Evrope zajemajoče enotne države na arijski osnovi...«.⁶³

Večjo težo je imela kritika, ki jo je izražal o Classovi politiki Theodor Reismann-Grone. Class — po mnenju Reismanna: sposoben, toda »fantast«⁶⁴ — je pod vplivom Samasse in Steinackerja,⁶⁵ pa tudi Korodija in dr. Alberta Ritterja⁶⁶ prešel na avstrijsko politično linijo, ki je pomenila kar latentno izdajo domovine,⁶⁷ kakor je s pogledom nazaj izjavil Reismann januarja 1917 Emilu Kirdorfu, enemu vodilnih predstavnikov nemške težke industrije in dolgoletnemu članu ADV. Reismann je od septembra 1908 naprej poskušal Classa prepričati, da bi bila spricho bližajoče se vojne proti Angliji zveza z Rusijo za Nemčijo brez dvoma bolj koristna kot zveza z Avstro-Ogrsko.⁶⁸ Na Avstro-Ogrsko je gledal kot na »mumijo«. ⁶⁹ »Avstrijsko vprašanje« bi bilo treba na vsak način »rešiti« s skupno nemško-rusko intervencijo. Namesto da bi na ta način z razbitjem donavske monarhije zbrali Nemce v Srednji Evropi, se je Berlin, in z njim ADV, trdno držal koncepta »nibelunške zvestobe«. ⁷⁰ ADV je (po Reismannu) prav tako kot »ultražidovski« in (zlasti v Avstriji) klerikalni tisk silil v vojno proti Srbiji in Rusiji in obdeloval javno mnenje v protislovanskem duhu.⁷¹ Čeprav je Reismann zlasti septembra 1913 na zvezinem dnevu v Breslauu in na seji odbora v Berlinu 3. 7. 1913 dosegel nekaj odmeva, ko je opozoril na vojaško šibkost »trupla« (Avstro-Ogrske), ki je postala očitna ob balkanskih vojnah, je Class zmagal nad svojim tekmečem, ker je sarajevski atentat tudi v ADV povzročil splošno spremembo razpoloženja v prid donavske monarhije.⁷²

Sicer je Reismann argumentiral drugače kot Schönerer, v sporu s Classom/Samasso ni stal na tradiciji linškega programa. Oba pa sta stala ob strani, ko se je avgusta 1914 nemški narod, kar »noro vojno razpoložen« (Reismann), vdal »zmoti neumnega zmagoslavja in sprehoda v Pariz in London«. Oba, Schönerer in Reismann sta bila mnenja, da gre v začenjajoči se vojni samo za interese habsburške dinastije, za ohranitev preživele države, ki pod zaščito dvojne zveze že desetletja vodi Nemcem sovražno notranjo politiko. »Torej vojna! — Nemško imetje in nemška kri za nenemške cilje«⁷³ je pisal Schönerer 27. julija 1914. Nasprotno Class (1911):⁷⁴ »1. Nemčija preozka za naraščajoče število prebivalstva. Vsi ostali se širijo — tudi Francija, kljub zastoju. 2. Širjenje kam? Proti vzhodu Avstrija in Slovani: širjenje tja šele v primeru, če nas Avstrija primora. 3. To bi bilo, če postane Avstrija slovanska država. 4. Pomembno sredstvo moči naše zunanje politike, da žive izven države v živi enotnosti z nami milijoni Nemcev! 5. Če se izognemo vojni, to ne bo izboljšalo našega položaja. 6. Vojna edino zdravilo za naš narod. Vpliv zunanje politike na notranjo.« Leta 1914 je Class neposredno po začetku vojne naznanil: »Radost je živeti... Po tej uri smo

kazoval kot manjšega in da se je med enim svojih dveh obiskov na Dunaju leta 1912 sestal tudi s prestolonaslednikom, kar je vsekakor do neke mere neverjetno. O tem tudi Allddeutsches Tagblatt (Dunaj), 1913, 6. 3./1.

⁶³ AVA, zapuščina Pichl, pismo Ursina Schönererju, 30. 1. 1913.

⁶⁴ BA, zapuščina Bauer, na omenjenem mestu.

⁶⁵ Class, Wider den Strom, str. 295 ironično: Reismann ga je »spoznal« kot »habsburškega agenta«. Glej tudi Reismann-Grone, Erdenkrieg, str. 63.

⁶⁶ Od približno leta 1909 do 1. 7. 1914 poslevoedeči sekretar ADV. Sestavil interno spomenico o Avstro-Ogrski in pod psevdonomim K. v. Winterstetten spis Berlin—Bagdad. Neue Ziele mittel-europäischer Politik, München 1913, o katerem je bilo mnogo diskusij. O tem Fischer, Krieg der Illusionen, zlasti str. 340, 347 in 350.

⁶⁷ BA, zapuščina Bauer na omenjenem mestu.

⁶⁸ Reismann - Grone, Erdenkrieg, str. 28 in 70.

⁶⁹ BA, zapuščina Bauer na omenjenem mestu.

⁷⁰ Reismann - Grone, Erdenkrieg, str. 68.

⁷¹ Prav tam, str. 90. Reismannovi listi, Rheinisch-Westfälische Zeitung (Essen), Post (Berlin) in Düsseldorf Nachrichten so poskušali — po Reismannu — poletji 1914 dušiti splošno navdušenje za vojno.

⁷² Reismann - Grone, Erdenkrieg, str. 89 z vidika leta 1919. Reismann je 20. 3. 1915 izstopil iz ADV. O tem AB 1920, 24. 1./25—28 in Class, Wider den Strom, str. 298. O tem glej Kruck, Allddeutscher Verband, str. 104—113: interpretacija kljub verodostojni, etično utemeljeni obsodbi vsenemške celotne politike ni brez vrednotenja in prepričanji viljemovsko-nemškonacionalne tradicije.

⁷³ AVA, zapuščina Pichl: karton 58: Schönerer Pichlu.

⁷⁴ DZA, ADV, št. 531, list 46: H. Class, zapisek o konceptiji ADV, poletje 1911, cit.: Hartwig, Allddeutscher Verband, str. 196.

hrepneli..., ker verjamemo in vemo, da bo poleg strahotno težkega prinesla tudi rešitev in blagoslov. Sedaj je tu, ta sveta ura!«⁷⁵

Samassovo vedenje leta 1914 se je razlikovalo od Classovega predvsem zaradi nadiha pesimizma pri ocenjevanju prihodnosti Avstro-Ogrske. V pogovorih z Redlichom in Bardolffom je kazal približno od začetka leta bistveno bolj očitno skepso kot dotlej, že do načrtov veliko-avstrijske državne reforme, tudi do Franca Ferdinanda samega.⁷⁶ Vznemirjalo ga je, da je prestolonaslednik spet vedno bolj zapadal klerikalnemu vplivu. V tem je videl nevarnost, da bi se nemškoliberalne in nemškonacionalne stranke Avstrije odvrnile od Franca Ferdinanda in mu odrekle nujno potrebno sodelovanje pri premagovanju odpora, ki ga je bilo pričakovati s strani Budimpešte do »Velike Avstrije«. Poleg tega mu je vztrajanje Franca Ferdinanda in Bardolffa pri ideji sporazuma z Rusijo vzbudilo skrb, da konsolidirana Velika Avstrija ne bo pripravljena poplačati nemškim nacionalcem njihove lojalnosti z odločno obrambo pred »slovansko nevarnostjo«. Povsem dosledno je Samassa že 28. avgusta 1914 poskušal zmage gotovemu in z vojnim navdušenjem prežetemu poslovodnemu odboru ADV razjasniti, da donavske monarhije tudi v primeru zmage centralnih sil ni mogoče več rešiti. Zaradi te modifikacije svojih stališč pa se ni postavil na stran Schönenererja ali Reismanna. Po Samassovem mnenju je Schönenerer preveč popustil pri nemških manjšinah in možnostih nemškega vpliva na (ju)govzhodu, izven nekdanje Nemške zveze. Reismann pa ni spoznal neizogibnosti velikega nemško-slovanskega spopada.

Samassova skeptična ocena možnosti preživetja donavske monarhije se je med vojno še okrepila. Zlasti ogrski in poljski problem sta se mu zdela skoraj nerešljiva. V tem času je sodeloval pri prizadevanjih več krožkov, ki so hoteli izdelati načrte za novo politično ureditev: »pri tem se je tako zelo pokazalo, kako nerešljivi so bili problemi tudi v primeru zmagovitega izida za Avstrijo.«⁷⁷

Samassa se je udeleževal predvsem posvetovanj kroga, v katerem so bili on, H. Friedjung, M. Hainisch, H. Uebersberger, E. v. Philippovich, E. Steinacker in drugi. Delovni rezultat te skupine, najprej kot zaupen rokopis predložen odločilnim mestom v Berlinu in na Dunaju, je bil objavljen julija 1915.⁷⁸ Ob vojnem cilju, »zagotoviti nacionalnega posestnega stanja Nemcev v Srednji Evropi« je načrtoval podobo zveze obeh tesneje med seboj povezanih cesarstev, ki pa bi ohranili svojo suverenost. Ta zveza naj bi predstavljala jedro avtarkične Srednje Evrope, ki bi z razširitvijo v jugovzhodno Evropo in prednjo Azijo lahko postala enakovreden svetovnopoličen tekmeč velesilam Angliji, Združenim državam, Rusiji in Japonski. Sodelovanje obeh osrednjih sil na zunanje-političnem in vojaškem področju naj bi popolnila vsaj 25-letna carinska in trgovinska zveza, ki naj bi polagoma prerasla v carinsko unijo. Elaborat je zahteval (tudi tu iz popolnoma nemškonacionalne, vsenemške perspektive) ureditev prednostnega položaja za nemški del prebivalstva v Avstriji, to pa z garancijo nemščine kot državnega jezika, z zmanjšanjem poljskega vpliva na Dunaj (z avtonomizacijo Galicije ali povečanjem veljave Rusinov) in z zavračanjem federalističnih prizadevanj Čehov in Slovencev. Kar zadeva translitvansko polovico države, naj bi bila na podlagi leta 1867 ponovno vzpostavljena popolna enotnost vojske in gospodarstva, zagotovljena realizacija zakona o narodnostih iz leta 1868 in uvedba splošne volilne pravice.

V tem tako imenovanem Friedjungovem programu, pa tudi v Classovi spomenici, ki je postala pomembna za razpravljanja o vojnih ciljih v Nemčiji, so

⁷⁵ Classov »Waffensegen« v AB 1914, 3. 8./285.

⁷⁶ Samassa, Erinnerungen, str. 49 in Redlich, Tagebuch, I, 13. 5. 1914.

⁷⁷ Samassa, Erinnerungen, str. 52, 54; AB 1920, 24. 1./27.

⁷⁸ Denkschrift aus Deutsch-Oesterreich, Als Manuskript gedruckt, Leipzig 1915. Fischer, Griff nach der Weltmacht (posebna izdaja 1967), str. 172, op. 45. V gospodarskem delu je približno ustrezala predstavam državnega kanclerja Bethmanna Hollwega o srednji Evropi; on se je tudi poblizje ukvarjal z njo. Glej Fischer, Krieg der Illusionen, med drugim str. 757, 767–774.

bile tudi Samassove zamisli.⁷⁹ Na prvi seji poslovodnega odbora ADV po začetku vojne, 28. avgusta 1914⁸⁰ je Samassa že vplival na določitev osnovnih črt programa vojnih ciljev, ki sta ga nato formulirala Class in baron Leopold von Vietinghoff-Scheel. Ta spomenica (Denkschrift zum deutschen Kriegsziel) z dne 18. septembra 1914 je postala ena najpomembnejših osnov razpravljanih o vojnih ciljih⁸¹ v Nemčiji, v katerem so gospodarski voditelji kot A. Hugenberg, E. Kirddorf, H. Stinnes, agrarci kot C. von Wangenheim in intelektualci kot D. Schäfer poskrbeli za odmevnost predstav vodstva ADV.⁸² Kar zadeva donavsko monarhijo, se je Class v svojih vojnih ciljih zadovoljil z namigovanji.⁸³ Tu se je videl pred oviro posebne vrste: izmenjava mnenj, ki jo je organiziral Samassa s Friedjungovim krogom, in razgovori z nadaljnjimi avstrijskimi partnerji so pokazali že v prvi polovici septembra 1914 na Dunaju, da so tu, »s pravim obsežnejškim humorjem«, kakor je rekel Class,⁸⁴ imeli skoraj samo »n e g a t i v e n vojni cilj«: priključitev nemške Avstrije k Nemčiji.⁸⁵ S tem negativno-samoironičnim pridržkom razprav npr. Friedjung-Samassovega kroga o vojnih ciljih in novi politični ureditvi donavske monarhije so bile v zvezi težave z medsebojnim razumevanjem, ki so se pojavile med vojno. Zaradi njih ni uspel poskus Classa in Samasse, da bi programske predstave skupine okoli Friedjunga uskladila s predstavami pomembnega nemškega kroga.⁸⁶

Konkretnejše rezultate je prineslo Samassovo istočasno zavzemanje za programske samopredstavitve nemškonacionalne politike v Avstriji. Tu je treba omeniti njegovo sodobno delovanje v delovni skupini, ki jo je oblikoval programski odbor nacionalno svobodnjaške stranke Nemške Avstrije (Nationalfreiheitliche Partei in Deutsch-Österreich). Čeprav je ta nemškonacionalna skupinica ostala nepomembna, pa njen neobičajno obsežni in podrobni programski osnutek iz leta 1919 zasluži pozornost: postal je podlaga »smernic nemške politike«,⁸⁷ ki so bile 5./7. septembra 1920 na salzburškem ustanovnem zboru Velikonemške ljudske stranke (Großdeutsche Volkspartei) Avstrije sprejete in objavljene kot »programska načela«. V primerjavi z nemškonacionalnimi programi predvojnega časa kaže nekaj skupnega pa tudi novega. Hkrati opozarja na dejstvo nemškonacionalne kontinuitete in na znamenje spremembe v pogojih povojnega časa: ostala in ideološko otrdela je usmeritev k cilju, vzpostavitvi popolno »narodno skupnost« — zunanjepolitično s premagovanjem državne delitve nacije, notranjepolitično pa z odpravo individualizma v vseh njegovih liberalnih in socialističnih različicah; nekaj novega, za razvoj v masovno gibanje izredno pomembnega, pa predstavlja ponovno odkritje socialnoreformističnih začetkov nemškonacionalne politike 70-tih in 80-tih let minulega stoletja. Ta novi razvoj se nič več ne odraža v tu skicirani zgodovini delovanja politika Paula Samasse. Že v začetku leta 1914, torej pred smrtjo Franca Ferdinanda, je začel sprejemati konec vseh upanj glede srednjeevropsko-političnega velikoavstrijskega aktiviranja nemške politike, v letih 1918/19 pa se je popolnoma poslovil od politike.

⁷⁹ H. Class: Denkschrift zum deutschen Kriegsziel (z dne 18. 9. 1914). O tem Class, Wider den Strom, str. 318–326.

⁸⁰ O tem izérpno Fischer, Griff nach der Weltmacht, passim.

⁸¹ Pri Fischerju, Griff nach der Weltmacht, str. 95, napačno datirano: 20. 8. Reismann - Groene, Erdenkrieg, str. 99. Nasprotno Class, Wider den Strom, str. 318–324, Samasse ne imenuje izrecno, temveč poudarja svoj lastni delež.

⁸² Glej zlasti k peticiji gospodarskih zvez z dne 10. 3./20. 5. 1915 in k tako imenovani vlogi intelektualcev z dne 8. 7. 1915: Fischer, Griff nach der Weltmacht, str. 141–145, o »odločilnem vplivu« vsenemcev, str. 141, in Kruck, Alldentscher Verband, str. 71–80.

⁸³ Class, Wider den Strom, str. 325.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Prav tam: bodisi z zvezo centralnih sil ali z razpadom donavske monarhije.

⁸⁶ Kruck, Alldentscher Verband, str. 115. Obe skupini, ki sta se zbrali pod predsedstvom grofa Rudolfa Collredo-Mannsfelda in člana ADV kneza Otta Salm-Horstmarja, se med drugim nista mogli zediniti glede poljskega, ukrajinskega in belgijskega vprašanja.

⁸⁷ AVA, zapuščina Samassa: »Politische Richtlinien. 1918«. Samassa sam je zapisal program in mu dodal posebno označena dopolnila. Program velikonemške ljudske stranke: Kl. Berchtold (Hg.): Österreichische Parteiprogramme 1868–1966, München 1967, str. 432–482. O tem med drugim A. Wandruszka: Österreichs politische Struktur, v delu H. Benedikt (Hg.): Geschichte der Republik Österreich, Wien 1954, str. 289–485, tu 384. Samassovega deleža se ne da ugotoviti, ker njegovi morebitni stiki z nacionalno-demokratsko stranko niso nikjer dokumentirani.

Bil je eden številnih brezimcev, ki so dali ideje nemško-nacionalno-vsenemško-nacionalnosocialističnemu gibanju. Prispeval je k oblikovanju njihovih izraznih oblik in kot nacionalnopolitični praktik (čeprav je zaradi Sarajeva njegova prava priložnost za politika propadla) je insceniral dejavnosti, katerih polni pomen je prišel do izraza šele med obema vojnama. To zlasti velja za njegovo zavzemanje za nemško manjšinsko politiko na vzhodu in jugovzhodu, za njegova prizadevanja po združitvi razdrobljenih nemško-nacionalnih skupin v vsej Srednji Evropi in za njegovo publicistično sodelovanje pri nacionaliziranju meščansko-liberalnega javnega mnenja.

Po koncu 1. svetovne vojne se je Samassa umaknil na posestvo, ki si ga je pridobil jeseni 1918 v St. Jakobu pri Boznu.⁸⁸ Začetna upanja glede novih možnosti politične aktivnosti se niso izpolnila. Kljub svoji zadržanosti je po dvajsetih letih še enkrat skusil agresivno realnost narodnostnega boja: 23. novembra 1938 je bil izgnan iz Italije. Julija 1939 se je preselil v Gradec, kjer je 17. avgusta 1941 umrl.

II.

Kot kaže rekonstrukcija Samassove politične dejavnosti in razvoja politika Samasse, se njegova politična praksa ni neposredno nanašala na svoje vsakokratne objekte. Ne glede na vsakič posebne situacijske pogoje se je na eni strani izražala skozi celotno povezavo političnega mišljenja, na drugi pa skozi individualno psihične predpostavke političnega ravnanja, npr. skozi zgodnje politične vtise, ki jih je dobil v otroštvu od nemško-slovenskega nasprotja na Kranjskem.

Preden bi lahko poskusili bolje razumeti Samassovo politično eksistenco kot celoto iz — v uvodni besedi že omenjene — interpretacijske perspektive ekstremnega nacionalizma oziroma jo proučiti kot primer le-tega, bi veljalo najprej razjasniti pojmovanje ekstremnega nacionalizma. Ne gre za to, da bi z uvedbo bolj ali manj novega in splošnoveljavno definiranega pojma direktno zavzeli stališče do teoretičnih strokovnih diskusij o nacionalizmu, temveč samo za to, da bi поблиže opisali pojem, ki ga kaže v prvem delu dognana empirična podlaga te razprave. Ustrezno temu pragmatičnemu namenu ne gre v prvi vrsti za definicijsko formulo, temveč za opis pojma.

Podlaga za opredelitev pojma je predlog definicije, ki ga je dal Karl W. Deutsch.⁸⁹ Z ekstremnim nacionalizmom naj bi imeli opravka, kadar v komunikacijskem sistemu vesti, sestavljene v »specifično nacionalni jezikovni ali kulturni kodi«, omejujejo možnosti zaznavanja resničnosti tako, da to sistem moti ali uničuje.⁹⁰ Ta formula se v prid uporabnosti zelo močno posplošuje zlasti pri komparativnih, v kvantificiranje in sestavljanje modelov usmerjenih raziskavah. Ob upoštevanju novejša literature o nacionalizmu in nemškem cesarstvu⁹¹ jo je mogoče za namen pričujoče raziskave nemškega ekstremnega nacionalizma pred letom 1914 nekoliko spremeniti. Ekstremni nacionalizem je posebna, ne ostro razmejljiva varianta nacionalizma kot politično-integracijske ideologije velikih skupin, ki deluje v pogojih sodobne zgodovine.⁹² Od nacionalizma se

⁸⁸ Samassa, *Erinnerungen*, str. 55–60. Med obema zadnjima desetletjema svojega življenja je napisal nekaj političnih člankov, ki so izšli pod psevdonimom, in manjša pripovedna dela, med drugim o svoji domovini, ki pa niso bila objavljena.

⁸⁹ Glej K. W. Deutsch: *Nationalism and Social Communication*, Cambridge/Mass. 1966²; isti in W. J. (Eds.) *Foltz: Nation-Building*, New York, London 1963; isti: *Der Nationalismus und seine Alternativen*, München 1972; isti: *Nationenbildung — Nationalstaat — Integration*, Düsseldorf 1973. Glej tudi Chr. von Krockow: *Nationalismus als deutsches Problem*, München 1970; Kl. Horn: *Über den Zusammenhang zwischen Angst und politischer Apathie*, v delu H. Marcuse (Hg.): *Aggression und Anpassung in der Industriegesellschaft*, Frankfurt 1969⁴, str. 59–79 in E. Lemberg: *Nationalismus*, 2 zvezka, Hamburg 1964. O položaju raziskav zlasti H. Mommsen: *Nationalismus, Nationalitätensfrage*, v delu: *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, 5. zvezek, Freiburg, Basel, Wien 1971, Sp. 623–689.

⁹⁰ Deutsch, *Nationenbildung*, str. 204.

⁹¹ K naslednjemu bolj izčrpno: Schödl, *Alldeutscher Verband*, pogl. VI. in VII/2.

⁹² K temu Krockow, *Nationalismus*, str. 21 ss.

razlikuje po svoji vsebinsko-kognitivni strukturi: zaznavanje in predstavljanje resničnosti se orientirata v naraščajoči meri po absolutno postavljeni vrednoti, Naciji in vodita h kolektivnemu identificiranju s fiktivnimi političnimi predstavami. Karakterizira ga tudi posebna politično-družbena funkcija: Akcionizem in nadintegracija delujeta ne glede na realne eksistenčne pogoje politično-družbenega sistema.

Kakšen je bil razvoj politika Samasse? Brez nadaljnjega vidna in tudi od Samasse potrjena je vloga zgodnjih vtisov otroštva v staroavstrijski Ljubljani (1868 do 1884) za Samassovo kasnejše politično ravnanje.⁹³ Tako prav v dobi odraščanja, po izteku sedemdesetih let, doživi zlom politično-družbenega prednostnega položaja tankega ljubljanskega nemškega gornjega sloja, ki mu je pripadal. Izguba mandata v državnem zboru, tudi večine v deželnem zboru in občinskem svetu; prireditve ob smrti Janeza Bleiweisa, »očeta slovenskega naroda«, kot najbolj imponantna manifestacija nove slovenske samozavesti (1881); ogrožanje materialnega obstoja družine zaradi začasnega bojkotiranja očetove firme s strani prebivalstva, naščuvanega od katoliških duhovnikov, kot je bil prepričan; napredujoča slovenizacija njegove šole, kjer daje naraščajoča slovenska večina med učenci in učitelji vedno več prostora slovenščini; spori med pripadniki nemških in slovenskih društev. Iz njegove Ljubljane, v katere »udobnem nemškem malomestnem življenju« se je rodil kot član patricijske družine, v teh letih nastaja drugo, slovansko mesto. Laibach je bilo njegovo mesto, Ljubljana pa ne. V letih, ko se mu razvija politična zavest, ga elementarno neustavljiva sprememba domovine, ki se mu odtuja, sili v »vlogo« Nemca, ki živi v tujini (Auslandsdeutscher). Občuti jo kot krivico in je ne sprejme. Že v začetku 80-tih let se oblikujejo in utrdijo nekateri elementi njegove politične zavesti, ki naj bi bili za politika Samasso kar določujoči: razdvojen odnos do sodobnosti, t. j. do industrializacije in liberalizma, ki sta mu hkrati objektivna nujnost in nevarnost; slovensko okolje doživlja kot nekaj, kar ga ogroža, kot elementarno »slovansko nevarnost«, na katero ne more vplivati; obrise političnega, zanj pa hkrati tudi osebnega nasprotnika ne dobi le podoba, ki si jo je ustvaril o Slovanih, temveč tudi tista, ki si jo je ustvaril o cerkvi in državi: katoliški duhovniki in predvsem vlada, dotlej najpomembnejša opora nemške manjšine na Kranjskem, se v znamenju Taaffejeve strategije »železnega obroča« zveže s Slovani; preden se zavestno priključi nemškonacionalnemu gibanju, je torej že v temeljnem položaju svoje kasnejše eksistence kot politika, v položaju »nacionalne opozicije«, kot se pojmuje ADV, njegova bodoča izbrana politična domovina.⁹⁴

Politika mu ni racionalna diskusija med interesi in mnenji, temveč boj proti sovražnikom. Že kot 15-letni šolar popolnoma spontano prakticira ekstremni nacionalizem kot paranoidno-agresivno izkrivljeno srečanje z resničnostjo. Leta 1883 je bil ministrski predsednik Taaffe v Ljubljani: »Spomnim se, kako zelo sem moža sovražil; moji mladostni presoji se je zdel vzrok vsega zla.«⁹⁵ V Gradcu in na Dunaju, kjer je kot dijak in študent bival od leta 1884, mu nemškonacionalna alternativa ljubljanskemu manjšinskemu bivanju postane gotovost.⁹⁶ Identificira se z nemškonacionalnim gibanjem, tako kot večina njegovih nemškoavstrijskih študijskih kolegov.⁹⁷ Schönerer (v njegovem znamenju je bilo nemško nacionalno gibanje še v 80-tih letih) je prvi politik, ki ga ima za neke vrste vzor, če ne upoštevamo očeta, ki je v boju s Slovenci izgubil svoj ljubljanski občinski mandat. Samassova razpoloženja in dispozicije, njegove ne-

⁹³ AVA: Samassa, *Erinnerungen*, str. 1–8 in isti: *Bilder aus Alt-Österreich*. II: *Aus dem Leben einer Minderheit*.

⁹⁴ K ADV med drugim dela Krucka, Hartwiga in Schödl.

⁹⁵ Samassa, *Erinnerungen*, str. 6.

⁹⁶ Samassa, *Erinnerungen*, str. 7–14; isti, *Bilder*, III: *Aus der Geschichte der deutsch nationalen Bewegung*.

⁹⁷ K temu Pichl, Schönerer II, str. 305–378; Mollsch, *Deutschnationale Bewegung*, str. 87–91, 106–167; Whiteside, *Socialism of Fools*, pogl. 3–5 in čudovita beletristična predstavitev pri H. v. Schullern: *Jung-Österreich*, 2 zvezka, München, Leipzig 1910.

jasne predstave o politiki sedaj dobivajo konkretno obliko. Njegov opozicijski odnos do Taaffejeve vlade, sploh do tedanje državne ureditve se v novem, nemškonalnem okolju potrdi, postane zavesten in programsko prečiščen. Schönerer napravi nanj manj vtisa s parlamentarnim nastopom in socialno kritiko; v njem vidi brezkompromisnega zagovornika primata naroda, to se pravi: nemške »narodne skupnosti«⁹⁸ proti vsem zahtevam države po lojalnosti. Kot glavni cilj schönerrjanske politike »internalizira«⁹⁹ zahtevo po uničenju donavske monarhije in tesni povezavi nemške Avstrije s slovenskimi in češkimi predeli vred z Bismarckovo Nemčijo.

V gotovosti, da je Bismarckova država (ki jo občuduje) sposobna »vsenemške«, t. j. maksimalne rešitve problema nemške nacionalne države tudi brez Habsburžanov oziroma proti njim, prevzame najpomembnejša načela schönerrjanskega irendentizma: spremembo cislitvanske polovice države v bolj ali manj odločno na Berlin obrnjeno Nemško Avstrijo, ki se loči od slovanskega »balasta«⁹⁹ (Galicije in Bukovine, Dalmacije, Bosne in Hercegovine) in se s personalno unijo oddeli proti madžarskemu vplivanju; ta Nemška Avstrija naj, naslonjena na Berlin, prisili svoje slovensko in češko prebivalstvo, da sprejme nemščino kot državni jezik; Nemška Avstrija naj kot del ali partner Nemčije pomaga zagotoviti jugovzhod kot nemško vplivno področje. Dva nadaljnja konstitutivna elementa protiliberalno-nemškonalnega protestnega gibanja je Samassa poblizhe spoznal šele kot študent: antisemitizem in »obrambna društva«⁹⁹ (Schutzvereine). Dejavnost le-teh, tako naseljevalni projekt schönerrjanskega društva »Südmark«, ki naj bi preprečil slovenizacijo nemške mariborske eksklave, utrjuje njegovo zaupanje v samopomoč proti sovražni koaliciji države, cerkve in Slovanov.

Zarezo v Samassovem življenju zaznamuje leto 1897. Prinese mu slovo od poklica, za katerega je študiral, in od univerzitetne kariere ter napravi iz njega političnega publicista. Zgodnji vtisi bivanja v ljubljanski diaspori in Schönererjevi nauki se spremenijo v samostojno stališče do sedanjosti. Povod je Badenijska kriza, med katero »nacionalni opoziciji«⁹⁸ uspe mobilizacija širokih nemško-avstrijskih plasti prebivalstva proti vladi Poljaka Badenija.⁹⁸ Hkrati se upanje schönerrjanske iredente v Finis Austriae za kratek čas zazdi uresničljivo. Sicer mora Samassa zelo kmalu opaziti, da iredentistično naravnano voljo po spremembi slabi medsebojna konkurenca strank in društev in da celo pri Schönererjevem mlajšem partnerju, v določenem smislu tudi nasledniku Karlu Hermannu Wolfu dobiva oportunistične poteze. V teh okoliščinah postane ADV kot izraz »nacionalne opozicije«⁹⁸ v Nemčiji najkasneje okoli leta 1900 Samassov politični dom.

Središče, prav tako pa tudi najvišja norma Samassovega političnega ravnanja je »nacionalni interes«, ki ni pojmovan etatiistično, temveč narodno: v smislu eksistenčnih potreb nemške narodne skupnosti v celoti. Samassi se zdi naravno, da hoče vsak življenja zmožen narod rasti, da ceni sebe više kot druge in da skuša druge izriniti oziroma obvladati. Zato svari pred pričakovanjem, da »prihaja do tekmovanja, do boja med narodi le v določenih obdobjih, ... da na višji stopnji razvoja lahko celo sam od sebe preneha in napravi prostor domnevno višjim, socialnim idealom ... Torej bo tudi prihodnost »nacionalistična«, v tem smislu, da bo konkurenčni boj med narodi glavna vsebina zgodovine«.⁹⁹ Na politiko, s tem pa tudi na njene institucionalno-organizacijske tvorbe, gleda samo kot na izraz te življenjske volje. Tako pojmuje državo kot »ureditev ...«, ki naravno trenje med posamezniki in socialnimi skupinami na svojem območju zmanjšuje na minimum in tako sprošča maksimum moči za dejavnost na-

⁹⁸ K temu B. Sutter: Die Badenischen Sprachverordnungen, 2 zvezka, Graz, Köln 1960, 1965 in Weber, Wolf, passim.

⁹⁹ AVA, zapaščina Samassa: isti: Volksthum und Staatsthum, v: Kyffhäuser 3 (1901), str. 1-8, tu 1.

vzven . . .¹⁰⁰ Politična storilnost naroda¹⁰¹ je odvisna po Samassi konec koncev od njegove »rasne vrednosti«.¹⁰² Nemci so se s svojim germanskim izvorom izkazali kot »Herrenvolk — gosposki narod«. Mešanju s sosednjimi slovanskimi narodi se je treba izogibati: z njihovo »germanizacijo« bi prišlo do »občutne spremembe in tudi poslabšanja naše rase . . .¹⁰³ Nevarnost, da bi se nemški narod dal potegniti navzdol na nižjo razvojno stopnjo Poljakov, se kaže tudi v sprejemanju določenih, tisti čas modnih političnih programov. Uvedba splošne volilne pravice v Avstriji je po Samassi »orožje črednih narodov proti gosposkim narodom«;¹⁰⁴ početje »prijateljev miru« naj bi bilo »orožje šibkih in nebojevitihi narodov proti močnim. Germanski instinkt se na srečo še upira temu evangeliju rasne skvarjenosti«.¹⁰⁵ Te in številne podobne izjave kažejo, da je treba Samasso uvrstiti v veliko skupino tistih, večinoma anonimnih ustvarjalcev javnega mnenja, ki so pred letom 1914 z usodnim uspehom v širši javnosti širili socialnodarwinistično izkrivljene predstave o neizogibni veliki vojni, o »rasnem boju« kot »jekleni kopeli« nacije, kot »očiščujočem neurju«.

Nemška kolonialna politika¹⁰⁶ je Samassi sredstvo svetovne politične konkurence z drugimi velesilami, potrebna, tudi če je kolonialna posest sama po sebi gospodarsko malo pomembna.¹⁰⁷ Zavzema se za nemško naseljevanje v kolonijah kot potreben prispevek k zavarovanju kolonij pred domačini in k politični vzgoji naseljenih nemških kmetov, čeprav priznava, da je v matici deželi sami premalo kmetov pripravljenih uresničiti »notranjo kolonizacijo« (ki ji tudi pritrjuje), npr. v poznanjski pokrajini. Njegov predlog za oblikovanje kolonialne uprave v Nemški jugozahodni in Nemški vzhodni Afriki merijo na to, da bi nasproti dotlej domnevno »negrofilski« in enostransko komercialno usmerjeni liniji končno konsekventno pripoznali interese nemške »narodne skupnosti« kot merilo in vodili kolonialno politiko za Nemce in ne za domačine: nemška oblast v kolonijah temelji na »pravici močnejšega«, »zanjo je lahko merodajen le nemški interes; temu morajo koristiti podrejeni domačini«.¹⁰⁸

Samassa ne upošteva politične pameti glede gospodarstva in prebivalstva, ne računa na mednarodno napetost kot verjetno posledico kolonialne politike, ki meri na posest vse srednje Afrike, ne na verjetne reakcije domačinov na njegovo naseljitveno politiko. Obširno opisuje podrobnosti svoje agrarno-kolonizacijske utopije. Predlaga, da bi naselili nemške »male koloniste«: bili bi gornji sloj prebivalstva teh kolonij; naloga domačinov bi bila, da bi jim »odvzeli grobo fizično delo«.¹⁰⁹ »Gospod« bi zaposloval kot »obrambni kmet« na svoji farmi več od sebe močno odvisnih družin domačinov. To načelo je pretehtaval tudi za primer, da bi bližnja vojna proti Rusiji prinesla Nemčiji velika območja na vzhodu, ki bi jih nato delno osvobodili tamkajšnjega prebivalstva in jih na novo naselili.¹¹⁰

Kot nosilci take »gosposke naselitve« ne bi prišli v poštev obubožani nemški kmetje ali proletarci — torej običajni izseljenci — temveč pripadniki srednjega stanu, »kulturno najdragocenejši del nemškega naroda«, ki tudi »z ravnega vidika predstavlja izbor«.¹¹¹ Temu delu prišteva tudi malo plemstvo, ki

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Uspehe Poljakov v konfliktu s tedanjo državno naseljevalno politiko pojasnjuje z visokim deležem »nemške krvi« v poljskem srednjem stanu (prav tam, str. 119). O »narodnem« ozadju glej med drugim R. Hamann in J. Hermand: *Stilkunst um 1900*, 3. izdaja, Frankfurt 1977, zlasti str. 32–76, 326–342 in W. Emmerich: *Zur Kritik der Volkstumsideologie*, Frankfurt 1971, str. 67–95.

¹⁰² Samassa se je izrecno identificiral z raso teorijo (Rassenlehre), npr. glede dela O. Ammon: *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen*, Jena 1901: AB 1902/110.

¹⁰³ AVA, zapuščina Samassa: *Die slawische Gefahr in den Ostmarken*, München 1902, str. 110–128, str. 120.

¹⁰⁴ AB 1906/80.

¹⁰⁵ AB 1906/39.

¹⁰⁶ K temu Samassovi knjigi: *Das neue Südafrika* iz leta 1909 in *Die Besiedlung Deutsch-Ostafrikas* iz leta 1909. K temu Samassa med drugim: AB 1906/86, 1909/103 in 320.

¹⁰⁷ AB 1912/114–117.

¹⁰⁸ AB 1909/114.

¹⁰⁹ AB 1912/114.

¹¹⁰ Prav tam, str. 115.

¹¹¹ Prav tam.

ima zemljo. Pri obravnavanju domačinov ne bi mogle biti merodajne liberalne ali krščanske predstave o enakopravnosti in ljubezni do bližnjega. Samassa je prepričan, »da potrebuje črnc za vse večne čase skrbništvo belca in da mu moramo naložiti naše zakone; to pomeni isto kot gospostvo rase... Kako bodo misionarji to uskladili... s krščanskim naukom, je njihova stvar«. ¹¹² Nacionalni interes zahteva pritisk, meje dovoljenega pa je potegniti »precej daleč«. ¹¹³ Gre zgolj za to, da se domačinom pri tem »ne povzroča bolečine po nepotrebnem«. Bila pa bi »mehkužna izroditev človekoljubnega čustva... , če bi zahtevali, naj se jim sploh ne prizadeva nobenih bolečin, kar se včasih kaže v zahtevi po odpravi telesnih kazni«. ¹¹⁴

Zanikanje enakopravnosti in samoodločbe je upravičeno in nazadnje tudi v interesu domačinov. Le-ti zaradi svoje nizke »rasne vrednosti«, morda tudi zaradi svoje posebne možganske sestave niso zmožni kdaj doseči politično razvojne ravni belcev in resnično samostojno izvajati pravice te vrste. ¹¹⁵ Class je — v polnem soglasju s Samasso — ta razmišljanja jedrnato povzel v svojem otvoritvenem govoru na zvezinem dnevu ADV leta 1909: državni urad za kolonije naj končno upošteva ugotovitev rasne teorije, »da manjvrednost domačinov napram Evropejcem ni prehodna zaostalost, ki se jo da odpraviti z vzgojo, temveč je na rasni razliki temelječa trajna manjvrednost«. ¹¹⁶

Podobno jasno kot Samassove izjave o kolonialni politiki kaže njegovo stališče do prusko-nemške politike do Poljakov, koliko lahko njegovo podobo človeka, razumevanje politike in program pojmuje kot ekstremni nacionalizem: njegove predstave o Slovanih oziroma Poljaki so izkrivljene tako kot predstave o prebivalstvu Afrike. Njegova izvajanja o ciljih politike do Poljakov so utopična, kar sovražna resničnost: Deformacija politične realnosti glede kolonij in Poljakov signifikantno presega za nacionalizem oziroma močno nacionalno zavest običajno mero: prihaja do nepopravljive orientacije ob fiktivni resničnosti. Samassova brezkompromisna navodila pripravljajo pot v slepo ulico, samouničevalno trčenje malonemške nacionalne države z resničnostjo pruskega vzhoda.

Tudi Samassovo koncepcijo politike do Poljakov označuje dogma, da gre za vprašanje moči. V časopisu ADV temu ustrezno pojasnjuje (na naslov pruske vlade), da se da poljsko vprašanje rešiti le z ukrepi »izven ustave, ki je prirojena za nemške državljane«. Zato izrecno zahteva »izjemne zakone«. ¹¹⁷ Gre za »boje moči... , pri katerih je potrebno zgolj brezobzirno angažiranje nemške moči in njenega utelešenja v državi«. ¹¹⁸ S tem je spet povezano opozorilo na rasno »manjvrednost« nasprotnika. Tako svari npr. pred germanizacijo poljske manjšine v renkem industrijskem revirju: to bi lahko imelo za posledico mešanje s tamkajšnjim nemškim prebivalstvom, torej »poslabšanje rase enega najčistejših germanskih nemških rodov«. Da Poljaki, v nasprotju z Nemci, niso noben »gosposki narod«, je pokazala tudi zgodovina, t. j. propad njihove včasih močne države. ¹¹⁹ Pretirano pospeševanje kulture in gospodarstva (na to opozarja ob stavki poljskih šolarjev leta 1906) s strani pruske države ni primerno: saj ne pomeni nič drugega kot podpiranje nasprotnika, ki je poln »fanatičnega sovraštva do Nemcev«. ¹²⁰ Nastajajoče poljsko nacionalnopolitično gibanje je del vseslovanskega, načrtno vodenega napadalnega gibanja proti nemškemu narodu. Znanilci postopne oslavitve nemške narodne države so slovanski delavci,

¹¹² AB 1909/103.

¹¹³ Prav tam, str. 104.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Prav tam, str. 103.

¹¹⁶ Classov govor 5. 7. 1909 v Schandauu, kjer je Samassa nastopil kot kolonialnopolitični referent: AB 1909/322.

¹¹⁷ AB 1906/396 in 397.

¹¹⁸ AB 1906/112. Tu je tudi Samassova bilanca pruske poljske politike (str. 117—120).

¹¹⁹ Prav tam in Samassa, Slawische Gefahr, str. 118, 120.

¹²⁰ AB 1906/119.

ki so prodrli že na skrajni zahod in jug Nemčije.¹²¹ Svoje podrobne predloge¹²² povezuje. Samassa z načelno zahtevo, da mora biti konec enakopravnosti Poljakov: »Nesmiselno je narodu, ki negira obstoj države in odkrito stremi k razbitju te države, dati delež pri upravi in zakonodaji...«. ¹²³ Namesto tega naj država z izjemnimi zakoni zagotovi, da v ogroženi pruski »Vzhodni marki« zemlja ne bo več mogla priti v roke Poljakov; z državnim nakupom oziroma razlastitvijo poljske posesti je treba preskrbeti dovolj zemlje za velikopotezno naselitev nemških kmetov.¹²⁴ Ta »narodnopolitično« upravičena »notranja kolonizacija« zlasti na Poznanjskem in v zahodni Prusiji ne služi le zavarovanju teh za Nemčijo življenjsko pomembnih območij, temveč tudi predpripravi na »čas, ko bomo proti slovanstvu spet lahko vodili agresivno politiko«. ¹²⁵

Kmetijstvo Samassa visoko vrednoti kot podlago nacionalne moči: posedovanje zemlje oziroma »življenjski prostor« kot odločilen dejavnik mednarodnega položaja Nemčije; podeželsko prebivalstvo kot »rezervoar narodne moči«, ¹²⁶ ki jo slabita industrializacija in urbanizacija. Samassov naseljevalno-politični koncept je ob realnem, Samassi popolnoma znanem razvoju nemško-poljskega razmerja postal utopija: pokazal se je prav tako gospodarsko zgrešen kot nacionalno-politično neučinkovit. Aktiviral pa je poljsko manjšino in tako šele prav vzpostavil neprenehoma poudarjeno »poljsko nevarnost«. Kljub temu koncept ni bil korigiran z racionalno narodnogospodarsko računico. Nasprotno, ob sklicevanju na domnevne nacionalne eksistenčne nujnosti in nevarnosti je prišlo celo do zaostitve naseljevalno-politične programatike.

V tem oziru se zdijo predstave, ki jih je imel Samassa o problemih podnavske monarhije, na prvi pogled izjema med njegovimi ekstremno-nacionalističnimi pojmovanji. Tu je bil popolnoma pripravljen, na samokritiko in pomenbne popravke. Primerjava njegove schönerjanske zgodnje faze in velikoavstrijske pozne faze lahko pojasni to spremembo. Pri tem pa se pokaže, da lahko govorimo le o spremembah na površju njegove politike: temeljna pričanja in daljnoročni cilji so ostali, iracionalno-agresivna naravnost do politike se je ohranila.

Schönerijanec Samassa novembra 1898 pod vtisom Thunove vlade, ki je veljala za Slovanom naklonjeno in trojni zvezi sovražno, poudarja menjavo razpoloženja nemškoavstrijskega prebivalstva: Taaffe, Badeni, Thun in drugi »so med Nemci popolnoma uničili avstrijsko misel, ki ne bo več oživila«. ¹²⁷ Thun hoče izgubo zaupanja preigrati z absolutističnim vladanjem. Zaradi tega bodo v Avstriji, o tem je Samassa prepričan, v malo letih nastale »anarhične razmere«. ¹²⁸ To naj bi bila priložnost za Nemce: krona bo proti drugim nacionalnostim navezana na nemško pomoč in bo zaradi tega tudi sprejela pogoje nemških Avstrijcev — pogoje, »ki nemškemu narodu v Avstriji za vse čase zagotavljajo prevlado«. ¹²⁹ To naj bi, v skladu z glavnimi zahtevami linškega programa, pomenilo: samo personalna unija med obema polovicama države; ločitev Avstrije od Galicije, Bukovine, Dalmacije, Bosne in Hercegovine; zakonsko jamstvo za nemščino kot državni jezik in zvezo z Nemčijo; carinska zveza z njo in njeno sodelovanje pri oživljanju avstrijskega gospodarstva; vse to zato, da bi ohranili za ves nemški narod življenjsko potrebno prevlado Nemcev v Avstriji in uvedli »postopno germanizacijo« brez popolne vključitve v Nemčijo. S pod-

¹²¹ AB 1906/120, 1909/146.

¹²² K politik do Poljakov med drugim M. Broszat: *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*, 2. izdaja, Frankfurt 1972; E. Hartwig: *Der ADV und Polen, Wissenschaft Zeitschrift der Fr. Schiller-Univ. Jena*, GSR, 19 (1970), str. 215–276.

¹²³ AB 1902/121.

¹²⁴ AB 1902/109–128, tu 124; 1906/117–120.

¹²⁵ AB 1902/123.

¹²⁶ AVA, zapuščina Samassa: *Deutsches Bauerntum und deutsche Weltpolitik*, uvodnik v *Tägliche Rundschau*, Berlin, 30. 9. 1901, Abendblatt.

¹²⁷ AVA, zapuščina Samassa: *Die Zukunft der Deutschen Österreichs*, München 1898, str. 12 (psevdonim: Von einem Deutsch-Österreicher).

¹²⁸ Prav tam, str. 15.

¹²⁹ Prav tam.

poro Berlina bi potem nenemškemu prebivalstvu Avstrije, torej v prvi vrsti Čehom in Slovencem, »s potrebno jasnostjo dali vedeti, da je njihovih sanj o samostojnosti za vse čase konec...«; šlo naj bi za to, da bi oba naroda prisilili k priznanju nemške prevlade: »morala bosta spoznati, da so politična vprašanja vprašanja moči in da ne odločajo sentimentalni oziri.«¹³⁰

Nekako od let 1901/02 naprej pride v Samassovih spisih jasno do izraza namen delne revizije linškega programa, kritične preskušnje schönerjanske pozicije. Odločno se obrne proti iredentizmu in pri tem vztraja kljub ostrim internim sporom v ADV ter se najkasneje leta 1911 bliža misli o Veliki Avstriji. S to idejo, hkrati pa tudi z vladnim programom Franca Ferdinanda, razume namero, »zlomiti madžarsko prevlado na Ogrskem in kulturne potrebe nemadžarskih narodov Ogrske toliko zadovoljiti, da bi postali zvesta opora države in dinastije.«¹³¹ Torej je recept za sanacijo celotne habsburške države centralizacija s pomočjo delne federalizacije. Tej novi varianti diskusije o državni reformi je ševeda pritaknil nemškonacionalni smisel: šlo naj bi za to, da bi nemškonacionalnim in krščansko-socialnim skupinam, ki se naj bi združile, kot opori krone v celotni državi pridobili prednostni položaj; to novo pozicijo moči Nemcev bi bilo treba zagotoviti s tesnejšo zvezo donavske monarhije z Nemčijo; obe državi bi mogli nemškemu narodu skupno zagotoviti vplivno sfero na jugovzhodu Evrope in v Prednji Aziji in politično konkurirati svetovnim velesilam.

Če so se večini sodobnih opazovalcev zdeli (in takšna presoja prevladuje še danes) že »velikoavstrijski« osnutki državne reforme do neke mere iluzorni, zlasti obremenjeni s tveganjem državljanski vojni podobnih zapletov, potem bi smela ta presoja še bolj veljati za Samassove predstave. Bile so dogmatsko, v bistvu nepopravljivo odtujene od resničnosti; tako očitno agresivno-utopične, da lahko nanje gledamo kar kot na navodilo za samouničenje donavske monarhije in Nemčije. Njegovi koncepti reorganizacije Srednje Evrope so prinašali prav tisto »slovansko nevarnost« in tisti nemško-slovanski »rasni boj«, ki je nanju neprenehoma opozarjal. Njegovi načrti Velike Avstrije so pomenili skorajda gotovost neuspeha, tako z zahtevo po nemški prevladi nad narodi Srednje Evrope, kot z zahtevo po jugovzhodnoevropsko-prednjeazijskem prostoru kot smeri nemške gospodarske dinamike. Razen tega so bila v njegov program bistveno vtisnjena rasistična stališča o naravni manjvrednosti in neodpravljevem sovraštvu Slovanov do Nemcev.

Ta utopija, ki je v bolj ali manj spremenjeni obliki najkasneje od let 1909/11 naprej dobila pomemben odmev zlasti v srednjih slojih nemškega prebivalstva,¹³² je komajda imela kakšno zvezo z dejanskim položajem Nemcev v Srednji Evropi. Kljub temu je njen vpliv vedno bolj naraščal, pa tudi odgovarjajoči pojavi pri nekaterih sosednjih narodih. Koliko je šlo pri tem za manipulacijo v interesu vladajočih elit ali za zunanjo pojavno obliko dezorientiranih masovno psihičnih energij, katerih sistem moteča dinamika se je nanašala in bila vpeljana v fiktivno resničnost — o tem, za pojasnitev ekstremnega nacionalizma pomembnem vprašanju se tu ne da pobliže razpravljati.¹³³ Zlasti po novjših rezultatih diskusij o nemškem cesarstvu¹³⁴ je vendarle mogoče napraviti hipotetičen predlog razlage: za vedno bolj razširjajoči se ekstremni nacionalizem je bolj dolžiti neke vrste kolektivno krizo identitete liberalnega meščanstva kot splošno načrtno agresivno vedenje nemške javnosti pred letom 1914.

Prevedla Lidija Berden

¹³⁰ Prav tam, str. 18, 19.

¹³¹ Samassa, Bilder, I, str. 2.

¹³² K temu med drugim Fischer, Krieg der Illusionen, passim. Pred dokončno sodbo o tem so potrebne nadaljnje posebne raziskave položaja v Nemčiji in zlasti primerjava z ustreznimi pojavi pri drugih narodih.

¹³³ Izčrpnije: Schödl, Alldeutscher Verband, zlasti pogl. VII/2.

¹³⁴ Prav tam, pogl. VI/1.

Zusammenfassung

PAUL SAMASSA

Günter Schödl

Paul Samassa wurde im Jahre 1868 in Laibach geboren. Seine Familie gehörte zu dem deutschen ‚Patriziat‘ Laibachs, das trotz aller politischen Wandlungen doch wirtschaftlich und gesellschaftlich bis zum Ende der Monarchie von der slowenischen Mehrheit nicht völlig aus seiner Vorrangstellung verdrängt werden konnte! Das zu jener Zeit weit über die Grenzen Krains hinaus bekannte Glockengießergeschlecht der Samassas war um 1725 aus Forni-Avoltri in Venetien nach Laibach gekommen. In den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts gelang dem Unternehmen der Schritt vom Handwerk zur Fabrik, von der Glockengießerei zur Metallwarenfabrik; seinen bedeutendsten Aufschwung erlebte es seit Beginn der 90er Jahre unter Leitung von Pauls Bruder Max durch die Produktion von Schiffsarmaturen für die österreichische Kriegsmarine. Paul Samassa erlebte in seinen Jugendjahren den politischen Aufstieg der Slowenen: ihre kulturelle und politische Aktivierung, die »Slowenisierung« von Gemeinderat und Landtag. In Graz, wo er 1884 bis 1886 seine schulische Ausbildung abschloß und dann als Mitglied der deutschkrainischen Ferialverbindung »Carniola« medizinische und naturwissenschaftliche Fächer zu studieren begann, kam er mit der eben während dieser Jahre ihrem ersten Höhepunkt zustrebenden deutschnationalen Bewegung um Georg Ritter von Schönerer in Berührung. Bei seinen Aufenthalten an den Universitäten Würzburg (Sommersemester 1888) und München (Sommersemester 1889) gewann er den Eindruck, die reichsdeutsche Studentenschaft sei politisch weniger aktiv als die deutschösterreichische.

Das Wintersemester 1889/90 verbrachte er in Wien, wo sich ihm die studentische Erregung über den »Justizmord« an dem fürs erste gescheiterten Schönerer mitteilte. Er wechselte erneut nach München, wo er noch 1890 in Medizin, 1891 in Zoologie promovierte. Danach ging er an die Universität Heidelberg. Hier habilitierte er sich 1893 im Fach Zoologie. Während der folgenden Jahre, als er in Heidelberg außerordentlicher Professor war, betätigte er sich politisch nicht.

Die eigentliche Wende in seinem Leben brachte das Jahr 1897: aus gesundheitlichen Gründen gab Samassa, der vermutlich finanziell unabhängig war, seine Professur auf. Er lernte Georg Hirth, den Mitbesitzer der nationalliberal ausgerichteten »Münchner Neuesten Nachrichten« und Herausgeber der Zeitschrift »Jugend«, kennen. Auf Hirths Anregung begann er, Zeitungsartikel über die politische Lage in Österreich zu schreiben, wo eben zu dieser Zeit der Gegensatz zwischen Regierung und deutscher Bevölkerung durch die Badenikrise eine dramatische Zuspitzung erfuhr. Zwar endete seine Tätigkeit bei den Münchner Neuesten Nachrichten schon Anfang Dezember desselben Jahres. Aber für Samassa selbst war entscheidend, daß er einen neuen Arbeitsbereich gefunden hatte, den der politischen Publizistik. Er erwarb sich allmählich einen Ruf als ausgezeichnete Kenner besonders der österreichisch-ungarischen Verhältnisse. Schon bald, mit deutlicher Zunahme seit ungefähr 1907 veröffentlichten zahlreiche renommierte Presseorgane des gesamten deutschsprachigen Bereichs und der Auslandsdeutschen seine Artikel. Bevorzugte Themen: die Deutschen in Österreich-Ungarn, ihre Organisation durch Parteien und Schutzvereine; die Rolle der Deutschen im Falle eines Versuches der Krone, das dualistische System einer durchgreifenden Umgestaltung zu unterziehen; die deutsch-slawischen Spannungen in der Donaumonarchie als Ausdruck eines rassistisch bedingten Gegensatzes zwischen Germanen und Slawen; die Möglichkeiten deutscher Kolonialpolitik besonders in Afrika; die Vervollständigung von Bismarcks kleindeutschem Nationalstaat zu einer »Volksgemeinschaft« der Deutschen in Mitteleuropa; die außenpolitische Gesamtsituation der Mittelmächte.

Als verantwortlicher Redakteur der Alldutschen Blätter während der Jahre 1900—1908 gewann Samassa sehr schnell Einfluß auf die Gestaltung der Politik des Alldutschen Verbands. Das Ansehen, das sich Samassa zu schaffen wußte, dürfte er vor allem dem Umstand zu verdanken haben, daß er nicht in erster Linie als Alldutscher auftrat, sondern als urteilssicherer und stets gut informierter Kenner der österreichisch-ungarischen Verhältnisse. Es handelte sich dabei in erster Linie darum, daß Samassa Zugang zur Militärkanzlei des Thronfolgers erlangte. Die Reichsreformfrage war das »brennende Problem«, das sein Verhalten in all diesen Jahren bestimmte. Zwar hatte er seine schönere Anfänge, seine frühere irrendistische Grundhaltung überwunden. Seine Annäherung an die »groß-österreichische« Variante der damaligen Reichsreformdiskussion charakterisierte er selbst: »... nicht etwa aus schwarzgelbem Patriotismus oder Sympathie für die Habsburger mußte man zu der Schlußfolgerung kommen, daß es nötig sei, Österreich für den unvermeidlich bevorstehenden Kampf möglichst stark zu machen.«

Ungefähr seit Anfang des Jahres 1914 ließ er wesentlich deutlichere Skepsis als bisher gegenüber den Plänen einer groß-österreichischen Reichsreform erkennen. Seine skeptische Einschätzung der Überlebenschancen der Donaumonarchie verstärkte sich während der Kriegsjahre.

Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs zog sich Samassa auf ein im Herbst 1918 erworbenes Gut in St. Jakob bei Bozen zurück. Anfängliche Hoffnungen auf neue Möglichkeiten, politisch aktiv zu werden, erfüllten sich nicht. Trotz seiner Zurückhaltung erfuhr er nach zwanzig Jahren noch einmal die aggressive Realität des Nationalitätenkampfes: er wurde am 23. Nov. 1938 aus Italien ausgewiesen. Im Juli 1939 übersiedelte er nach Graz, wo er am 17. August 1941 starb.

* * *

Der hier veröffentlichte Beitrag wurde im XXI. Band des Südostdeutschen Archivs publiziert. Der phänomenologische Teil erscheint in slowenischer Sprache an einigen Stellen gekürzt.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 6000 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 6000 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 8000 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 60.000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 8000 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 18.000 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 48.000 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 8000 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 12.000 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

O ČEM SMO PISALI....

... pred štirimi desetletji?

Odmev dunajskih majskega dogodkov pa kaže tisto značilnost kmečkega gibanja, na katero se je mogla opreti reakcija pri svojem delu za ločitev podložniškega gibanja od nacionalnega, meščanskega. Kakor v času kmečkih uporov, je tudi še l. 1848 kmet zaupal cesarju, od njega je pričakoval pomoči proti zemljiškim gospodom.

(Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ 2-3/1948—49, str. 33)

... pred tremi desetletji?

Še v tako težkem razdobju kot je bila jesen 1942, je izjavil IOOF v začetku oktobra 1942: »Prav v teh dneh največjega trpljenja je slovenska partizanska vojska po toliko stoletjih združila ves slovenski narod od Špilja do Trsta, od Velikovca do Kolpe v enotni volji, priboriti si po tisočih letih znova nacionalno svobodo in neodvisnost.« Iste misli je poudarila tudi posebna izdaja Slovenskega poročevalca v začetku oktobra 1942: »Prvič v zgodovini je plamen upora združil vse Slovence vseh pokrajin k enemu in istemu cilju, boju za obstanek in samostojno življenje na vsem svojem ozemlju slovenske domovine...«

(Metod Mikuš, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941—1945), ZČ 12-13/1958—59, str. 9)

... pred dvema desetletjema?

Pri uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju je bil prvi ukrep v korist slovenskega jezika sklep goriškega deželnega odbora iz leta 1861, da uraduje s slovenskimi občinami v slovenskem jeziku. Pri tem pa je bil boj za nadaljnje uveljavljanje dolg in le redkokdaj uspešen. Vrsta slovenskih županstev je še vedno uradovala neslovensko, zato je bila akcija predvsem slovenskega tiska uperjena v to, da dobe slovenski kraji slovenske župane in uradnike, ki obvladajo slovenski jezik.

(Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola, ZČ 23/1969, št. 3-4, str. 235)

... pred desetletjem?

Leto 1848 je bilo važen mejnik v razvoju nacionalnih gibanj slovanskih narodov v avstrijski monarhiji in v oblikovanju njihove politične zavesti. V času revolucije so se liberalni in demokratični politični delavci pri Slovanih borili za narodne pravice, vendar jih velika večina ni mislila na to, da bi njihovi narodi obstajali izven okvirov habsburške monarhije.

(Iskra Vasiljevna Čurkina, Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja, ZČ 33/1979, št. 3, str. 451)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Jože Pirjevec

ITALIJANSKA POLITIKA DO NASTAJAJOČE JUGOSLAVIJE

Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptuj 28. 9. 1988.

Na začetku 20. stoletja je Italija sicer začela misliti na možnost gospodarskega prodiranja v balkanski prostor, pri tem pa je vodila nadvse previdno zunanjo politiko, ki jo je pogojevalo prepričanje, da je najbolje, če se na sosednjem polotoku ohrani status quo. Samo če to ne bi bilo mogoče — tako so mislili v Rimu — bi bilo primerno in celo potrebno podpreti tiste sile med balkanskimi narodi, ki so stremele k osvoboditvi izpod tujega jarma.¹ Bosanska kriza leta 1908, je v bistvu potrdila upravičenost takšne politike in pokazala, v kolikšni meri so bila prazna tista upanja, ki so se pojavila v nekaterih južnoslovanskih krogih in ki so računala na podporo Italije v boju proti habsburški monarhiji.² Res je sicer, da je v Italiji prišlo do žolčnih časopisnih napadov na dunajsko vlado, a obenem ne gre pozabiti, da sta tudi nacionalizem in iredentizem zadobila zaradi Aerenthalove avanture nov zagon. Zunanji minister Tittoni je tako v svojem znanim govoru v mestecu Carate izjavil, da v Rimu zaradi sprememb na Balkanu računajo na možnost teritorialnih kompenzacij, pri čemer je več kot očitno cikal na zahteve po Tridentinski, ki so jih Italijani postavili leta 1878 v trenutku vzhodne krize. Vendar je v Tittonijevem primeru šlo bolj za doneče besede kot za povsem izdelano politično misel, saj se je samemu ministrskemu predsedniku Giolittiju zdelo primerno, da svojega zunanjega ministra demantira z ugotovitvijo, da Italija potrebuje miru in da se ima prav v zvezi z Avstroogrsko in Nemčijo zahvaliti za svoj napredek in razvoj.³

Bosanska kriza in še pozneje balkanske vojne so dale, kot smo rekli, zagona italijanskemu nacionalizmu in iredentizmu, ki je začel dobivati v tem času, da uporabimo Slataperjevo oznako, imperialistične poteze. Z druge strani pa so povzročile tudi, da so nekateri intelektualni krogi socialističnega in liberalnega kova ponovno odkrili Mazzinijeve ideje in videnja. V teh skupinah sicer niso pozabili na »neodrešene« (irredente) sonarodnjake znotraj habsburške monarhije, a obenem so bili tudi prepričani o nuji plodnega dialoga z vsemi drugimi »svobodnimi« narodi, predvsem z Južnimi Slovani. Bissolati, Salvemini, Albertini, Amendola, Borgese, Ferrero, Stuparich, Slataper so bili najvidnejši predstavniki te kulturno-politične struje, ki je zadobila povsem do ločne oblike šele v času prve svetovne vojne. Medtem ko so na vladni ravni, v številnih diplomatskih poročilih in v nacionalističnem tisku na široko govorili o »slovanski nevarnosti«, je Gaetano Salvemini, znani zgodovinar in oporečniški socialist, že 8. novembra 1914 objavil v časopisu »Il Secolo« članek z naslovom »Dalmacija«. V njem ni samo ugotavljal, da je v tej deželi večina prebivalstva hrvaške in srbske narodnosti, temveč je tudi trdil, da je v korist Italije, če se poveže z Južnimi Slovani in si tako zagotovi obrambo pred nemškim pritiskom, ki bo ostal nevaren tudi po vojni. Izhajajoč iz teh ugotovitev

¹ Armando Pitasso-Francesco Guida, La politica estera italiana e gli Slavi del Sud nei rapporti delle Legazioni di Belgrado e di Sofia nei periodi 1904—1908 e 1911—1913, *Materiali di Storia* 3, *Annali della Facoltà di Scienze politiche*, 1. 1978—79, 15, Università degli Studi di Perugia, str. 63.

² Prav tam, str. 80.

³ G. Sabbatucci, Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia, *Storia contemporanea* 3, 1970, str. 60; I. Bonomi, La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto, Torino, 1972, str. 191; E. Decliva, L'Italia e la politica internazionale dal 1870 al 1914, Milano, 1974, str. 130—132.

je Salvemini predlagal rimski vladi, naj se odpove svojim zahtevam po Dalmaciji.⁴

Toda v tistem dramatičnem trenutku, ko so bili posebno meščanski krogi pijani od nacionalistične evforije, je bil seveda močnejši glas onih, ki so trdili, da je popolna nadvlada nad Jadranom za Italijo življenjskega pomena. Med temi je prednjačil zunanji minister Sidney Sonnino, ki je z Antanto leta 1915 podpisal tajni londonski pakt, po katerem naj bi savojska monarhija za svojo udeležbo v vojni na strani Anglije, Francije in Rusije dobila ne samo Tridentsko in Trst z Istro, temveč tudi Južno Tirolsko do Brennerja, Dalmacijo, Valono, Dodekaneške otoke, vpliv nad srednjo Albanijo in celo vrsto območij v mali Aziji in Afriki. Ta politika, ki je dobila svoj najbolj prikladen izraz v geslu o »svetem egoizmu«, seveda ni bila vseh tistim političnim dejavnikom — večinoma socialistom — ki so bili nasprotni italijanskemu vstopu v vojno, pa tudi ne tako imenovanim »demokratičnim interventistom«, ki so sicer zagovarjali zvezo z Antanto, nikakor pa ne imperialističnega iredentizma, o katerem smo govorili zgoraj. Eden njihovih najbolj vidnih predstavnikov, Leonida Bissolati, vodja male Reformistično-socialistične stranke, ki je bil od leta 1916 do leta 1919 član vlade, je zaman pridigal: »Na vzhodni obali Jadrana nas čaka nadvse plemenita in povsem jasna naloga. Povezali bomo (Jugoslovane) s zahodnim svetom. Na tak način bi lahko ustvarili v južni Evropi nekakšno moralno in ekonomsko enotnost...«⁵

Ko je bil ustanovljen Jugoslovanski odbor, ga je velik del italijanskega tiska, za katerim ni bilo težko opaziti vpliva vlade, obtožil, da je v službi Dunaja in da izvira, kakor je rekel takratni ministrski predsednik Boselli, iz sovražnikovih intrig.⁶ In ko je bila leta 1917 podpisana Krfska deklaracija, s katero so bili položeni temelji bodoči jugoslovanski državi, je dobil italijanski ambasador pri srbski vladi, grof Carlo Sforza, naročilo, naj se uradno pritoži, ker v uvodu omenjenega dokumenta ni bila omenjena, skupaj s Francijo, Veliko Britanijo, Rusijo, ZDA, tudi Italija. Šlo je seveda le za izgovor; pravi vzrok italijanskega nezadovoljstva je iskati v dejstvu, da je bila Krfska deklaracija v ostrem nasprotju z Londonskim paktom, saj je, neupoštevajoč italijanske zahteve po nadvladi nad Jadranom, predvidevala ustanovitev države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj bi segala od Tržaškega zaliva do Boke Kotorske. Ni samo naključje, da je Sonninov list »il Giornale d'Italia« prav na dan, ko je bila podpisana Krfska deklaracija, objavil članek s trditvijo, da se kuje proti Italiji vsega zaničevanja vredna zarota.⁷

Ne da bi razumeli novih razsežnosti, ki jih je na mednarodno sceno prinesla intervencija ZDA v vojno, februarska in oktobrska revolucija, razpad habsburške monarhije, s katerim tri leta prej ni nihče računal, so italijanski voditelji še vedno vztrajali, tudi po novembru 1918, v svojih »faraonskih sanjah«. Predvsem velja to za zunanjega ministra Sonnina, za katerega je bil Londonski pakt, alfa in omega vsakršne politične modrosti, manj pa za ministrskega predsednika Orlanda, ki je poleti 1918 celo mislil na vladno krizo, zato da se znebi svojega trdovratnega sodelavca, a za takšno potezo ni imel ne dovolj moči ne dovolj poguma.⁸ O nuji bolj prožne politike v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem se je sicer v liberalnem taboru dosti govorilo, čim bolj je postajalo jasno, da je Italija zaradi svoje nepopustljive politike in nasprotovanja Wilsonovim kompromisnim predlogom na Pariški mirovni konferenci vedno bolj osamljena. Tako je na primer bivši zunanji minister Tittoni v pogovoru s Sforzo tožil, da »...nas je ta dobri človek (Sonnino) prikoval na nekaj jadranskih

⁴ G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla Pace di Roma*, Torino, 1925, str. 9—14.

⁵ R. Colapietra, Leonida Bissolati, Milano, 1958, str. 233, 234.

⁶ *Atti Parlamentari*, Camera dei Deputati, sessione 1913—1916, vol. X, str. 11.119.

⁷ L. Zeno, *Ritratto di Carlo Sforza*, Firenze, 1975; D. Sepić, *Italija, Saveznici i Jugoslavensko pitanje, 1914—1918*, Zagreb, 1970, str. 189—205.

⁸ I. Bonomi, *La politica italiana dopo Vittorio Veneto*, Torino, 1953, str. 20, 21.

čeri in pri tem pozabil na kolonije, mandate, surovine, vojne dolgove, na vse, kar je v resnici pomembno.⁹ Proti takšni nepopustljivi politiki se je z vso svojo avtoriteto dvignil tudi najbolj ugleden italijanski časopis tega časa, *Il Corriere della Sera*, katerega direktor, Albertini, je bil že od začetka vojne eden najbolj vnetih zagovornikov sporazuma z Južnimi Slovani. Kljub temu, da se je torej oblikovala znotraj samega vladajočega liberalnega tabora močna opozicija proti Sonninu, je temu uspelo voditi italijansko politiko v skladu s svojimi prepričanji vse do junija 1919, in do tega časa tudi prepričati uradno priznanje nove države SHS.¹⁰ V tem obdobju je polemika videla na okopih še vedno tiste protagoniste, ki so v njej sodelovali že med vojno. Na eni strani so bili nacionalistični in vojaški krogi, ki so vedno glasneje govorili o »pohabljeni zmagi« in s svojimi parolami vedno bolj vplivali na široke ljudske množice, zbegane od ekonomske in moralne krize. Na drugi strani pa so stali ljudje velikega intelektualnega prestiža, a brez pravega političnega zaledja, kot so bili že omenjeni Bissolati, Salvemini in Amendola, ki so zaman pozivali k zdravi pameti, govorili o nuji sporazuma s sosedi v imenu Mazzinijevih in Wilsonovih načel.¹¹

V italijanskem političnem prostoru sta bili v tem času aktivni še dve stranki, ki sta zagovarjali zmerno politiko, namreč socialistična (na katero je seveda odločilno vplival Lenin s svojimi nacionalnimi idejami) in na novo ustanovljena katoliška stranka (*Il partito popolare*). Toda obe sta svojo pozornost preveč usmerili v notranje probleme države, da bi ju bilo kaj posebej slišati v zvezi z zunanji. Poleg omenjenih sil se je začela v povojnem času pojavljati še tretja, fašistična, ki je v svojem začetnem obdobju koreninila v revolucionarnem sindikalizmu, v oporečniškem socializmu in nacionalističnem anarhizmu in je bila do ortodoksnega socializma dosti manj sovražna, kot bi se dalo sklepati iz poznejšega razvoja. Vsekakor pa je bil premik fašistov z anarhoidne leveice na reakcionarno desnico dokaj hiter, saj je do njega prišlo v relativno kratkem obdobju poldrugega leta. V tej metamorfozi pa je ostala nedotaknjena ena ideološka prvina: namreč odločilni nacionalizem, katerega glasnik je bil Mussolini še pred koncem vojne. Tako je na primer v svojem listu »*Il Popolo d'Italia*« že jeseni 1918 pisal, da je vsako popuščanje slovanskim zahtevam na Jadranu absurdno in neopravičeno in da je treba v pričakovanju miru začrtati armistijsko linijo, ki bo lahko postala, če bo treba, tudi bojni okop.¹²

Na začetku 1919 je prišlo v milanski Scali do incidenta, ki je kar simbolično nakazoval, katere sile se bodo uveljavile v italijanskem političnem življenju in svojo zmago dosegle s sredstvi nerazumnega patosa in nasilja, ne pa racionalnega in strpnega dialoga. 11. januarja je Liga za društvo narodov povabila Bissolatija (ki je v tem času že izstopil iz vlade iz protesta proti Sonninu), da predava o svojih političnih pogledih. Začel je govoriti o južni Tirolski in se jasno izrazil proti njeni aneksiji; do problema Dalmacije in vzhodne meje ni prišel, ker ga je množica; v kateri so bili futurist Marinetti, Mussolini in cela vrsta bodočih fašistov, porogljivo prevpila. Naslednjega dne je »*Il Popolo d'Italia*« z mastnimi črkami naslovil svojo prvo stran: »Naj vedo v Italiji in v svetu: Milan Bissolati je govoril ni prenesel.«¹³

Z izrednim posluhom za strasti, strahove in željo po močni roki, ki so prežemale široke ljudske množice, je Mussolini od tega trenutka dalje začel sistematično igrati na protijugoslovansko struno, ne da bi se mu bilo treba pri iskanju novih gesel o zunanjem sovražniku še posebej truditi, saj je bilo dovolj, da je uporabil tista, ki so jih pred njim skovali že nacionalisti. V številnih manifestacijah, shodih in pohodih, ki so v tem času burili italijanski vsakdan, se je

⁹ C. Sforza, *Jugoslavia*, Milano, 1948, str. 154.

¹⁰ L. Albertini, *Venti anni di vita politica*, Bologna, 1953, knj. II, passim.

¹¹ Claus Gatterer, *Im Kampf gegen Rom*, Dunaj, 1968, str. 308.

¹² *Il Popolo d'Italia*, 2. sept., 22. okt., 1918.

¹³ C. Gatterer, n. d., str. 306, 307.

tako na trgih in ulicah samo po sebi skovalo zavezništvo med skrajnimi nacionalisti in fašisti, da kmalu med enim in drugim ni bilo mogoče več razločevati. V kolikšni meri je bil fašizem s svojo udarno zagnanostjo in vojaško organizacijo dobrodošel konzervativnim meščanskim krogom, je kmalu postalo očitno v Trstu, kjer so lokalni iredentisti našli v florentinskem škvadristu Francescu Giunti, posebno po požigu slovenskega Narodnega doma, julija 1920, svojega najpristnejšega glasnika.¹⁴

D'Annunzijeva avantura z maršem na Reko, z ustanovitvijo Kvarnerske republike in z vso bombastično propagando, kakršne je bil zmožen ta brez dvoma nadarjeni pesnik, je med leti 1919 in 1920 še prilila olja na ogenj že tako vzplamtelih strasti. Dejstvo, da so z D'Annunzijem simpatizirali tudi nekateri vplivni vojaški krogi, ki so zamerili vladi, da v Parizu ni znala prodreti z italijanskimi zahtevami, je pesnikovemu podvigu dalo razsežnosti, kakršnih bi sicer ne imel, saj se je bilo celo bati vojaškega puča.¹⁵ V tej napeti situaciji je prišlo v Italiji do oblikovanja nove vlade, ki ji je predsedoval Nitti, medtem ko je zunanji resor vodil Tittoni. Oba stara in izkušena državnik sta razumela, da je politika, kakršno je do sedaj vodil Sonnino, ne samo škodljiva na mednarodni ravni, temveč tudi nevarna za notranjo trdnost države. Konec leta 1919 je tako dozorel »Nittijev kompromis«, s katerim so se Italijani odpovedali Londonskemu paktu, obenem pa zahtevali garancije za italijanstvo Reke in Zadra ter demilitarizacijo jugoslovanske obale. To ponudbo so januarja 1920 sicer Jugoslóvani zavrnil, je pa vendar nakazala vsaj možnost sporazuma med obema sptima državama. Wilson je 4. marca 1920 záto predlagal, naj se o problemu meje pomenita óbe zainteresirani vladi, češ da bodo zavezniki podprli kakršnokoli rešitev, ki bo sprejemljiva za Rim in Beograd.¹⁶

Maja je prišlo do prvih pogovorov, katerih so se udeležili z italijanske strani Giolitti in Sforza (predsednik vlade in zunanji minister), z jugoslovanske pa Pašić in Trumbić. O Giolittiju se je vedelo, da že od samega začetka ni pripisoval velikega pomena Londonskemu paktu, Sforza pa je že kot ambasador pri srbski vladi navezal prijateljske stike s Pašićem, in je pogosto nasprotoval Sonninu zaradi njegove jadranske politike. Po njegovem je bilo treba doseči med Italijo in Jugoslavijo prijateljski sporazum, ki naj bi zajezil nemški »Drang nach Süden« in obenem preprečil vsakršno možnost habsburške restavracije v srednji Evropi. Pri tem je bil prepričan, da morajo biti Italijani kot Jugoslóvani pripravljani na concessions, ne da bi se seveda odpovedoval misli, naj Italija kot velika sila igra hegemonistično vlogo v vzhodnem Sredozemlju in naj zase iztrži, tudi na teritorialnem področju, čimveč.

Rapalski sporazum je v tem smislu prava mojstrovina grofa Sforze, saj je od Jugoslavije dosegel vse (ali skoraj vse), kar je bilo mogoče doseči, ne da bi s tem usodno ogrozil sam obstoj nove države. Nasprotno, v trenutku njene velike šibkosti ji je tudi nekaj dal: namreč gotovo mejo na zahodu, podporo v sporu z Bolgarijo in zagotovilo, da bo Italija na njeni strani, če bi se cesarju Karlu uspelo vrniti na dunajski ali budimpeštanski prestol. Italija je tudi priznala integriteto kraljevine SHS, in se s tem odpovedala vsakršnemu vmešavanju v problem Črne gore, kjer so pristaši dinastije Petrović računali na podporo Rima.¹⁷ Rapalski sporazum je sicer usodno zadel Slovence, pa tudi Hrvate, toda v svojem razsvetljenskem gledanju na svet je bil grof Sforza prepričan, da bo čas zacelil tudi to rano. Verjel je, da bo Italija do slovanske manjšine znala voditi jezikovno in kulturno politiko, vredno njene tisočletne civilizacije, obenem pa tudi računal na bolj konkretne trenutke: »Če se ne bosta sporazu-

¹⁴ Elio Aphi, Trieste, Bari, 1988, str. 113, 114.

¹⁵ E. Caviglia, *Il conflitto di Fiume*, Milano, 1948, str. 69; P. Alatri, Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica, Milano, 1959, str. 448.

¹⁶ I. Lederer, *La Jugoslavia dalla conferenza della pace al trattato di Rapallo*, Milano, 1966, str. 302–310.

¹⁷ A. Giannini, *Trattati ed accordi per la pace adriatica*, Roma, 1923 passim.

mela iz ljubezni«, je zapisal nekaj dni po Rapallu, »pa se bosta oba naroda, Italijani in Jugoslovani, sporazumela zaradi skupnih koristi in potreb«. ¹⁸

Pri ocenjevanju Rapallske pogodbe ne gre prezreti, da je bil Sforza zaradi nje v domovini tarča hudih napadov in očitkov. V Italiji je prišlo do pravega vala nacionalističnih manifestacij in nemirov, ki so še omajali že tako šibko Giolittijevo vlado. Z druge strani pa so tiste demokratične sile, ki so že leta govorile v prid sporazumu z Jugoslavijo, pozdravile pogodbo z navdušenjem. To se je povsem očitno pokazalo v parlamentarni debati ob njeni ratifikaciji, ko je Salvemini ostro nastopil proti tistim, ki jo odklanjajo ali pa jo navidezno sprejemajo, ne da bi se odpovedali svojim iredentističnim idejam. Pri tem je mislil na Orlanda, Sonnina, Salandro, na stari štab liberalnih veljakov, ki se iz protesta proti pogodbi niso udeležili ne parlamentarne razprave ne glasovanja. Vzdržali so se tudi socialisti, čeprav je njihov glasnik, Treves, v svojem posegu demagoško ugotavljal, »da je sporazum hotela, razumela in vsilila proletarska volja obeh dežel, ki je vladama dala razumeti svojo odločno željo po miru«. ²⁰ Mussolini je s svoje strani — in to v polemiki s fašisti iz Julijske krajine — dal sporazumu svoj plačec, češ da je v danem trenutku edini izhod iz krize. Obenem pa je ugotovil, da se Italijani ne smejo pustiti omrežiti od nekaterih jadranskih otokov in obal, temveč da morajo usmeriti svoj pogled v Sredozemlje, kjer je njihov resnični življenjski prostor. Še pred konec leta pa je »Il Popolo d'Italia« že pisal o »reviziji, ki nas more pripeljati do dinarskih gora«. ²¹ S tem pa so bili položeni temelji tisti politiki sovražnega odnosa do Jugoslavije, ki jo je v naslednjih dveh desetletjih rimska vlada skoraj nepretrgoma vodila, in s tem povsem sprevrgla osnovni koncept Rapalskega sporazuma.

Riassunto

LA POLITICA ITALIANA NEI CONFRONTI DELLA NASCENTE JUGOSLAVIA

Jože Pirjevec

L'autore esamina nel presente articolo la politica italiana nei confronti del problema jugoslavo così come si andò delineando dal 1908 fino alla costituzione del Regno dei Serbi, Croati e Sloveni nel 1918. Egli pone in luce le aspirazioni del governo italiano, manifestatesi in maniera eloquante già con il Patto di Londra nel 1915, di inserire i Balcani nella propria sfera d'influenza. D'altro canto però espone anche il pensiero di quegli intellettuali e uomini politici italiani, come Bissolati, Amendola, Borgese, Albertini, che si opponevano a tale modo di pensare, sostenevano l'opportunità di trovare con i popoli jugoslavi un'intesa di lunga durata e proponevano pertanto al governo di Roma di riconoscere il Comitato jugoslavo e, dopo la guerra, il nuovo Regno. Dopo un cenno al conflitto italo-jugoslavo durante la Conferenza di Pace di Parigi, l'autore si sofferma in maniera particolare sulla genesi del Trattato di Rapallo e cerca di enucleare il pensiero del suo principale artefice, il conte Carlo Sforza. A suo avviso il Trattato non va visto, come spesso accade nella storiografia jugoslava, solo come un diktat del ministro degli esteri italiano, ma piuttosto come un compromesso che imponeva sì al Regno SHS dolorosi sacrifici territoriali, ma offriva anche notevoli vantaggi politici. Il patto antiasburgico e la prospettiva di buoni rapporti con l'Italia significavano per il giovane Stato, la cui posizione internazionale era più che mai precaria, dei punti a suo favore di non trascurabile importanza. Se essi ben presto, per l'avvento dei fascisti al potere in Italia, si dimostrarono privi di significato, non può essere addebitato sul conto di Sforza, la cui politica estera, soprattutto per quanto riguarda la Jugoslavia, venne stravolta da Benito Mussolini.

¹⁸ Ludovico Garruccio, Dopo Osimo: una nuova dimensione diplomatica, *Affari Esteri*, 1. IX., st. 33, 1977, str. 17.

¹⁹ *Atti Parlamentari*, Camera dei Deputati, sessione 1919—1920, *Discussioni*, vol. VI, str. 5835.

²⁰ *Il Popolo d'Italia*, 14. dec. 1920.

Pri Slovenski matici je izšla knjiga

Božo Otorepec

Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpopolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskega in muzejskih društev možnost kupovati knjige SM po posebnih članskih cenah, ki sicer veljajo samo za člane Matice.

Slovenska matica, Trg osvoboditve 7, 61000 Ljubljana
Telefon: (061) 214 190

Janez Stergar

»SREDINA« KOROŠKIH SLOVENCEV V ČASU
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

»Slovenska vstaja je preveč pomembno gibanje, da bi jo obravnavali na kratko. Resnično, v srednji Evropi (kajti Slovenija je v bistvu del Srednje Evrope, ne pa balkanska dežela) je verjetno najpomembnejši dogodek te vrste, odkar je Andreas Hofer med napoleonskimi vojnami zanetil upor na Tirolskem.«

Sir Peter Wilkinson, aprila 1944*

Laskava ocena iz poročila britanske vojaške misije Clowder ima še večjo težo, če vemo, da jo je zapisal obveščevalni podpolkovnik, ki je prej že uspel organizirati atentat na protektorja Heydricha, ki je v Slovenijo prišel iz Titovega štaba v Bosni in ki je po vojni opravljaj pomembne diplomatske naloge (tudi v Avstriji). V poročilu je izrecno omenjeno tudi koroško partizanstvo kot sestavni del vstaje podjarmljenega slovenskega naroda in kot upanje, da bi se oboroženi protinacistični boj razširil tudi v notranjost Avstrije, med nemško govoreče prebivalstvo.

Ceprav še nimamo na voljo zaokrožene monografije o uporuh koroških Slovencev proti nacističnim poskusom za njihovo iztrebljenje, je slovensko in nemško pisane memoarske in zgodovinopisne literature o širjenju Osvobodilne fronte in partizanstva na Koroško vedno več. Bralec lahko iz teh del razbere težave in specifikuh koroškega narodnoosvobodilnega boja, pošastni krvavi davku, ki so ga v skupnem boju proti zločinskemu fašizmu in za obnovev demokracije Evrope plačali koroški Slovenci, politično uspešnost OF v prodiranju med slovensko in nemško govoreče prebivalstvo južne Koroške ter vojaško učinkovitost partizanskih enot.

V okviru raziskave o družbenopolitičnih procesih med koroškimi Slovenci po drugi svetovni vojni pa so me zanimale predvsem zgodovinske korenine povojnih ideoloških in taktično-političnih razhajanj med slovensko manjšino.¹ O »sredini« med nacističnim vojnim in oblastnim strojem ter med revolucionarnim uporništvom OF žal nimamo veliko izpovedi in tudi historiografija jo je skoraj povsem zanemarila. Po moji presoji pa prav nekaj več védenja o »nedodločenih«, o »čakajočih« in o nasprotnikih oboroženega upora šele omogoča razumevanje ravnanja nekaterih vidnih posameznikov in skupin tudi v desetletjih po koncu vojne.

Ne da bi skušal z levo roko prevrednotiti dosedanja spoznanja o koroški NOB in ne da bi želel dati prevelik poudarek slovenskim sredincem, v nadaljevanju skušam sestaviti mozaično sliko tega sredinskega okolja in takih življenjskih odločitev v času, ki ga sam prav nič ne bi želel doživljati. Slika je bolj skica. Zaradi njene z razpoložljivimi viri omejene realističnosti in popolnosti zaenkrat raje še počakam z globljimi analizami ali dokončnimi sodbami. Vesel pa bi bil, če bi ponujena slika spodbudila še kakšnega pričevalca ali še kakšnega razpravljalca. Poenostavljeno črno-belo slikanje namreč nič ne koristi spoštljivemu in občudujočemu odnosu do protinacističnega upora koroških Slo-

* Za objavo dokumenta iz londonskega PRO, FO 371/44255 R 7125/8/92 je poskrbel dr. Dušan Biber v reviji Borec, Ljubljana 1983, št. 11—12, str. 727—747; citat na str. 747.

¹ Povzetek dela raziskave je bil pod naslovom Vprašanja razvoja Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško v času NOB (1942 — maj 1945) objavljen v TV-15, Ljubljana 26. 4.—8. 6. 1989, št. 16/17—22. V članku je povzetih tudi nekaj odstavkov pričujoče razprave o koroških »sredincih«.

vencev. Bralcev zaradi omejenega prostora tudi ne bom obremenjeval s splošno znanimi zgodovinskimi dejstvi.

Odločitev za sodelovanje v OF ali za odhod v partizane je predstavljala radikalno idejno in politično spremembo tako v tradicionalno katoliških vaških okoljih južne Koroške kot pri narodnostno nedejavnih in pretežno reformističnih delavskih skupinah. Statistično vzeto so slejkoprej prevladovali tudi med slovensko govorečim prebivalstvom »sredinci« s teorijo čakanja in preživetja. Za razliko od nekaterih drugih slovenskih pokrajin pa na Koroškem zavedni Slovenci nikjer niso prostovoljno kot izdajalci stopili v nemško-nacistično službo (jasne ločnice so se tu izrisale že v stoletnem razvoju odnosov med vladajočo nemško in manjšinsko slovensko skupnostjo). Kontrarevolucija med koroškimi Slovenci nikdar ni presegla razvojne stopnje »načrtovalskih« skupinic, prenašalcev NOB sovražnih informacij in stališč, v nekaterih primerih še pomočnikov pri diverzantskih protipartizanskih akcijah ljubljanskih belogardističnih oziroma domobrantskih emisarjev na Koroško (tu seveda izključujem jugoslovanški del Koroške, kjer je bil razvoj NOB bolj zapleten).

Že na prvi poti organizatorjev OF in gorenjskih partizanov Ivana Županca-Johana in Alojza Zupana-Petra na Obirsko, v Sele in v kapelško okolico 6./7. 7.—17. 7. 1942 so ju domačini »radi sprejeli, pa o partizanih še niso imeli pravih predstav. Površno in dotlej nepravilno obveščeni Korošci, ki so jih mešali različni glasovi, so namreč mislili, da so partizani del Mihailovičeve — četniške vojske.«² Podobno je bilo tudi na Primorskem, kjer je bila informiranost o OF in NOB slaba, radijska propaganda londonske vlade pa dovolj učinkovita. Tudi druga patrola 24. 7.—6./7. 8. 1942 je »razkrinkavala izdajalsko Mihailovičevo vlogo.«³ Zelene kadrovcu so le počasi pristopali k partijsko vodeni OF in v partizane. Znatno del koroških Slovencev je na vsakršno Jugoslavijo gledal nekritično in z idealiziranimi očmi kot na državo matičnega naroda; nasprotja med različnimi ilegalnimi borbenimi skupinami so le težko razumeli. Marsikomu so se porajali pomisleki o potrebnosti takojšnjega organiziranega oboroženega upora in širjenju platforme boja za preživetje, protifašističnega narodnoosvobodilnega boja tudi na boj za revolucionarne družbene spremembe. »Poročilo št. 1«, ki ga je prvoborec Stane Mrhar 4. 10. 1942 poslal iz Železne Kaple, po naštevanju težav in uspehov pravi tudi: »Tu nekateri Korošci gledajo malo bolj postrani OF, ker smo v Ljubljani ubili dr. Erlicha, on je bil Korošec in jih je baje zastopal v Ženevi ob plebiscitu. Jaz jim to pojasnujem, kake stvari je on počel v Ljubljani, ker so mi tudi znane.«^{3a}

V svojih »Gamsih na plazu« pripoveduje Karel Prušnik-Gašper, da je spomladi 1943 Thurnov gozdar kot plavogardist v Koprivni pri neki hiši organiziral zastrupitev petih partizanov z žganci, mlekom in moštom. »Uspelo nam je ljudstvo prepričati, da je grajski gozdar četniški izdajalec. Gozdar je medtem izginil. Svoje delo je opravil. Od tedaj ni bilo več plavogardistov na Koroškem. Vendar pa so poizkušali iztegniti svoje kremplje četniški eksponenti iz Špitala na Dravi in z Dunaja. Vendar tudi ti niso imeli večjih uspehov,« povzema Prušnik.⁴

Veliko škodo je odporniškemu gibanju povzročala gestapovska mreža, sistematično spletena med lovci, gozdarji in h gorskim kmetom poslanimi delavci. Mrežo so začeli postavljati že jeseni 1942, okrepili pa poleti 1943. Tako naj bi »velika izdaja dveh belogardističnih gestapovcev v okolici Železne Kaple« že v prvi polovici novembra 1942 spodrezala korenine OF, a sta se organizatorja NOB na vzhodnem Koroškem Ivan Županc-Johan in Stane Mrhar na-

² Ivan Jan, Kokrški odred, I. knjiga. Ljubljana 1980, str. 332.

³ Prav tam, str. 333.

^{3a} Fasc. 649, ov. I. v Arhivu ljubljanskega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma od nedavna Inštituta za novejšo zgodovino (dalje: A INZ).

⁴ Karel Prušnik-Gašper, Gamsi na plazu. 2. izdaja, Ljubljana 1974, str. 110—111; citat na str. 111. (Dalje citiram: Prušnik.)

stavljene pasti uspela izmuzzniti.^{4a} Dr. France Škerl je v svoji razpravi o koroški NOB zapisal tudi naslednje: »Med temi gestapovci so bili celo člani ljubljanske bele garde. Zgodilo se je, da so taki predrzneži šli naravnost do partizanskih političnih delavcev ter jih z jokom in objemanjem prepričevali, da iščejo zvezo s partizani, ker bi se radi borili proti nacizmu. Tako sta na primer tovariša Korošec in Jak avgusta 1943 naletela pri Pečniku v Slovenjah nad Št. Lipšem na ljubljanskega mladiča, ki ju je premamil, da sta mu zaupala in ga vzela s seboj. Oborožila sta ga celo s pištolo, s katero je še isti večer Jaka ustrelil, Korošca pa na srečo ni zadel.«⁵ Anton Urschitz iz Loč je v dveh spominskih zapisih omenil, da so se na zahodnem Koroškem v tem obdobju »včasih pojavljali tudi belogardisti« oziroma, da so bili za aretacije nekaterih koroških Slovencev krivi »raztrganci«.^{5a}

Iz sredine avgusta 1943 imamo na voljo poročilo okrožnega komiteja KPS za Koroško in poročilo pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko; v oceni stanja na nekdanjem avstrijskem Koroškem sta skoraj dobesedno enaki, le da nadrejeni PK v poročilu CK-ju še kritizira okrožni komite. Na južnem Koroškem naj bi vladala »razdeljenost na nemčurje, ki so za Hitlerja ali habsburško Avstrijo, in na Slovence, ki so pod vplivom propagande jugoslovanske vlade; relativno majhen del je tistih, ki so zajeti v osvobodilno gibanje, ki v njem sodelujejo in sprejemajo platformo OF«. Uresničitev Združene Slovenije s partizanskim bojem naj bi po poročilih sodeč še ne bila pojmovana kot »sigurno bodoče dejstvo«.⁶

»Reorganizirano vodstvo koroške Osvobodilne fronte« je po informbiroskem sporu v svojem »Novem vestniku« objavilo domnevno Prušnikovo pismo štabu 4. operativne cone iz jeseni 1943: »Sin enega, za plebiscit zaslužnega koroškega Slovenca, ki je bil pozneje uslužben na jugoslovanskem konzulatu, potem pa rekrutiran v nemško vojsko, je pred nedavnim stopil z nami v zvezo. Pri vojaki ga večkrat uporabijo kot kurirja za Ljubljano, kjer se sestaja s škofom Rožmanom in državnim tožilcem Felaherjem. Ta mož je za nas dragocen. Pozneje ga lahko kakorkoli storimo neškodljivega in likvidiramo.«⁷ Za pismo lahko ugibamo, da je delno izmišljeno, prikrojeno za propagandistične namene v letu 1949, lahko pa je v svojem jedru zgodovinsko točno.

Zelo optimistično je bilo poročilo PK KPS za Gorenjsko in Koroško z dne 14. 9. 1943, ko so poročali o organizacijski širitvi OF do Beljaka, Celovca in Velikovca. »Pripomniti pa je treba, da so še zmeraj na delu neke tajne sile, ki hočejo imeti nazaj staro katoliško Avstrijo.«⁸

Kmalu po svojem prihodu na Koroško je novoustanovljeni PK KPS za Koroško z Dušanom Pirjevцем-Ahacem na čelu 9. 11. 1943 okrožnim komitejem razposlal obširno okrožnico o močni »mihajlovičevsko in londonsko« usmerjeni sredini, »ki razvija teorijo o čakanju, straši z nemškim terorjem, da bo likvidiral Slovensko Koroško, poudarja, da ni zaupati avstrijskim komunistom, straši z monarhisti itd.« OF na Koroškem je še vedno »le gibanje zgolj splošnih simpatij za OF in za partizane«, dalje so še nerazčiščena vprašanja bele in plave

^{4a} Tako Prušnik (-er.) v zborniku Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 123.

⁵ France Škerl, Koroška v borbi za svobodo. — Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 532 (po Prušnikovem spominskem zapisu in po poročilu PK KPS za Koroško 7. 4. 1944 v Arhivu CK KPS). Isti dogodek popisuje Prušnik, str. 205—206.

^{5a} Prim. Koroški koledar 1985, Celovec 1984, str. 81 in Koroški koledar 1989, Celovec 1988, str. 70—71.

⁶ Prvo poročilo povzema Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga, Ljubljana 1961, str. 324 (po A CK ZKS). Drugo poročilo prav tam, III. knjiga, Ljubljana 1973, str. 72 (po A CK ZKS, fasc. VI — 1943); citiram po III. knjigi. Obe poročili naj bi bili datirani s 14. 8. 1943 (?).

⁷ Novi vestnik I/1 v Arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (dalje: A INV), fasc. SO-4. O istem človeku govori pismo PK KPS za Koroško 7. 2. 1944 v A INZ 649/I.

⁸ Metod Mikuž, Pregled . . . , III. knjiga (dalje: Mikuž III), str. 70—71 (po A CK ZKS, fasc. III-1943 in A INZ, fasc. 663). Dokument isti avtor citira malenkost drugače v svoji razpravi Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. — Zgodovinski časopis, Ljubljana, 24/1970, št. 3—4, str. 247—272; citat na str. 249. Mikuž tu uporablja še nekaj arhivskih dokumentov, ki jih v nadaljevanju citiram le po njegovem temeljnem »Pregledu . . .«.

garde, vodilne vloge KP, odnosa do Anglije in Sovjetske zveze«. Okrožnica zahteva »diferenciacijo sredine in kar je poštenega, bo prešlo na stran OF. NOV bo zaščitila našo severno mejo, a tudi v koroškem ljudstvu se bodo razvile močne narodne težnje... Treba je začeti razkrinkavati argumente sredine, utrjevati OF kot oblast, popularizirati novo in močno Jugoslavijo in Tita ter razkrinkavati staro«. ⁹ Tudi v poročilu PK 3. 12. 1943 je kot ovira za razvoj OF navedena »precej zakrknjena sredina, ki je dosti močna. To velja zlasti za centralni in zahodni predel, v vzhodnem pa je položaj mnogo boljši«. ¹⁰

Ne vemo, ne kdaj ne natančno kako je na Koroškem učinkoval »svetosavski kongres« 300 delegatov bivših legalnih jugoslovanskih strank (tudi slovenskih), ki so se 12.—16. 1. 1944 zbrali nekje v »svobodnih jugoslovanskih planinah«. Kongres je sprejel program »jugoslovanske demokratične narodne zajednice« in obsodil KPJ, ki naj bi zakrivila državljansko vojno in se sama skušala polastiti oblasti. Program je predvidel obnovo jugoslovanske države in razširitev »na vse ozemlje, kjer živijo Srbi, Hrvati in Slovenci. Najmanjša zahteva je tista državna meja, ki jo je zahtevala jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci po koncu 1. svetovne vojne. Jugoslavija bo federativna, ustavna, parlamentarna in nasledstvena monarhija pod Karađorđevići, posamezne federalne enote pa naj bi uživale široko samoupravo. ¹¹ Alternativa demokratične buržoazne in federalne Jugoslavije je prav gotovo morala učinkovati na določene sloje Slovencev, in to tudi na Koroškem, za kar imamo tudi nekaj, vsaj posrednih dokazov (npr. v »Koroški deklaraciji«, ki jo bomo še omenili).

Glas o »svetosavskem kongresu« pa še ni segel čez Karavanke, ko je Pokrajinski odbor OF za Koroško sklenil odpraviti zadržke do NOB pri sredincih tudi v neposrednem stiku s predvojnimi političnim vodstvom manjšine, ki se ni kompromitiralo s sodelovanjem z nacisti, ampak je zavrdi svoje narodne zavesti po večini bilo tudi samo deležno vrste preganjanj. Rezerviranost do OF je pri delu teh voditeljev odpadla. »V osebnih razgovorih med zastopniki pokrajinskega odbora OF za Koroško in zastopniki prejšnjega slovenskega vodstva, ki so se vršili v začetku 1944, so že skupno naglasili, da je treba narodnoosvobodilno gibanje okrepiti tudi z njihovo pomočjo, in da je treba poiskati zvez z avstrijskimi protifašisti, zlasti s komunisti, in dati avstrijski manjšini na slovenskem Koroškem vse narodne pravice«. ¹² Tako pravi poročilo PK z dne 7. 2. 1944, ki navaja, da so prve zveze s predvojnimi voditelji vzpostavili že oktobra 1943 in da starejši veljaki sedaj žele preko Tita o koroškem vprašanju informirati Moskvo.

V februarju 1944 je potekala korespondenca med PK KPS za Koroško in obveščevalnim centrom štaba IX. korpusa glede delovanja Miloša Janežiča (z ilegalnim imenom Mišič, Mošič ali Mušič). Sin pokojnega »koroškega voditelja« in predvojni študent medicine v Ljubljani je po zlomu Jugoslavije živel na Gorenjskem. »Na Bledu se je povezal z OF organizacijo ter imel zveze z raznimi sumljivimi gorenjskimi funkcionarji OF, ki jih je zadnji čas VOS poaretiral in jih justificiral kot plavogardistične elemente v vrstah OF in NOV«, so vedeli povedati obveščevalci. Ker je bil tedaj »Mušič« na Dunaju, kjer naj bi imel stik z avstrijskim odporiškim gibanjem, ker je imel zvezo »z voditeljem koroških Slovencev, ki je še na svobodi« in ki je povezan z OF, in ker je bil obveščen tudi o določenih nesoglasjih med koroškim partizanskim vzhodom in »divjim zahodom«, je bilo dovolj razlogov za sum obveščevalcev. »Šef obveščevalnega centra« Bojan Štih je PK KPS za Koroško spraševal tudi, »ali je že kdo drug

⁹ Mikuž III, str. 197—198 (po A CK ZKS, fasc. VI-1943 in A INZ, fasc. 342 in 649).

¹⁰ Mikuž III, str. 359 (po A INZ 342, 649).

¹¹ Mikuž III, str. 272—273 (po četniškem Glasniku 18. 3. 1944).

¹² France Škerl, Koroška v borbi... (dalje: Škerl), str. 529 (po A CK ZKS). Prim. tudi dopisa PK KPS z dne 1. 2. in 7. 2. 1944 v A INZ 649/1.

pred vami pričel s terenskim delom mimo OF? Beli, sredina, plavi?«¹³ PK je 12. 2. 1944 ocenil, da se Janežič obnaša »tipično belogardistično in londonsko. Ta mož se spušča v izrazito intelligence-serviceovske posle.«¹³ Tudi to obveščevalno epizodo puščamo nezaključeno, a jo navajamo kot ilustracijo geografskih in političnih dimenzij pojava koroške slovenske »sredine«.

Dušan Pirjevec-Ahac je v imenu PK 12. 3. 1944 pisal slovenskemu CK-ju in odgovoril na nekatere očitke glede političnega dela na Koroškem, ki jih je bil v imenu CK KPJ zapisal v pismu 5. 2. 1944 Edvard Kardelj-Krištof. Pirjevec je posebej pojasnjeval vlogo koroške slovenske sredine: »Med koroškim ljudstvom so bili zelo popularni bivši koroški voditelji, zlasti pa Vinko Zwitter, urednik bivšega »Koroškega Slovenca«. Slovenska Koroška je čakala na njihovo besedo. Ti ljudje pa so se in se še deloma obnašajo popolnoma sredinsko. Da zlomimo njihovo popularnost, t. j. popularnost njihovih sredinskih teorij o čakanju, da nje same prisilimo k jasnejšim pozicijam oziroma k diferenciaciji in da OF v zavesti množic utrdimo kot oblast, njeno linijo oboroženega boja pa kot edino rešilno pot; smo smatrali za potrebno, da čim bolj poudarimo tesno povezanost OF na Koroškem z novo Jugoslavijo, da prikažemo OF kot del nove narodne oblasti v Jugoslaviji in da bolj ostro poudarimo pripadnost Koroške k Jugoslaviji, kjer torej lahko edino obstoja oblast OF. Naši politični delavci, ki so morali lomiti sredinski odpor celih pokrajin (npr. Rožna dolina, severna stran Drave), so nastopali kot predstavniki nove slovenske oblasti, ki kliče vse Slovence v boj, proglašča mobilizacijo itd., pri čemer smo se oslanjali na dokumente Zbora in II. zasedanja AVNOJ-a. ... Na tej osnovi smo sredino razkrinkavali ne samo kot sovražnike združitve in samoodločbe slovenskega naroda, ampak kot sovražnike priključitve slovenske Koroške k Sloveniji oz. Jugoslaviji. ... Lahko trdimo, da smo imeli s to politiko precej pomembne uspehe, ker smo hkrati s tem razkrinkavali stare voditelje in njihove zveze z reakcionarnimi zunanjepolitičnimi silami, zlasti pa njihov sovražni odnos do SZ in do revolucionarnih antifašističnih sil v Avstriji, nam je uspelo, da smo njihov vpliv zlomili. Mislimo, da je uspeh te politike, da smo vsaj v glavnem med množicami zlomili sredinske pozicije, da smo OF uveljavili kot oblast in da smo slovenske množice prepričali o potrebi boja. Danes že padajo izjave: da je Zwitter strahopetec, kar pa ne pomeni, da smo v odnosu do starih voditeljev sektašili.«

Med zaključke pisma je Pirjevec še zapisal: »Poleg Partije in OF ne obstoji na Koroškem nobena druga politična stranka. Med slovenskimi masami je pač še zelo močan vpliv bivše »Koroške slovenske stranke«. Vendar so njene množice v večini prešle in sodelujejo v OF. V vrhovih pa /se/ vrši diferenciacija. Vse izgleda, da glavni voditelj Zwitter Vinko prehaja vedno bolj v reakcionarne vode. Za sedaj ostaja izrazit sredinec. Mi smo mu pisali dvoje pisem in ga vabili na sodelovanje, odgovora pa nobenega, medtem ko smo pri drugih vendarle našli precej odmeva. — Med delavstvom so živi ostanki socialne demokracije, ne v organizacijskem smislu. Socialna demokracija je v glavnem razkrinkana in kompromitirana. Obstoje samo ostanki v zavesti množic, napačni pogledi na način in obseg borbe... V mestih se vedno bolj pojavljajo monarhisti, vendar z nobenim jasnim programom, vendar pa saj z besedami pozdravljajo naš boj... Plava in bela garda, razen v Mežici, nimata zaenkrat še nobenih pozicij. Seveda pa močna sredina in velik procent kulakov vedno predstavlja nevarnost, da se ta reakcija tudi drugod zaredi.«¹⁴ Nekoliko daljši citat iz pisma je za našo temo še kako pomemben, posebnega komentarja pa ne potrebuje.

¹³ A INZ, fasc. 234 b/III/3 in 649/I. Za opozorilo na te dokumente in še na nekatere druge se zahvaljujem kolegi mag. Borisu Mlakarju.

¹⁴ Prušnik (oziroma neimenovani redaktor France Vreg-Mille) na str. 200–201 napačno navaja datum 22. marec 1944, pismo pripisuje Oblastnemu komiteju in delno stilistično popravlja citate. Prim. pismo v A INZ 649/I.

Za »gospoda V. Z.«, ki ne more biti nihče drug kot dr. Vinko Zwitter, poznamo tudi Prušnikovo pričevanje, da mu je že poleti 1942 ob obisku izseljenškega taborišča Frauenaaurach (njegov svak Zwitter) svetoval, naj opusti »misel na partizansko borbo, kajti Nemčija bo vojno tako ali tako izgubila.«¹⁵ Zwitterovo medvojno zadržanje je bilo v povojnih letih dlje časa predmet žolčne publicistične razprave, čeprav ob osvoboditvi ni bilo zadržek za njegov sprejem v vodstvene strukture Osvobodilne fronte.

Konec marca 1944 je prišlo do pomembne verifikacije dotedanjih prizadevanj voditeljev koroške NOB za razširitev baze OF. »IOOF je Obkomu 24. marca naročil, naj pride na sedež IOOF delegacija [treh — op. J. S.] bivših slovenskih koroških politikov, v kateri naj bodo najbolj popularni ljudje. Kidrič pa je v imenu CK KPS 25. marca sporočil, da je bilo pravilno, ko so poiskali zvezo z bivšimi slovenskimi političnimi voditelji (širina!), ne smejo pa nasteti in dati koncesij oportunističnim težnjam.« O tem piše dr. Metod Mikuž.¹⁶

Zaokrožen prikaz omenjenih stikov še ostaja odprta zgodovinarska naloga, saj poznamo premalo dokumentov in pričevanj, še ta so večinoma enostranska (partizanska), precej datumov, v literaturi se ne ujema povsem, vsa imena niso razrešena ali pa osebe niso identificirane pravilno. Vsekakor pa vsaj v svojem drugem delu ne drži zaključna (nedokumentirana) trditev koroškega avstrijskega, sicer po objektivnosti stremečega zgodovinarja dr. Erwina Steinböcka: »Zanimivo je, da so partizani gojili določeno nezaupanje do prejšnjih koroških slovenskih voditeljev in da so v resnici vzpostavili stik le z velikovškim zdravnikom dr. Petkom.«¹⁷

Mikuž pripisuje povabilo PO OF 11. 4. 1944, »naj se vključi v OF in odide v ilegalo« ter odgovor »ob koncu maja« oziroma na drugem mestu »sredi julija 1944« predvojnemu predsedniku SPZ dr. Jošku Tischlerju, kar bi, bilo logično glede na podpis »dr. Pepe«. Nemogoče pa je ob hkratni omembi zdravniškega poklica; zdravnik je bil dr. Franc Petek, predvojni izdajatelj lista »Koroški Slovenec« in deželni poslanec, za katerega res vemo, da je vzdrževal stalne stike z OF. »Dr. Pepe« je zapisal, da mu obveznosti zdravniškega poklica in družinske razmere preprečujejo odhod v partizane in nadaljeval: »Vaš boj za narodno osvoboditev ter boljši družbeni red pozdravljamo vsi pičli narodni Slovenci na Koroškem, ki smo samo mala šibka vejica velikega narodnega občestva Slovanov... Popolnoma smo si na jasnem, da ideološki boj sam ne zadostuje proti nacifašističnemu vdoru v človeško družbo, v kateri hoče potlačiti vso duhovnost, vse človečanske in narodne vrednote ter svoboščine s tanki laži in ubojem... Resnično se nadepolno oziram v naše gore, hribe in gozdove, občudujemo vaše dosedanje spretno delovanje in smo pripravljene na primeren način pripomoči, da vaši brezprimerni junaški naporji uspejo... Tako se iz prastarih slovenskih sanj postopoma začenja vseslovenski boj proti nemštvi.«¹⁸ Zadnji citirani stavek je vsekakor zgovoren za ilustracijo tedanjega duha legalcev; v duhu OF prav gotovo ni bil.

PO OF je »dr. Pepeta« 21. julija povabil na sestanek s članom PO OF. Ugotovila naj bi, kako bi se starejši voditelji koroških Slovencev lahko odzvali na depešo IO OF (oziroma CK KPS še iz srede maja), ki jih je povabil na svoj sedež. Po Mikužu vemo, da so Korošci »res prišli po dolgi poti prek Primorske in imeli vrsto dolgih razgovorov z vodilnimi tovariši na bazi 20. Kakih otopljivih uspehov ni bilo.«¹⁹ Odprto pa pušča vprašanje, kdo je dejansko prišel na sedež IO OF. Kolikor vemo, to nista bila ne dr. Petek ne dr. Tischler. Pač pa je znano,

¹⁵ Prušnik, str. 51.

¹⁶ Mikuž IV, Ljubljana 1973, str. 553 (po A INZ, fasc. 252, 432). Primerjaj še tekst istega avtorja v skupinskem delu Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 859 in A INZ 649/I., kjer je tudi izvod Kidričevega pisma.

¹⁷ Erwin Steinböck, Partisanenkämpfe und Widerstand in Kärnten. — Das gemeinsame Kärnten = Skupna Koroška; 10. Klagenfurt 1985, str. 39.

¹⁸ Predvsem Škerl, str. 545—546 (po poročilu PO OF z dne 17. 7. 1944) in Mikuž IV, str. 566—568 (po A INZ 436 in 651) ter Mikuž v Zgodovini Slovencev, str. 860.

¹⁹ Predvsem Mikuž IV, str. 566 in 568 (po A INZ, fasc. 252 in 651).

da je jeseni 1944 s posredovanjem IX. korpusa prišel iz Spittala preko Primorske v osrednjo Slovenijo predvojni koroški narodnostni delavec živilozdravnik dr. Luka Sienčnik iz Dobrle vasi, ki je kot »Trnov« postal sodelavec partizan-skega Znanstvenega inštituta, po osvoboditvi pa eden voditeljev naprednega krila koroških Slovencev.²⁰

Organizacijski sekretar IO OF dr. Marijan Breclj je 17. 7. 1944 poslal pi-smo neimenovanemu znanemu koroškemu Slovencu, prijatelju in verjetno so-mišljeniku Edvarda Kocbeka (ki tedaj ni bil več na sedežu IO OF): »Zelo smo bili veseli poročila tovariša Ahaca, da si že delj časa v stikih z OF na Koroškem in da ji pomagaš. Posebno nas veseli zato, ker nam je Koroška zemlja zelo pri srcu in zavedamo se, da morejo prav ljudje tvojega kova in tvoje pozicije mno-go storiti za uresničenje naših velikih domovinskih nalog.« Posebej je Breclj predstavil prizadevanja krščanskih socialistov v OF (sam je bil tedaj že sprejet v KPS!): »Veliko je bilo truda, žrtev in navora, da smo dokazali sicer pošteno misleči, toda zapeljani slovenski katoliški javnosti prave smotre osvobodilnega gibanja in postavili na laž najogabnejšo nasprotno propagando, da se namreč borimo kot brezbožni komunisti proti veri, proti svobodi nazora itd. . . . Mi smo na osvobojenem ozemlju Primorske in Ljubljanske pokrajine že pritegnili v osvobodilno gibanje poštene slovenske duhovnike, in to kljub vztrajanju vo-dilne ljubljanske duhovščine na okupatorskih in izdajalskih pozicijah.« Posebej po sporazumu Tito—Šubašić je čas »združitve v skupno domovinsko fronto«. Svoje vabilo za prihod na sedež IO OF je Breclj utemeljil takole: »Morda nas le kratek čas loči od odločilnih dogodkov. Storimo v tem času vse, da nam bo bodoče slovensko in jugoslovansko življenje zajamčeno v tisti obliki in vsebini, ki jo vsi resnični patrioti želimo. Ne samo v imenu tovarišev, ki smo kot kato-ličani vključeni v Osvobodilni Fronti, ampak v imenu vseh, ki danes brez raz-like nazora in prejšnjega političnega prepričanja, vodilno sodelujejo v tem po-kretu; te iskreno vabim, da prideš do nas. Smatramo, da bi tvoj javen nastop, ki ga moreš napraviti le iz naših vrst, veliko pripomogel k združitvi koroških ljudi na naš narodni in državni koncept. Pritegni s seboj vse tiste tovariše, ka-terih ime in položaj danes nekaj pomenita med koroškim ljudstvom. Brez dvo-ma se skupaj zavedamo odločilnega pomena razvoja dogodkov prav v pogledu Koroške. Dolžni smo vse storiti, da se ta zemlja povrne svoji matici. — Tovariš Ahac in ostali naši ljudje na Koroškem ti bodo omogočili prihod v naše vrste in potovanje do nas. Zaupaj jim in ravnaj se po njihovih nasvetih.«²¹ Glede na nekatere poudarke v pismu bi smeli sklepati, da je bilo namenjeno ugled-nemu duhovniku ali kakemu drugemu katoliškemu izobražencu. Pismo nazorno prikazuje platformo IO OF za pogovore s starejšimi koroškimi narodnimi vodi-telji, pri Mikuzu odprtih vprašanj pa seveda ne pojasnjuje.

Prušnik se spominja, da so (že okoli maja 1944) s PO OF pisali tudi dru-gemu »bivšemu poslancu župniku Starcu in mu natančno obrazložili cilje Osvo-bodilne fronte in naše delovanje na Koroškem. Prejeli smo tudi mnoga pisma. Eno izmed njih nam je poslal koroški duhovnik Izidor. Med drugim je pisal: 'Da do te velike selitve koroških Slovencev ni prišlo, je zasluga slovenskih par-tizanov — Osvobodilne fronte. Partizani so se s pravično sodbo maščevali nad krivci prve selitve' . . .«²² Ob tem zapisu vodilnega koroškega slovenskega ko-munista v našem razpravljanju o koroški sredini in (potencialni) kontrarevolu-ciji velja ponoviti, da slovenski duhovniki na Koroškem v nobenem znanem primeru niso kolaborirali z nacisti v boju proti narodnoosvobodilnem gibanju, kar nekaj pa jih je bilo, ki so kljub omejitvam svojega stanu in idejnega pre-pričanja NOB odkrito podpirali.

²⁰ Pričevanje dr. Sienčnika: Moja pot v partizane. — Koroška v borbi, Celovec 1951, str. 99—103. Isti avtor tudi: Prišel sem iz centra nemške trdnjave do centra slovenskega svobodnega ozemlja. — Slovenski vestnik, Celovec 18. 1. 1985, str. 5 in 8.

²¹ A INZ, zbirka M. Breclja, fasc. A/II.

²² Prušnik, str. 204—205. Celotno pismo duhovnika Izidorja je objavljeno v Slovenskem vest-niku 25. 4. 1945, št. 11, str. 3—4. V citatu je nekaj nebitvenih stilističnih sprememb.

Očitno tudi Mikuž govori o Janezu Starcu, ko piše, da se je PO OF 8. 8. 1944 »znova obrnil k znanemu koroškemu politiku, to pot duhovniku. Poudaril je, da boj, ki ga vodi naše koroško ljudstvo pod vodstvom OF, ruši stare krivične politične meje in vključuje koroške Slovence v novo slovensko skupnost. Oboroženi boj uresničuje Združeno Slovenijo in ta boj je treba še bolj razplámeti. Postaviti je treba tudi predstavništvo koroških Slovencev, zato IOOF poziva stare borce, naj se vključijo in pridejo na sedež IOOF.« S pismom 27. 9. 1944 je PO OF trem koroškim voditeljem poslal govor maršala Tita o mejah in izrazil pričakovanje, da se bodo javno izjavili in se zahvalili Titu: »Sedaj je dolžnost vas starih koroških politikov, da izpolnite svoje obveznosti napram svojemu narodu in slovenski Koroški... Odlaganja in oklevanja mora biti konec.« Pismo PO OF 3. 10. 1944 pa pravi, da neopredeljenim in kritikom NOB preostane le še to, »da se javno vključijo v OF ali pa da javno preidejo na sovražne pozicije. Tudi na Koroškem je treba čimprej doseči diferenciacijo sredinskih elementov na podlagi Titove izjave o mejah in okupatorjevih pomočnikih. Začeti je treba močno kampanjo za popularizacijo Titove izjave, pri tem pa je treba paziti, da ne bo prišlo do nasprotij med našim in avstrijskim gibanjem«. PO OF je pričakoval, da bo avstrijsko prebivalstvo s simpatijami gledalo na demokratično Jugoslavijo.²³ Ekskurz o stikih OF s predvojnimi voditelji koroških Slovencev moremo zaključiti z ugotovitvijo, da so do konca vojne skoraj brez izjeme prešli na linijo OF, vključno z zahtevo po priključitvi južne Koroške k Jugoslaviji, nekateri pa ob osvoboditvi prevzeli v OF tudi vodilna mesta.

Neraziskanost belogardistično-domobraskih vplivov na Koroško še ne pomeni, da moramo požreti vsako publicistično raco, kot je tista P. A. Carniera, ki v svoji knjigi trdi, da je po kapitulaciji Italije gaulajter Rainer v sklopu nove politike do Slovencev »dal popolno avtonomijo domobrancem iz Sel, danes Sele Fara, vasi na avstrijskem teritoriju Koroške, pod vznožjem karavanskih Alp (Karavank), ki so jo sestavljali izključno Slovenci. Predsedstvo nad avtonomno vasjo je prevzel Leon Rupnik«. Avtor ne navaja nikakršnega vira,²⁴ Selani in koroški partizani pa so družno prepričani, da so v Selah imeli kvečjemu partizansko avtonomijo. Iz opozoril prvoborca Pavla Žaucerja-Matjaža glede verjetnih povezav bele garde z zelenim kadrom omenimo še dva konkretna, a časovno neopredeljena podatka: »Vladimir Letonja-Janez je poročal o delu nekoga ing. Olipa, ki je v Podjuni širil protipartizansko agitacijo. Morda je on imel zveze s selskimi fanti? Tudi ing. Muri iz Ljubljane je predel niti izdajstva na Koroškem — na Jezerskem po poročilih Strogova, in na Šajdi je Lugi naletel na njegove sledi.«²⁵ Sklepamo lahko, da bi v partizanskih obveščevalnih poročilih verjetno naleteli še na kakšno ime in še na kakšne oblike belogardističnega delovanja proti NOB.

Recimo, da je »uradna« nacistična protipartizanska propaganda razmeroma poznana. Manjkrat srečamo tedanji ilegalni proti-OF-ovski tisk. Za primer navedimo nekaj vrstic iz apokrifnega »Partizanskega dnevnika«, datiranega s 25. 4. 1944. V njem je združeno vse od protisemitizma, protiboljševizma do zasmehovanja zahodnih zaveznikov, kralja Petra in svetega pisma. Ker »hitlerjevimi banditom« pripisuje vsaj »lepe uniforme, njihovo močno neštevilno orožje v petem letu vojne« in prizadevanje za blaginjo že na tem svetu, je izdajatelj očitno še verjel v nacistično zmago, čeprav se je podpisal z »Aktivna kominтерна slovenske svobodne fronte«. Takole piše: »Koroški Slovenci! Vi slepci, ali ne razumete pomen časa? Sedaj ali nikoli se bo uresničila judovska oblast nad

²³ Mikuž IV, str. 568–569 (po A INZ, fasc. 271 a in A CK ZKS, fasc. VII-1944).

²⁴ Pier Arrigo Carnier, *Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943–1945*. Milano 1982. Povzeman po opozorilu S/ama/ K/ristena/ v Vestniku koroških partizanov (dalje: VKP), Ljubljana 17/1983, št. 1–2, str. 127–128.

²⁵ Pavle Žaucer-Matjaž, Ubežništvo med koroškimi Slovenci pred nemško mobilizacijo v letih 1939–1941. — VKP 18/1984, št. 2, str. 29.

ujedinjenimi slovanskimi narodi. Naš ljubljeni očka Stalin ni zastonj poslal Maršala Tita v Balkanske gore, da bi tam vse zbiral in vodil v tem poslednjem boju, kateri Vam sicer bedno življenje, zato pa večno blaženost prinaša. . . . Koroški Slovenci, vstanite! Ali ne slišite bučanja viharja izpod gore Pece? To so zopet vstali mrtvi junaki kralja Matjaža, ki kot partizani Stalina semkaj drve, a on sam je zopet nastal kralj Matjaž, vsaj se ga že po njegovih brkih spozna.«²⁶ Za razliko od nekaterih drugih protipartizanskih tiskov, ki niso zmogli drugega kot vulgarnega zmerjanja, skuša biti pričujoči vsaj ironično posmehljiv; pisan je v kar razumljivi slovenščini.

Spomladi in poleti 1944 je iz dokumentov mogoče razbrati različne pomsleke proti OF in NOB po različnih koroških okrožjih. V velikovškem je bilo »še nekaj strahu pred Srbi iz leta 1918 (da bo po vojni prav taká Jugoslavija, kot je bila poprej). Bali so se za vero in bali so se kolhozov«. Iz okraja Klopinj so aktivisti prenesli prošnjo, »naj se zaenkrat umaknemo v hribe«. V Ziljski dolini so bili ljudje »sicer za nas, a bali so se izdajalcev. Kmetje so se bali KP tudi zaradi vere«. V Zilji, kjer so imeli veliko stikov tudi z nemško govorečimi člani KPA, so čakali »le, da pride v okrožje močna vojaška enota, da jih mobilizira vse naenkrat, da se zaščitijo njihove družine«. Ziljani nasploh naj bi menili, da je za mobilizacijo in upor še prezgodaj. »V vsem okrožju so bile tri puške in nekaj revolverjev. Sicer pa ni bilo kaj mobilizirati, mlado je bilo vse na fronti, dopustnikov ni bilo. . . . Po atentatu na Hitlerja so nacisti postrili teror. Z zahodnega Koroškega pridejo tudi poročila o domačih izdajalcih (edinih, ki smo jih zasledili v literaturi!), o razočaranju nad partizanskimi enotami, ki »niso nič naredile«, na Koroško hodile »samo na prehranjevalne akcije« ipd. Posebej so se poslabšali odnosi z avstrijskimi komunisti, ki so »govorili, da jih nameravamo likvidirati, agitirali so, naj bi ljudje ne hodili k nam na zvezo; ker smo tujci in kranjski provokatorji«. Od nas so odtegnili vse Korošce in odšli v svoje taborišče. Mi ne obvladamo nemščine (!), oni pa dobro slovensko, nočejo z nami govoriti in se pogovarjajo z nami le po tolmaču.«²⁷ Kolikor so terenska poročila aktivistov ilustrativna, so lahko tudi nereprezentativna in včasih tendenciozna. Predvsem pa opomnimo še, da bi bil izbor optimističnih, včasih prav evforičnih poročil o uspelem širjenju osvobodilne misli lahko še precej daljši.

Navedimo samo primer poročanja okrožnega komiteja KPS za Ziljsko dolino z dne 25. 5. 1944, ko naj bi tam že predvsem pričakovali končno zmago. Ziljani »edino v naši vojski vidijo svoje rešitelje in branilce pred nasilstvi, ki bi jih vršili ob Hitlerjevem propadu oboroženi nacisti nad Slovenci. . . . Posebno se zanimajo za to, kdo bo potem prevzel oblast in kakšen je naš odnos do vere. . . . Radi nas sprejemajo v hiše, boje se edinole nacistov; orožnikov je premalo, da bi lahko vršili kontrolo in še med njimi so taki, ki razlagajo; da banditi niso banditi, ampak partizani ali Freiheitskämpfer, dočim so v Landwache povečini naši simpatizerji. . . . Med nacisti vlada silen strah pred nami. . . . Hodijo okrog Slovencev, ki so znani kot zavedni in pripovedujejo, da bi dali vse, samo da si rešijo golo življenje. . . . Govori se, da je v Beljaku »polno partizanov«, da so po vseh uradih. Verjetno so tudi Švabi začutili, da izgubljajo vedno več ljudi, ker smo izvedeli, da se v Beljaku organizira gestapovska belo-plava garda.«²⁸ Največja nevarnost naj bi potemtakem bilo načrtno vnašanje razdora med koroške Slovence. A tudi o posebnih uspehih beljaške »belo-plave garde« mi niso znana kaka nadaljnja poročila.

Profesor Mikuž je prvi opozoril na najbolj viden izraz delovanja prozahodnih »načrtovalcev«, med koroškimi Slovenci, na »Koroško deklaracijo« iz poletja 1944. Ta uvodoma pravi: »V imenu politične, kulturne in gospodarske organiza-

²⁶ A INZ, fasc. 281/I/2.

²⁷ Mikuž IV, str. 579–583 (s podrobno navedenimi viri).

²⁸ A INZ, fasc. 699 a/III/b.

cije koroških Slovencev, v imenu izseljenih koroških družin ter izgnanih, zaprtih in pobitih koroških Slovencev zahtevamo, da se ob reševanju evropskih vprašanj popravijo krivice, ki so nam bile prizadete od nemštva v stoletnem robstvu, da se nam dokončno prizna pravica do politične samostojnosti ter omogoči združitev z ostalimi slovenskimi predeli v zedinjeno Slovenijo kot sestavni del nove Jugoslavije. «Avtorji deklaracije naštevajo zgodovinske, kulturne; gospodarske, geografske in strateške razloge za svojo zahtevo po severni slovenski in jugoslovanski meji »na Visokih in Nizkih Turah, ki bo obenem tudi dokončno preusmerila avstrijsko nemštvo iz jugovzhodne imperijalistične orientacije v nemško srednjeevropsko in omejila bodočo nemško državo na nemški zgodovinskobioološki prostor. (Nemci ga nazivajo »deutsches Kerngebiet«. Koroška in Štajerska pa predstavljata po njihovi terminologiji »Kolonisationsgebiet.«.) Vprašanje nemške manjšine v tem prostoru pa smatramo kot vprašanje naše širokogrudne notranje in ne zunanje politike.«²⁹

Več o nastanku »Koroške deklaracije« je pisal Vlado Habjan, ki je najavil obsežnejšo razpravo s to tematiko.³⁰ Tako vemo, da je Jeseničan Tone Čop (sodelavec britanskega Intelligence Service) v juniju 1944 v svojem tedaj še precej pročetniško obarvanem krogu na Dunaju pripravil tekst deklaracije. Ob vodilnem sodelovanju Janeza Starca, ki je bil tedaj interniran v bližini Dunaja, in neke medicinske delavke se je deset koroških slovenskih politikov in kulturnikov 3.—4. avgusta 1944 odzvalo vabilu na »zdravniški pregled« in se nastanilo v istem dunajskem hotelu. Po pogovorih so podpisali deklaracijo. Nekoliko dopolnjeno s Čopovimi geostrateškimi razmišljanji jo je dr. Joško Tischler preko Bregenza ob švicarski meji odposlal Britancem. Na jesen je Čopova kurirka izvod deklaracije preko Celovca posredovala tudi vodstvu slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja.

Dr. Vinko Zwitter na sestanek na Dunaju ni bil povabljen. Po zapisniku seje PO OF za Slovensko Koroško z dne 31. 1. 1948,³¹ ko so sklepali o izstopu oziroma izključitvi dr. Tischlerja iz OF, pa so »načrtovalci« zaman računali z dr. Mirtom Zwitterom, ki se je spominjal: »Na sestanke med vojno na Dunaju sem bil tudi jaz povabljen, in ker se jih nisem udeležil, sem bil od tistih krogov obsojen. Rekli so mi, da po vojni ne bom dobil funkcije od predsednika vlade.« O medvojnih razgovorih je vedel nekaj podrobnosti tudi Jaka Reichmann. Franc Primožič-Marko pa je razpolagal z bolj zaokroženo informacijo in oceno: »Za časa NOB so bili na Dunaju razni sestanki, katerim je prisostvoval tudi Hochmueller, ki je angleški agent, nadalje Čop, ki je bil že takrat angleški agent. Imeli so celico plavogardistov Draže Mihajlovića. Razgovarjali so o veliki Koroški, določevali meje, postavljali predsednike in podpredsednike ter jih zopet odstavljali. Tischler je takrat izjavil: »Danes ne vemo, kaj bo, zato moramo biti dobri z belimi, plavimi in rdečimi.« Za nas seveda ni zanimivo samo medvojno razmišljanje dela vodilnih koroških Slovencev, ampak tudi dejstvo, da jih je OF ob koncu vojne vseeno sprejela oziroma da so bili oni pripravljeni sprejeti vodilne funkcije v OF. Spregledati tudi ni mogoče, da je Primožič kot posrednik do tedanje slovenske vlade tako informacijo o Tischlerju povedal šele leta 1948, ko je Tischler razdril z OF. Na podlagi danes znanih dejstev smemo vseeno sklepati, da so Primožičeve navedbe točne.^{31a}

²⁹ Mikuž IV, str. 566 (po A INZ, fasc. 649); pri Mikužu povzeti začetek deklaracije je nekoliko lektoriran, zato citiram po arhivski kopiji.

³⁰ Vlado Habjan, Joško Hanžič-Svejk... — Borec, Ljubljana, 34/1982, št. 1, str. 18. Vlado Habjan, Nepručena obletnica. — VKP 18/1984, št. 3—4, str. 52—56 (z navedbo nekaj širše literature in pričevanj o Čopu). O dunajskem krogu še F. Pibernik v Novi reviji št. 87/88, str. 922—929.

³¹ A INV, fasc. SO-302.

^{31a} Tischlerju posvečeni zbornik Zvest domu, narodu in Bogu, Celovce 1989, na str. 156—158 ponatiskuje članek iz celovškega Slovenskega vestnika 20. 2. 1948 z očitki o medvojnem Tischlerjevem taktiziranju ter o povezovanju »z Mihajlovićevimi in angleškimi agenti«. Na str. 174 po intervjuju celovškega Našega tednika povzema lakonski Tischlerjev odgovor na vprašanje, kaj je v izgnanstvu v Bregenzu izvedel o odporu na Koroškem: »O teh koroških dogodkih oziroma v Sloveniji sem izvedel iz radia BBC London, iz poročil. Poročila sem poslušal vsak večer. Za kazni nisem vprašal.« Sicer o tematiki pričujoče razprave v zborniku ni najti ničesar več.

Poleti 1944 je OF na Koroškem dosegla že tako širino, da je oblastni komite KPS 7. 8. direktivno zahteval, da je treba pridobivati tudi »Slovence v nemških uniformah, prodirati v nacistične organizacije in jih rahljati na znotraj«. ³² V občasnih, nihanjih v rasti osvobodilnega gibanja so opazili tendenco »odtegovanja od aktivnega dela in tendenco zabijanja«. Poseben problem so bile ponavljajoče se izdaje v Celovcu. Še na začetku 1945 je oblastni komite KPS ugotavljal: »Ni domačega kadra, ki se zelo počasi in težko vzgaja. Koroško ljudstvo samo še ni spoznalo, da je NOV odločen vojaški in politični faktor, ker na Koroškem Nemci še niso bili tepeni, in v dolinah NOV sploh ne vidijo.« ³³ Nenehne hajke pozimi 1944/45 so oteževale delo. »Mobilizacija gre težko, ker ni NOV in so neredne zveze. Avstrijski ilegalci so se zabili,« se je pritoževal 26. 1. 1945 v depeši sekretar koroškega Obkoma. ³⁴

Pismo »nekega starega Korošca, zavednega Slovenca«, je 9. 2. 1945 kritiziralo enačenje položaja na Koroškem s položajem na Gorenjskem in Štajerskem. Po piščevem mnenju je bil NOB na Koroškem »preveč napreden«, profesor Mikuž pa komentira: »Le preveč so pri nas poudarjali socializem in kolhoze.« ³⁵ POOF je 23. 3. 1945 v poročilu CK KPS kot razlog za relativno zaostajanje NOB na Koroškem navedel tudi »neki poseben koroški značaj, ki si ga je koroški Slovenec prisvojil zaradi razočaranja nad plebiscitom in se boji, da se ne bi ponovil«. Vladala naj bi »velik oportunizem in egoizem med domačimi borci, zlasti do prišlekov, domačih aktivistov pa ni veliko.« ³⁶ Karel Prušnik-Gašper in Pavle Zaucer-Matjaž sta ta oportunizem ponažarjala z razširjenim stavkom: »A jaz, Korošec, pa v forpatrolo?« ³⁷

Zusammenfassung

DIE »MITTE« DER KÄRNTNER SLOWENEN ZUR ZEIT DES VOLKSBEFREIUNGSKAMPFES

Janez Stergar

Die Entscheidung, in der slowenischen Befreiungsfront (OF) mitzuwirken oder sich den Partisanen anzuschließen, stellte einen radikalen ideologischen und politischen Wandel dar, sowohl in dem traditionellen katholischen dörflichen Milieu Südkärntens als auch bei den national nicht aktiven und überwiegend reformistisch gesinnten Arbeitergruppen. Statistisch gesehen überwogen früher oder später auch unter der slowenisch sprechenden Bevölkerung die Vertreter der »Mitte« (»sredinci«) mit ihrer Theorie des Abwartens und Überlebens. Im Unterschied zu einigen anderen slowenischen Gebieten traten jedoch in Kärnten die nationalbewußten Slowenen nirgends freiwillig als Verräter in den deutsch-nazistischen Dienst (Klare Trennlinien zeichneten sich hier bereits in der jahrhundertlangen Entwicklung der Beziehungen in der herrschenden deutschen und minderheitlichen slowenischen Gemeinschaft ab). Die Konterrevolution unter den Kärntner Slowenen ging niemals über die Entwicklungsstufe von »Planungs«-gruppchen hinaus, die z. B. dem Volksbefreiungskampf feindliche Informationen und Gesinnungen weitergaben, in einigen Fällen bei gegen die Partisanen gerichteten Diversantenaktionen der Ljubljanaer Weißgardisten- beziehungsweise der (»domobranci« —) Heimwehr-Emissäre in Kärnten mitwirkten (hier ist der jugoslawische Teil Kärntens ausgenommen, weil die Entwicklung des Volksbefreiungskampfes dort komplizierter war). Über die »Mitte« zwischen der nazistischen Kriegs- und Verwaltungsmaschinerie und dem revolutionären Widerstand der Befreiungsfront gibt es nur spärliche Memoirenzeugnisse und wenig Archivmaterial, so daß sie von der Geschichtsschreibung fast gar nicht erfaßt worden ist. Wenn es schon nicht leicht ist, ein Mosaikbild von der »Mitte« und ihrem Umfeld zur Zeit

³² Mikuž IV, str. 568 (po A INZ, fasc. 342, 650 a).

³³ Mikuž V, Ljubljana 1973, str. 187 (po A CK ZKS, fasc. VII-1945).

³⁴ Mikuž V, str. 185 (po A INZ, fasc. 651).

³⁵ Mikuž V, str. 185 (po A INZ, fasc. 240).

³⁶ Mikuž V, str. 186 (po A INZ, fasc. 649).

³⁷ Primerjaj npr. Prušnik, str. 189.

des Krieges bei den Kärntner Slowenen zu erstellen, so wird die vorliegende Abhandlung sich bemühen, wenigstens eine Skizze zu liefern.

Schon die ersten Berichte der Organisatoren der slowenischen Befreiungsfront in Kärnten vom Sommer und Herbst 1942 sprachen von Argumenten der »Mitte« gegen einen sofortigen bewaffneten antinazistischen Aufstand. Infolge der Rundfunkpropaganda der jugoslawischen monarchischen Regierung aus London hielten manche Kärntner Slowenen die ersten Partisanen für Tschetniks von Mihajlović. »Grüne Kader« schlossen sich den Partisanen nur langsam an, da die Angehörigen der slowenischen Minderheit Auseinandersetzungen im zentralen Slowenien zwischen der von der KP. geführten Befreiungsfront und der »Weißen Garde« und später der Heimwehr (Domobranci) nicht billigten.

Von Ende 1943 an versuchte die Führung der OF in Kärnten politische Führer der Kärntner Slowenen aus der Vorkriegszeit, darunter auch mehrere Priester, für den gemeinsamen antifaschistischen und nationalen Befreiungskampf zu gewinnen. Bisher bekannte Fakten zeigen, daß dies ein langwieriger Prozeß war, obwohl ein Bericht des Landeskomitees der KPS für Kärnten bereits am 12. 3. 1944 beteuert, »daß wir wenigstens im großen und ganzen die Position der Mitte unter den Massen gebrochen, daß wir die OF als Macht durchgesetzt und die slowenischen Massen von der Notwendigkeit des Kampfes überzeugt haben... Neben der KP und der OF besteht in Kärnten keine andere politische Partei. Bei den slowenischen Massen ist jedoch noch ein sehr starker Einfluß der ehemaligen 'Kärntner Slowenenpartei' spürbar. Jedoch sind ihre Anhänger im wesentlichen übergetreten und wirken in der OF mit. In den oberen Positionen aber findet eine Säuberung statt... In der Arbeiterschaft sind Reste der Sozialdemokratie lebendig, aber nicht im organisatorischen Sinne. Die Sozialdemokratie ist im großen und ganzen entlarvt und kompromittiert... In den Städten tauchen immer mehr Monarchisten auf, allerdings ohne klares Programm, doch begrüßen sie wenigstens mit Worten unseren Kampf... Blaue und weiße Garde haben; außer in Mežica (Mieß), vorläufig noch keine eigene Position. Jedoch stellt die starke Mitte und der hohe Prozentsatz an Kulaken immer die Gefahr dar, daß eine solche Reaktion auch anderswo eintritt«. Bis zum Kriegsende vertraten die Vorkriegsführer der Kärntner Slowenen fast ausnahmslos die Linie der OF, einschließlich mit der Forderung nach dem Anschluß Südkärntens an das neue Jugoslawien; nach der Befreiung übernahmen einige von ihnen in der OF in Kärnten auch führende Posten.

Die Aktivität der »planenden Köpfe« der Mitte unter den Kärntner Slowenen kommt am deutlichsten zum Ausdruck in der »Kärntner Deklaration« vom Jahre 1944, welche fordert, »daß bei der Lösung europäischer Fragen das Unrecht wiedergutmacht wird, das uns vom Deutschtum in jahrhundertelanger Sklaverei zugefügt worden ist, daß uns endlich das Recht auf politische Selbständigkeit zuerkannt wird und die Vereinigung mit den übrigen slowenischen Teilen zum Vereinigten Slowenien als Bestandteil des neuen Jugoslawiens ermöglicht wird«. Die neue slowenische und jugoslawische Nordgrenze auf den Hohen und Niederen Tauern soll »auch das österreichische Deutschtum von der südöstlichen imperialistischen Orientierung endgültig umlenken zur deutschen mitteleuropäischen und den künftigen deutschen Staat auf den deutschen historisch-biologischen Raum begrenzen«. Die Deklaration entstand in Wien in einem prowestlichen und den Tschetniks ziemlich nahe stehenden Kreis und wurde von zehn angesehenen Kärntner Slowenen unterschrieben. Dr. Joško Tischler schickte sie über Bregenz nach England, ein Exemplar wurde später auch der Führung der slowenischen OF übermittelt.

Eva Kocuvan

IZKUŠNJE MUZEJSKEGA PEDAGOGA V NARODNEM MUZEJU

Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptuj od 28. do 30. septembra 1988.

Izhodišča. Muzej je shramba informacij. Zato mora delovati v smislu informiranja in komuniciranja. Privabljanje širokega kroga obiskovalcev, izobraževanje posameznikov in skupin, spodbujanje h kritičnemu mišljenju ter pri šolarjih k lastni ustvarjalnosti so trije temeljni cilji muzejske pedagogike. Če se želimo tem ciljem vsaj približati, kaj šele doseči jih, potrebujemo: — ustrezne razstavne prostore z razstavami, oblikovanimi po didaktičnih principih, — učne pripomočke in učne prostore, — informativni material kot so delovni listi za šoloobvezne otroke in mladino, informativne liste in priročnike za učitelje z osnovnimi podatki o muzejskih zbirkah itd. Enako pomembno je seveda tudi izobraževanje odraslih, s katerim pri nas nismo niti začeli. O tem bo potrebno spregovoriti na drugem mestu. Predmet tega zapisa so iztočnice, problemi ter izkušnje muzejskega pedagoga z osnovno in srednješolsko mladino.*

Vzgojno-izobraževalna vloga. Muzejsko izobraževanje mora vključevati vse aspekte muzejskega dela, obravnavati mora muzej kot celoto in se ne sme omejevati le na razstavljenе predmete. Le prilagoditev osnovnih konceptov komunikacijske teorije, strategije kulturnega razvoja in vodenja nas lahko pripelje do zaželenega cilja — **do muzeja kot pomembne izobraževalne ustanove.** Nalogo muzejskega izobraževalca — edukatorja — moremo splošno označiti kot vzgajanje in spoznavanje z naravno in kulturno dediščino. S tem obiskovalcu omogočimo razumevanje dotične razstave, razstavljenega predmeta, primerjavo z lastno življenjsko situacijo ali pa uporabo muzejske izkušnje za lastni osebni razvoj. Vzgoja obiskovalcev je tako kulturno poslanstvo muzejev. Pripovedovati o preteklosti še ne pomeni vzgajati, seznaniti se o nečem ni isto kot imeti odnos do nečesa. Zato je vzpostavitev tesnejših medsebojnih stikov primarna naloga vsake šole in vsakega muzeja. Tu smo danes še na samem začetku. Muzeju moramo oblikovati privlačne načine komuniciranja z muzejsko publiko. In začetni moramo že z najmlajšimi, kar je zelo pomembno za vzgojo kasnejših rednih muzejskih obiskovalcev. Prvi stik z muzejem ponavadi organizira šola, ki je in bo vedno važen partner vsakega muzeja. Vendar pa — **izobraževalne aktivnosti v muzejih ne moremo pojmovati le kot servis za šole!** Klasično šolsko učenje ne sme prevladovati nad splošno neformalnim načinom spoznavanja v muzejih. Tu naj bi si šoloobvezna in srednješolska mladina ogledovala tiste razstave, ki dopolnjujejo in konkretizirajo v šoli obravnavane teme. Temu se muzej lahko odzove na različne načine: — s poljudnimi publikacijami, — z dobrimi vodstvi, — z delovnimi listi za šolarje in mladino — ipd. V komunikacijah s publiko so muzeji pri nas obtičali na mrtvi točki. Vzrokov je več, med njimi so gotovo tudi premajhen posluš pri izbiri in postavitvi razstav ter urejene stalne muzejske zbirke. Menim, da je bistvo problema kvaliteta razstav. Koncept prezentacije muzejskih tem bi moral biti naraven in življenjski. Skladno s potrebami vzgojno-izobraževalnih prijemov bi morala slediti tudi uporaba v svetu že ustaljene avdiovizualne tehnike ter sicer splošna opremljenost muzeja.

* Gradivo posveta: Vzgojno-izobraževalna vloga muzejev in galerij danes, ARGO. (Ljubljana) XXV/1986, str. 5—111.

Delo s šolami ob razstavah Narodnega muzeja v letih 1986 do 1988

Klasično vodstvo je še vedno najpogostejši stik med obiskovalci in muzejem — to je način, ko obiskovalce skozi razstavo z razlago ob predmetih popelje kustos. Predvsem pri šolarjih naj bi pasivnost pri vodstvu zamenjal pogovor s kustosom (— pedagogom). Zavedati se moramo, da je vsaka skupina nekaj enkratnega in neponovljivega ter da je dobro vodstvo tudi vzpodbuda za nadaljnje muzejske obiske. Vodstva v obliki pogovora skušamo vpeljevati pri šolskih obiskih naše stalne zbirke (trenutno arheološka prazgodovinska obdobja) ter pri ogledih občasnih razstav. Z redkimi izjemami so obiskovalci še vedno rajši pasivni poslušalci. Izjeme so predvsem šolarji četrtil in šestih razredov osnovnih šol, ki v povezavi z učnim programom obiskujejo prazgodovinsko zbirko. Mnogokrat so to prave muzejske ure, dialog med kustosom-pedagogom in učenci, kjer lahko nekatere originalne arheološke predmete tudi otipajo.¹

Pri občasnih razstavah se soočamo z dvema pomembnima faktorjema: 1. z omejenim časom (tako s šolskimi skupinami prenatrpanimi meseci — maj, junij, september in oktober — kot s skromno odmerjenim časom — 15 do 20 minut —, namenjenim samemu ogledu razstave) in 2. s številnimi šolskimi skupinami (v posamezni skupini je do 40 šolarjev oziroma dijakov, čeprav je idealno število med 15 in 20). Velik problem predstavljajo številni šolski obiski ob naravoslovnih in kulturnih dnevih (določa jih Zavod za šolstvo), zreducirani na en sam dan v letu, ko pride v muzej cela šola. Verjetno se vsi zavedamo, da je rezultat takšnih muzejskih obiskov zgolj izpeljana formalnost. V zadnjih dveh letih je imel Narodni muzej dve odmevni občasni razstavi: — »Slovenci v 16. stoletju« (ob 400-letnici Trubarjeve smrti je muzej nazorno predstavil slovensko reformacijo, humanizem, renesanso in ključne zgodovinske dogodke) in — »Bronasta doba na Slovenskem« (didaktična razstava o naši deželi pred 3000 leti, ki naj bi popestrila klišejske predstave o prazgodovini slovenskega ozemlja, npr. z maketo hiše v naravni velikosti). Za obe razstavi beležimo velik obisk šolarjev in dijakov, tudi do 2000 obiskovalcev na dan. Vodstva za številne šolske skupine smo bili zmožni izpeljati s solidno organizacijo (predhodna najava šolskih skupin) ter s pomočjo študentov — vodičev. Kako drugačna je realnost od želje, izrečene na začetku zapisa: muzej ne more biti le servis za šole! In vendar, pokazala se je tudi dobra stran množičnih vseslovenskih šolskih muzejskih obiskov: pri naslednjih razstavah Narodnega muzeja, ki sicer niso bile postavljene po didaktičnih principih in so bile tako nezanimive za šole, smo s kvaliteto razstav »Slovenci v 16. stoletju« in »Bronasta doba na Slovenskem« ter dobrimi vodstvi obdržali stike z mnogimi učitelji in šolami, vsaj ljubljanskimi. Tako je muzej svoj trenutek vendarle izkoristil. Žal pa moram zapisati, da smo danes te težko pridobljene stike večinoma zapravili z neurejenostjo stalnih zbirk zaradi prenove muzejske stavbe, s pomanjkanjem didaktičnih občasnih razstav in drugim, kar je vse osnova vsakega pedagoškega dela!

Pri iskanju oblik aktivnega sodelovanja s šoloobveznimi otroki so muzeji omejeni, tako prostorsko kot kadrovske. Oviro predstavljajo tudi finančna sredstva, ki jih v te namene, kljub potrebam in zahtevam, muzeji ne namenjajo. Eden od atraktivnih približevanj muzejev otrokom je igra. Živahne medsebojne stike, ki spodbujajo kreativnost pri vrstnikih, dosežemo z aktivnim udeleževanjem otrok v muzejih. Za predšolske otroke smo za razstavo »Bronasta doba na Slovenskem« skupaj s čarovnikom pripravili sprehod skozi razstavo. Otroci so se med čarovnijami spoznavali s predmeti in življenjem v prazgodovini. Tudi risanje je lahko zelo privlačna oblika za šolarje, predvsem zaradi

¹ Gre za tiste arheološke predmete, ki so brez najdiščnih podatkov in brez vrednosti za arheološko znanost. Predmete je za novo ustanovljeno »pedagoško zbirko« odstopil Arheološki oddelek Narodnega muzeja.

*Razstava »Antični portret v Jugoslaviji«, Narodni muzej v Ljubljani, februar 1988:
šolarji pri risanju portretov*

otroškega veselja do likovnega ustvarjanja. In ne pozabimo — pri tem je potrebno natančno opazovanje predmeta. Risanje smo letos vpeljali ob razstavi »Antični portret v Jugoslaviji« in uspeh ni izostal. Naj navedem nekaj mnenj šolarjev sedmega razreda osnovne šole »Bratstvo in enotnost iz Kranja:² »To je edin muzej, kar jih poznamo, da ni dolgočasen!« »Razstava mi je bila zelo všeč. Bila je zanimiva, najbolj pa mi je bilo všeč, ker ni bila dolgočasna.« »Tudi meni je bila razstava všeč zato, ker ni bila dolgočasna. Rada bi, da bi še kdaj prišla obiskat ta prelepi muzej.«

Muzeji so torej predvsem dolgočasni in menim, da ne samo za otroke. Aktivne oblike v muzejih (npr. risanje) so tako prava pot, tudi za naše nadaljnje pedagoško delo. Pri risanju antičnih portretov na naši razstavi (muzej je ponudil risalne bloke in svinčnike) je bil odziv otrok nepričakovan. Njihovo navdušenje se je odražalo v sproščenem obnašanju (sedenje in ležanje na tleh), medsebojni izmenjavi mnenj in zapažanj, dolžini obiska (tudi po dve uri in več) ipd. V času razstave so bile risbe vseskozi razstavljene na panojih v avli muzeja, kamor je otroke njihova radovednost prignala tudi izven šolskega pouka. Dodatno stimulacijo so predstavljale nagrade — kopije razstavljenih portretov —, ki smo jih ob zaključku razstave podelili avtorjem treh najboljših risb. Reakcije učiteljev na risanje v muzeju so bile različne, od odobravanja likovnih in drugih, predvsem mlajših pedagogov, do tistih, ki menijo, da so muzejski obiski še vedno samo nadomestne šolske ure. Zgodilo se je celo, da je učiteljica otroke na silo odpeljala z razstave, češ, da smo v muzeju neresni. Izobraževanje

² Mnenja o razstavi »Antični portret v Jugoslaviji« so šolarji zapisali v knjigo obiskovalcev Narodnega muzeja. Posamezne besede je podčrtal pisec članka.

TABELARNI PRIKAZ RAZSTAV NARODNEGA MUZEJA LJUBLJANA V LETIH 1986—1988 (osnovni podatki)
 (opomba: število, procenti obiskovalcev so zaokroženi; šolska skupina = cca. 30 oseb; vodilci — študentje samo v šolskih mesecih)

NASLOV RAZSTAVE	ČAS TRAJANJA	VODSTVA	ŠOLSKE SKUPINE					CELOTNO ŠTEVILLO OBISKOVAL.	%	
			ljubl. osnovne šole	ostale osnovne šole	ljubl. srednje šole	ostale srednje šole	SKUPNO ŠTEVILLO VODSTEV			ŠT. ŠOLSKE MLADINE
Slovenci v 16. stoletju	junij—oktober 1986	3 vodilci in kustos-pedagog 10 ^a —18 ^a	191	205	336	113	845	25.400	75	34.000
Idoli — zgodnje podobe bogov in žrtveni darovi	november, december 1986	1 vodilci in kustos-pedagog 10 ^a —18 ^a	16	8	70	17	111	3.400	54	6.300
Zakladi, pričevanja Ptuja in Ormoža	februar 1987	1 vodilci in kustos-pedagog 10 ^a —18 ^a	18	2	41	1	62	1.900	68	2.800
Starodavna ciprska umetnost	marec 1987	1 vodilci in kustos-pedagog 10 ^a —18 ^a	9		18		27	800	50	1.600
Bronasta doba na Slovenskem (18. — 8. st. pr. n. š.)	maj—oktober 1987	2 vodilci in kustos-pedagog 10 ^a —15 ^a	74	63	121	30	288	8.700	65	13.500
Antični portret v Jugoslaviji	januar, februar 1988	kustos-pedagog	13	11	12	6	42	1.300	22	6.000

je tudi opazovanje, spoznavanje in ljubezen do naše dediščine, navkljub okosteneli miselnosti nekaterih posameznikov.

Zaključek. V zvezi z muzejskim pedagoškim delom se soočamo z nekaterimi osnovnimi problemi: — s številnimi šolskimi obiski ob naravoslovnih in kulturnih dnevih (potrebno je najti rešitev za izvenljubljanske šole, ljubljanske pa navaditi na muzejske ogledе v okviru šolskih ur), — muzej bi moral organizirati privlačne oblike muzejskih obiskov (npr. risanje, učne ure na določeno temo z diapozitivi), — potrebovali bi publikacije, informativne liste za učitelje ter delovne liste za učence in dijake (učenci in dijaki nekaterih razredov pridejo na razstave že z vprašanji, ki pa velikokrat niso najprimernejša, saj niso jasna in razumljiva), — ob razstavah pošiljamo na šole obvestila (ni najboljša rešitev, saj običajno obležijo na ravnateljevi oziroma učiteljevi mizi brez odziva), za bodoče delo pa bi potrebovali povratne informacije (sestaviti je potrebno formular o vtisih, ki bi ga razred po ogledu razstave poslal muzeju). Za izvedbo nekaterih nakazanih nalog so finančna sredstva seveda prepotrebna.

Vzgojno-izobraževalna vloga kot eno najvažnejših poslanstev muzeja se mora odražati s kvalitetnimi razstavami ter spremnimi razstavnimi oblikami in gradivom. Dve tretjini obiskovalcev razstav Narodnega muzeja predstavlja osnovnošolska in srednješolska mladina (gl. tabelarni prikaz). Že zaradi tega mora biti vsaj večina razstav, s tem mislim na didaktičnost in zanimivost, prilagojena tovrstni strukturi muzejske publike. Z vzgojo otrok in mladine pa lahko čez nekaj let muzeji dobimo številnejšo publiko, kar si gotovo vsi želimo. Danes odrasla muzejska publika ne presega številke 5000, konstante, ki jo beležimo skoraj pri vsaki razstavi Narodnega muzeja. Le tako se bomo na tem področju premaknili z mrtve točke. Počasi sicer, a zanesljivo ...

Zusammenfassung

ERFAHRUNGEN EINES MUSEUMSPÄDAGOGEN IM NATIONALMUSEUM

Eva Kocuvan

Dem Museum als einem Speicher von Informationen für Jugendliche und Erwachsene fällt in Slowenien noch immer nicht die Rolle zu, die es verdient. Seine Erziehungs- und Bildungsmöglichkeiten werden nicht entsprechend genutzt, vor allem deshalb nicht, weil es keine in diesem Sinne konzipierten ständigen Ausstellungen gibt, an Hand derer die Museologen pädagogische Intentionen entwickeln könnten. Einige zeitweilige Ausstellungen im Nationalmuseum von Ljubljana in den Jahren 1986—1988, die dem Museumspädagogen doch etwas mehr Möglichkeit für eine systematische Arbeit mit den Besuchern boten, haben gezeigt, daß vorwiegend die Jugend, die immerhin ein Drittel des Museumspublikums darstellt, große Bereitschaft für die Zusammenarbeit mit dem Museumspädagogen zeigt, und begeistert ist von dem »anderen« Museum, das nicht so langweilig ist und spielerisch und durch verschiedenste unformelle Arten interessante Informationen über die Vergangenheit vermittelt.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja

(Janek Musek)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih

(Štefan Kociančič — Dragi Stefanija)

Dvanajstero mesecev

(Nataša Golob)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

(Jelka Pirkovič)

Slovensko-poljski slovar — poskusni snopič

(Tone Pretnar — Božena Ostromecka)

Slovenci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah

(Janez Höfler)

Črnomelj

(Stane Bernik)

Lokev skozi čas

Karolinška arhitektura na Slovenskem

(Ivan Stopar)

Rimska lončena posoda

(Iva Curk)

1988

Etnološka stičišča, 1

Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija

(Gregor Kocijan)

Janez Benigar

(Irene Mislej)

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 332-611, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

ZAPISI

Mitja Skubic

JANOŠ HUNYADI V KATALONSKI EPSKI KNJIŽEVNOSTI

Tirant lo Blanc je najpomembnejši viteški roman katalonske književnosti. Poznan in cenil ga je že Cervantes: bravecem Don Kihota je gotovo v spominu scena seziganja knjig, ki da so zanesenemu hidalgu iz La Manche zmedle glavo. Pri odbiranju knjig za ta avtodafé se rešita ognja samo dve, portugalski *Amadís de Gaula* in pa katalonski *Tirant lo Blanc*, in ta zaradi svojega realizma: to je namreč najboljša knjiga na svetu, tako modruje župnik, saj v tej zgodbi vitezi jedó, spijo in umirajo v svojih posteljah ter pred smrtjo naredijo oporo, česa takega pa ni v drugih delih viteške književnosti.

Roman je delo Katalonca Joanota Martorella in je bil napisan v letih 1460 do 1468. Delo je izšlo šele po pisateljevi smrti, in sicer leta 1490 v Valenciji, in je takoj doživelo velik uspeh, tudi v evropskem merilu: prvi prevod v kastiljščino je iz leta 1511 (Valladolid; ta prevod je poznal Cervantes). Za Italijo je znano, da je bilo delo prvokrat prevedeno na dvoru Gonzagov v Mantovi, žal se prevod ni ohranil. Naročnica, oziroma navdihovalka prevoda je bila Isabela d'Este, ki se je bila iz Ferrare primožila v rodbino Gonzaga in naredila dvor v Mantovi za pomembno žarišče renesančnih idej. Martorellovo slavo je razširil prevod, izdan v Benetkah leta 1538, znano pa je, da so bile Benetke od časov Alda Manuzzija vodilno mesto evropskega tiskarstva. Literarni uspeh romana v Italiji dokazujeta ponatisa prevoda v letih 1566 in 1611.

Razen na že omenjenem mestu se v Don Kihotu pojavlja katalonski roman kot delen vzor Cervantesu, posamezni motivi pa so navdihnili tudi druge evropske literarne ustvarjalce, tako italijanskega epskega pesnika Ariosta, pisca novel Bandella in (preko Bandella) tudi Shakespearja v komediji *Mnogo hrupa za nič* (motiv domnevne nezvestobe).

Tukaj nas zanima ime junaka: *Tirant lo Blanc*. Lastno ime, *Tirant*, je prav verjetno v zvezi z glagolom *tirer*, meriti, (z lokom) streljati, za vzdevek pa je seveda najbolj pri-roki razlaga z imenom za barvo. Vendar pa misli najtemeljitejši raziskovalec kulture srednjega veka v Španiji, Katalonec Martí de Riquer, da je junakov vzdevek iz izraza *Vlah*, kar se je na Zahodu velikokrat pisalo kot *Blac*, *Blach*. Oblika *Blanc*, 'beli' je treba razumeti kot ljudsko etimologijo, torej z dokaj dobro znano težnjo v jeziku, da se nekemu izrazu poišče motivacijo, etimološko razlago. Ta je seveda v *blanc*, 'beli' bila, v etnonimu *Vlah*, *Blac* pa ne. Na Balkanskem polotoku je *Vlah* pomenil romansko govorečega prebivalca, pastirja, in ta je bil v dobri meri nomad. Izraz je germanski: pojavi se že v Kasselskih glosah iz 9. stoletja v obliki *uualha*, bil pa je seveda že prej razširjen med Germani, in sicer je označeval (romanizirane) Kelte, na katere so germanska plemena trčila. Zdi se, da gre za razširjeno rabo imena keltskega plemena *Volcae*. Nekako tako torej, kot imenujejo Francozi vse Nemce *Allemands* po najbližjem germanskem plemenu Alamanov.

De Riquer je mnenja, da je vir za vzdevek *Vlah*, *Blac* Janoš Hunyadi, ena od štirih zgodovinskih osebnosti, ki naj bi bile literarni vzorec za Martorellovega junaka: razen Hunyadija naj bi bil tak vzorec, in celo najpomembnejši, Roger de Flor, junak iz katalonskih kronik 14. stoletja, in pa dva sodobna viteza Geoffroy de Thoisy in Pedro Vázquez de Saavedra. Erdeljski vojvoda Janoš Hunyadi je bil na Iberskem polotoku znan zaradi svojih zmag nad Turki, zlasti tiste leta 1456 pri Beogradu; iz katalonskih kronik je znano, da so v Valenciji in Barceloni za to zmago imeli zahvalno slovesnost. Ker je bil, kljub funkcijam na Ogrskem, vendar *Vlah*, ali pa so ga za takega v iberskih kronikah imeli, bi bil tak vzdevek razumljiv. Katalonska kronika *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* ga imenuje »lo comte Blanch«, *Libre de solemnitats de Barcelona* (leto 1456) mu pravi »lo rey Blach« in *Manuel de novells ardits* (kronika mestnega sveta v Barceloni iz istega leta) pa enostavno »lo Blach«.

De Riquer opozarja še na majhen drobec, ki podpira prepričanje, da naj bi bil Janoš Hunyadi, oče Matije Korvina, eden od vzorov za katalonskega junaka oziroma za izbiro vzdevka: Martorell namreč piše, da si je dal njegov junak, *Tirant lo Blanc* izdelati bojno zastavo, na kateri je bil naslikan *krokar*, CORVUS. Besedilo se v katalonščini (pogl. 125) glasi: E l'altra bandera féu fer tota vermella, e féu-hi pintar un corb ab lletres llatines entorn de la bandera que deien: *Avis mea, sequere me, quia de carne mea vel aliena senciabo te*. (In dal je napraviti še eno zastavo, čisto rdečo, in naslikati je dal krokarja z latinskimi besedami okrog njega, ki so govorile: Ptica moja, sledi mi, kajti nasitil te bom s svojo ali tujo krvjo.)

Janez Cvirn

VOLILNE MAHINACIJE V NACIONALNIH BOJIH NA ŠTAJERSKEM

Kmalu po začetku ustavnega obdobja je izšel dne 5. 3. 1862 »zakon, s katerim so začrtane osnovne določbe za ureditev občinskega življenja« (RGB, št. 18). Na podlagi tega zakona so dobile posamezne dežele svoje deželne občinske rede in občinske volilne rede.¹ Za Štajersko je takšen zakon izšel dne 2. 5. 1864 (LGB, št. 5) in brez večjih sprememb veljal vse do razpada monarhije, s tem, da so bila mesta Maribor, Celje in Ptuj, ki so kasneje dobila posebne občinske statute, iz njega izvzeta.²

Po tej zakonodaji so se občinski volilni upravičenci na splošno delili v dve skupini. Prvi so imeli volilno pravico zato, ker so plačevali določen davek (davčna volilna skupina), drugi pa ne glede na plačevanje davkov, po svojem položaju, službi (inteligentna volilna skupina).³ Na Štajerskem je bila davčna volilna pravica izredno široka, saj je za udeležbo na volitvah zadostoval vsak, tudi najmanjši znesek direktnih davkov, brez kakršnihkoli dodatnih pogojev. Seveda pa je bilo tudi tu poskrbljeno »za zaščito interesov višje obdavčenih«, saj so bili volilni upravičenci razvrščeni v volilni imenik po padajoči višini davka, običajno v tri volilne razrede.⁴ Prav tako je značilno, da je bila davčna volilna pravica vezana na davke in ne na osebo. »Kdor je bil v občini obdavčen, ta je imel volilno pravico, pa naj je bil potem polnoleten moški, ženska, otrok, delniška družba, država, župnišče, samostan, bolnišnica ali kaj drugega«.⁵

Določene kategorije ljudi so imele volilno pravico ne glede na to, ali so plačevali davke ali ne. Na splošno rečeno so v to t. i. inteligentno skupino spadali duhovniki, uradniki, upokojeni oficirji, vojaški uradniki, osebe z akademsko stopnjo, profesorji, učitelji, pa tudi častni meščani, ki so jih na Štajerskem smele imenovati tako mestne kot tudi trške občine, medtem ko so druge občine imele pravico do imenovanja častnih članov.⁶

Tako zastavljen občinski volilni sistem je omogočal v volilnem boju številne mahinacije, ki sta se jih na Štajerskem z zaostritvijo nacionalnih bojev posluževali tako nemška kot tudi slovenska stran. Pri tem je bilo seveda izredno pomembno, katere stranka je bila v občinskem odboru pred volitvami večinska, saj je imela v obrambi občinskega odbora na razpolago več možnosti. Omenimo naj le zavlačevanje volitev, napačno sestavljanje volilnih imenikov, pristransko postopanje v reklamacijskem postopku in kasneje na volitvah samih,⁷ ustvarjanje novih volilcev s podeljevanjem častnega meščanstva oziroma članstva in podobno. Na drugi strani pa so se tudi »napadajoči« stranki nudile številne možnosti: od pritiska na volilce in organiziranega nastopa v reklamacijskem postopku, pa vse do ustvarjanja novih volilcev s parceliranjem zemljiške posesti in prijavljanjem fiktivnih obrtniških obratov.

Takšne in podobne volilne lumparije so bile na Štajerskem že ob koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja nekaj povsem običajnega. Pri njih so zlasti prednjačili celjski Nemci, ki so na ta način umetno držali v nemških rokah občinska odbora v Vojniku in na Teharjih.⁸ Kaj kmalu pa so jih seveda začeli posnemati tudi Slovenci in v desetletju pred I. svetovno vojno sta tako nemška kot tudi slovenska stran uporabljali metodo umetnega ustvarjanja volilcev tako na široko, da se je zdel obema več kot upravičen predlog celjskega poslanca dr. Eugena Negrija v štajerskem deželnem zboru januarja 1910, ki je predvideval sprejem posebnega zakona zoper opisana volilna sleparstva.⁹ Ker pa za ta predlog štajerski deželni zbor ni pokazal posebnega zanimanja, so se tudi v bodoče dogajale pri občinskih volitvah različne nepravilnosti.

Najbolj razširjeno je bilo ustvarjanje novih volilcev z delitvijo zemljiških parcel, za kar lahko kot tipičen primer navedemo občinske volitve na Teharjih pri Celju oktobra 1910, ko so celjski Nemci z razdelitvijo petih zemljiških parcel ustvarili kar 130

¹ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem (1861—1918), Slovenska matica v Ljubljani, 1965, str. 115.

² Vasilij Melik, n. d., str. 115/116.

³ Vasilij Melik, n. d., str. 116.

⁴ Vasilij Melik, n. d., str. 117, 120.

⁵ Vasilij Melik, n. d., str. 117.

⁶ Vasilij Melik, n. d., str. 118/119.

⁷ Lep primer volilnih sleparij so volitve občinskega odbora občine Celje-okolica avgusta 1910, na katerih so Slovenci sicer zmagali v vseh treh volilnih razredih, vendar so bile volitve zaradi preočitih nepravilnosti razveljavljene.

⁸ Narodni dnevnik, 27. 1. 1910. Dr. Negrijev predlog zoper volilna sleparstva.

⁹ Prav tam.

novih volilcev v III. volilnem razredu.¹⁰ Druga uspešna in prav tako pogosta metoda je bila navidezna prijava obrti v določenem kraju, kot so jo npr. množično izvedli Nemci pri občinskih volitvah v Soštanju leta 1909,¹¹ ali pa npr. akcija slovenskega klerikalnega politika, odvetnika dr. Ivana Benkoviča, ki je v začetku leta 1910 prijavil branjarsko obrt v občinah Celje-okolica in Petrovče le zaradi tega, da bi prišel do volilne pravice.¹² Seveda so bile vse opisane metode najpogosteje uporabljene skupaj in v najrazličnejših kombinacijah, pri njihovi izvedbi pa slovenska stran ni v ničemer zaostajala za nemško. V tem oziru so še posebej zgovorne občinske volitve v Šentilju leta 1910, ki si jih bomo tudi na kratko ogledali.

Šentiljska občina, ki je bila že od leta 1888 v nemških rokah, je pri občinskih volitvah leta 1903 končno prišla v slovenske roke, župan pa je postal zavedni narodnjak Franjo Thaler.¹³ Ta slovenska zmaga je pomenila začetek izredno hudih bojev za Šentilj, v katere je že v naslednjih letih odločilno poseglo društvo Südmark.¹⁴ Ta nemška »obrambna organizacija«, ki si je že od ustanovitve leta 1889 štela za svojo dolžnost, da zagotovi nemškemu narodu odprto pot do Jadrana z gospodarskimi sredstvi, je sprva poskušala okrepiti nemštvo zlasti v posameznih jezikovnih otokih po mestih in trgih, leta 1906 pa se je lotila načrtnega naseljevanja Nemcev v Šentilju in okolici, da bi čimprej zlomila slovensko fronto na njeni najvažnejši točki.¹⁵ Za naseljevanje, za katerega je porabila precejšnja sredstva, si je izbrala marljive kmetijske družine iz vinorodnega in sadjarskega ozemlja ob reki Neckar na Württemberskem in jim ob naselitvi nudila izredno ugodne pogoje.¹⁶ Tako se je lahko vodja kolonizacijske dejavnosti Südmarke Karl Fraiss že na 20. občnem zboru društva v Gradcu 5. junija 1909 pohvalil, da je bilo v zadnjih dveh letih v Šentilju »osvojenih« kar 600 oralov zemlje.¹⁷

Sadovi kolonizacijske dejavnosti Südmarke pa so se kmalu pokazali tudi pri občinskih volitvah. Že pri volitvah leta 1906 so Nemci osvojili tretjino mest v občinskem odboru,¹⁸ pred naslednjimi volitvami, napovedanimi za avgust 1909, pa so se počutili dovolj močne za ponovno osvojitve občine. To naj bi bila krona njihovega kolonizacijskega dela in odločilen korak k načrtovani povezavi sklenjenega nemškega ozemlja z Mariborom. Zaradi tega so šentiljski Nemci pričeli z resnimi pripravami na občinske volitve že konec leta 1908 in z ustvaritvijo umetnih volilcev v III. in II. volilnem razredu tudi realno upali na uspeh. Seveda pa pri tem niso računali na organizirano protiakcijo Slovencev, ki jo je z naslonitvijo na domače šentiljske narodnjake že od vsega začetka vodil Spodnještajerski narodni svet s sedežem v Celju.¹⁹ Pri tem je razumljivo, da je v volilnem boju tudi ta uporabil celotno paleto volilnih sleparij, ki jih je dopuščal volilni sistem.

V začetku aprila 1909 se je načelnik Spodnještajerskega narodnega sveta dr. Juro Hrašovec obrnil na mariborskega odvetnika in politika dr. Frana Rosina glede nastopanja pri bližajočih se občinskih volitvah v Šentilju.²⁰ Vprašal ga je, ali bi nasprotoval umetni ustvaritvi kakšnih 30 novih volilnih upravičencev in ali bi imel pomisleke, če v volilni boj pritegne še njegovega novega kolego dr. Vladimírja Serneca. »Morebiti bi ta potem imel čas se peljati v Št. Ilj, tam kupiti dotično zemljo, jo potem od geometra porazdeliti dati in v Mariboru ter okolici nabirati narodne in požrtvovalne kupce«...²¹ Dr. Fran Rosina je Hrašovcu že čez nekaj dni odgovoril, da zaradi udeležbe na več političnih shodih v zadnjih treh tednih ni imel časa oditi v Šentilj, da pa je na zemljiškem uradu poizvedel glede novih nemških volilcev. »Tistih novih volilcev v Št. Ilju je 14. Razen dveh sami Gradčani, np. Hofmann Wellenhof. Plod Wastianove agitacije. Kupne pogodbe so za vsacega posebej dto. 28. 11. 1908, Praes. 27/12«.²² Hrašovec se mu je za informacijo že naslednji dan (13. 4. 1909) pristrčno zahvalil,²³ obenem pa napisal pismo tudi dr. Vladimírju Sernecu. Njega je zaprosil, da

¹⁰ Narodni dnevnik, 29. 1. 1910. Iz Teharij; Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Spodnještajerski narodni svet, fasc. 3, Dopis Spodnještajerskega narodnega sveta na finančno ravnanstvo v Gradcu z dne 10. 6. 1914.

¹¹ Narodni dnevnik, 19. 2. 1910. Skandalozne razmere v Soštanjski občini; Narodni dnevnik, 29. 1. 1910. Iz Soštanja.

¹² Narodni dnevnik, 26. 1. 1910. Dr. Benkovič — branjar?

¹³ Jan Sedivy: Borba za šentiljsko trdnjavo, Kronika 1969/2, str. 96.

¹⁴ Širši pregled dejavnosti društva Südmark najdemo v knjigi Friedrich Pock: Grenzschutz im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark. Graz—Wien—Leipzig, 1940.

¹⁵ Jan Sedivy, n. d., str. 96.

¹⁶ Jan Sedivy, n. d., str. 96.

¹⁷ Friedrich Pock, n. d., str. 43.

¹⁸ Narodni dnevnik, 4. 3. 1910. Št. Ilj in Soštanj.

¹⁹ V Zgodovinskem arhivu v Celju so ohranjene še tri arhivske škatle gradiva Spodnještajerskega narodnega sveta; informativno razpravo o delovanju te slovenske obrambne institucije je objavila Ivanka Zajc-Cizelj v Celjskem zborniku 1984.

²⁰ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Jure Hrašovca dr. Franu Rosini z dne 8. 4. 1909.

²¹ Prav tam.

²² ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Frana Rosine dr. Juri Hrašovcu z dne 12. 4. 1909.

²³ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Jure Hrašovca dr. Franu Rosini z dne 13. 4. 1909.

prevzame nalogo nakupa parcele in pridobitve novih volilcev, ker sam ne more voditi akcije iz Celja. Mimogrede mu je tudi omenil, »da enako akcijo opravlja g. dr. Gvidon Sernec v Celju glede Teharske občine. Tudi tam hočemo na tak način, da kupimo eno parcelo in jo porazdelimo, pridobiti kakih 30 glasov.«²⁴ Dne 16. 4. 1909 mu je dr. Vladimir Sernec odgovoril; da se ne brani narodnega dela in da je glede šentiljskih volitev že stopil v stik z dr. Rosino. Obenem se je pri davčnem oficijalu Bocu pozanimal glede obstoječih predpisov, po katerih se zemljiško-knjižne spremembe označijo v katastru šele na koncu leta. S tem se sklada tudi postopanje Nemcev, ki so vložili svoje kupne pogodbe konec leta 1908, ker so s tem hoteli preprečiti nasprotni korak Slovencev. Sernec je Hrašovca tudi obvestil, da je bil dr. Rosina pred dnevi v Šentilju in da se je tam dogovoril za fiktivni nakup manjšega travnika. Je pa nad takšnim početjem izrazil pomisleke, saj se bodo Nemci le sprovcirali, da bodo tudi sami postopali enako. »Bolj kazalo bi za letos, ako bi se operiralo z obrtnim davkom in bi oglasili razni narodni obrtniki filijalke v Št. Ilju. Ali bi dotični narodni svet povrnil davke?«²⁵ Nato pa mu je še podrobno opisal razgovore dr. Rosine s šentiljskimi narodnjaki: »Dr. Rosina je Thalerju zelo prigovarjal, da volitev zavleče čez novo leto — potem bi se naše kupne pogodbe že še prej vložile, ne da bi mogli Nemci odgovoriti z enakim orožjem. Dr. Rosina mu je svetoval naj se začetkom sploh ne zmeni za volitev in se da dregati od dne do dne, potem naj zahteva večkrat spremembo volilnega — prav davčnega — imenika, tudi če je ta popolnoma pravilen, potem naj imenuje občina kakih 20 častnih občanov — vsled tega nastane itak hud boj in se stvar zlahka zavleče za 4 mesece, če treba si naj da zažugati kazen in jo slednjič še plača. Dr. Rosina mi je pa povedal, da Thaler še ni popolnoma dobljen za ta načrt. Prosim Vas tedaj, da mu pišete še Vi in mu prigovarjate na vse kriplje, da se drži tega načrta«...²⁶

Dr. Juro Hrašovec je že naslednji dan pisal šentiljskemu županu Thalerju in ga prosil, naj mu naznani, kdaj bi lahko prišel na sejo Spodnještajerskega narodnega sveta v Maribor, da bi se dogovorili glede volitev.²⁷ Dr. Sernecu pa je sporočil, da dvomi, da bi lahko pridobili 30 obrtnikov, ki bi hoteli v Šentilj, da pa bi bila stvar glede častnih občanov že lažja, če bo le Thaler soglašal.²⁸

V smislu navedenega načrta so si Hrašovec, Rosina, Sernec in župan Thaler predvsem prizadevali volitve čim bolj zavleči, da bi lahko z razparceliziranjem zemljiške posesti ob koncu leta povečali število volilcev III. volilnega razreda. Na drugi strani so poskušali s prijavo obrtnikov okrepiti II. volilni razred, saj so bili v njem Nemci že v večini. Zlasti pri slednjem pa so že na začetku nastopile težave. Kot lahko povzamemo iz pisma dr. Vladimirja Serneca agilnemu dr. Juri Hrašovcu z dne 25. 6. 1909, je znašal celoten davek v Šentilju 7696 kron, 23 vinarjev, tako da bi na vsak volilni razred odpadlo po 2565,41 kron davka. V I. volilnem razredu je moralo voliti najmanj 12 volilcev, t. j. dvakrat več kot je bilo občinskih odbornikov in namestnikov tega razreda skupaj. Teh 12 volilcev je plačalo skupaj 2677,22 kron davka, tako da je na vsakega ostalih dveh volilnih razredov odpadla polovica ostanka, t. j. 2509,51 kron. Ker pa so od 33 volilcev II. volilnega razreda najnižji davek plačali trije Slovenci, zaradi nekoliko preizkega davka pa so iz njega izpadli prav tako trije Slovenci, bi zvišanje davka tem trem pomenilo le to, da bi trije Slovenci iz III. volilnega razreda zamenjali omenjene tri Slovence v II. volilnem razredu. To pa seveda ne bi imelo nobenega smisla.²⁹

V tej zapleteni situaciji so se Slovenci kljub vsemu hitro znašli. Dr. Sernec je že 30. 6. 1909 obvestil dr. Juro Hrašovca, da je od 33 volilcev II. volilnega razreda 17 Nemcev, 15 Slovencev in Admontski samostan in da so zato sklenili dvema Slovincema; Fluherju in Hamerju, zvišati davek na ta način, da s 1. julijem oglasita prosto obrt trgovine s poljedelskimi pridelki in s tem prideta v II. volilni razred. Ko bo davek predpisan, naj bi župan Thaler objavil volilni imenik po starem stanju, ne oziraje se na njun davek. Ta dva pa naj bi ob koncu reklamacijske dobe reklamirala zoper volilni imenik, češ da plačujeta več davka kot najnižji davkoplačevalci v II. volilnem razredu. Reklamacijska komisija, v katero bodo izvoljeni sami Slovenci, bo njenemu ugovoru ugodila in ju sprejela v II. razred, ne da bi zaradi tega potisnila v III. volilni razred kakšnega drugega slovenskega volilca. Obenem se bo vložil ugovor glede državljanstva novih nemških volilcev II. razreda. Seveda se bodo ti najbrž pritožili in dokazali, da so avstrijski državljani, kljub vsemu pa bodo Slovenci pridobili na času.³⁰

²⁴ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Jure Hrašovca dr. Vladimirju Sernecu z dne 13. 4. 1909.

²⁵ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Vladimirja Serneca dr. Juri Hrašovcu z dne 16. 4. 1909.

²⁶ Prav tam.

²⁷ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Jure Hrašovca Franju Thalerju z dne 17. 4. 1909.

²⁸ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Jure Hrašovca dr. Vladimirju Sernecu z dne 17. 4. 1909.

²⁹ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Vladimirja Serneca dr. Juri Hrašovcu z dne 25. 6. 1909.

³⁰ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo dr. Vladimirja Serneca dr. Juri Hrašovcu z dne 30. 6. 1909.

V skladu s tem konkretnim načrtom, ki so se ga Slovenci nameravali striktno držati,³¹ se je akcija Slovencev uspešno odvijala naprej, tako da je šentiljski župan Thaler že 13. 8. 1909 obvestil dr. Juro Hrašovca, da je slovenski stranki uspelo spraviti v II. volilni razred oba imenovana volilca, in da bodo v kratkem dali na vpogled tudi volilne imenike.³² S tem se je začel odločilni boj za Šentilj, v njem pa sta obe strani skoncitrirali svoje sile za osvojitve II. volilnega razreda, ki je bil odločilnega pomena za končno zmago. Kljub ogromnim naporom pa nobeni strani ni uspelo pridobiti odločujoče prednosti in še deset dni pred volitvami je bilo povsem nejasno, kdo bo s sklonjeno glavo zapuščal volilno prizorišče. Po poročilu Franja Thalerja načelniku Spodnještajerskega narodnega sveta dr. Juri Hrašovcu z dne 17. 1. 1910 so bili Slovenci trdno prepričani v zmago v III. in poraz v I. volilnem razredu, medtem ko je bila situacija v II. volilnem razredu še zmeraj negotova.³³ Slovenski strani je v ta volilni razred sicer uspelo spraviti Fluherja (s Hamerjem so propadli),³⁴ tako da so lahko z gotovostjo računali na 14 slovenskih glasov, vendar pa to, tudi ob pričakovani abstinenci treh do štirih volilnih upravičencev, še vedno ni zagotavljalo zmage.

Zadnji dnevi pred volitvami so potekali v znamenju ostre agitacije in pritiska na volilce. Slovencem je v prepričevanju omahljivcev v veliki meri pomagal misijon; pri katerem se v pridigah ni govorilo zoper Nemce, temveč zoper protestante.³⁵ Na drugi strani pa so tudi Nemci uporabljali vsa razpoložljiva sredstva iz arsenala volilne propagande, pri čemer so glasno rožljali z denarjem. »Pritisk od Südmarke je grozovit. Razpošilja tiskane listke; vodja Südmarke g. Karl Fraiss je že več dni vedno tukaj. Nekemu Slovincu ponujajo za 1 oral posestva 1000 kron. Posestvo pa leži v eni grabi in je skoraj sam plaz. Ta Slovenec je volilec v II. razredu, seveda ostane nam stanovit« ...³⁶

Čeprav je Thaler v pismu dr. Juri Hrašovcu dva dni pred volitvami (25. 1. 1910) zapisal, da so Slovenci dobro organizirani in pripravljeni »na vse slučaje«, ³⁷ pa se volitve vseeno niso izšle po željah Slovencev. Po pričakovanju so Nemci zmagali v I., Slovenci pa v III. volilnem razredu. V II. volilnem razredu sta bila izvoljena le dva Slovence, z drugima dvema pa je slovenska stranka prišla v žreb z Nemci, a propadla.³⁸ Tako so Nemci osvojili polovico občinskega odbora (prej je bilo razmerje med slovenskimi in nemškimi občinskimi odborniki 8 : 4), to pa je glede na to, da so Slovenci branili občinski odbor, pomenilo izgubo. Kajti, kot je zapisal v komentarju volitev dober poznavalec nacionalnih razmer na Spodnjem Štajerskem Ivan Prekoršek, ... »da si Št. Ilj vkljub vsem neštetim prednostim, ki služijo le vladajoči stranki, ni znal in ni mogel ohraniti večine i nadalje, to znači hujši poraz kakor si navadno mislimo. Vedno je lažje braniti posest, kot pa si jo še le pridobiti«.³⁹

Kljub temu so se na kraju veselili Slovenci, saj je bil za župana ponovno izvoljen Franjo Thaler.⁴⁰ Boj za Šentilj pa se je nadaljeval z nezmanjšano ostrino vse do razpada monarhije.

Zusammenfassung

WAHLMACHENSCHAFT IN DEN NATIONALEN KÄMPFEN IN DER STEIERMARK

Janez Cvirn

Das österreichische Gemeindevahlssystem ermöglichte das Auftauchen zahlreicher Machinationen während des Wahlkampfes, derer sich mit zunehmender Verschärfung der nationalen Auseinandersetzungen in der Untersteiermark sowohl die deutsche als auch die slowenische Seite bedienten. Verzögerung der Wahlen, falsch zusammengestellte Wahllisten, parteiisches Vorgehen im Reklamationsverfahren, Schaffung von Neuwählern durch Ernennung zu Ehrenbürgern, Aufteilen von Grundstücken oder

³¹ Prav tam. (Sernec pravi, da se je dogovoril z župnikom Vračkom in ostalimi Slovenci, da se bodo dosledno držali načrta.)

³² ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo Franja Thalerja dr. Juri Hrašovcu z dne 13. 8. 1909.

³³ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo Franja Thalerja dr. Juri Hrašovcu z dne 17. 1. 1910.

³⁴ Prav tam. (Thaler pravi, da Hamerja niso uspeli spraviti v II. volilni razred, čeprav je prijavil obrt živinske trgovine.)

³⁵ Prav tam.

³⁶ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo Franja Thalerja dr. Juri Hrašovcu z dne 25. 1. 1910.

³⁷ Prav tam.

³⁸ ZAC, Spodnještajerski narodni svet, fasc. 1, Pismo Franja Thalerja dr. Juri Hrašovcu z dne 27. 1. 1910; Slovenski Branik, 1. 2. 1910.

³⁹ Narodni dnevnik, 4. 3. 1910, Ivan Prekoršek: St. Ilj in Soštanj; članek je objavljen tudi v Slovenskem Braniku 1. 3. 1910.

⁴⁰ Narodni dnevnik, 2. 5. 1910. Volite župana v St. Ilju.

fiktives Anmelden von Gewerbebetrieben, das alles waren Methoden, die Ende des vorigen Jahrhunderts in der Untersteiermark so verbreitet waren, daß der Vorschlag des Cillier Abgesandten Dr. Eugen Negri, mit dem er Januar 1910 im steirischen Landtag die Verabschiedung eines besonderen Gesetzes gegen Wahltäuschung bei Gemeindevahlen vorsah, wohl keine Verwunderung hervorrief. Unter den am meisten verbreiteten Wahlmachinationen war das Schaffen von neuen Stimmberechtigten durch das Aufteilen von Grundstücken und das Anmelden von fiktiven Gewerbebetrieben. Natürlich handelte es sich bei den meisten Wahlen um gleichzeitige Anwendung und Kombination der verschiedensten Täuschungsarten, die sich in zahlreichen Fällen entscheidend auf den Wahlausgang ausgewirkt haben. Ein anschauliches Beispiel für die Verwendung einer ganzen Palette von Wahlmachenschaften stellen die Gemeindevahlen in Sentlj 1910 dar, bei denen sich gegen die Südmark, die durch die Eroberung des Gemeindeausschusses ihre mehrjährige Kolonisationsarbeit krönen wollte, der Untersteirische Nationalrat mit Sitz in Celje sperrte. Trotz verschiedener Wahlmachinationen auf beiden Seiten blieb das Wahlergebnis unentschieden, die Erhöhung der Zahl der deutschen Ausschußmitglieder aber bedeutete eine Niederlage für die Slowenen, die bis zu der Zeit die Mehrheit im Gemeindeausschuß hatten.

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

Mateja Maček

UREJANJE KMEČKIH DOLGOV V STARI JUGOSLAVIJI

Diplomska naloga pri katedri za pravnozgodovinske vede Pravne fakultete v Ljubljani.

1. UVOD

Obdobje svetovne gospodarske krize po letu 1929, ki je zajela tudi Jugoslavijo, je obdobje hude zadolženosti, celo prezadolženosti kmetijstva. To je Kraljevino Jugoslavijo, pretežno še vedno agrarno deželo, zelo prizadelo in s problemom kmečke zadolženosti se je spopadla tudi zakonodaja.

V obdobju od leta 1932 do 1936 so izšli trije zakoni in pet uredb, ki so urejali kmečko zaščito, sprva s podaljševanjem rokov za odplačilo dolgov. Končno je zadnja uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, ki je izšla septembra 1936, črtala polovico dolgov. Preostanek so morali kmetje plačati v dvanajstih letnih anuitetah z zakonitimi obrestmi. Če kmet ni plačeval obrokov in obresti, je zaščito izgubil. Odpisane dolgove je krila država po Privilegirani agrarni banki. Ker so denarni zavodi — upniki v času, dokler jim ni bil povrnjen denar, lahko postali nelikvidni, so smeli zadržati hranilne vloge, kar je zopet zmanjšalo vrednost teh in odpiralo možnost za bančne špekulacije (33).

Vsi ukrepi pa so vprašanje kmečke zadolženosti rešili le začasno. Leta 1937 so kmetje začeli odplačevati anuitete, ki so bile previsoko določene, kar je ponekod povzročilo vnovične zadolžitve pri zasebnikih. Že leta 1939 se je odplačevanje zaradi slabe letine zataknilo, nato pa ga je presekala vojna (34).

2. KMEČKA ZADOLŽENOST

2.1. Prva agrarna kriza

Prva velika agrarna kriza, ki je v letih od 1875 do 1893 zajela vso Evropo razen Rusije, je nastopila predvsem zaradi konkurence z žitom velikih preokoceanskih dežel in Rusije.

Moderna kapitalistična proizvodnja je z znanstveno tehničnim napredkom povzročila gospodarsko povezanost vseh celin in omogočila cenen transport med njimi. Tako se je na evropskem tržišču pojavilo cenejše ameriško in rusko žito, kar je najbolj prizadelo evropske kmete. Prav tako je razvoj industrije z množično proizvodnjo uničil domačo hišno obrt, ki je bila sestavni del navadno majhnega kmetijskega obrata. Tretji vzrok krize pa je bilo plačevanje kmečke odveze in davkov. Kmet je z vsakoletnim plačevanjem odškodnine za svobodno zemljiško posest šele kupoval svojo samostojnost, a davčne obveznosti so ga kot formalno svobodnega in samostojnega že zavezovale.

Ta kriza ni obšla naših pokrajin, in to neprijazno srečanje kapitalizma z malimi kmeti, ki so bili v večini, se je v Sloveniji in na Hrvaškem dogajalo v letih 1850 do 1890, v Srbiji pa približno deset let pozneje. Izjema na Slovenskem je bilo Prekmurje, kjer je stanje prezadolženosti nastalo šele po prvi svetovni vojni.

Doba prve evropske agrarne krize je bila tudi doba prve prezadolženosti kmetov. Dr. Josip Vošnjak je leta 1885 v svoji razpravi *Socijalni problem in kmetski stan* napisal: »Dolgovi, so pravzaprav že nasledek slabega ali nesrečnega gospodarstva in dokaz primankljaja v gospodarstvu, toda le tam, kjer je sedanji lastnik dobil kmetijo v roke brez dolgov. Koliko pa je takih srečnih lastnikov in koliko je kmetij s čistimi zemljiškimi knjigami? Ogromne številke vknjiženih dolgov nam kažejo, da so že skoraj vsi kmetski posestniki čez glavo zadolženi. In če so že iz početka bili dolgovi nasledek primankljaja v letnem računu, so zdaj glavni vzrok propadanja kmetskega stanu. Kajti za poravnanje obresti je treba gotovega denarja in ravno tega dobiti, je kmetu najtežje. Zato se kaže povsod, kjer se govori ali piše o bedah in stiskah kmetskega stanu, na dolgove kakor na izvor vse nesreče in terja se nova zemljiška odveza od dolgov, podobna prvi leta 1850, s katero se je kmet oprostil tlake in desetine« (2).

Take razmere so povzročile, da je zelo pogosto pel dražbeni boben. V ilustracijo — na Dolenjskem je bilo v treh letih (1880—1882) na območju novomeškega okrožnega sodišča na dražbah prodanih 661 posestev (2). Kmetje so pod ceno izgubljali svoja posestva in predvsem revnejši ljudje so se množično izseljevali v Ameriko in

druge industrijsko razvite dežele. Tudi gospodarska konjunktura v letih od 1895 do 1914 tega izseljevanja ni zaustavila (27).

Hkrati je na slovenski vasi potekala diferenciacija. Predvsem trgovci, gostilničarji, prekupčevalci in oderuški posojilodajalci so v tem času oblikovali temelje svojemu bogastvu in s svojim delovanjem je to razslojevanje celo pospešilo kmečki propad (3).

Kapitalizem je omogočil, da je slovenski kmet to veliko krizo premagal. Veliko vlogo je igralo zadrugištvo, ki je po načelu vzajemnosti in solidarne pomoči varovalo in krepilo domače kmetijstvo. Prav tako so izseljenci s svojim denarjem podpirali domače kmetije in zavirali njihovo ekonomsko propadanje.

V inflacijski dobi po prvi svetovni vojni so se kmetije rešili dolgov, vendar je bil čas nezadolženosti kmetijstva kratek.

2.2. Vzroki kmečke zadolženosti

O vzrokih kmečke zadolženosti (prezadolženosti) je bilo napisanih veliko strokovnih člankov, in to vprašanje je bilo predmet mnogih razprav. Investicije, v gospodarski konjunkturi, izplačevanje dot, nakup zemlje v času do leta 1928 ter vedno večji obseg konzumnih dolgov (za hrano, obleko, obutev ipd.) so bili med vzroki največkrat omejnjeni.

Kmetijstvo je gospodarska panoga, ki je že od nekdaj prinašala najnižje dohodke. To pogojuje način proizvodnje, ki je odvisna od vremenskih razmer, s pomanjkanjem trdne organizacijske strukture, razdrobljenostjo. Kmet se je vedno počasi privajal novim razmeram in v času periodičnih kriz je bil najbolj oškodovan (28).

Glavni vzroki kmečke zadolženosti do leta 1932 so bile investicije v konjunkturi, ko je kmet dobro prodajal svoje pridelke in je najemal posojila, prepričan, da se bodo ugodne razmere nadaljevale in bo zlahka odplačal svoj dolg. Drugi vzrok, ki ima korenine v počasni prilagodljivosti kmetov, je bilo zmanjšanje pomena domače obrti ob množičnem pojavu industrijskih proizvodov. Zelo pomemben delež pri kmečki zadolženosti je odpadel na zapuščine in dote, dolgovi zaradi plačevanja le-teh pa so neproduktivni. Ti dolgovi v bistvu predstavljajo posebno obliko nakupa zemlje, ki ga je morala napraviti vsaka nova generacija posestnikov s tem, da je izplačala svoje brate in sestre.

Privilegirana agrarna banka je v svoji anketi leta 1932 ugotovila v treh okrajih naslednje razloge zadolžitve (2):

Razlog	Okraj Novo mesto %	Okraj Posavski Obrenovac %	Okraj Masurički %
1. nakup zemljišč	16,92	18,47	27,19
2. zidanje stavb	23,02	6,89	10,71
3. nakup živine	9,27	11,74	4,68
4. nakup poljedelskega orodja	1,42	8,18	1,17
5. špekulativna trgovina	4,06	32,36	2,09
6. razdolžitve	2,77	1,65	1,57
7. davki	0,21	1,13	0,41
8. jamstvo	0,77	0,51	32,33
9. tožarjenje	0,48	0,08	0,04
10. dediščine in dote	25,37	0,15	0,85
11. zabava	0,06	0,01	1,97
12. šolanje	0,19	0,37	2,36
13. zdravljenje	2,27	2,61	3,50
14. nakup krme	5,88	8,95	13,51
15. razno	6,96	4,28	—
16. neoznačeno	0,35	2,87	0,62

Ce obravnavamo prve štiri kategorije kot produktivne (nakup zemljišč, zidanje stavb, nakup živine in poljedelskega orodja), naslednjih pet za neproduktivne (špekulativna trgovina, razdolžitve, davki, jamstvo in tožarjenje), dediščine in dote za nasledstvo, zadnje pa kot konzumne dolgove (zabava, šolanje, zdravljenje in nakup krme) dobimo taka razmerja:

Vrsta zadolžitve	Okraj Novo mesto %	Okraj Posavski Obrenovac %	Okraj Masurički %
produktivna zadolžitve	50,63	45,03	43,75
neproduktivna zadolžitve	8,29	35,73	36,44
nasledstvo	25,37	0,15	0,85
konzum ·	8,40	11,94	18,34
razno	7,31	7,15	6,64

Prvo, na kar opozarjajo ti podatki, je, da je bila komaj polovica posojil (v Sloveniji — novomeški okraj) »produktivnih«. A produktivne naložbe so bile le v omejenem smislu res produktivne. Nakup zemljišč namreč pomeni le možnost gospodarne proizvodnje, sama proizvodnja pa je odvisna od nadaljnjih vlaganj. Denar, vložen v zemljišča, se pri majhnem kmečkem obratu normalno ne prenaša v ceno pridelkov, obresti pa tudi ne prinaša. Posojila za zidanje stavb in nakup živine sicer povečujejo obrat, a le po kvantiteti, ne pa kvalitativno. Kot čisto »produktivne« dolgove bi lahko šteli le investicije za nakup poljedelskega orodja, med katere so všteti tudi poljedelski stroji. Vendar je taka zadolženost, ki predstavlja posojila za tehnični dvig in povečanje donosa, skromno zastopana, od 1,17 % do 8,18 % (novomeški okraj le 1,42 % (2)). V krizi so padle cene pridelkov na tretjino nekdanje cene in kmetje niso zmogli plačevati niti obresti, kaj šele glavnice. Tako so dolgovi, realno gledano, izredno narasli in postavili posestnike v težak položaj.

Vse našete zunanje vzroke lahko definiramo z enim samim, notranjim in bistvenim vzrokom — nizka produktivnost kmečkega dela in z njo povezana nesposobnost izpolnjevanja obveznosti, ki jih zlasti v krizi prinaša kapitalizem.

Slovensko in vse jugoslovansko kmetijstvo je bilo zaostalo, nerazvito in zelo neučinkovito. To velja predvsem za samostojne malokmetijske obrate — družinska kmečka gospodarstva, ki so bila osrednja enota slovenske vasi. V času kapitalističnega načina proizvodnje in denarnega gospodarstva je bil malokmetijski obrat kombinacija proizvodnje blaga za trg in za lastne potrebe. Zanj pa je bilo značilno mnogo dela in malo pridelka. V svojem bistvu taka kmečka gospodarska enota ni bila kapitalistična, kajti kmet ne more prenehati s proizvodnjo, četudi mu ta ne prinaša dobička, kar pa je *conditio sine qua non* kapitalistične kmetijske proizvodnje.

Kmečki dolgovi torej niso nastali zaradi izboljševanja proizvodnje. Rodila jih je stiska — nakup ali dedovanje. Velikokrat pa so kmetje dolgove dobesedno pojedli (27). Da bi se kmet rešil iz te težke situacije, se je zadolžil, toda končni rezultat tega reševanja je bila še večja stiska.

2.3. Višina kmečkih dolgov

Resnično vrednost kmečkih dolgov je zelo težko ugotoviti, saj so podatki pri različnih avtorjih zelo različni (2, 27, 28, 29 in 30). Zato kvantitativnih podatkov ne navajam podrobno.

V dobi najhujše krize je Privilegirana agrarna banka organizirala anketo, ki naj bi ugotovila stanje kmečkih dolgov. Podatke je poslala velika večina jugoslovanskih občin (4626) s 709.525 dolžniki in skupnim dolgom 6982 milijona din. Toda tudi ti podatki, četudi uradni, niso bili povsem točni, ker so bili zbrani na podlagi subjektivnih prijav kmetov samih in imajo vse slabosti na tak način zbranih podatkov. Gotovo je, da so bili največji dolžniki mali kmetje, ki so imeli manj kot 10 ha obdelovalne zemlje. Po ocenah je njihov dolg znašal nad 80 % vseh zadolžitvev.

Po izdaji uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17) se je pokazalo, da so bili podatki ankete PAB kar točni. Ocenjene vsote kmečkih dolgov pri posameznih avtorjih so bile vseeno previsoke.

Najbolj točni in resnični so podatki o višini dolgov, ki so jih denarni zavodi odstopili Privilegirani agrarni banki. Po letnem poročilu PAB za leto 1937 so ji denarne ustanove odstopile 652 tisoč dolžnikov s skupnim dolgom 2746 milijonov din. Na področju ljubljanske podružnice — v Sloveniji — 47.863 dolžnikov s 479,6 milijonov din dolgov (29).

Vendar moramo pri ocenjevanju višine kmečkih dolgov upoštevati, da se je tudi v Sloveniji kljub dobro razvitemu in organiziranemu finančnemu kapitalu (banke, hranilnice, posojilnice in zadruga) velik del predvsem malih kmetov zadolževal pri zasebnikih. V drugih delih države, predvsem v Srbiji, pa so sploh poznali predvsem to obliko zadolževanja. V srbskem izrazoslovju se to kaže v besedah »lihvar« ali »zelenišča«, ki pomenita zasebnike — upnike, ki se ukvarjajo s posojanjem denarja — ponavadi za odušne obresti (27). Takih dolžniškoupniških razmerij uredba o likvidaciji kmečkih dolgov ni urejevala. Resnična višina teh dolgov ni in tudi ne more biti znana,

saj se ti dolgovi ponavadi niso vknjiževali v zemljiško knjigo in so pogosto ta razmerja nastajala in obstajala brez vsakršnih listin.

Prav tako ne smemo prezreti dejstva, da v končne številke dolgov, ki jih je prevzela Privilegirana agrarna banka, niso všteti dolgovi pri denarnih zavodih, ki jih le-ti niso odstopili omenjeni ustanovi. Mnogi dolžniki so namreč prosili svoje denarne zavode — predvsem zadruge, hranilnice in posojilnice — naj jih zadržijo kot svoje dolžnike.

Kljub temu, da ne moremo z gotovostjo govoriti o resnični višini vseh kmečkih dolgov, moremo ugotoviti, da so bile številke zelo visoke. Zadolženost je bila tako visoka in obsežna, da je hromila celotno gospodarstvo in zavirala redno poslovanje finančno-kreditnih organizacij po vsej državi.

3. REŠEVANJE KMEČKE ZADOLŽENOSTI

Ureditev reševanja kmečke zadolženosti je bilo težko in kompleksno vprašanje, s katerim so se spopadale vlade različnih srednjeevropskih držav, ki jih je pestila agrarna kriza, kar je onemogočalo normalno funkcioniranje gospodarskega sistema (28). Vsaka je na svoj način iskala pot iz krize.

Problem kmečkih dolgov je bil od leta 1931 stalno predmet razprav jugoslovanške vlade. Prvo rešitev, samo začasno, je prinesel *Zakon o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju* (Z1), ki je stopil v veljavo 20. aprila 1932. Zakon je uvedel moratorij za kmečke dolgove. Ker trajna rešitev še ni bila pripravljena, sta zakona 20. oktobra 1932 in 20. decembra istega leta podaljševala njegovo veljavnost. Zakonodajalec se je zavedal začasnosti zakona o zaščiti kmetov in je pooblastil vlado za izdajanje potrebnih uredb z zakonsko močjo.

Predpise zakona o zaščiti kmetov je delno spreminjala *Uredba o izpremembah in dopolnitvah zakona o zaščiti kmetov* (Z5), ki je stopila v veljavo 11. avgusta 1933.

23. novembra 1933 je stopila v veljavo *Uredba o zaščiti kmetov* (Z6). Ta je predpisala načrt odplačevanja kmečkih dolgov v dvanajstih letih.

Druga *Uredba o zaščiti kmetov* (Z7) je izšla 27. avgusta 1934. Novosti, ki jih je uvedla, so bile pretežno v korist upnikom. Odplačilni načrt te uredbe je natančno določal anuitete in obresti za posamezno odplačilno leto ter je ločeval dolgove pri zasebnikih in dolgove pri denarnih zavodih.

8. oktobra 1935 je stopila v veljavo *Uredba o zaščiti kmetov* (Z12) — že tretja po vrsti. Tudi ti predpisi so še vedno pomenili le začasno rešitev, vsebovali pa so veliko novosti pri urejanju razmerij med dolžniki in upniki. Težišče te uredbe je bilo znižanje dolgov zaščitene kmečkih dolžnikov, katerih skupna zadolženost je presegala polovico vrednosti njihovega celotnega imetja.

Dokončno ureditev kmečke zadolženosti je vsebovala *Uredba o likvidaciji kmetških dolgov* (Z17), ki je dobila kognentni značaj 26. septembra 1936. Z njo so se vsi kmečki dolgovi pri denarnih zavodih prenesli na Privilegirano agrarno banko, hkrati pa so se znižali na polovico. Preostali del dolga, ki ga je prevzela PAB, naj bi kmetje vrnili v dvanajstih letnih obrokih.

Da je bilo reševanje kmečke zadolženosti v Kraljevini Jugoslaviji res zapleteno vprašanje, ki je zahtevalo novo celovito urejevanje, nam kaže tudi izjava kmetijskega ministra Svetozarja Stankovića, ki je za vojvodinski tednik Jugoslovenski sever povedal v času zadnjih priprav dokončne ureditve kmečke zadolženosti, ki jo je vsebovala uredba o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17). Rekel je: »Temu vprašanju se trenutno pripisuje največji pomen. Doslej so ga poskušali rešiti že na več načinov. Po mojem predlogu bi bilo potrebno osnovati likvidacijsko banko, ki bi plačala denarnim zavodom dolgove, kmetje pa bi v dolgoročnih obrokih plačevali svoje dolgove naravnost državi, skupaj z davki. Moj predlog dosedaj ni bil sprejet, ker bi vzbudil dojem inflacije. Poleg tega predloga je obstojal načrt skupine poslancev JRZ, ki je predvideval popolno razdolžitev, a tudi iz tega ni bilo nič. Sedaj bomo reševali vsa vprašanja po stari uredbi. Mogoče bodo neke stvari dopolnjene in popravljene.«

V naslednjih poglavjih obravnavam navedene zakonodajne akte podrobneje, skupaj s pravilniki in avtentičnimi tolmačenji, ki so definirali njihovo izvajanje. Ustavila sem se tudi ob praktičnih posledicah reševanja kmečke zaščite, predvsem za slovenske zadruge in druge denarne zavode.

3.1. Zakon o zaščiti kmetov in o uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju in zakona o podaljšanju njegove veljavnosti

20. aprila 1932 je bil v Službenih novinah Kraljevine Jugoslavije objavljen zakon o zaščiti kmetov in o uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju (v nadaljevanju: zakon o zaščiti kmetov, Z1), ki ga je na svoji redni seji 12. aprila potrdila narodna skupščina, senat pa 15. aprila, in ki je z dnem objave stopil v veljavo. Izjema je bil paragraf 4, ki je uveljavljal nekatere enotne predpise zakona o iz-

vršbi in zavarovanju in je dobil obvezno moč 15 dni po razglasitvi, torej s 6. majem 1932. Veljavnost zakona je bila omejena do izdaje zakona o konverziji kmečkih dolgov, najdalj pa 6 mesecev, torej do 20. oktobra. Ker napovedani zakon o konverziji dolgov ni izšel, kmetje pa so še vedno nujno potrebovali zaščito, je bil 20. oktobra objavljen v Službenih novinah zakon o podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov (Z3) z veljavnostjo do 20. decembra 1932. Hkrati je zakon o podaljšanju prinesel tudi nekatere nebistvene spremembe in dopolnitve. Toda tudi z zadnjim dnem veljavnosti še ni bil dokončno pripravljen nov zakon in ponovno je bilo treba podaljšati začasno zaščito. Tretji začasni zakon z dne 20. decembra 1932 (Z4) je vseboval tudi nekaj bistvenih novosti, njegova veljavnost pa definirana do izdaje in obvezne moči novega zakona o zaščiti kmetov in ureditvi kreditnih odnosov v državi.

Po določilih zakona o zaščiti kmetov in nadaljnjih zakonih, ki so podaljševali njegovo veljavnost, so bile z 20. aprilom 1932 odložene vse prisilne dražbe kmečkih nepremičnin in premičnin, ki so bile do tega dne že v teku. Nove prodaje pa niso bile dovoljene. Prav tako so bile prepovedane vse prisilne uprave in odvzemi premičnih stvari, ki bi bile izvedene zaradi izvršbe ali zavarovanja terjatev. Ta določila pa so veljala tudi za vse osebe, ki so bile zavezane za dolgove kmetov kot poroki ali solidarni dolžniki.

Po določbah zakona je bila zaščita namenjena kmetom in paragraf 6 je definiral, kdo kmet je. Po zakonu o zaščiti kmetov je bil kmet vsakdo, ki je obdeloval zemljo sam ali s člani svoje družine in je njegov obdavčeni dohodek izviral predvsem iz kmetijske dejavnosti. Pri tem pa njegovo posestvo ni smelo presegati 75 ha ornih (za obdelovanje sposobnih) zemljišč (njive, sadovnjaki, vinogradi, travniki [sic!], izvzeti so bili pašniki), pri družinski zadrugi pa 150 ha ornih zemljišč. Prav tako se je status kmeta priznal vsem, ki so morali zaradi bolezni ali pomanjkanja potrebnih delovnih moči v družini ali zaradi drugih opravičljivih razlogov obdelovati zemljo s pomočjo drugih oseb, ki niso bili družinski člani. Mladoletne otroke kmetov so v času njihove mladoletnosti (do 21 leta) prav tako šteli za kmete, enako pa se je obravnavala tudi kmečka zapuščina, dokler se ni izročila dedičem.

Na zahtevo kmeta — dolžnika ali pa na zahtevo sodišča (izvršilnega oblastva) so izdajale občine (občinska sodišča ali občinska poglavarstva) po zakonskih predpisih potrdila, ki jih je moralo potrditi tudi pristojno sresko načelstvo, razen če jih ni izdalo mestno načelstvo kot prvostopenjski organ. V primeru dvoma, ali nekomu pripada status kmeta ali ne (v smislu določil zakona), je odločalo sodišče na podlagi izvršenih poizvedb.

Zaščite niso imele vse terjatve. Izvzete so bile terjatve Narodne banke, Državne hipotekarne banke, Privilegirane agrarne banke ter javne dajatve (davki itd.), dolgovi, ki so nastali zaradi nakupa živil, obleke in obutve in so bili narejeni po 20. oktobru 1932, alimentacijske terjatve za vzdrževanje, terjatve, ki so izvirale iz kaznivih dejanj, terjatve za povzročeno škodo na polju, terjatve iz naslova plač in mezd osebam zaposlenim v gospodarstvu dolžnika, zakupnine in najemnine, terjatve zdravnikov in lekarnarjev ter za pogrebne stroške in terjatve obrtnikov za izvršena obrtniška dela po 20. oktobru 1932. Privilegirane terjatve so bili tudi novi dolgovi, ki so nastali po 20. aprilu 1932 in so bili dejansko novi ter niso nastali z novacijo (prenosom ali obnovo) starega dolga.

2. paragraf je obravnaval posledice prisilne javne prodaje (dražbe), opravljene po 19. marcu 1932, torej po dnevu, ko je bil vložen predlog zakona o zaščiti kmetov pri narodnem predstavnštvu, in je bil kupec sam zahtevajoči upnik ali pa je bil z njim v sorodu ali v svaštvo do drugega kolena oziroma njegov pooblaščenec. Kupec je moral vrniti kmetu kupljene nepremičnine in premičnine, če mu je kmet vrnil kupnino s 6 % obrestmi na leto od dne, ko mu je kupec denar izročil. Če vrnitev ni bila mogoča, je bil dolžan kupec vrniti pravo vrednost, ki so jo stvari imele na dan dražbe, kmet pa je moral vrniti kupnino z obrestmi. To povračilo se je smelo zahtevati le do 20. oktobra 1932. Kmet — zavezanec je bil upravičen tudi do povrnitve škode, ki jo je utrpel zaradi nemožnosti vrnitve ali vrnitve z bremenom ali vrnitve v poslabšanem stanju.

Pomembne so bile določbe glede obresti. Zakonodajalec je hotel predvsem zaščititi kmeta pred oderuški obrestmi, ki so jih zahtevali zlasti v južnih krajih države, kjer združništvo še ni bilo razvito (kot v Sloveniji — Dravski banovini), ni pa ga hotel popolnoma oprostiti obresti (1). Nasprotno je zakon še izrecno določal, da je kmet dolžan plačati obresti in sicer tudi od terjatev, katere prisilna izterjava je bila odložena. Višina obresti je bila 6 % in to od dne tožbe, razen če niso bile s sodno odločbo, poravnava ali drugim izvršilnim naslovom določene nižje obresti. Obresti so torej smele znašati največ 6 %. Izjema od tega pravila je bila, če je upnik prostovoljno dovolil kmetu — dolžniku, da se odloži plačilo terjatve, ki je dospela, in sicer pred vloženo tožbo zaradi njenega plačila, ali če je odstopil od že začete pravde, ne da bi zahteval kakršnekoli pravdne stroške. V takem primeru so se smele določiti višje obresti, največ 10 % na leto, ne glede na višino prej dogovorjenih obresti. Pred-

pogoj, da so se določile tako visoke obresti, je bila prostovoljna opustitev izterjanja, oziroma umaknitev tožbe brez stroškov za dolžnika.

Zakon je predvideval tudi morebitno izigravanje zakonskih določil glede obresti in je skušal to preprečiti z določbo, ki je odrejala, da se morajo v najvišji znesek letnih obresti vštetiti tudi vsa postranska plačila in dajatve, za katere se je dolžnik zavezal poleg obresti. Take dajatve so bile provizije, pogodbenne kazni, stroški in podobno. Večkrat se je namreč dogajalo, da so bile obresti formalno majhne in so ustrezale zakonskim predpisom, vendar pa je moral dolžnik pod različnimi drugimi naslovi poleg teh obresti plačevati še druge dajatve. Mnogokrat so bile dejanske obresti — in te so pomembne ne glede na naslov — izredno visoke (1).

Ce je pobral upnik, čeprav z dolžnikovo privolitvijo, za obresti, provizijo, stroške ali podobno višji znesek kot so ga dopuščali predpisi, se je na dolžnikovo zahtevo presežek odbil od glavnice. Tako ravnanje upnikov pa je pomenilo tudi kaznivo dejanje, ki se je kaznovalo kot prestopok z zaporom do šest mesecev in denarno kaznijo do 5000 din, če ni njegovo dejanje strožje kaznoval kazenski zakon (Z14). Zaščita je šla tako daleč, da je smel dolžnik zahtevati povračilo takega presežka, tudi če je dolg že popolnoma odplačal. Določilo o vračunavanju presežka obresti preko dopustne višine in dolžnosti vračati ta presežek se je uporabljalo za obresti, plačane od 20. aprila 1932 dalje.

Ničen je bil dogovor o obrestih, če so le-te presegle najvišjo dovoljeno stopnjo. Prekomernih obresti sodišče ni smelo prisojati in ne zavarovati, niti v izvršilnem postopku izterjevati, tudi če so bile določene s pravnomočno sodbo ali drugim izvršilnim naslovom. Tu je šel zakon celo tako daleč, da je spreminjal — v zvezi z obrestmi — celo že pravnomočne sodbe sodišč, izrečene v posameznih spornih zadevah.

Kot je bilo že omenjeno, zakonodajalec tudi v času trajanja zaščite ni hotel opustiti kmeta plačevanja primernih obresti. Nasprotno, upniku je izrecno dal pravico, da morebiti tudi po izvršilni poti pride do plačila zapadlih obresti. Upnik je lahko zahteval pri sodišču nadaljevanje odložene, javne, prisilne prodaje premičnine ali nepremičnine ali nadaljevanje ustavljene prisilne uprave za poplačilo zapadlih obresti. Smel je tudi zahtevati novo prisilno prodajo ali novo prisilno upravo.

Obresti, ki niso bile plačane do uveljavitve tretjega zakona o zaščiti kmetov, so se, če niso presegle dovoljene višine, vračunale v glavnico.

Pri meničnih dolgovih je moral dolžnik poleg plačila obresti izdati novo menico in to s podpismi kot na prejšnji menici, če pa to ni bilo možno, pa s podpismi enake veljave. Če dolžnik tega ni storil, je nosil stroške protesta in morebitne tožbe. Če se je upnik branil sprejeti obresti, ki mu jih je dolžnik ponujal v zakoniti višini, ali ni hotel sprejeti nove menice, je smel dolžnik položiti denar oziroma menico pri okrajnem sodišču. S tem se je izognil škodljivim posledicam zamude plačila.

Pomembno je določilo, ki ureja primer, da je dolžnik v primeru tožbe takoj priznal svoj dolg in dokazal, da je izpolnil vse obveznosti nasproti upniku po predpisih zakona o zaščiti kmetov. V taki situaciji je pravdne stroške nosil upnik sam.

Ce upnik svoje terjatve ni imel dovolj zavarovan, je smel zahtevati od dolžnika primerno zavarovanje, in če tega ni dobil, je imel možnost zahtevati zavarovanje na sodišču. Stroški morebitne pravde, s katero se je zahtevalo zavarovanje in izvršitev, so se prišteli h glavnici. Če pa je upnik, ki je imel zadostno zavarovanje, vložil predlog za novo zavarovanje in je bilo sodišču znano, da je bil predlog neutemeljen, se je tak zahtevek zavrnil po uradni dolžnosti. V primeru, da sodišču niso bile znane razmere, je smel dolžnik predlagati zavrnitev upnikovega predloga o novem zavarovanju. Seveda je moral svojo zahtevo utemeljiti z dokazi.

Do 20. decembra 1932 so zadruge hkrati z drugimi privilegiranimi denarnimi zavodi imele izjemen položaj. Njihove terjatve so bile izjema od pravil, ki jih je uveljavljal zakon o zaščiti kmeta. Paragraf 8 z dne 19. aprila 1932 (Z1) je določal, da se predpisi zakona ne uporabljajo za zadruge (razen paragraf 4). Tudi zakon z dne 20. oktobra 1932 (Z3) ni tu nič spremenil, pač pa je tretji zakon bistveno spremenil položaj zadrug. Zakon z dne 20. decembra 1932 (Z4) je postavil zadrugo med neprilegirane upnike in le Narodna banka je med denarnimi zavodi ohranila svoj izjemen položaj. Ker pa je zadnji zakon samo podaljševal veljavnost zakonov iz aprila in oktobra, so se morali po 20. decembru 1932 za zadruge uporabljati predpisi in vsa zakonska določila prejšnjih dveh zakonov.

Vprašanje, ki ga zakon ni rešil, rešilo pa ga ni niti pojasnilo k zakonu o zaščiti kmetov (Z2), ki ga je izdalo ministrstvo za kmetijstvo, je bilo vprašanje, koliko smejo znašati obresti za zadrugne terjatve, ki še niso dospele v plačilo. Tiskani obrazec zadolžnice, ki so ga običajno uporabljale slovenske zadruge, pa posredno daje odgovor. Obrazec je namreč vseboval besedilo, da se dolžnik zavezuje vrniti posojilo »do gotove dobe« ali pa tudi prej na vsakokratno zahtevo upnice, ne da bi morala le-ta posojilo prej odpovedati. Iz besedila torej izhaja, da je zadruga vsak hip lahko zahtevala vrnitev posojila. Če pa zadruga te svoje pravice ni uveljavila, pomeni, da je pro-

stovoljno dovolila dolžniku odložitve plačila terjatve in se zato lahko uporabljajo zakonska določila, ki predvidevajo obresti do 10 %.

Zakon je bil s svojima podaljšavama veljavnosti le začasna rešitev. Vendar pa se je jasno pokazalo, da zaželenega uspeha ni prinesel. Nasprotno — še bolj očitno je postalo, da je dokončna ureditev nujno potrebna. Vzrok odlaganja dokončnega reševanja kmečke zadolženosti je bil predvsem v potrebni uskladitvi in zadovoljitvi nasprotujočih si interesov upnika in dolžnika, kar seveda ni bilo lahko.

Očitno se je tega zavedal tudi zakonodajalec, in je zato s 6. členom zadnjega zakona o zaščiti kmetov (Z4) pooblastil ministrski svet, da izdaja potrebne uredbe z zakonsko močjo, in to z rokom veljavnosti najdalj do enega leta.

3.2. Uredba o izpremembah in dopolnitvah zakona o zaščiti kmetov

V času veljavnosti zakona o zaščiti kmetov z dne 20. decembra 1932 (Z4) je bila izdana na podlagi 6. člena tega normativnega akta uredba o izpremembah in dopolnitvah zakona o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju (Z5), ki je bila objavljena v Službenih novinah 11. avgusta 1933 in je z objavo dobila kogentni značaj.

Po tej uredbi so bili iz kmečke zaščite izvzeti dolgovi, ki so nastali z nakupom kmečkih posestev in je bila cena dogovorjena v celoti ali večinoma z določeno količino kmetijskih pridelkov (ne glede na to, ali se je morala izplačati v naravi ali v denarju po dnevni ceni domačega blagovnega trga). Pri tem pa se zaščita ni odvezala dolgu, ki ustreza tistemu delu cene, ki je določena s fiksno določenim denarnim zneskom.

Ta določila so se uporabljala samo, če so dolžnikovi dohodki omogočali izplačilo v naravi in vračanje dolga ni škodovalo nujnemu vzdrževanju dolžnika, njegove družine in za plačevanje javnih davščin.

3.3. Uredba o zaščiti kmetov s 23. novembra 1933

Na predlog predsednika ministrskega sveta in ministra za kmetijstvo Srškića, ministra pravde, ministra za trgovino in industrijo ter finančnega ministra, je ministrski svet na svoji seji 22. novembra 1933 predpisal uredbo osrednje vlade o zaščiti kmetov, ki je stopila v veljavo z dnem objave v Službenih novinah 23. novembra 1933 (Z6).

Uredba, ki je imela zakonsko moč, je postavila upnike in dolžnike v položaj, da so vedeli, kaj lahko pričakujejo v prihodnosti (4). Dolžniki so morali poravnati svoje obveznosti, toda z bistvenimi olajšavami glede rokov, obresti in načina plačila, upniki pa so dobili zagotovilo, da bodo njihove terjatve poravnane, čeprav v daljšem obdobju in z nižjimi obrestmi.

Po 1. členu uredbe so plačevali dolgove, nastale pred 20. aprilom 1932 po teh predpisih le kmetje in osebe, ki so bile v času zadolžitve kmetje. Uredba je pojem kmeta, ki ga je postavil zakon o zaščiti kmeta iz leta 1932 (Z1), razširila. Zemljiški maksimum pri rodbinskih zadrugah, ki jih v Sloveniji, takratni Dravski banovini, ni bilo, zelo pa so bile razširjene v Srbiji, se je zvišal na 200 ha obdelovalnih zemljišč. Hkrati pa so status kmeta pridobile tudi osebe, ki so same ali s svojo družino obdelovale tuja zemljišča, če jim je bilo kmetijstvo glavni poklic in razen uslužbenškega davka niso plačevali nobenega drugega davka. Pod to oznako so zaščito pridobili vinčarji, ki jih dotedanji zakoni niso ščitili.

Zaščita se je razširila tudi na osebe, ki so se kot starešine družinske zadruge ali posamezne rodbine ali kot člani teh ukvarjale z drugimi postranskimi pridobitnimi posli, kot so npr. preprodaja, hišna industrija, ribarstvo, prevoznništvo, brodarstvo itd. in to z namenom, da bi svoji zadrugi ali rodbini, ki je obdržala vse znake kmeta, pridobili več zaslužka. Ti predpisi so zaobjeli tudi male kmete, pomembno pa je, da so status kmeta pridobili tudi bajtarji in kajzarji. Tem njihovo posestvo ni zagotavljalo potrebnih sredstev za preživetje. Zato so iskali postranski zaslužek v navedenih dejavnostih.

Poudariti je treba, da je bila zaščiten le oseba, ki je imela značaj kmeta v času zadolžitve. Pomemben je bil čas zadolžitve, poznejše spremembe pa niso vplivale. Določitev, v katerem trenutku mora dolžnik biti kmet, je bila velikega praktičnega pomena. Pogosti so bili namreč primeri, da je bil dolžnik v času najetja posojila kmet in lesni trgovec ali obrtnik, in je potreboval posojilo v zvezi s trgovino. Zaradi krize pa je opustil trgovanje ali obrt in postal samo kmet. Taki osebi seveda ni pripadala zaščita, če je večina njegovega takratnega neposrednega davka izvirala iz trgovine oziroma obrti, skratka ne iz kmetijstva (4).

Najvažnejše določilo in glavni poudarek nove uredbe je vseboval tretji člen, ki je obravnaval način odplačevanja dolgov. Kmet naj bi plačal svoje dolgove upnikom v dvanajstih letih po načrtu, ki je razlikoval dolg pri zasebnikih in dolg pri denarnih zavodih (zadrugah itd.).

ODPLAČILNI NAČRT

Leto	Pri zasebnikih %	Pri denarnih zavodih %
prvo	6,00	6,00
drugo	6,60	6,75
tretje	7,28	7,65
četrt	8,06	8,94
peto	8,84	10,76
šesto	9,75	12,68
sedmo	10,72	14,72
osmo	11,84	15,64
deveto	13,06	16,85
deseto	14,36	17,38
enajsto	15,94	17,85
dvanajsto	17,55	18,78
skupaj	130,00	154,00

Odplačevanje dolga je bilo natančno urejeno. V začetku so bili obroki majhni in so se šele v petem letu pri dolgovih denarnih zavodov, oziroma v sedmem letu pri dolgovih zasebnikov dvignili preko 10 % glavnice. Težnja uredbodajalca je bila, da se kmetu olajša plačevanje prva leta in ga šele, ko se nekoliko gospodarsko opomore, zaveže k plačevanju višjih obrokov. Prvi obrok je zapadel v vplačilo takoj, dolžnik pa ga je bil dolžan plačati najpozneje do 15. novembra 1934. Ostali obroki pa so se morali poravnati najkasneje do 15. novembra vsakega leta.

Glede izračunavanja in odplačevanja so veljala določena načela in pravila. Najprej so izračunali višino dolga, ki je izviral iz časa pred 20. aprilom 1932, po vrednosti, ki jo je znesek imel 23. novembra 1933. To so dobili tako, da so glavnici dolga pribili še neplačane in zastarane obresti in druga postranska plačila (npr. opominjevalni in izterjevalni stroški). Ti prištvek glavnice za čas od 20. aprila 1932 naprej pa niso smeli presegati letne višine 6 % (izjemoma 10 %), ki so jo dopuščali predpisi parag. 3 odst. 1 zakona o zaščiti kmetov (Z1). Če je upnik po 20. aprilu 1932 dobil poplačane višje obresti, se je presežek odbil od glavnice (16).

Pri meničnih dolgovih so se morale poleg plačila obrokov izdajati še nove menice, in to s podpisi kot na prejšnji menici, če pa to ni bilo možno, pa s podpisi enake veljave. Če dolžnik tega ni storil, je nosil stroške protesta in morebitne tožbe. Spore o veljavnosti novih podpisov je reševalo sresko sodišče na zahtevo ene od strank. Sodišče je reševalo te spore v nepravdnem postopku in zoper njegovo odločitev ni bila dopustna pritožba.

Že iztožene, toda še ne izterjane menične dolgove so lahko dolžniki v zakonskem roku zamenjali z novimi menicami, ker drugače niso mogli uporabljati zaščitnih predpisov uredbe.

Vse, kar je veljalo za glavnega dolžnika, je veljalo tudi za poroke in solidarne dolžnike. Če se je upnik branil sprejeti vsoto, ki mu jo je dolžnik ponudil v zakoniti višini oziroma pri meničnih dolgovih vsoto in nove menice, je dolžnik mogel položiti denar in morebitne menice pri sreskem sodišču. S tem se je izognil škodljivim posledicam zamude plačila.

Posebno ugodnost je nudila uredba tistim dolžnikom, ki so poplačali svoj dolg v krajšem času, kot ga je predpisala. Za vsako skrajšano leto se je znižal preostali znesek dolga za 2 %.

Dolžnik, ki je ostal v zaostanku s plačilom treh letnih obrokov, je izgubil pravico do ugodnosti zaščite. Upnik je smel takoj zahtevati plačilo vsega dolga, tudi po sodni in izvršilni poti.

Izjemen položaj so imeli manjši kmečki dolgov do zneska 1200 din. Ta znesek se je moral plačati v treh enakih zaporednih letnih obrokih od 23. novembra 1933 dalje. Pri teh dolgovih je smela znašati obrestna mera največ 7 %, pri tem so se vračunavale tudi vse ostale stranske dajatve. Triletni rok se je podajšal na pet let za tiste dolžnike, ki so z občinskimi potrdilom, potrjenim od sreskega načelnika, dokazali, da imajo več takih dolgov do zneska 1200 din pri različnih upnikih, in da skupna vsota vseh teh dolgov ne presega zneska 3600 din. Zoper tako odločbo sreskega načelnika pritožba ni bila dovoljena. Tudi pri teh dolgovih je veljala olajšava za predčasno poplačan dolg (2 % odbitek). Zaščito pa je prav tako izgubil dolžnik, ki je bil v triletnem zaostanku s plačilom.

Ničen je bil vsak dogovor, če so dogovorjene obresti presegale navedeno: dovoljeno najvišjo stopnjo. Posledice prekomernih in nezakonitih obresti so bile enake, kot jih je predpisal začasni zakon o zaščiti kmeta.

Z uveljavitvijo nove uredbe so se odložile vse prisilne prodaje (dražbe) premočnin in nepremičnin kmetov, razen privilegiranih terjatev. Ustavile so se tudi vse prisilne prodaje ali odvzemi premočnin, uvedeni zaradi izvršbe ali zavarovanja. Nove prisilne prodaje ali prisilne uprave in novi odvzemi premočnin so se smeli dovoliti edino le zaradi prisilnega izplačila obrokov. To je pomenilo, da je bila v obdobju prvih treh let prepovedana vsaka izvršba nasproti kmetom, po treh letih pa je bila dopustna le, če dolжник ni izpolnjeval svojih obveznosti in je zato izgubil zaščito. Odločbe o odložitvi oziroma ustavitvi izvršbe je izdajalo izvršilno sodišče samo po uradni dolžnosti, če mu je bilo znano, da je dolжник zaščiten kmet. Drugače pa je sodišče postopalo na zahtevo stranke. Prisilna uprava se je ustavila samo na zahtevo strank in nepremičnina se je takoj vrnila lastniku. Če pa je sekvester zemljo obdelal sam ali jo je dal v zakup, se je nepremičnina vrnila šele potem, ko so bili pobrani pridelki.

Upnik je smel zahtevati primerno zavarovanje za svoje terjatve, npr. vknjižbo zastavne pravice v zemljiško knjigo. Zahtevo pa je moralo sodišče zavrniti po uradni dolžnosti, če je bilo iz sodnih aktov razvidno, da je bila upnikova terjatva dovolj zavarovana. Če sodišču to ni bilo znano, je smel to zahtevati dolжник, pri tem pa je moral predložiti dokaze za svojo zahtevo.

Tudi ta uredba je iz zaščite izvzela nekatere terjatve. Privilegirani dolgovi so bili isti, kot jih je določil zakon o zaščiti kmetov (Z1) in uredba o izpremembah in dopolnitvah tega zakona (Z5). Novo je bilo to, da so bili dolgovi, ki so izvirali iz nakupa živil, obleke in obutve do vrednosti 500 din zaščiteni, če so se pretvorili v menične dolgove.

Uredba je enako kot zakon o zaščiti kmetov urejala primer, ko je dolжник v pravnem postopku takoj priznal svoj dolg in dokazal, da je poravnal vse obveznosti, ki jih je imel po predpisih. Stroške tožbe je nosil tožnik — upnik. A uredba je bila še natančnejša in je izrecno določala, da v pravnem, izvršilnem in zavarovalnem postopku zaradi kmečkih dolgov upniku v nobenem primeru ne pripada pravica do povračila stroškov za odvetnika.

Uredba je ščitila tudi upnike pred dolžniki — kmeti, ki so z namenom, da oškodujejo svojega upnika, odtujevali ali obremenjevali svojo lastnino. Taki kmetje so izgubili zaščito, poleg tega pa so morebiti odgovarjali tudi po določilih zakona o pobijanju pravnih del izven konkurza (Z15) in po kazenskem zakonu (Z14). Uredba pa ni urejala primera, da bi zaščiteni dolжник na kakšen drug način, torej ne z odtujevanjem ali obremenjevanjem, ampak na primer s prekomernim izsekavanjem gozda skušal oškodovati upnika. V takem primeru je imel upnik na razpolago sredstva, ki so jih določali drugi zakoni (4).

Uredba je priznala upnikovim terjatvam na podlagi zaščitenih kmečkih dolgov prvenstvo do reeskonta ali lombarda pri vseh državnih in privilegiranih denarnih zavodih po običajnih pogojih; in to do višine 50 % terjatev. Vlada naj bi preskrbela sporazumno z omenjenimi zavodi potrebna sredstva. Iz govora predsednika ministrskega sveta, ki ga je imel dan pred izdajo novih gospodarskih uredb, torej 21. novembra 1933, pa je bilo razvidno, da je vlada v ta namen preskrbela milijardo din za prva tri leta za nove kredite upnikom.

Z novo uredbo je prenehal veljati zakon o zaščiti kmetov (Z1) in zakona, ki sta podaljševala njegovo veljavnost in ga deloma spreminjala (Z3 in Z4). Uredba sama je predvidevala in določala, da bo izšel pravilnik in, če bo potrebna, razloga enotnih predpisov, a do tega ni prišlo.

Ker se je v praksi zastavljala kopica vprašanj v zvezi s poslovanjem kmečkih kreditnih zadrug, so v mesecu januarju 1934 osrednje organizacije denarnih zavodov v Sloveniji objavile v dnevnikih in tednikih pojasnila k izvajanju uredbe. Zveza slovenskih zadrug je izdala obrazec za obveščanje dolžnika o stanju njegovega računa (dolg in obresti), ta obrazec pa je vseboval tudi pravni pouk o načinu in rokih plačevanja in posledicah neizpolnitve (6). Prav tako pa je Zveza izdala tudi pravilnik o izvajanju uredbe (7).

3.4. Uredba o zaščiti kmetov s 27. avgusta 1934

Na predlog ministra pravde, kmetijskega ministra in ministra za industrijo in trgovino je ministrski svet Kraljevine Jugoslavije na svoji seji 3. avgusta 1934 predpisal uredbo o zaščiti kmetov (Z7), ki je bila objavljena 27. avgusta 1934 v Službenih novinah in je s tem dnem stopila v veljavo. Hkrati je prenehala veljati uredba o zaščiti kmetov z dne 22. novembra 1933 (Z6).

Nová uredba je bila pretežno enaka prejšnji, večinoma je imela celo isto besedilo. Spremembe pa, ki jih je prinesla, so bile v glavnem v korist upnikov.

Eno najbolj spornih vprašanj — kdo je zaščiten, kmet — je uredba natančneje uredila. Vendar kljub temu ni dala zadovoljivega odgovora na vsa mnogovrstna s tem združena vprašanja, ki so se zastavljala v praksi (5). Uredila je zaščito omožene žene, ki je živela skupaj z možem. Do uvedbe teh predpisov je veljalo, da sta se zakonca obravnavala ločeno, če sta imela vsak svoje premoženje. Po novih določilih pa se je status zaščitenega kmeta priznal ženi le, če se je tudi, njenemu možu priznal tak status, in če so njuni obdavčeni dohodki izvirali pretežno iz kmetijske dejavnosti.

Uredba je prinesla pojasnila oziroma omejitve glede obsega obdelovalnih zemljišč. V maksimum se je vračunavalo osebno posestvo kmeta; pa tudi posestvo njegove žene in otrok, če so živeli z njim v skupnem gospodinjstvu.

Spremenili so se tudi predpisi glede izdajanja potrdil o tem, kdo je kmet v skladu z namenom uredbe. Tudi po novi uredbi so izdajali potrdila občinski uradi, vendar sta bila postopek in oblika strožje predpisana. Obrazec potrdila je določal poseben pravilnik, ki ga je izdal minister za kmetijstvo in je stopil v veljavo 30. oktobra 1934 (Z8). Uredba je naložila občinskim organom dolžnost, da pred izdajo potrdila pri-skrbijo uradne podatke o višini obdavčenih dohodkov prosilca pri pristojni davčni upravi. Občinsko potrdilo tudi po novi uredbi ni bilo dokončno, ampak je imela vsaka zainteresirana stranka možnost zahtevati preizkus resničnosti pri sreskem načelniku. O pritožbi zoper odločbo sreskega načelnika je odločal ban, njegova odločitev pa tudi ni bila dokončna. Dopustna je bila pritožba na upravno sodišče, ki je bilo za Dravsko banovino v Celju. Dejstvo, da je uredba dovoljevala pravdno pot, pa je pomenilo, da je zoper sodbo upravnega sodišča bilo možno vložiti pritožbo pri Državnem svetu v Beogradu, ki je dokončno rešil vprašanje o potrdilu. Dokazno breme je nosil dolžnik.

Vprašanje, komu pripada status kmeta, je imelo za izvajanje kmečke zaščite eksistenčni značaj. Zato je bilo povsem upravičeno, da je uredba z novimi predpisi uvedla možnost, da se sporno vprašanje rešuje pred upravnim sodiščem. Res je, da se je na ta način podaljšal čas izdaje dokončne odločbe, vendar je bila s tem dana večja možnost, da so se vsestransko proučile trditve prizadetih strank.

Nova uredba je obdržala razlikovanje med dolgovi pri zasebnikih in dolgovi pri denarnih zavodih (v Sloveniji predvsem pri zadrugah). Spremenjeno pa je bilo določilo, ki je določalo način odplačevanja. Uredba je natančno določila, koliko plača dolžnik na račun dolga in koliko na obresti. Ta predpis je bil zelo potreben, ker je bila prejšnja uredba (Z6) nejasna in je povzročala različno razumevanje in s tem veliko nepotrebne in zamudnega računanja (5).

3. člen uredbe je določal obrestno mero za dolgove pri denarnih zavodih 6 % (pred tem povprečno 6,02 % (5)), hkrati pa je predpisal odplačilni načrt A, iz katerega je bilo razvidno, koliko plača dolžnik v posameznih letih za vsakih 100 din dolga.

ODPLAČILNI NAČRT A

Leto	Glavnica	Anuiteta	Od tega 6 % obr.	Odplačilo dolga	Ostanek dolga
1.	100,00	7,00	6,00	1,00	99,00
2.	99,00	8,00	5,94	2,06	96,94
3.	96,94	9,00	5,82	3,18	93,76
4.	93,76	10,00	5,63	4,37	89,39
5.	89,39	12,00	5,36	6,64	82,75
6.	82,75	12,00	4,96	7,04	75,71
7.	75,71	14,00	4,54	9,46	66,25
8.	66,25	14,00	3,97	10,03	56,22
9.	56,22	16,00	3,37	12,63	43,59
10.	43,59	16,00	2,62	13,38	30,21
11.	30,21	16,00	1,81	14,19	16,02
12.	16,02	17,00	0,98	16,02	—
		151,00	51,00	100,00	

Prvi odplačilni obrok je bilo treba plačati najkasneje do 15. novembra 1935, ostale anuitete pa do 15. novembra vsakega leta.

Za dolgove pri ostalih upnikih (zasebnikih) je uredba določala 3,5 % obresti za čas od 23. novembra 1933 do 15. novembra 1934 in odplačilni načrt B.

ODPLAČILNI NAČRT B

Leto	Glavnica	Anuiteta	Od tega 3,5 % obr.	Odplačilo dolga	Ostane dolga
1.	100,00	6,00	3,50	2,50	97,50
2.	97,50	7,00	3,41	3,59	93,91
3.	93,91	8,00	3,28	4,72	89,19
4.	89,19	9,00	3,12	5,88	83,31
5.	83,31	10,00	2,92	7,08	76,23
6.	76,23	10,00	2,67	7,33	68,90
7.	68,90	12,00	2,41	9,59	59,31
8.	59,31	12,00	2,08	9,92	49,39
9.	49,39	12,00	1,73	10,27	39,12
10.	39,12	13,00	1,37	11,63	27,49
11.	27,49	14,00	0,96	13,04	14,45
12.	14,45	15,00	0,55	14,45	—
		128,00	28,00	100,00	

Roki za odplačevanje anuitet so bili določeni enako kot za dolgove pri denarnih zavodih.

Tudi nova uredba je dopuščala možnost, da se je dolžnik dogovoril z upnikom za ugodnejše pogoje odplačevanja — tako glede obresti kot rokov. Če je bila dogovorjena daljša doba odplačevanja, je ta dogovor veljal, pri tem pa se ni upošteval dogovor o obrestih, če so bile te višje od 6 % pri denarnih zavodih oziroma 3,5 % pri zasebnikih.

Casa plačevanja obresti uredba ni natančno določila. Možno je bilo enkratno plačevanje ali pa v obrokih, skupno najkasneje do 15. novembra tekočega leta. Za me- nične dolgove pri denarnih zavodih je moral dolžnik plačati obresti med letom v dveh tromesečjih, ki jih je lahko izbral sam.

Zadnjega možnega plačilnega dne uredba ni spremenila, pač pa je plačilo prvega obroka prestavila za eno leto naprej. Tako je prvi obrok zapadel v plačilo 15. novembra 1935. S tem se položaj za dolžnike ni bistveno spremenil, saj so morali v letu 1934 plačati ravno toliko, kolikor je znašal prvi obrok po stari uredbi (Z6), namreč 6 %.

Določil je bil tudi način izračunavanja dolga. Res je, da so posamezna letna odplačila po novem odplačilnem načrtu naraščala zmerneje, in tudi samo izračunavanje je bilo lažje. To je bilo pomembno, ker so na ta način preprosti ljudje lažje prišli do končnih števil. Tako so kmetje natančno vedeli, kako morajo vračati svoje dolgove.

Določila glede porokov in solidarnih dolžnikov (tudi če le-ti niso bili kmetje) so vsebinsko ostala nespremenjena, prav tako predpisi glede upnikovega nesprijetja me- nice. Ugodnost predčasnega plačila je bila ukinjena, oziroma je uredba ne pozna. S tem je odpadla skrb slovenskih zadrug, saj je 2 % odbitek v primeru predčasnega plačila resno ogrožal obstoj manjših kreditnih zadrug, ki niso razpolagale z velikimi rezervami, iz katerih bi se krila ta izguba.

Nova uredba je bila v primeru dolžnikove neizpolnitve obveznosti bistveno strož- ja. Če dolžnik ni plačal letnega obroka dolga v tridesetih dneh od dne dospelosti, je bil upnik upravičen ta obrok prisilno izterjati. Dolžnik, od katerega so izterjevali tri zaporedne letne anuitete po izvršilni poti, je izgubil pravico do zaščite.

Tudi določila, ki so urejala manjše kmečke dolgove, so se z novo uredbo spre- menila, in to glede višine dolgov, kot tudi časa vrnitve. Zaščiteni kmetje, ki niso z enim ali več dolgovi skupaj dolgovali več kot 2000 din (prej 1200 din), so morali ta dolg vrniti v štirih letih (prej treh) v enakih letnih obrokih s 6 % obrestmi. Rok za- padlosti prvega obroka je bil 15. november 1935. V letu 1934 pa so morali dolžniki upniku plačati 6 % obresti od glavnice. Če je vsota vseh dolgov preseгла določeno vi- šino, je smel dolžnik dolgove odplačevati po dvanajstletnem odplačilnem načrtu.

Glavna sprememba v zvezi z zavarovanjem terjatev in izvršilnim postopkom je bila, da sodišče ne sproži postopka po uradni dolžnosti, temveč le na zahtevo strank. Torej je ustavilo nedovoljeno izvršbo premoženja zaščitenega kmeta le na zahtevo kmeta, ne pa po uradni dolžnosti, četudi je bilo sodišču znano, da je dolžnik zaščiten kmet. Dolžnik je bil po uredbi dolžan izdati upniku na njegovo zahtevo vknjižbeno dovoljenje za zavarovanje njegovih terjatev. Če tega kmet ni storil, je bil upnik upra- vičen zahtevati tako zavarovanje v nepravdnem postopku pri pristojnem sodišču.

Nova uredba ni prinesla novosti glede nezakonitih obresti, prav tako je v glav- nem ostal nespremenjen obseg privilegiranih terjatev. Izjema so bile terjatve Privile- girane agrarne banke, ki so bile z novimi predpisi izvzete iz zaščite. Spremenjeno je

bilo tudi določilo o sodnih stroških. Kmet je po novem moral povrniti upniku stroške za odvetnika, kadar je bilo zastopanje odvetnika obvezno — to je bilo v pravih nad 12.000 din. Hkrati so bili nepismeni kmetje oproščeni plačevanja taks za overovitve podpisov.

Uredba je v splošnem nedvomno znatno izboljšala položaj upnika, ni pa izpolnila pričakovanj kmetov, ki so zaradi težkih gospodarskih razmer pričakovali več olajšav, nekateri celo delno ali popolno črtanje dolgov.

Na podlagi 16. člena uredbe o zaščiti kmetov je kmetijski minister 5. novembra 1934 predpisal pravilnik o izvajanju uredbe (Z9), ki naj bi omogočil usklajeno in pravilno izvajanje obravnavane uredbe o zaščiti kmetov.

Z 2. februarjem 1935 je stopila v veljavo uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o zaščiti kmetov (Z10). Z njo se je spremenila obrestna mera, in sicer s 6 % na 4 % za dolgove pri denarnih zavodih, in s 3,5 % na 1 % za dolgove pri zasebnikih.

Ker so kmetje le deloma poravnali svoje obveznosti do 15. novembra 1934 oziroma 15. decembra istega leta, bi to pomenilo zelo veliko sodnih izterjatev. Tako bi se lahko zgodilo, da bi zaradi neplačila razmeroma malenkostnega zneska prišlo na dražbo celotno dolžnikovo — kmetovo posestvo (8). Da se je to preprečilo, je vlada z novo uredbo o spremembah in dopolnitvah določila, da se plačilo obresti za leto 1934 odloži do 1. septembra 1935.

Zelo pomembno določilo nove uredbe, predvsem za zadruge, je vseboval 5. člen, ki je določal, da uredba o zaščiti kmetov ne velja za terjatve kmetijskih (»zemljoradniških«) zadrug in njihovih zvez. Katere so te zadruge, naj bi določil kmetijski minister. To vprašanje se ni zastavljalo v Srbiji in drugih delih države, kjer so bile zadruge stanovsko opredeljene. V Sloveniji pa so obstajale gospodarske zadruge, katerih člani so bili različnih poklicev. Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani je na ta položaj v Dravski banovini opozorila s spomenico, ki so jo poslali kmetijskemu ministrstvu v Beograd. V njej je Zveza zavzela stališče, naj se zaradi specifičnih razmer v Sloveniji ne delajo razlike med posameznimi zadrugami, in naj se izvamejo vse zadruge, ne glede na to, kakšen naziv nosijo. V Sloveniji so bili namreč v vseh zadrugah močno zastopani kmetje. Napovedani pravilnik je izšel 25. marca 1935 (Z11); in v njem so upoštevali predlog slovenske Zadrugne zveze. Pravilnik je pooblaščal zadrugne zveze, da v enem mesecu (do konca aprila 1935) sestavijo odplačilni načrt, po katerem naj bi kmetje odplačevali dolgove pri svojih zadrugah (9). Ta načrt je v Sloveniji sprožil polemiko, češ da ne prinaša rešitve. Pri samem oblikovanju načrta so zveze zadrug za anketo pritegnile k sodelovanju zadruge — članice, in na ta način tudi kmete same, ki so bili člani zadrug. V tem načrtu je bila določena obrestna mera 6 % — a to je bil le maksimum. Zadruge so lahko obračunavale tudi nižje obresti, če je to dopuščalo njihovo bilančno ravnovesje. Odplačilna doba je bila 12 let — zopet kot najkrajši predpisani čas (10).

Zadrugištvo je po svojih močeh želelo pomagati dolžnikom, a za svojo likvidnost so zadruge, razumljivo, tudi morale skrbeti.

Za preproste kmečke ljudi je bilo samo razumevanje uredbe ter pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz nje, težko; zato je tednik Slovenski gospodar v svoji Knjižnici izdal brošuro Zaščita kmetov v Jugoslaviji. V njej so bili zbrani vsi predpisi z veljavnimi tolmačenji in pravilnikom za izvajanje (10).

3.5. Uredba o zaščiti kmetov z 8. oktobra 1935

Ministrski svet je 8. oktobra 1935 predpisal novo uredbo o zaščiti kmetov (Z13), ki je stopila v veljavo z dnem objave v Službenih novinah. Kljub zagotavljanju vlade in kmetijskega ministrstva, da bo izdana trajna zakonska ureditev, se pričakovanja niso uresničila. Nova uredba je bila le deloma nova, saj so bile mnoge določbe nespremenjene in prevzete iz prejšnje uredbe (Z7). Vendar je nova uredba vsebovala tudi veliko novih predpisov, in to ne le takih, ki so bile izboljšave ali spremembe v zakonodajno-tehničnem smislu, marveč tudi takih, ki so uvajali novo ureditev razmerja med dolžniki in upniki.

Tudi uredba z dne 8. oktobra 1935 je delila kmečke dolgove v stare in nove, glede na čas nastanka. Še vedno je bil mejni datum 20. april 1932. Zaščito so uživali le stari dolgovi, nastali pred tem dnevom. Ponovno je bilo definirano, kaj se pojmuje kot kmečki dolg in da so obveznosti glavnega dolžnika, porokov in solidarnih dolžnikov enake, pri zadnjih dveh seveda šele tedaj, ko so le-ti morali izpolniti svoje obveznosti.

Problem, ki se je pojavljal kot rdeča nit ves čas zakonskega urejanja kmečke zaščite in njenega izvajanja, je bilo določevanje, kdo je kmet in kdo kot kmet lahko uživa zaščito. Uredba je natančno določila, da lahko olajšave pri odplačevanju dolgov uporabljajo le osebe, ki so bile v času zadolžitve in v času vračanja dolga kmetje. Dokazno breme je nosil dolžnik sam. Določila, kdo je kmet, so bila v celoti prevzeta iz prej veljavnih predpisov. Novost je bila, da je status kmeta pripadal tudi uživalcem

plodov, izakupnikom; vsem, ki obdelujejo tujo zemljo in izpolnjujejo splošne pogoje, in spolovinarjem. To so bile osebe, ki so vzele posestvo ali zemljišča v zakup z dogovorom, da bodo plačevale zakupnino s tem, da bodo odstopile lastniku polovico vseh pridelkov. Zaščito so uživale tudi osebe, ki so poleg kmetijstva opravljale obrtno, trgovsko ali gostilničarsko dejavnost, če so izvirali njihovi obdavčeni dohodki iz kmetijske dejavnosti. Potrčila so izdajala občinska oblastva, ki so morala potrdilo izdati v 14 dneh. V primeru, da občina ni izdala potrdila pravočasno, je na zahtevo dolžnika sresko sodišče zahtevalo izdajo. Po novi uredbi potrdila niso presegala upravna oblastva (sresko načelstvo ali banska uprava), temveč sodišča.

Tudi nova uredba — tako kot prej veljavna — obravnava upnike različno. Ločuje dolgove pri denarnih zavodih in dolgove pri zasebnikih. Kmetje, ki so bili zadolženi pri denarnih zavodih, so morali po uredbi plačati svoj dolg v 12 letih, računano od 16. novembra 1935 naprej po odplačilnem načrtu »A«. Prvi obrok je bil plačljiv do 15. novembra 1936, ostali pa do 15. novembra vsakega leta. Anuiteta za prvo leto je bila 6 % dolga in se je povečevala z vsakim nadaljnjim letom takó, da bi zadnji, dvanajsti obrok znašal 16,5 % dolga. Z odplačilnim načrtom je bilo natančno določeno, kolikšen del obroka je dolg, in kolikšen del so obresti, ki so se obračunavale po 4,5 % obrestni meri. Ostalim upnikom se je odplačevalo po odplačilnem načrtu »B«, ki je predvideval anuitete od 4 % do 14,9 % dolga v dvanajstem letu odplačevanja, z 1 % obrestmi. Izrecno je bilo določeno, da morajo dolžniki, ki še niso plačali obresti za leto 1934 (ki so zapadle v plačilo 15. novembra 1934 in kasneje 1. septembra 1935) plačati le-te najkasneje do 15. novembra 1935.

Posledice neizpolnitve obveznosti oziroma neplačila obrovov so v novi uredbi ostale nespremenjene. Enomeseda zamuda je dajala upniku možnost, da je svoj dolg sodno izterjal. Trikratno zaporedno neplačanje je povzročilo izgubo zaščite.

Uredba je v 4. členu uvedla novost, da predpisi nove uredbe sploh ne veljajo za terjatve kmetijskih zadrug in njihovih zvez. Te so svoje terjatve od kmečkih dolžnikov izterjevale po določbah, ki so jih za zadruge predpisale njihove zveze. Te odplačilne načrte zadrug je odobril kmetijski minister. Novi način obravnavanja terjatev kmetijskih zadrug je bil nujno potreben. V njem je bilo zadrugam dano priznanje in zupanjanje, da bodo v okviru lastnih možnosti in dane svobode v izjemnem stanju same izterjevale od kmeta — dolžnika (12).

Ta člen uredbe je posredno razveljavil odplačilni načrt Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, Zadružne zveze in Zveze gospodarskih zadrug za Jugoslavijo v Ljubljani z dne 15. maja 1935 (9), saj je bila razveljavljena uredba 2. februarja (Z10), na kateri je načrt temeljil (12). Vendar je kmetijsko ministrstvo stari odplačilni načrt naknadno pustilo v veljavi (15).

Glavna novost in poudarek uredbe je vseboval 5. člen, ki je urejal znižanje kmečkih dolgov. Ta možnost je bila dana le zaščitenemu kmetu — dolžniku, katerega skupni dolgovi (nastali pred 20. aprilom 1932) so znašali nad polovico vrednosti njegovega celotnega premoženja. Kdor je hotel doseči znižanje svojih dolgov, je moral s posebnim predlogom pri sreskem sodišču uveljaviti svojo zahtevo. Na podlagi vloženega predloga se je uvedel poseben postopek za cenitev vrednosti prosilčevega premoženja. Po izvršeni cenitvi in presoji je sodišče, če je ugotovilo, da je prosilčev predlog utemeljen, izdalo odločbo, s katero so se prosilčevi dolgovi zmanjšali na 50 % vrednosti njegovega premoženja. S tem se je občutno izboljšalo dolžnikovo premoženjsko stanje, na drugi strani pa znatno poslabšal položaj upnikov. Ker je bilo to resnično nesprejemljivo, je država obljubila, da bo za odpisane kmečke dolgove v višini med 50 % in 80 % vrednosti dolžnikovega premoženja s posebnim zakonom odredila pravično državno odškodnino. Uredba je torej napovedala nov poseben zakon, ki naj bi določal odškodnino samo za odpisane dolgove od 50 % do 80 % vrednosti dolžnikovega premoženja. To je pomenilo, da se odpisani dolgovi preko 80 % celotnega dolžnikovega premoženja niso vračali iz državnih sredstev, temveč se jih je črtalo brez kakršnekoli odškodnine v škodo upnika. Pomemben je bil odstavek, ki je predpisoval, da se pri zniževanju dolgov obdrži vrstni red vknjižb oziroma z vknjižbo zavarovanih terjatev v zemljiški knjigi, in to nasproti dolžniku kot tudi državi. Po poplačilu vseh delno odpisanih oziroma znižanih vknjiženih terjatev pa se je ostanek razdelil sorazmerno med nezavarovane upnike.

Druga olajšava, ki jo je uredba omogočala dolžnikom, katerih dolgovi so znašali več kot 20 % vrednosti njihovega premoženja, je bila poravnava. Dolžnik, ki ni zmožgel vračanja dolga po odplačilnem načrtu, je smel zahtevati na sodišču, da se mu podaljša rok plačila in znižajo obresti. V takem primeru je bilo sodišče dolžno, da je skušalo doseči poravnavo med strankami, in to z odstopom imovine, znižanjem dolga ali obrestne mere, podaljšanjem roka plačila ali na drug način. Za doseg poravnave je bilo potrebno soglasje vseh upnikov. V primeru, da poravnava ni uspela, je lahko sodišče samo, če je spoznalo, da dolžnikovi dohodki ne dopuščajo odplačevanja po odplačilnem načrtu, odobrilo dolžniku podaljšanje roka odplačevanja do največ 25 let

v enakih letnih obrokih, z znižanjem obrestne mere s 4,5 % na največ 2 %. To olajšavo so lahko izkoristili tudi tisti dolžniki, katerim se je dolg odpisal na 50 % vrednosti njihovega premoženja. Ta določila za zadrage niso veljala, razen če jih je odobrila pristojna zveza zadrug, kar je bilo razvidno iz obvezujočega zadržnega odplačilnega načrta. Uredba pa je predvidevala tudi možnost poravnave.

Upnik je imel možnost od sodišča zahtevati, da dolžniku, ki je lahko izpolnil svoje obveznosti v krajšem roku, kot je bil predpisan z odplačilnim načrtom, skrajša odplačilne roke. To je bilo dopustno le, če dolžnikovi dolgovi niso znašali več kot 20 % njegovega premoženja, njegovi dohodki pa so to dopuščali. Sodišče je lahko po prosti presoji skrajšalo odplačilni rok, a ne na manj kot šest let, predhodno pa je bilo treba ugotoviti dolžnikovo premoženjsko stanje. Skrajšanje roka je veljalo le za upnika, ki je to zahteval pri sodišču.

Uredba je predvidevala dolžnikovo nezmožnost plačila zaradi posledic elementarnih nesreč (slana, toča, poplave, suša, požar, škoda, ki so jo povzročili škodljivci in bolezni). Na dolžnikovo prošnjo je sodišče po poprejšnjem zaslišanju dolžnika, in upnika in presoji navedenih dokazov in obveznega izvedenskega mnenja pristojnega banskega strokovnega organa odložilo prisilno plačilo celotnega obroka ali dela anuitete, največ do enega leta. Ta olajšava se je zaradi navedenih razlogov lahko tudi večkrat ponovila.

Zavarovanje terjatev se z novo uredbo ni spremenilo, nova je bila le določba, ki je upniku dovoljevala zahtevati zavarovanje, če dolžnik tega ni zmož, od porokov ali solidarnih dolžnikov.

Terjatve, ki so uživale izjemen položaj in na katere se določbe uredbe niso nanašale, so ostale enake. Le dolgovi, ki so bili zavarovani z zastavo, so uživali izjemen položaj. Še vedno so bile iz zaščite izvzete terjatve Narodne banke, Državne hipotekarne banke in Privilegirane agrarne banke. Nova je bila določba, ki je denarnim zavodom dovoljevala, da v mejah svojega delovnega področja izdajajo posebne določbe o olajšavah za dolžnike, na katere bi se sicer nanašala zaščita.

Tudi po novi uredbi je izgubil zaščito dolžnik, kateremu se je dokazalo, da je odtujeval ali obremenjeval svoje imetje z namenom, da bi oškodoval svojega upnika. Kmet — dolžnik, ki je po uveljavitvi uredbe, torej po 8. oktobru 1935, zmanjšal svoje imetje tako, da je s tem povečal odstotek svojega dolga preko polovice vrednosti svojega celotnega premoženja, tudi ni bil deležen olajšav znižanja dolga.

Vsi pravni posli, ki jih je predvidevala uredba, so bili oproščeni plačevanja taks, razen upnikove zahteve po skrajšanju roka.

15. novembra 1935 je izšla še dopolnilna uredba, ki ni vsebovala vsebinskih novosti, temveč le predpise tehničnega značaja (Z12).

Uredba je predvsem s svojimi določbami o znižanju dolga povzročila na Slovenskem veliko strokovnih razprav, pa tudi razburjanja. To je bilo razumljivo, saj je izvajanje novih predpisov ogrožalo obstoj marsikatere slovenske kreditne zadruge. Na eni strani naj bi zadruge del dolgov odpisale, po drugi strani pa polno izplačevale hranilne vloge s pripadajočimi obrestmi. Oboje pa seveda ni bilo možno. Položaj dolžnika kmečkih zadrug je bil svojstven. Vsak dolžnik je bil član zadruge, s tem pa je hkrati jamčil za vse njene obveznosti. Zato je bilo popolnoma razumljivo, da so zadrage pri urejanju kmečke zadolženosti uživale poseben položaj.

Zveza slovenskih zadrug je takoj, ko je izšla uredba, z okrožnico obvestila vse svoje članice o nastalem položaju. Obenem jih je povabila, naj sporočijo svoje predloge, kako naj bo sestavljen plačilni načrt. Na to okrožnico je Zveza prejela različne in zelo zanimive odgovore vseh članic. Anketa je pokazala, da je bilo 72 % zadrug za dvanajstletno odplačilno dobo, skoraj polovica članic Zveze je predlagala 6 % obrestno mero, nekatere celo 4,5 % ali 5 %, le dve zadrugi, ki sta delali z denarjem, izposojenim od drugih denarnih zavodov, sta predlagali več kot 6 % obresti. Enoglasno so se zadrage izrekle proti odpisu dolgov in sodni poravnavi, razen če bi država v celoti poravnala nastale primanjkljaje. Te zahteve so izhajale iz dejstva, da bi morebitni odpis dolgov, brez polne državne odškodnine, resno ogrožal obstoj marsikatere kmetijske kreditne zadruge ali pa onemogočil njihovo uspešno delovanje. Zadrage so poudarjale, da imajo obveznosti do svojih vlagateljev, v pretežni meri malih kmetov, ki imajo pravico do izplačevanja vloženi sredstev (17).

Na podlagi mnenj in zahtev zadrug je uprava Zveze na skupni seji 24. oktobra 1935 sklenila, da odplačilni načrt (9) ostane v veljavi, in so ga le delno popravili, pa še to formalno.

Slovenski zadrudniki so v težki situaciji, v kateri so se znašli, iskali možnosti za lastno poslovanje in izhod iz krize, hkrati pa so izdali na praktičnih izkušnjah utemeljeni predlog za trajno reševanje kmečke prezadolženosti (20).

K uredbi sta bila izdana avtentično tolmačenje (Z23) in dopolnilna uredba (Z16), ki je predpisala odložitve vseh prisilnih prodaj in drugih izvršilnih ukrepov do prvega oktobra 1936. Ti predpisi niso veljali za zadrage, saj so le-te na podlagi uredbe z 30. novembra 1935 (Z13) uživale poseben položaj (19).

3.6. Uredba o likvidaciji kmetских dolgov

Takoj ob izdaji uredbe o zaščiti kmetov leta 1935 (Z13) je bilo jasno, da pereče vprašanje kmečkih dolgov, z nadaljnjim moratorijem, ki ga je uredba uvedla, ni bilo dokončno rešeno, temveč ponovno samo odloženo. Vse to je povzročilo, da je spremljala pripravo dokončnih zakonskih rešitev hrupna razprava. »Ponovila se je stara pesem: nasprotujoči si predlogi s strani dolžnikov in upnikov, konference, protesti. Čimbolj so se bližale priprave h koncu, tem živahnije so bile akcije posameznih interesnih skupin« (22).

Rezultat vseh prizadevanj je bila uredba o likvidaciji kmetских dolgov (Z17), ki jo je predpisal ministrski svet 25. septembra 1936. Z dnem objave v Službenih novinah 26. septembra 1936 je stopila v veljavo.

Uredba je v petnajstih mesecih doživela veliko bistvenih sprememb, dopolnitev in avtentičnih tolmačenj (Z18). Pravosodni minister je izdal 28 avtentičnih tolmačenj, 33 je bilo sprememb in dopolnitev (23). Izšla pa sta tudi dva pravilnika k uredbi (Z19).

Že ime uredbe same pojasnjuje, kakšen namen je z njo imel uredbodajalec. Z njo so v vladi hoteli končno rešiti vprašanje kmečke zadolženosti in kmečke zaščite, ki je bila neprestano od leta 1931 na dnevnem redu vladnih sej. Rešitve, ki jih je uvedla nova uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, so se bistveno razlikovale od vseh dotratnih bolj ali manj uspešnih poskusov.

Tudi po novi uredbi (Z17) se niso bistveno spremenila določila, ki obravnavajo in opredeljujejo pojem kmeta, ki je bil z uveljavitvijo uredbe o razdolžitvi deležen ugodnosti nove ureditve o razdolžitvi. Kmet v smislu uredbe je bila vsaka fizična oseba, ki ji je bilo kmetijstvo glavni poklic in je obdelovala zemljo sama ali s člani svoje družine, po potrebi pa tudi z najeto delovno silo. Razpoznavni element je bil obdavčeni dohodek (in ne davki). Obdavčeni dohodki so morali izvirati predvsem iz kmetijstva (poljedelstvo, vinogradništvo, sadjarstvo, vrtnarstvo, živinoreja ipd.). Zemljiški maksimum je bil 50 ha »ornih«, za obdelovanje sposobnih zemljišč. Pri rodbinski zadruzi je bila največja dovoljena površina obdelovalnih zemljišč znižana z 200 ha na 100 ha. V maksimum se je vštevala osebna posest kmeta in posestvo njegove žene in otrok, če so živeli skupaj v hišni skupnosti. Po dopolnilni uredbi z dne 30. decembra 1937 (Z24) se je gozd štel za obdelovalno zemljišče.

Uživalci, zakupniki in spolovinarji, ki so obdelovali tuja zemljišča, a so izpolnjevali ostale pogoje, so prav tako po uredbi imeli status zaščitenega kmeta. Spremenila se niso določila glede mladoletnih otrok kmetov, kmečke zapuščine, viničarjev, bajtarjev in kajzarjev, kmečkih obrtnikov in kmetov, ki so se ukvarjali še z dopolnilnimi pridobitnimi dejavnostmi.

Pogoji, ki jih je postavila uredba za priznanje statusa kmeta, so morali biti izpolnjeni v času zadolžitve (pred 20. marcem 1932) in v času razdolžitve (26. septembra 1936 — ko je uredba stopila v veljavo).

Dokaz o tem, da so bili izpolnjeni zakoniti pogoji za priznanje statusa kmeta, je na zahtevo upnika ali drugega interesenta (npr. poroka) moral priskrbeti dolžnik sam. Postopek za pridobitev takega občinskega potrdila je ostal nespremenjen. Hkrati je uredba predvidevala tudi možnost, da je upnik sam brez vednosti ali morebiti celo proti volji dolžnika zahteval od občinskega oblastva izdajo potrdila.

V zvezi s tem se zastavlja vprašanje, kakšen položaj so imeli dolžniki, ki so sicer izpolnjevali vse formalne pogoje za kmečke dolžnike po uredbi, so pa izgubili zaščito, npr. po določilih zadružnega odplačilnega načrta ali zaradi trikratnega neplačevanja letnih obrokov po prejšnjih predpisih. Takih primerov uredba ni uredila, tudi pravilniki in avtentične razlage ne (Z18, Z19). Že definitivno izgubljena pravica ni mogla z novo uredbo sama po sebi ponovno oživet. Kdor je dokončno, po tedaj veljavnih predpisih, izgubil status zaščitenega kmeta, ni z novo uredbo samo po sebi ponovno pridobil zaščitenega položaja. Vendar se iz 21. člena uredbe lahko sklepa, da je uredbodajalec uveljavljal drugačno stališče. Ta člen je namreč določal, da mora denarni zavod (npr. zadruga) preden izroči vse listine Privilegirani agrarni banki, zahtevati pri sodišču ustavitve vseh sodnih dejanj, začetih zaradi obravnave terjatve. Isto je lahko zahteval tudi dolžnik sam. Ker je lahko denarni zavod sprožil pravdni postopek le proti dolžniku, ki je izgubil kmečko zaščito, sledi iz tega, da je uredba nudila zaščito tudi tistim dolžnikom, ki so jo sicer že izgubili (22).

Po uredbi so bili kmečki dolgovni vse obveznostni zasebnopravnega značaja v denarju, ki so nastale pred 20. aprilom 1932, ne glede na to, iz katere osnove so dolgovi

izvirali. Ni bilo pomembno, ali jih je kmet dolgoval kot glavni dolžnik ali kot porok. Solidarni dolžnik ali porok, četudi ni bil kmet, je jamčil za obveznosti kot glavni dolžnik — kmet. Njegova obveznost pa se je obravnavala kot dolg šele tedaj, ko je moral svojo obveznost dejansko izpolniti.

Uredba je natančno opredelila, kaj niso v zaščito zajeti kmečki dolgovi:

- dolgovi kmetov, če skupaj niso presegli 250 din;
- dolgovi kmetov, če so skupaj presegli 500.000 din (s tem so bili mišljeni vsi dolgovi, ki jih je imel dolžnik pri kateremkoli upniku, ne pa morda samo pri zadrugi (22). Če je dolg presegal najvišji dovoljeni znesek, se presežek nad 500.000 din ni štel za zaščiteni kmečki dolg, in so zanj veljala splošna pravna pravila (Z22);
- javne davščine in z zakonom predpisane pristojbine;
- blagovni dolgovi do 500 din, nastali po 20. oktobru 1931, če se niso spremenili v menične dolgove;
- dolgovi, ki so bili kriti z ročno zastavo;
- alimentacijske terjatve, ki so izvirale iz dolžnikove dolžnosti vzdrževanja;
- terjatve, ki so izvirale iz kaznivih dejanj;
- terjatve za plačo (meždo) oseb, zaposlenih v dolžnikovem gospodinjstvu ali gospodarstvu;
- terjatve obrtnikov do 500 din za opravljena obrtniška dela po 20. oktobru 1931, če priznanice, obveznice in druge listine, v katerih se je navajalo, da izvira dolg iz nakupa blaga (4. alineja) ali iz opravljenega obrtniškega dela, niso dokazovale, da je terjatev res nastala na taki osnovi;
- obveznosti, ki so izvirale iz dedovanja ali nasledstvenih pogodb katerekoli vrste (darilna pogodba, izročilna pogodba ipd.). Novi lastnik je po uredbi užival olajšave ob prenosu imetja ali dela premoženja osebe, ki je bila kmet, to pa le, tedaj, če se je izvršil prenos po dedovanju in če je bil tudi novi lastnik kmet;
- terjatve siromašnih upnikov, ki niso imeli zadostnega premoženja ali drugih dohodkov za nujno vzdrževanje. Tako stanje je na upnikovo zahtevo ugotavljalo pristojno sresko sodišče, ki je o tem odločalo dokončno.

Posebni predpisi so veljali za terjatve Državne hipotekarne banke in Privilegirane agrarne banke, seveda pa so bile izzete tudi terjatve Narodne banke. Uredba je prepuščala Narodni banki, da v obsegu svojih pristojnosti posebej določa o olajšavah tistim svojim dolžnikom, na katere bi se uredba sicer nanašala.

Uredba je predpisala postopek za ugotavljanje višine kmečkega dolga (4. člen). Uredbodajalec je posegel nazaj na dan, po katerem so se delili kmečki dolgovi na stare in nove, torej na 20. april 1932. Po uredbi je bil vsak dolg sestavljen iz dveh delov. Prvi del je sestavljala glavnica dolga po stanju 20. aprila 1932, k njej so se prištele tudi neplačane dogovorjene obresti, a ne več kot po 12 % letno, in to do mejnega datuma. Drugi del dolga pa so znašale obresti od 21. aprila 1932 do 15. novembra 1936 v višini, ki je bila dovoljena in priznana po dotedanjih predpisih. Sem so sodili tudi morebitni pravnomočno prisojeni pravdni in izvršilni stroški od 20. aprila 1932 dalje, dejanski izdatki za zavarovalne premije, javne davščine, takse za vpis hipoteke ali zaznambe ter vsa ostala plačila, ki jih je opravil upnik namesto dolžnika. Ta razdelitev je bila zela pomembna, ker je bil le prvi del — glavnica in obresti do 20. aprila 1932 — osnova za znižanje dolga. Drugi del je v celoti ostal nespremenjen — neznižan.

5. člen uredbe je predpisoval, kako se ureja odpisovanje dolgov kmetov, katerih posestvo je presegalo dovoljeno površino — 50 ha in pri rodbinskih zadrugah 100 ha — obdelovalnih zemljišč, ne glede na višino skupne obremenitve čez 500.000 din. Skupna vsota dolga, izračunana po predpisanem postopku, se je brez znižanja razdelila na skupno število hektarov obdelovalnih zemljišč, in dolžnik je odplačal tisti del dolga, ki je odpadel na 50 ha oziroma 100 ha. Če je znašal dolg na 1 ha več kot 3000 din, je odplačal dolg v petnajstih letih, če je znašal dolg na 1 ha od 500 do 3000 din, pa v desetih letih s 4,5 % obrestmi. Teh terjatev Privilegirana agrarna banka ni prevzela. Dolžnik, ki je hotel uporabiti te olajšave, je moral to sporočiti v dveh mesecih upnikom in zahtevati določitev, katere parcele se vštevajo v površino 50 ha oziroma 100 ha. Način določanja parcel je predpisal kmetijski minister sporazumno z ministrom za trgovino in industrijo s pravilnikom (Z19).

Glavne določbe glede odpisovanja in odplačevanja so vsebovala poglavja od II do VII. Kmetje so svoje pri zavarovalnih zavodih, ustanovah delavskega in nameščenskega zavarovanja, ustanovah, ki so upravljale s pupilarnim denarjem, cerkvenih skladih ter drugih kulturnih in prosvetnih ustanovah vračali po odplačilnem načrtu v dvanajstih letih s 3 % obrestmi letno. Stanje dolga se je ugotavljalo po vrednosti dolga na dan, ko je uredba stopila v veljavo, po predpisanem postopku.

ODPLAČILNI NAČRT za 100 din dolga

Število let, preteklih od dne 15. 11. 1936	Plačilni rok do	Obresti	Odplačilo	Ostanek dolga
0	15. 11. 1936	3,00	—	100,00
1	15. 11. 1937	2,79	7,01	92,99
2	15. 11. 1938	2,58	7,22	85,77
3	15. 11. 1939	2,35	7,45	78,32
4	15. 11. 1940	2,12	7,68	70,64
5	15. 11. 1941	1,88	7,92	62,72
6	15. 11. 1942	1,64	8,16	54,56
7	15. 11. 1943	1,38	8,42	46,14
8	15. 11. 1944	1,12	8,68	37,46
9	15. 11. 1945	0,86	8,94	28,52
10	15. 11. 1946	0,58	9,22	19,30
11	15. 11. 1947	0,30	9,50	9,80
12	15. 11. 1948	—	9,80	—
skupaj		20,88	100,00	

Glavne določbe za zadrge in druge denarne zavode je vsebovalo III. poglavje uredbe. Mišljene so bile kreditne zadrge vseh oblik, ki so smele po svojih pravih dajati kredite kmetom — članom. Izrecno pa so bile izključene nabavne in potrošniške zadrge. Zveze žadrog so prišle v poštev, če so imele neposredne pravne odnose s kmečkimi dolžniki.

Kmečke dolgove je od zadrug in drugih denarnih zavodov prevzela Privilegirana agrarna banka, in s tem so kmetje prenehali biti dolžniki zadrge ali denarnega zavoda, in so postali dolžniki omenjene ustanove. To je pomenilo centralizacijo kmečkih dolgov v vsej Jugoslaviji, kar je bila senčna stran uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov.

Zadrge so morale prek svojih revizijskih zvez izročiti Privilegirani agrarni banki v treh mesecih, torej najkasneje do 26. decembra 1936, s posebnim seznamom vse upniške listine o kmečkih dolgovih, skupno z listinami o izvedenih zavarovanjih (zemljiškknjižni sklepi), supergarancijami, zavarovalnimi policami, protesti in vsemi ostalimi spisi, na katere je bilo vezano dokazovanje, pa tudi vse podatke o nepremičninah zavezanih strank. Ker s tem povezanega dela zadrge v treh mesecih niso zmogle, je finančni zakon za leto 1937/38 (Z22) podaljšal rok do 1. junija 1937.

Uredba je izrecno določala, da so se z izročitvijo prenesle vse pravice iz takih terjatev na Privilegirano agrarno banko, ki je s tem pridobila vse upniške in ostale pravice. Tako je postala imetnica vseh zastavnih pravic dotedanjih upnikov v istem vrstnem redu, ne da bi opravila kakršnakoli posebna dejanja, to pomeni, ne da bi istočasno vlagala kakšne zemljiškknjižne predloge.

Privilegirana agrarna banka je po uredbi imela izrecno pravico, da se na podlagi dobljenih listin še dodatno zemljiškknjižno zavaruje za celotni prevzeti dolg. Vse obremenitve, vpisane v času od 27. septembra 1936 do 26. septembra 1937 na nepremičnine odstopljenih kmečkih dolžnikov so imele vrstni red za njo. Uredba je dala Privilegirani agrarni banki še drugo izjemno pravico. Vse dolžniške listine kmečkih dolžnikov, po katerih je bilo zamujeno opravilo kakšnega pravnega dejanja, ki ga je predpisovalo obče pravo (npr. protest, notifikacija, izmenjava listin, vložitev tožbe ipd.), po zakonih in uredbah o zaščiti kmetov (Z1, Z3, Z4, Z5, Z6, Z7, Z10, Z12, Z13, Z16), zaradi katere so upniki izgubili kakšno pravico, so obdržale svoje veljavnost in popolno obveznost, kakor da zamude sploh ni bilo. Vse prvotno zavezane osebe so na podlagi te zakonske fikcije ostale zavezane po teh listinah, dokler se dolg ni popolnoma izplačal.

Privilegirana agrarna banka je pregledala, ali imajo vse njej izročene upniške listine pravno vrednost, in preizkusila, ali sodijo prevzeti dolgovi pod predpise uredbe.

Po opravljenem preizkusnem postopku je Privilegirana agrarna banka odobrila izračun o višini dolgov posameznih dolžnikov. Od pravega dela dolga (glavnica in neplačane obresti do 20. aprila 1932) so se odbile že po knjigah dokončno odpisane terjatve, če le-te niso bile zadostno zavarovane s hipoteko. Tako dobljena vsota se je nato znižala za 25 %. Temu znižanemu znesku so se prištele še terjatve drugega dela dolga (obresti od 21. aprila 1932 do 15. novembra 1936, pravnomočni prisojeni pravdni in izvršilni stroški, dejanski izdatki za zavarovalne premije ipd.). To 25 % znižanje so bile dolžne kriti zadrge in drugi denarni zavodi, kar je pomenilo za te ustanove znižanje njihovih dejanskih rezerv in hudo obremenitev (Z1, Z2). Če sredstva denarnega zavoda niso dopuščala kritja teh 25 % denarnih dolgov, je razliko financirala državna blagajna z državnimi obveznicami, ki so se 3 % obrestovale ter naj bi se amortizirale

v 20 letih. Privilegirana agrarna banka je izdala, potem ko je ugotovila vsoto terjatev, vsakemu posameznemu denarnemu zavodu potrdilo o višini terjatev v tekočem računu. Besedilo in obliko potrdila je predpisal finančni minister. Priznane terjatve denarnih zavodov proti Privilegirani agrarni banki naj bi se izplačale v štirinajstih letih s 3 % letnimi obrestmi v enakih letnih anuitetah. Prvi rok izplačila je bil 31. december 1937. Za redno odplačevanje terjatev denarnim zavodom se je pri Privilegirani agrarni banki ustanovil sklad za odplačevanje kmečkih dolgov, ki ga je upravljal upravni odbor banke. V ta sklad so se stekala sredstva, zbrana z letnimi obroki, ki jih je Privilegirana agrarna banka prek davčne uprave in Poštne hranilnice prejela od kmetov — dolžnikov, vsi ostali prejemki iz obveznosti dolžnikov in sredstva iz proračunske dopolnitve enoletnega obroka.

Privilegirana agrarna banka je bila z uredbo pooblaščenca za izdajanje bonov, s katerimi je denarnim zavodom vračala njihove terjatve na podlagi izračuna. Ti boni so se uradno imenovali Bon za odplačilo kmetijskih dolgov pri PAB in so služili ustanovam — bivšim kmečkim upnicam, da so si priskrbele denarna sredstva. S temi boni pa so kmetje, ki so po uredbi postali dolžniki Privilegirane agrarne banke, plačevali banki svoje dolžniške obroke.

Če dolg kmeta, izračun po predpisanem postopku, ni presegal 25.000 din, se je znižal za 50 %. Tako znižanje je izvršila Privilegirana agrarna banka na podlagi prejetih listin in podatkov. Dolg, ki pa je presegal 25.000 din, se je znižal največ za 30 %. Pri takem zniževanju se je upoštevalo premoženjsko stanje dolžnika in ocenjevalo razmerje dolga.

Dolžnik, katerega dolg je presegal polovico vrednosti njegovega celotnega premoženja v času likvidiranja dolga, je smel zahtevati znižanje dolga za polovico. Taka zniževanja dolgov so izvrševala okrajna sodišča, ki so bila za dolžnike krajevno pristojna. Rok za vložitev take zahteve je bil 2 meseca, kasneje pa ga je finančni zakon za leto 1937/38 (Z22) podaljšal do 1. junija 1937. Ko je sodišče izdalo sklep o znižanju in je ta postal pravnomočen, ga je sodišče vročilo Privilegirani agrarni banki, ki je izvedla znižanje v skladu s sodnim sklepom. Tako znižane dolgove so dolžniki odplačevali Privilegirani agrarni banki s 4,5 % letnimi obrestmi v dvanajst letnih obrokih. Prvi obrok je došel v plačilo s 1. novembrom 1936, ostali pa istega dne vsakega tekočega leta.

Vsem ostalim dolžnikom je Privilegirana agrarna banka znižala dolgove (prvi del) za 25 %. Te dolgove so morali dolžniki odplačevati v dvanajstih letnih obrokih s 5 % obrestno mero.

Vsi dolžniki so svoje anuitete plačevali pri pristojnih davčnih upravah. Po seznamih, ki jih je poslala Privilegirana agrarna banka davčnim oblastvom, so ta obremenila ustrezne dolžnike z letnimi obroki. V primeru neplačila so davčne uprave takoj sprožile izvršilni postopek, izvršilne stroške po zakonu o neposrednih davkih pa je nosil dolžnik.

Davčna oblastva so ločeno vknjiževala pobiranje dolžniških anuitet, pobran denar so takoj, najkasneje pa do 20. decembra vsakega leta izročila Poštni hranilnici.

Dolžnikom pri Državni hipotekarni banki, ki so v času do 20. aprila 1932 najeli dolgoročna posojila, se je znižala obrestna mera na 4,5 %, rok za plačilo se je podaljšal na 32 let od dne prvotne zadolžitve. Tudi za dolžnike Državne hipotekarne banke je uredba predvidevala zniževanje dolgov v primeru prezadolženosti (na 50 % celotnega premoženja).

Dolžniki, ki so bili zadolženi pri zasebnih upnikih, naj bi svoje dolgove, ki so izvirali iz nakupa blaga na up ali iz izvedenega obrtniškega dela, poplačevali v dvanajstih enakih letnih obrokih brez obresti. Prvi obrok je bil plačljiv 1. novembra 1936. Dolgovi iz ostalih pravnih razmerij so se znižali za polovico. Tako znižani znesek s prištetimi obrestmi (drugi del dolga) so odplačevali v dvanajstih letih s 3 % obrestmi. Prvo anuiteto je bilo treba plačati 15. novembra 1936.

Uredba je predvidevala tudi pravne posledice morebitnega ravnanja dolžnika z namenom, da oškoduje upnika. Za taka dejanja je bila predpisana kazen, če po kazenskem zakoniku (Z14) dejanje ni bilo strožje kaznivo, do 6 mesecev zapora in v denarju do 10.000 din. Hkrati je tak dolžnik izgubil vso zaščito iz uredbe.

Z uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov je prišlo vprašanje razdolitve kmeta po štirih letih v novo fazo. Z njo se je bistveno spremenil položaj zadolženih kmetov kot tudi upnikov zaščitenih kmečkih dolžnikov. Na eni strani je nova ureditev globoko posegla v interese upnikov, kar zagotovo ni moglo ostati brez posledic za celotno gospodarsko življenje v državi (22). Na drugi strani pa je bilo z njo rešeno eno najtežjih socialnih vprašanj, ki je dolga leta močno motilo gospodarstvo ter vznemirjalo tako denarne zavode kot tudi njihove vlagatelje (21). To sta tudi ocenili, ki sta se najpogosteje pojavljali pri avtorjih, ki so tedaj v različnih strokovnih člankih ocenjevali urejanje kmečke zadolženosti.

Rešitev kmečke zadolženosti, ki jo je prinesla nova uredba, je v precejšnji meri prizadela slovenske kmetijske in kreditne zadrage, predvsem pa so se v težkem po-

ložaju znašle manjše ustanove, »čebelice in pionirke ljudskega varčevanja in ugodnega kmečkega kredita« (21). Zato so Zveze slovenskih hranilnic in posojilnic in Zadruga zveza sestavile predlog o spremembah in dopolnitvah uredbe s 26. septembra 1936, ki so ga poslale vladi ter slovenskim senatorjem in poslancem v narodni skupščini (24), hkrati pa je Zadružni vestnik, glasilo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, objavil navodila in nasvete, kako v praksi izvajati predpise nove uredbe (25).

Ker je po uredbi o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17) drugi del dolga (obresti od 21. aprila 1932 do 15. novembra 1936 v višini, ki je bila dovoljena in priznana po dotedanjih predpisih, morebitni pravnomočno prisojeni pravdni in izvršilni stroški od 20. aprila 1932 dalje idr.) ostal neznižan, je bil končni rezultat za zadruga vendarle nekoliko ugodnejši (22), saj so zadruga krile le polovico odpisanega dolga. Zahtevana delitev kmečkega dolga je povzročila našim zadrugam in drugim denarnim ustanovam mnogo dela, saj je bilo treba pred odstopom terjatev Privilegirani agrarni banki in izročitvijo listin, vsak kmečki dolg pretresati skoraj od njegovega nastanka dalje ter ločiti, kaj je sodilo pod prvi del dolga in kaj ne. To sicer zamudno delo je na koncu zmanjšalo izgube denarnih zavodov.

4. PRIVILEGIRANA AGRARNA BANKA

Posebnost kmečkega posojila je, da kmetje nikdar ne zmorejo plačevati visoke obrestne mere. Kmet ni trgovec, da bi večkrat na leto obrnil obratni kapital, kmetijstvo ponavadi prodaja le enkrat na leto.

Ker je bila rentabilnost kmetijskih posestev v Kraljevini Jugoslaviji zelo nizka, je vsako plačevanje visokih obresti pomenilo uničevanje kmeta, njegove družine in posestva. Vendar je kmet nujno potreboval kredit, če je hotel slediti razvoju in modernizaciji kmetijstva. Kredit pa je bil za kmeta tudi edina možnost napredka (29).

Po zgledu francoskih Caisses de credit mutuel agricole po zakonih iz leta 1920, ki so kmetom nudile dolgoročne kredite celo s 3 % obrestmi, je leta 1925 izšel jugoslovanski zakon o kmetijskem kreditu (Z30). Osrednji zavod, ki je bil ustanovljen po tem zakonu, je bila Direkcija oziroma Ravnateljstvo za kmetijski kredit. Ta naj bi s državnimi sredstvi posloval na deloma zadruga organizirani podlagi. Ravnateljstvu naj bi država dala na razpolago 500 milijonov din, dodaten stalen vir sredstev pa naj bi prinašala polovica čistega letnega dohodka državne razredne loterije. Načrt, ki ga je predvideval zakon o kmetijskem kreditu, ni uspel in je »žalostno propadel in požrl državi težke milijone. Vzrokov je bilo več. Prvi je pač ta, da se francoskih razmer ne da kar prestaviti na naša tla. Drugi vzrok so bile zlorabe, ki so jih v naših razmerah vsi pričakovali. Vse se je zanašalo na državo. Vsa taka posojila so se smatrala kot darila, ki jih ne bo treba več vrniti. Pokazalo se je pri vseh teh zadrugah jasno, da kjer ni svobode, tudi ni pravega čuta za odgovornost« (29).

Ostanke Ravnateljstva za kmetijski kredit je reševala Privilegirana agrarna banka, ki je bila ustanovljena leta 1929 z zakonom o Privilegirani agrarni banki (Z25). Novo ustanovljena banka je po 68. členu zakona prevzela vse pravne posle Direkcije oziroma Ravnateljstva, ki se je s tem zakonom ukinilo.

Naloga Privilegirane agrarne banke je bila, tako kot njene predhodnice, dajanje posojil kmetom, kmetijskim zadrugnim kreditnim organizacijam, zadrugam in podobnim ustanovam.

Namen Privilegirane agrarne banke je bil koristen predvsem za južne kraje Jugoslavije, saj je banka nudila kredit po 6 % obrestni meri, kar je bilo za tiste kraje nekaj izjemnega. Za Slovenijo ter slovenske kmete in denarne zavode Privilegirana agrarna banka do prevzema kmečkih dolgov ni bila pomembna, saj so tako nizko obrestno mero za posojila nudile pretežno vse denarne ustanove v Dravski banovini. Šele s prevzemom kmečkih dolgov po uredbi o likvidaciji (Z17) je Privilegirana agrarna banka leta 1937 odprla svojo podružnico v Ljubljani (32).

Do 1. junija 1937 je Privilegirana agrarna banka prevzela kmečke dolgove in z odstopljenimi terjatvami postopala po uredbi o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17). Končne številke prevzetih dolgov so bile precej manjše kot se je pričakovalo. To je bilo predvsem zaradi dolžnikove možnosti, da se je lahko z dotedanjim upnikom dogovoril, da ostane še naprej njegov dolžnik, ter zaradi ostrih predpisov o priznavanjih statusa zaščitenega kmeta, ki je bil pogoj za ugodnosti, ki jih je vsebovala uredba (30).

Delovanje Privilegirane agrarne banke so poleg zakona (Z25) urejale še dopolnilni zakoni (Z26) in uredba o Privilegirani agrarni banki, ki je izšla leta 1933 (Z27).

5. UREJANJE KMEČKE ZADOLŽENOSTI

Zakonodaja, ki se je ukvarjala s kmečko zadolženostjo, se je v času leta 1932, ko je izšel prvi zakon, ki je urejal to tematiko, do leta 1936, ko je uredba o likvidaciji kmečkih dolgov dokončno uredila to vprašanje, spreminjala.

5.1. Razvoj in težnja zakonodaje

Prvi trije zakoni (Z1, Z3, Z4) so uzakonili odložitve plačila vseh kmečkih dolgov. Kasnejši predpisi so uveljavljali različne načrte odplačevanja od bolj strogih z višjo obrestno mero, do preglednih, natančnih in z nizkimi obrestmi.

Prva uredba (Z6) je vsebovala odplačilni načrt, po katerem so bili prvi obroki v dvanajstletni odplačilni dobi majhni, šele v drugi polovici so presegli desetino glavnice. Druga uredba o zaščiti kmetov (Z7) je ločevala odplačilni načrt za dolgove pri denarnih zavodih in dolgove pri zasebnikih. To ločevanje so obdržali vsi kasnejši predpisi.

Zadnja uredba o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17) pa je uveljavila polovično črtanje dolgov in odplačevanje preostalega dolga v dvanajstih letih.

5.2. Obrestna mera

Zelo pomembne so bile določbe glede obresti. Zakon o zaščiti kmetov (Z1) je dovoljeval največ 6 % obresti. Uredba iz leta 1933 (Z6) je določala povprečno 5 % obresti za dolgove pri zasebnikih in povprečno 6,02 % obresti za dolgove pri denarnih zavodih. Druga uredba (Z7) je znižala obresti na 3,5 % za zasebnike in 6 % za denarne zavode. V letu 1935 je uredba o zaščiti kmetov (Z13) predvidevala 1 % obresti za zasebnike in 4,5 % za denarne zavode. Zadnja dokončna ureditev kmečke zadolženosti, ki jo je vsebovala uredba o likvidaciji kmečkih dolgov pa je uveljavljala 3 % obresti za dolgove pri zavarovalnicah, ustanovah delavskega in nameščenskega zavarovanja in podobnih zavodih; za dolgove, ki jih je prevzela Privilegirana agrarna banka 4,5 obresti in za dolgove pri zasebnikih 1 % obresti.

5.3. Zaščiteni kmetje

Vsi predpisi so varovali in reševali le kmete, ki jim je bil priznan status zaščitenega kmeta. Tudi glede statusa kmeta in pogojev zanj so se le-ti spreminjali predvsem v smislu strožjega obravnavanja in natančnejšega določanja upravičencev kmečke zaščite.

Po zakonu o zaščiti kmetov (Z1) so bili kmetje osebe, ki so same ali s člani svoje družine obdelovale svojo zemljo in je izviral njihov obdavčeni dohodek pretežno iz kmetijstva. Zemljiški maksimum je znašal 50 ha, pri rodbinskih zadrugah 150 ha. Potrdila o statusu kmeta so izdajale občine.

Prva uredba (Z6) je pojem zaščitenega kmeta razširila tudi na osebe, ki so obdelovale tujo zemljo in je bil to njihov glavni poklic (npr. viničarji). Prav tako so zaščito pridobili člani družine, ki so se ukvarjali s postranskimi pridobitnimi dejavnostmi, če je njihova družina obdržala znake kmeta. Za uživanje zaščite je bil pomemben obstoj statusa kmeta le v času zadolžitve. Zemljiški maksimum se je pri družinskih zadrugah povečal na 200 ha.

Druga uredba (Z7) je natančneje uredila položaj poročene žene in otrok posestnika. Če so živeli z njim v skupnem gospodinjstvu, se je premoženje žene in otrok vštevalo v zemljiški maksimum. Strožji je bil tudi postopek za pridobivanje potrdil.

Tretja uredba iz leta 1935 (Z13) je postavila zahtevo, da je status kmeta moral obstajati v času zadolžitve in v času vračanja dolgov. Zaščita se je razširila tudi na uživalce plodov, zakupnike in spolovinarje. Potrdila so v končni instanci presojala upravna sodišča.

Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17) je spremenila zemljiški maksimum pri družinski zadrugi na samo 100 ha.

5.4. Privilegirane terjatve

Vsi zakonski akti so vsebovali predpise o privilegiranih terjativah, ki so uživale poseben položaj in so bile izvzete iz izvajanja zaščitnih predpisov. To so bile terjatve Narodne banke, Državne hipotekarne banke, Privilegirane agrarne banke, javne datjatve, terjatve, ki so izvirale iz kaznivih dejanj, alimentacijske terjatve in konzumni dolgovi. Do 20. decembra 1932 so zadruge skupaj z drugimi privilegiranimi zavodi imele izjemen položaj. Po zakonu o podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov (Z4) pa je le Narodna banka ohranila izjemen položaj. Vendar so kmetijske zadruge z uredbo iz leta 1934 (Z7) ponovno pridobile zaščitni položaj in zanje predpisi niso veljali. Vprašanje odplačevanja dolgov pri teh zadrugah je urejal odplačilni načrt, ki ga je odobril kmetijski minister. Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov (Z17) je uvedla novost le v tem, da so bili iz zaščite izvzeti dolgovi kmeta, če so skupaj znašali manj kot 250 din ali če so presegli 500.000 din.

6. PO LIKVIDACIJI KMEČKIH DOLGOV

Z uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov kmetje niso bili zadovoljni, ker so po štiri letih urejanja in obljubljanja pričakovali večje odpise (29). Mnogi prezadolženi kmetje tudi znižanih obrokov, ki so jih začeli plačevati leta 1937, niso zmogli plačati, in zopet so se zadolževali pri zasebnikih (34).

Zaščiteni kmetje so bili nezadovoljni tudi zaradi prekratkih rokov odplačila. V krizi so namreč cene pridelkom padle na tretjino prejšnje cene, in kmetje so pričakovali vsaj takšno znižanje tudi pri dolgovih. Ker je bilo veliko dolgov porabljenih v neproduktivne namene, je odplačevanje anuitet nujno moralo obtičati. To se je zgodilo pri tretjem obroku.

Kmetje dolžniki so plačali do 26. oktobra 1939 v milijonih dinarjev (2):

Podružnica PAB	Izročeni dolgovi (skupaj)	Izplačane anuitete		
		1937	1938	1939
Beograd	1502	76	75	24
Zagreb	536	27	19	6
Sarajevo	378	9	10	4
Ljubljana	466	31	26	14
Skupaj: 2882		143	130	48

Prva dva obroka so kmetje še plačali z večjo ali manjšo točnostjo, posamezne pokrajine pa so tu pokazale velike razlike. Posebne razmere v Sloveniji, kjer sta bila davčna uprava in zemljiška knjiga neprimerno bolj urejeni kot v južnih delih države, so povzročile, da je mehanizem razdolžitve prej in popolneje stekel. Ljubljanski podružnici Privilegirane agrarne banke je po treh letih poslovanja preostalo v končni pregled in prevzem le dva odstotka prijavljenih dolgov (35). V državnem povprečju pa banka večine prijavljenih dolgov do leta 1939 še ni niti pregledala. To je pomenilo, da se dolgovi niso odplačevali. Medtem ko je slovenski kmet že leta 1937 začel odplačevati anuitete, jih kmet na jugu še ni niti začel plačevati leta 1939.

Težavo je za kmete pomenilo tudi to, da so po likvidaciji postali dolžniki Privilegirane agrarne banke, ki jim je bila tuja in je niso bili vajeni.

Tudi kmečke zadruge, pomemben posojilodajalec kmetom, so bile močno prizadete. Vsak denarni zavod je po uredbi utrpel pri vsakem kmetu v breme svojih lastnih rezerv, obstoječih 26. septembra 1936, 25 % kmečkega dolga, ki je obstajal 20. aprila 1932. To je pomenilo prehodu obremenitev predvsem za manjše zavode na podeželju, ki so imeli nad 75 % kmečkih posojil (30).

Rešiti je bilo treba tudi problem likvidnosti denarnih zavodov, saj so vlagatelji upravičeno zahtevali izplačila vlog, posebno tam, kjer jih že več let niso mogli dvigniti. V Sloveniji je imelo tak interes skoraj 400.000 oseb, ki so imele svoje vloge pri denarnih zavodih vseh vrst. Izplačilne omejitve pri posameznih, a številnih denarnih zavodih, ki so se uvedle po letu 1931, so vplivale na zmanjšanje vlaganja in zbiranja narodnega kapitala v denarnih zavodih, kar je škodovalo razvoju celotnega gospodarstva (31).

Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov je kljub določenim pomanjkljivostim uspešno, a le začasno zaščitila kmete in olajšala vračanje dolgov. Dokončno uspešnost vseh ukrepov pa ni mogoče ocenjevati, saj je izvajanje uredbe prekinila vojna.

7. VIRI

UL = Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine. — SL = Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine. — Z1 = Zakon o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju SL 1932/33. — Z2 = Pojasnilo k zakonu o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju SL 1932/69. — Z3 = Zakon o podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju SL 1932/85. — Z4 = Zakon o podaljšanju veljavnosti zakona o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju SL 1932/104. — Z5 = Uredba o izpremembah in dopolnitvah zakona o zaščiti kmetov in uveljavitvi poedinih predpisov zakona o izvršbi in zavarovanju SL 1933/72. — Z6 = Uredba o zaščiti kmetov SL 1933/97. — Z7 = Uredba o zaščiti kmetov SL 1934/72. — Z8 = Pravilnik o obrazcu potrdila, o tem da je kdo kmet SL 1934/90. — Z9 = Pravilnik k izvajanju uredbe o zaščiti kmetov SL 1934/90. — Z10 = Uredba o izpremembah in dopolnitvah uredbe o zaščiti kmetov SL 1935/13. — Z11 = Pravilnik ministra za kmetijstvo k izvajanju uredbe o zaščiti kmetov SL 1935/33. — Z12 = Uredba o izpremembah člena 3 uredbe o izpremembah

bah in dopolnitvah uredbe o zaščiti kmetov SL 1935/51. — Z13 = Uredba o zaščiti kmetov SL 1935/82. — Z14 = Kazenski zakonik SL 1929/75. — Z15 = Zakon o prisilni poravnavi izven konkurza SL 1930/53. — Z16 = Dopolnilna uredba k uredbi o zaščiti kmetov SL 1936/4. — Z17 = Uredba o likvidaciji kmetjskih dolgov SL 1936/79. — Z18 = Avtentična tolmačenja uredbe o likvidaciji kmetjskih dolgov SL 1937/34, 67, 89, 100 in SL 1938/1, 7, 10, 18, 20, 24, 28, 43, 47, 49, 61, 78, 85, 88, 98. — Z19 = Pravilnik k uredbi o likvidaciji kmetjskih dolgov SL 1936/91 in SL 1937/1. — Z20 = Uredba o izpremembah in dopolnitvah uredbe o likvidaciji kmetjskih dolgov SL 1938/2. — Z21 = Načrt za amortizacijo 3 % obveznic SL 1938/2. — Z22 = Finančni zakon za leto 1937/38 SL 1937/31. — Z23 = Avtentično tolmačenje uredbe o zaščiti kmetov SL 1936/10. — Z24 = Dopolnilna uredba k uredbi o likvidaciji kmetjskih dolgov SL 1938/2. — Z25 = Zakon o Privilegirani agrarni banki UL 1929/49. — Z26 = Spremembe in dopolnitve zakona o Privilegirani agrarni banki UL 1930/49 in SL 1931/35, 83. — Z27 = Uredba o Privilegirani agrarni banki SL 1933/15. — Z28 = Uredba o zaščiti kreditnih zadrug in njihovih zvez SL 1933/100. — Z29 = Uredba o kmetjskih menicah SL 1933/50. — Z30 = Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o kmetjskih menicah SL 1934/41, SL 1936/2, SL 1937/4 in SL 1938/1. — Z31 = Zakon o kmetijskem kreditu UL 1925/66.

8. LITERATURA, na katero se sklicujem v besedilu

TiG = TEHNIKA IN GOSPODARSTVO. — ZV = ZADRUŽNI VESTNIK. — 1 = SCHAUER D.: Zakon o zaščiti kmetov. ZV 1932/12, str. 177. — 2 = BRATKO I.: Kmetjski dolgovi. TiG 1939/9-10, str. 225 in 1940/1-2, str. 28. — 3 = KREK J. E.: Knjižica za ljudstvo. Izbrani spisi, Ljubljana 1923. — 4 = SCHAUER D.: Ureditev odplačevanja kmetjskih dolgov. ZV 1933/12, str. 177. — 5 = SCHAUER D.: Nova uredba o zaščiti kmetov. ZV 1934/8, str. 122. — 6 = Pojasnilo k uredbi o zaščiti kmetov. ZV 1934/2, str. 23. — 7 = SCHAUER D.: Izvajanje uredbe o zaščiti kmetov. ZV 1934/12, str. 179. — 8 = SCHAUER D.: Nova sprememba kmetjske zaščite. ZV 1935/2, str. 21. — 9 = Odplačilni načrt. Kako bodo zadruge izterjale kmetjske dolgove. ZV 1935/5, str. 76. — 10 = TRČEK F.: K odplačilnem načrtu za zaščitene kmete. ZV 1935/6, str. 81. — 11 = Zaščita kmetov v Jugoslaviji. Knjižnica Slovenskega gospodarja, Maribor 1934. — 12 = SCHAUER D.: Nova uredba o zaščiti kmetov. ZV 1935/10, str. 137. — 13 = SCHAUER D.: Po uveljavitvi nove uredbe o zaščiti kmetov. ZV 1935/12, str. 176. — 14 = Novi združni odplačilni načrt. ZV 1935/12, str. 178. — 15 = Zadrugištvo in nova kmetjska zaščita. ZV 1935/11, str. 161. — 16 = GOLJAR S.: Kmetjska zaščita. Pravni svetovalec, Ljubljana 1937, str. 286. — 17 = SCHAUER D.: Po uveljavitvi nove uredbe o zaščiti kmetov. ZV 1935/11, str. 176. — 18 = SCHAUER D.: Pojasnila k odplačilnem načrtu. ZV 1936/1, str. 5. — 19 = Dopolnilna uredba o zaščiti kmetov. ZV 1936/5, str. 76 in ZV 1936/6, str. 94. — 20 = Okrog kmečke zaščite. ZV 1936/8, str. 120. — 21 = Učinki in posledice razdolžitve kmetov. ZV 1936/10, str. 145. — 22 = Uredba o likvidaciji kmetjskih dolgov. ZV 1936/10, str. 147. — 23 = Uredba o likvidaciji kmetjskih dolgov z vsemi spremembami, dopolnitvami in avtentičnimi tolmačenji do 1. februarja 1938. Knjižnica Slovenskega gospodarja, Maribor 1938. — 24 = Še o razdolžitvi kmetov in zaščiti zadrug. ZV 1936/12, str. 177. — 25 = SCHAUER D.: Delo z novo uredbi. ZV 1936/12, str. 180. — 26 = O kmečki zaščiti. ZV 1936/8, str. 121. — 27 = KERENCIČ J.: Študij o naši vasi. Domačija. Zbrano delo, Maribor 1967, str. 101—141. — 28 = TRČEK F.: O razdolžitvi kmetijstva. ZV 1932/7-8, str. 105. — 29 = GABROVŠEK F.: Kmetijski kredit — za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, ki se je vršila pri kraljevi bankski upravi Dravske banovine v Ljubljani od 30. maja do 3. junija 1938. Ljubljana 1938 — I. del, str. 83. — 30 = MURKO V.: Kaj čaka hranilnice in posojilnice po likvidaciji kmečkih dolgov? TiG 1936/37 / 9-10, str. 191. — 31 = MURKO V.: Potek likvidacije kmečkih dolgov in bodoči položaj naših denarnih zavodov in njihovih vlagateljev. TiG 1938/3-4, str. 76. — 32 = POTOČNIK D.: Slovensko denarništvo 1918—1938. Spominski zbornik Slovenije — ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 444. — 33 = VILFAN S.: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961, str. 490. — 34 = Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev — II. del. Ljubljana 1970, str. 643. — 35 = Slovenec, 5. november 1939, str. 4.

9. OŠTALA UPORABLJENA LITERATURA

K = Kmetovalec. — ZV = Zadrugiški vestnik. — MIKUŽ M.: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1914, Ljubljana 1965. — ŽIVKOV S.: Agrarno zakonodavstvo Jugoslavije 1917—1941 — Socialni osnovi. Novi Sad 1976. — ŠLEBINGER J., MARENČIČ J.: Bibliografija slovenske kmetijske literature v letih 1919—1938. Ljubljana 1939. — TRČEK F.: Kako bodo uporabljeni deleži in rezerve za odpis kmetjskih dolgov. ZV 1936/11, str. 169. — TRČEK F.: Omejimo zadolževanje. ZV 1930/11, str. 165. — SCHAUER D.: Razdolžitev kmetov. ZV 1936/11, str. 164. — SCHAUER D.: Prva doba

našega zadružništva. Ljubljana 1945. — Dokončna rešitev kmetjskih dolgov. ZV 1936/9, str. 139. — Bančniki o kmetjskih dolgovih. ZV 1936/9, str. 142. — KREK J. E.: Črne bukve kmetjskega stanu. Izbrani spisi, Ljubljana 1923. — KOKALJ J.: Agrarna prenase-ljenost Slovenije. Književnost 1933, str. 225. — Kmetijstvo dravske banovine. Ljub-ljana 1933. — PREPELUH A.: Agrarna reforma. Ljubljana 1933. — URATNIK F.: So-cialni problemi slovenske vasi. Ljubljana 1938. — GOLJAR S.: Usoda zemljiških kup-čij, sklenjenih pred 20. aprilom 1932. K 1937, str. 27. — GOLJAR S.: Za kmeta ni več kredita? K 1938, str. 193. — GOLJAR S.: Z razrešitvijo kmetjskih dolgov ni nihče zado-voljen. K 1937, str. 10. — MAGAJNA F.: Ali se kmet sme posluževati kredita? K 1932, str. 18 in 34. — PUŠENJAK V.: Razdolžitev kmečkega stanu. Domoljub 1928, str. 528 in 565. — BASAJ J.: Načrt zakona o dolgovih in razdolžitvi kmeta. Narodni gospodar 1928, str. 179. — ŠTIBLER M.: Kmetjska posojila in PAB. Koledar Kmetijske matice 1930, str. 29. — DOLENC M.: Prispevek k zgodovini zenaštva med Slovenci. Šišičev zbornik 1929. — MURKO V.: Prvi mednarodni kongres za kmetijski kredit. Slovenec 1938, str. 249.

Zusammenfassung

DIE REGULIERUNG DER BAUERNVERSCHULDUNG IN KÖNIGREICH JUGOSLAWIEN

Mateja Maček

Der Zeitabschnitt nach der Weltwirtschaftskrise nach 1929, die auch Jugoslawien betraff, ist eine Zeit starker Bauernverschuldung, sogar Überschuldung der Landwirtschaft. Das war für das Königreich Jugoslawien sehr schwierig, da dieses überwiegend noch Agrarstaat war. Mit dem Problem der Bauernverschuldung musste sich dringend die Legislative befassen.

In der Zeit von 1932 bis 1936 wurden drei Gesetze und fünf Verordnungen erlassen, die den Bauernschutz regulierten, zunächst nur mit Verlängerung der Zahlungsfristen für zu tilgende Schulden. Schliesslich wurde mit der letzten Verordnung vom September 1936 vom Staat die Hälfte der Schulden erlassen. Die andere Hälfte sollten die Bauern in zwölf Jahresannuitäten begleichen mit gesetzlichen Zinsen die verschieden gestaffelt im Bezug auf die Art der Kreditanstalten — der Gläubiger — waren. Der Gesetzgeber schrieb genau vor, wer zum Bauernschutz berechtigt war. Wenn der Bauer nicht pünktlich die Raten samt den Zinsen bezahlte, konnte er den Schutz verlieren.

Die erlassenen Schulden übernahm der Staat durch die Privilegierte Agrarbank. Da die Kreditanstalten — Gläubiger — solange ihnen die erlassenen Schulden nicht rückerstattet wurden, leicht in Illiquidität geraten könnten, durften sie die Auszahlung der Spareinlagen drosseln, was den Wert dieser verringerte und Möglichkeiten der Bank Spekulationen eröffnete. Die ersten zwei Raten bezahlten die Bauern mehr oder weniger pünktlich. Hierbei zeigten sich in verschiedenen Gebieten des Königreichs grosse Unterschiede. So haben, besondere Bedingungen in Slowenien (Draubanat), vor allem wesentlich bessere Steuerverwaltung und geordnete Grundbücher dazu beigetragen, dass der Mechanismus der Bauernentschuldung besser anliefe als in den südlicheren bzw. östlicheren Banaten des Staates, wo dies nicht der Fall war. Während slowenische Bauern schon 1937 mit der Zahlung der Annuitäten begannen, wurden im staatlichem Durchschnitt die angemeldeten Schulden durch die Privilegierte Agrarbank 1939 nicht einmal durchgesehen, das bedeutet aber, dass entsprechende Raten nicht bezahlt wurden.

Beschlossene Massnahmen konnten trotz einiger Schwächen das Problem der Bauernverschuldung nur kurzfristig erleichtern. Da die Annuitäten zu hoch angesetzt waren, verursachte dies erneute Verschuldung bei privaten Gläubigern. Schon 1939 geriet die Abzahlung der Raten wegen der schlechten Ernte ins Stocken, danach wurde sie durch nahende und schliesslich durch wahre Kriegswirren unterbunden, so dass wirkliche Erfolge der Bauernentschuldungsmassnahmen nicht gewürdigt werden können.

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

YU-61000 Ljubljana, Poljanska 4

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. Instrukcija papeža Klemen VIII. iz leta 1592 (Benedik); Opravičilno pismo škofa Janeza Karla Herbersteina iz leta 1786 (Dolinar); Spomenica salzburškega nadškofa Tarnoczija o novi razdelitvi škofij na Štajerskem in Koroškem iz leta 1858 (Grafenauer); Izvirna poročila in zapisi jezuitskih misijonov v krajinah med Muro in Rabo v letih 1607—1730 (Škafar). **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. Maksimilijan Jezernik, Friderik Baraga. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov; France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v Ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 257 strani. Jože Gregorič, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožetu Tomlju 1761—1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. Jože Mlinarič, Prizadevanja škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško prenovo na Štajerskem; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Jevnikar Martin, Ivan Trinko 1902—1923; Novak Vilko, Ivanu Škafarju v spomin; Ivan Škafar, O delovanju luteranov na Petanjcih 1592—1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih. Ob 1100-letnici Metodove smrti. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Grafenauer); Italska legenda (Perko); Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V. (Dolinar); Žitje Konstantina, Žitje Metoda (Benedik); Pohvala sv. Cirila in Metoda (Dolinar); Anonimna ali Metodova pridiga v Clozovem glagolitu (Zor).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. Rajko Bratož, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. **Razprodano**

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987. Jože Mlinarič, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656—1764.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (nadaljevanje); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem (Radovljica, Kranj).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989. France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina.

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek: Benediktinci, kartuzijani, cistercijani. Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, 23. do 25. maja 1984, Ljubljana 1984, 250 strani.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek: M. Smiljana Kodrič — B. Natalija Palac, Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986, 256 strani.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ

ODKRITJE SPOMINSKE PLOŠČE AKAD. PROF. DR. FRANU ZWITTRU 22. APRILA 1989 NA NJEGOVI ROJSTNI HIŠI V BELI CERKVI

Potek slovesnosti

Kmalu po smrti našega pokojnega profesorja akademika dr. Frana Zwittra so Skupščina občine Novo mesto in tamkajšnje družbenopolitične organizacije sprejele pobudo, da bi trajno obeležili spomin na svojega velikega rojaka in častnega občana. Sklenili so, da bodo na njegovi rojstni hiši vzdali spominsko ploščo, v samem mestu pa po njem poimenovali ulico. Glede datuma je bilo samo določeno, da mora biti to čimprej. Kmalu se je pokazalo, da bo najbolj primeren termin prva obletnica njegove smrti in bližnji 27. april, dan OF, kateri je Zwitter aktivno pripadal praktično od začetka. Tako je izbor padel na 22. april. V Novem mestu so poskrbeli za ploščo, vaščani Bele cerkve pa so prevzeli skrb za neposredno prireditvev.

Kot uvod v slavnosti je bila na predvečer odkritja plošče odprta v tamkajšnjem kulturnem domu, ki so ga nekaj dni poprej poimenovali po svojem velikem rojaku Zwittru, posebna razstava o življenju in delu pokojnika. Reprodukcijske fotografije, dokumentov in izbrana dela so predstavila njegovo življenje v krajih ob Krki in drugod po svetu, njegovo službovanje, udeležbo v NOB in direktorstvo Partizanskega znanstvenega inštituta (dekret o imenovanju je bil prvič javno predstavljen), borbo za meje, funkcije in časti... Gradivo za razstavo so prispevali pokojnikova družina, Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, arhiv Univerze v Ljubljani in SAZU, vsebinsko in oblikovno pa so jo postavili delavci ZRC SAZU in Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Tehnično so pomagali tudi Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, Osnovna šola Šmihel in novomeški Center srednjih strokovnih šol. Nihče ni zahteval za opravljeno delo kakršnegakoli povračila, vse je družila ljubezen do njihovega pokojnega profesorja in spoštovanje do velikega rojaka. Razstavo je predstavil Stane Granda, ki je Zwittra opisal kot dolenjskega in belocerkovškega rojaka, akad. prof. dr. Ferdo Gestrin pa je govoril o njem kot znanstveniku. Popolnoma polna dvorana domačinov ter gostov si je nato ogledala dokumentarni film o pokojnem profesorju, ki ga je posnelo podjetje Viba film, njegovo predvajanje pa je omogočil Arhiv SR Slovenije. Sledil je še nastop moškega pevskega zbora iz Loč na Koroškem pod vodstvom mag. Aleša Schusterja, ki je predstavil deželo Zwitterovega očeta. Nad celo prireditvijo sta skrbno bdela predsednik krajevnne skupnosti Franc Zorman in predsednik tamkajšnje organizacije SZDL Dušan Udovč. Domačini so pevce »po domače« in zelo gostoljubno pogostili.

Jutro je bilo naklonjeno prireditvi, saj je po nekajdnevem deževju vas obsijalo sonce. Ob 10.30 se je začela prireditvev. Poleg domačinov so prišli še številni gostje iz vse Slovenije in zamejstva. Kulturni program so pripravili prizadevni učenci osnovne šole Šmarjeta, pod katero spada tudi Bela cerkev. Posebej za ta dan so prispevali še razstavo o življenju in delu domačinov. Slavnostni govornik je bil član predsedstva SR Slovenije prof. dr. Janko Pleterški, ploščo pa je odkril Zwitterov intimen prijatelj prof. Janko Jarc, ki je sestavil tudi napis:

SLOVENSKEMU KOROŠCU
IN DOLENJKI
SE JE
V TEJ HIŠI
RODIL
DR. FRAN ZWITTER
1905 — 1988
SLOVENSKI ZGODOVINAR
PROFESOR
NA UNIVERZI V LJUBLJANI
PRVI DIREKTOR
PARTIZANSKEGA
ZNANSTVENEGA INŠTITUTA
ČLAN SAZU

Ploščo je oblikoval arh. Jovo Grobovšek iz Novega mesta.

Stane Granda

Nagovor ob odkritju spominske plošče profesorju Franu Zwitteru

V tem lepem kraju, v Beli cerkvi smo se zbrali, da bi počastili spomin na pomembnega človeka. V daljnem 1905. letu se je mlada žena Franja Majzljeva, poročena z Davorinom Zwitterom, sodnikom v Mokronogu, v svoji težki uri zatekla v domačo hišo, ki zdaj pred njo stojimo, in tukaj rodila sinka, ki ga imamo v spominu kot velikana duha, in značaja. To je zgodovinar Fran Zwitter, vseučiliški profesor, rektor Univerze v Ljubljani, akademik, Kidričev in avnojski nagrajenec, častni občan Novega mesta, od študentov povzdignjen v naslov Njegova bistrost. Dovolite mi, da najprej prav na kratko omenim značilnosti njegovega znanstvenega dela. Doktorsko disertacijo je posvetil kranjskim mestom in meščanstvu v njihovi prvi dobi, kot znanilcem moderne družbe in narodnosti. V svojem znanstvenem delu je ustvarjalno vključil sociološko metodo zgodovinopisja francoskih analistov, nastopil je proti podarjanju razlik med zgodovino in sociologijo in, po besedah profesorja Vasilija Melika, videl pravo pot, v združitvi sposobnosti kritične uporabe virov s smislom za prav vsa vprašanja znanstvene sinteze. Odločno je bil proti temu, da bi zgodovinarji zbirali dejstva, sociologi pa delali sinteze. Njegovo habilitacijsko delo o prebivalstvu na Slovenskem je v 1936. letu pomenilo po besedah profesorja Boga Grafenauerja »pravi prelom v obravnavanju zgodovine slovenskega naroda: prehod od opisovanja k analizi, ugotavljanju najvidnejših in najpomembnejših strukturnih premikov v položaju«. Zwitter je bil mnenja, da zgodovinar ne deli lekcij zgodovini, da jo raziskuje, da bi jo razumel, toda ne brez lastnega trdnega etičnega stališča.

V splošnem se je posvečal obči zgodovini novega veka, posebno pozorno problemom od prosvetljenstva do sodobnosti. Mednarodni sloves si je pridobil predvsem s svojim delom o nacionalnih problemih v Habsburški monarhiji, ko je razčlenil družbene sile in pokazal socialno zgodovinski pomen prizadevanj tako imenovanih nezgodovinskih narodov. Temeljna raziskovanja je opravil na področju zgodovine Slovencev, ki jo postavlja v okvir zgodovinske in narodnostne problematike Evrope. Sintetično je obdelal zgodovino Slovencev od srede 17. do konca 18. stoletja in napisal vrsto temeljnih razprav iz zgodovine slovenskega narodnega preroda, nastanka koncepcije slovenske zgodovine, o vplivih francoske revolucije in Ilirskih provinc na družbeni razvoj in nastanek političnega narodnega gibanja pri Slovencih, pa tudi o neznanih izvirihi političnega, jugoslovanskega ilirizma. Postavil je temelj za razumevanje družbenih procesov v zgodovini slovenskega naroda od 18. stoletja naprej.

Pravi vzorec za sociološko analizo nacionalnega dogajanja je njegova študija o koroškem vprašanju. Z isto metodo je ponovno in pogljobljeno obdelal etnične in družbene osnove koroškega plebiscita. Za celotno zgodovino agrarnih panog na Slovenskem je opredelil temeljna izhodišča glede kolonizacije in populacije. V politično zgodovino Slovencev, tja do njihove ločitve od Habsburške monarhije, je določujoče posegel predvsem s svojo študijo o narodnosti in politiki pri Slovencih, napisani še na Rogu v 1944. letu. V to področje je segel tudi z mnogimi razpravami, včasih plemičnega značaja, tako o jugoslovanskem kongresu 1870 v Ljubljani, o Slovencih in Avstriji, o avstromarksizmu na Slovenskem v času prve svetovne vojne, o političnih prizadevanjih prekmurskih Slovencev. Kulturni zgodovini pa je prispeval zlasti z razpravo o višjem šolstvu na Slovenskem pred ustanovitvijo univerze, strokovno in dejansko pa s svojim požrtvovalnim zavzemanjem za iskanje in vračanje slovenskih in jugoslovanskih arhivskih fondov iz Avstrije. Velikanski del svojega dela je posvetil vprašanju državne razkosanosti slovenskega naroda med obema vojnama, ob koncu druge svetovne vojne in po njej pa vprašanjem jugoslovanskih državnih meja nasproti Italiji in Avstriji. Rezultat so tudi številne sintetične študije o Slovenskem Primorju in Trstu, o koroškem vprašanju in o naših kulturnih revindikacijah.

Že v študijski dobi je kazal, da hoče kot zgodovinar biti človek sodobnosti. Pod površjem politične zgodovine je dobro zaznaval gospodarske, socialne in idejne procese. Kot študent je v letu 1925 orisal zgodovinske družbene temelje nastanka evropskih narodov, ugotavljal, da so možnosti nacionalizma 19. stoletja izčrpane in da je delavski razred prvi videl potrebo po mednarodnem boju. Poudaril je nujnost socialnega preloma, kajti liberalna država je na umiku. V evropski federaciji je videl rešitev tudi za problem mednarodne razkosanosti slovenskega naroda. Ko je fašizem takšno upanje razbil in slovenski narod neposredno ogrozil, je Zwitter našel smisel in mik življenja v odporu proti temu barbarstvu. Pisal je v revijo »Sodobnost« in se tukaj seznanil z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem, bil med prvimi podpisniki znamenite spomenice Društva prijateljev Sovjetske zveze in med prvimi člani Osvobodilne fronte.

Okupator ga je že imel zaznamovanega in je bil tako tudi med prvimi aretiranci. Po svoji drugi aretaciji 1942 je bil konfiniran v severni Italiji ob švicarski meji. Ob kapitulaciji Italije pa se Zwitter ni zatekel v Švico, marveč se je prebil do osvobodene ozemlja na Primorskem in se pridružil partizanom. Najpomembnejše je vsekakor to, da je od 12. januarja 1944 do marca 1945 bil direktor partizanskega Znanstvenega inštituta pri IOOF oziroma pri Predsedstvu SNOS. V tem svojstvu je 11. februarja

1944 zapisal: »Naše delo ima pred očmi Slovenijo v okviru Jugoslavije«. Značilno je, kako se Rodoljub Čolaković spominja pogovora s Zwittrom in sodelavci inštituta v tistih dneh: »Dolgo smo razpravljali o raznih vprašanjih, se celo malo prepirali o poteh našega ekonomskega razvoja in o vlogi posameznih naših federalnih enot, toda vse to je bilo v akademski obliki in v tovariškem ozračju.« Ni odveč, če prav v današnjem času oživimo v tem spominu dokaz, da partizanski revoluciji akademski dialog ni bil neznana stvar.

Osvoboditev je dočakal kot znanstvenik, vključen v diplomatski boj nove Jugoslavije za novo določitev mej nasproti Italiji in Avstriji. Po vrnitvi iz Beograda, v začetku leta 1948, je opravljal mnoge odgovorne dolžnosti na univerzi, v strokovnih organizacijah in v javnih, zlasti kulturnih ustanovah. Naštete so v njegovih biografijah. Naj omenim samo to, po čemer ga tako resno in toplo pomnijo učitelji in študentje zgodovine po vsej Sloveniji. Bil je duša zborovanj slovenskih zgodovinarjev, od tistega v Novi Gorici jeseni 1948 pa do zborovanja v Tolminu jeseni 1986, ko se je vneto udeležil razprave o problemih sodobnega zgodovinopisja.

V rojstno Belo cerkev je Fran Zwitter prihajal svojčas na počitnice, tukaj je doživel svoje najlepše otroške in najstniške trenutke, tukaj je začutil korenine, ki ga vežejo na ta prelepi košček domovine ob Krki. Druga njegova srčna zavezanost je veljala Koroški, domači deželi njegovega očeta. Njej je posvetil svoje duševne moči do zadnjega dne. Svet svoje mladosti tukaj pa si je izbral za svoj zadnji dom. Hvaležni smo Beli cerkvi in njenim ljudem, da so nam dali Frana Zwittra in da varujejo njegov spomin.

Janko Pleterski

POROČILO S 1. OBČNEGA ZBORA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO

Naposled je nastopil čas, ko smo se tudi zgodovinarji južne Primorske povezali v svoje društvo in v mejah še srednjeveške severne meje Istre (Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica) z današnjimi slovenskimi obalnimi občinami (Koper, Izola, Piran) ustanovili Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Società storica del Litorale). Ime smo društvu določili že na ustanovnem občnem zboru 2. marca 1989 v prostorih Pokrajinskega muzeja Koper z utemeljitvijo, da vseh šest občin v kulturno zgodovinskem smislu gravitira na bivši Koprski okraj, tradicija imena pa izhaja iz NOB, ko je bila Primorska razdeljena na Severnoprimorsko in Južnoprimorsko okrožje.

V teh prostorih, kjer je tudi sedež društva, smo se ponovno s povečanim številom z vabili po šolah in institucijah povabljenih zgodovinarjev in ljubiteljev te vede zbrali 14. junija 1989, z namenom potrditve društva, pravil, organov, s programom nadaljnega dela ter predstavitvijo zadnje tematske številke Kronike »Iz zgodovine Primorske«. Predsednik društva Salvator Žitko je prisotne pozdravil v slovenskem in italijanskem jeziku, predstavil predlog dnevnega reda ter podal naslednje razmišljanje:

»Zgodovinsko društvo za južno Primorsko je eno zadnjih zgodovinskih društev, ki nastaja v okviru Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Nameravano ustanovitev takega društva pred leti je prekinila smrt Miroslava Pahorja (1922—1981), enega vodilnih zgodovinopiscev našega območja. Obenem je po njegovi smrti, kot pravilno ugotavljata v zadnji številki Kronike Marjan Drnovšek in Stane Granda, po izidu 6/7 številke zbornika Slovensko morje in zaledje v znanstveni publicistiki na obalno kraškem območju nastalo nekakšno zatišje, ki je postajalo čedalje neprijetnejše, tem bolj zato, ker se je v zadnjih letih izoblikovala nova generacija zgodovinarjev in drugih znanstvenih delavcev, ki čutijo potrebo po bolj sistematičnem in skupnem raziskovalnem delu, zato menimo, da je nastanek zgodovinskega društva predvsem plod in rezultat teh želja in hotenj.

Društvo nastaja namreč v okolju, ki ima bogato kulturno in seveda historiografsko tradicijo, če pomislimo samo na velike zgodovinarje in kroniste iz preteklosti naših mest: Nikolaja Manzuolija, Prospera Petronija, škofa Pavla Naldinija, zlasti pa Gian Rinalda Carlia, velikega koprškega enciklopedista 18. stoletja, je jasno, da si je zgodovinopisje že zelo zgodaj priborilo zelo ugledno mesto med humanističnimi vedami.

Tudi 19. stoletje je nadaljevalo tradicije starejših pokolenj. Sredi tega stoletja se je prebudilo veliko zanimanje za raziskave vseh vrst. Z Rossettijevem in Kandlerjevim znanstveno raziskovalnim delom so bili tudi v Istri položeni temelji humanističnih ved: arheologije, etnologije in zgodovine. Zlasti P. Kandler je svoje raziskovalno delo v Trstu in Istri naslonil na materialne in pisne vire ter z izdajanjem revije *L'Istria* (1846—1852) položil trdne temelje razvoju zgodovinopisja. V lokalnem okviru so njegovo delo nadaljevali številni zgodovinarji, med katerimi so izstopali zlasti Andrea Tommasich, Tomaso Luciani, Gino de Vergottini, Carlo de Franceschi, Luigi

Morteani, Carlo Combi, ki, razumljivo prevzeti z novimi idejami nacionalnih osvobodilcev, potencirajo italijanstvo Istre. Med slovenskimi zgodovinarji tega časa velja omeniti Simona Rutarja in Franca Kosa, vtem ko je ostalo med njimi do obdobja po zadnji vojni naše področje dokaj zanemarjeno.

Že v času cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) se je pričelo pospešeno zbiranje in objavljanje zgodovinskega gradiva, ki je dajalo akcent predvsem kontinuirani slovanski prisotnosti v Istri. Nastanek društva zgodovinarjev cone B STO, priprava prvega (in edinega) letnika Istrskega zgodovinskega zbornika (1953), zlasti pa velika zgodovinska razstava »Slovinci ob Jadranu« v Kopru leta 1952, so dali velike in pomembne rezultate pri zbiranju in urejanju zgodovinskega gradiva. V skladu s tedanjo politično naravnanoostjo je bilo prisotno predvsem raziskovanje in obdelava novejših zgodovine, ki je reflektirala medsebojne odnose predvsem v luči italijanskih teženj in NOG na drugi strani.

Nova, znanstveno utemeljena stran zgodovinopisja si je le postopno utirala pot. Obsežnim ter kompleksnim historiografskim prikazom tržaške in istrske problematike onstran meje so siedila nekatera temeljna dela in raziskave slovenskih ter hrvaških avtorjev, med katerimi kaže omeniti Srečka Vilharja, Miroslava Pahorja in Janeza Kramarja. Pomemben prispevek je tudi vrsta obsežnih publicističnih del v obliki prispevkov za krajevno kroniko, tako npr. zbornika Slovenska Istra v boju za svobodo (1976) in Napredna mladina Slovenske Istre od 1919—1947 (1985).

Pri izdajanju periodike z zgodovinskimi članki in razpravami žal ne beležimo kontinuitete in ustaljenosti; od revije Obala smo prešli na Primorska srečanja, v znanstveni publicistiki pa je pred leti izšlo le šest številk zbornika Slovensko morje in zaledje. Več vztrajnosti in kontinuitete kaže krog kulturnikov in zgodovinarjev na ilirskobistriškem območju, ki se je zbral v Društvo za krajevno zgodovino in kulturo in izdaja svoj Bistriški zbornik, pred leti pa se je pri Obalni SIS za kulturo oblikovala tudi Sekcija za raziskave pri Skupnosti Italijanov v Kopru.

Ves ta prerez dosejanega dela, ki seveda še zdaleč ni zajel vseh dosežkov in ustvarjalnih naporov, pa je vendar dovolj dobra iztočnica in temelj delovanju novega društva, ki se ustanavlja predvsem z namenom, da bi nadaljeval in bolj usklajeno kot doslej pospeševal strokovno in raziskovalno ter pedagoško delo in usposabljanje.

Darko Darovec je za naslednji točki dnevnega reda pripravil pregled društvenih pravil, ki smo jih oblikovali na podlagi pravil že obstoječih zgodovinskih društev v Sloveniji, ter volitev organov društva. Pri sprejemanju pravil smo si bili člani edini, da jih je potrebno prilagoditi obstoječim družbenim razmeram, kajti pri dosedanjih je občutiti še vse preveč močno enolitno regresivno politično voljo nad samim strokovnim delovanjem takih in podobnih društev. Zgledovali smo se pri novih pravilih Slovenskega sociološkega društva in še sklenili, da bo poslovanje društva potekalo dvojezično, torej v italijanščini in slovenščini.

Nato so prisotni s tajnimi volitvami potrdili izvolitev Salvatorja Žitka za predsednika društva ter naslednje člane izvršnega odbora: Tomo Šajn, Aleksander Ternovec, Maruša Zagradnik, Mateja Kokošar, Alenka Borjancič, Tatjana Dekleva, Darjenka Mihelič, Flavij Bonin, Zdenka Radmunič-Bonin, Nadja Terčon, Leopold Čeh, Darko Darovec, Daniela Bertoni, Ervin Dolenc in Dušan Stolfa. Za člane nadzornega odbora društva so izvoljeni Damjana Čamer, Janez Kramar in Aleksander Žitko, za člane disciplinskega sodišča pa Martin Černe, Tanja Turk in Vida Rožac.

Predlog programa nadaljnjega dela je podal Salvator Žitko. Ena primarnih oblik, s katero bi kazalo nadaljevati, glede na to, da smo za današnji zbor pripravili 1. in 2. številko 37. letnika (1989) Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, posvečeno predvsem zgodovini obalnih občin, je predstavljanje strokovnih ali znanstvenih publikacij. Že v tem letu se našemu območju obeta predstavitev Kataloga arheoloških izkopavanj na Kapucinskem vrtu s spremno razstavo, ki je bila v prostorih Pokrajinskega muzeja v Kopru (prim.: Primorska srečanja št. 98, str. 570/1) in bo gostovala tudi v drugih naših krajih ter tujini. S tem v zvezi je vzniknila ambicija, da bi ob opisu pripravili tudi zgodovinske prispevke. Zbralo se je nekaj avtorjev, ki so svoje raziskovalne namene vključili v proučevanje starejšega obdobja Kopra, bodisi na področju razvoja upravnih sakralnih struktur, bodisi na področju umetnostne zgodovine.

Izredno zanimivo predavanje Luja Margetiča v Tartinijevi hiši v Piranu (prim.: Primorska srečanja št. 97, str. 503/5) naj bo le spodbuda, da bi nadaljevali s takimi predavanji. Dogovarjamo se z Jadranom Ferlugo, priznanim bizantologom, da bi nam predaval o pomorski plovbi v poznoantičnem obdobju ob istrski obali. Povabili bi tudi prisotnega Ferda Gestrina, ki je v svojih nadaljnjih raziskavah o pomorskem prometu in trgovini zaledja s primorskimi mesti prišel do novih spoznanj. Tesni stiki z zamejstvom, seznanjanje z delom Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu in Slovenskim raziskovalnim inštitutom, so porok uspešnega delovanja, kakor tudi sodelovanje s Centrom za zgodovinske raziskave v Rovinju, ki je nedavno pripravil mednarodno strokovno srečanje oziroma simpozij zgodovinarjev o Pietru Kandlerju in CDI (prim.: Primorska srečanja št. 98, str. 581/4 in ZČ 2, 1989, str.

280/1) ter pripravlja nadaljnja srečanja v prostoru, ki je idealen za medsebojna srečanja v okviru skupnosti Alpe-Jadran.

V prihodnjem letu pripravljamo krajevni zbornik, posvečen petstoletnici hrastoveljskih fresk. To, in že uveljavljena raziskovalna naloga »Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre«, pa nudita primeren kraj za uveljavljene kot ne- uveljavljene zgodovinarje in druge družboslovce, še posebno mlade in nezaposlene, ki bi se tako lahko strokovno uveljavili in opozorili nase. S tem v mislih je tudi naslednja naloga društva, da bi ponovno oživel zbornik Slovensko morje in zaledje, morda le s spremenjenim naslovom in konceptom, je zaključil predsednik Zgodovinskega društva za južno Primorsko.

Tudi naslednja točka dnevnega reda, predstavitev dvojne tematske številke Kronike, »Iz zgodovine Primorske«, ki jo je podal urednik Marjan Drnovšek, je izžarevala željo po obnovitvi zgoraj omenjenega zbornika, kajti ravno ta številka Kronike je pokazala, da ustvarjalnih potencialov na našem področju ne manjka, saj je bilo od 21 sodelavcev kar 14 »domačinov«. Ferdo Gestrin, tudi avtor prispevka v predstavljeni publikaciji, je poudaril predvsem dvoje: »S to številko Kronike smo na en način izpolnili dolg do pokrajine, ki je ostala dolgo časa ločena od zaledja. Zgodovinarjem so padali očitki, da nismo dovolj naredili za proučevanje našega primorskega območja. Mi preveč pozabljam, da živimo ob morju, in se vezemo na zaledje, na kontinent, čeprav povsod govorimo o morju kot oknu v svet, ki pa v resnici ni odprto in je čestokrat tudi zapacano. In drugič, Kronika dokazuje, da se mora društvo z vsemi silami zavzemati za obnovo stalne publikacije, ki bo obravnavala zlasti družboslovje, pa tudi druga področja tega prostora.«

Na prijazno povabilo in strokovno vodstvo kustosa arheologa Pokrajinskega muzeja Koper Mateja Zupanciča, smo si prisotni na terenu ogledali še dosežke izkopavanj ob priliki najdbe koprskega srednjeveškega obzidja na prostoru, predvidenem za gradnjo italijanskega vrta.

Naj za zaključek pregleda o dosedanjem delovanju ter zgodovinskih podlagah za naše območje tako potrebnega strokovnega združenja, povabim vse zgodovinarje ter privrženke vede, ki bi kakorkoli želeli oploditi ter s svežimi idejami popestriti premnoge vrzeli v poznavanju za razumevanje sodobnosti tako pomembne preteklosti, da se z našimi prizadevanji in naziranjmi lahko podrobneje seznanijo v Pokrajinskem muzeju v Kopru (tel.: 066/21 364), kjer lahko postanejo tudi naši člani.

Darko Darovec

POSVETOVANJE »METODE IN PROBLEMI PROUČEVANJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V ČASU BAROKA«

St. Pölten 10.—13. julij 1989

Organizator simpozija — že desetega po vrsti — je bil Niederösterreichisches Institut für Landeskunde na Dunaju. Oblikovanje vsebinskega dela posvetovanja in stike z referenti je vodil oddelek za gospodarsko zgodovino dunajske akademije znanosti. Posvetovanje je potekalo od 10. do 13. julija v kompleksu »Bildungshaus St. Hippolyt« v St. Pöltnu, najmlajši avstrijski deželni prestolnici (za Spodnjo Avstrijo). To čast si je St. Pölten izboril 1986 v konkurenci z mesti Krems, Melk in Wiener Neustadt. Vprašanja in problemi nekdanjega vsakdanjega življenja ne zanimajo le zgodovinarjev, ampak tudi arhiviste, muzealce, etnologe itd. Kljub vročemu letnemu obdobju je bil interes za posvetovanje precejšen, saj je delovnemu delu redno prisostvovalo vsaj po 80 poslušalcev. Predavanj je bilo le deset. K sodelovanju niso bili povabljeni le avstrijski raziskovalci, ampak tudi pet tujih gostov iz Švice, Zahodne in Vzhodne Nemčije, Madžarske in Jugoslavije. Vsak referent je imel za svoja izvajanja na razpolago eno uro časa, nato pa je redno sledila polurna diskusija o prispevku. Gradivo z dnevnim redom, seznamom in naslovi udeležencev ter tezami referatov so poslušalci prejeli vnaprej.

Posvetovanje se je pričelo v ponedeljek 10. julija z vrsto otvoritvenih pozdravov, ki pa so bili vsi zgledno kratki. Uvodni referat je predstavil Hans-Jürgen Teuteberg iz Münstra, ki je trenutno med vodilnimi teoretiki preučevanja zgodovine človeškega vsakdanjega življenja. Naslov njegovega prispevka je bil »Zgodovina vsakdanjika — možnosti in meje nove raziskovalne smeri«. Ustavil se je ob opredelitvi pojma vsakdanje življenje, ob nasprotju makro- in mikrozgodovine, ob ponovnem uveljavljanju pripovedne zgodovine (za razliko od abstraktne in kvantitativne). Zgodovina vsakdanjika zahteva interdisciplinarno obravnavo, kar odpira vprašanje pluralizma raziskovalnih metod. Opozoril je na stanje raziskav tovrstne zgodovine in nakazal najopaznejša dejstva in vire za obravnavanje preteklosti baročnega vsakdana. Sledil je

referat **Karla Blaschkeja** iz Leipziga »Arhivski viri za zgodovino vsakdanjega življenja na Saškem«. Sistematično je obravnaval in ocenil izpovednost številnih, raznovrstnih fondov državnih arhivov, arhivov viteških posesti, mestnih in cerkvenih arhivov. **Darja Mihelič** iz Ljubljane je nato v prispevku »Vsakdanje življenje obalnega mesta v luči različnih pisanih virov« predstavila praktično uporabo raznovrstnih pisanih virov za prikaz konkretne slike mestnega in meščanskega vsakdanjika. Vzorec za študijo je bil Piran v letih 1600 do 1602. Ilustracija tega prostorsko in časovno ozkega vzorca je nastala na temelju izjemno širokega izbora raznovrstnih ohranjenih virov iz piranskega arhiva. Predavanjem je sledil organiziran ogled mesta in njegovega muzeja pod strokovnim vodstvom. Zaključil se je v mestni hiši na sprejemu pri mestnem županu.

V torek 11. julija je v prvem referatu **Helfried Valentinitich** iz Gradca govoril o temi »Kazenski sodni protokoli kot vir za zgodovino vsakdanjega življenja«. Ko se je najprej pomudil pri zgovornosti tovrstnih virov za obravnavano tematiko, je opozoril na posebnosti podobe baročnega obdobja. Nato je podrobneje označil posamezne vrste virov. V zaključku se je pomudil ob vprašanih metode in težavah pri vrednotenju obravnavanih virov. Sledil je prispevek **Helmutha Feigla** z Dunaja »Ženitna pisma in zapuščinski spisi kot vir za zgodovino vsakodnevnega življenja«. Najprej je predočil vlogo dogodkov, ob katerih so ti viri nastajali, nato je ocenil pomen teh zapisov za preučevanje pravne zgodovine, družinskih razmerij, dednih običajev, družbene strukture, premoženjskega stanja in življenjskega standarda. V sklepnem delu je opozoril na probleme, ki jih postavlja preučevanje teh virov pred raziskovalca. Referatoma je sledil ogled židovskega muzeja, nato pa so se udeleženci odpeljali na ekskurzijo v Krems. Tam so si ogledali Institut für mittelalterliche Realienkunde avstrijske akademije znanosti in se pod strokovnim vodstvom sprehodili po mestu. Na povratku jih je v samostanu Göttweig sprejel deželni glavar.

V sredo 12. julija je **Karoly Vörös** iz Budimpešte prebral svoj prispevek »Metamorphosis Transylvaniae, Spremembe v vsakdanjem življenju Sedmograške v 18. stoletju«. Po krajšem orisu razmer 18. stoletja se je podrobneje ustavil pri literarnem delu Metamorphosis Transylvaniae Petra Aporja in pri memoarih Györgyja Retegija. V ospredje je postavil opis tedanjega obnašanja, gostoljubnosti, gastronomske kulture in oblačenja. V referatu »Slikovni viri za zgodovino vsakdanjega življenja v obdobju baroka in 19. stoletja« je **Karl Gutkas** iz St. Pöltna ob uporabi številnih diapozitivov predočil občinstvu človeški vsakdan v zrcalu raznovrstnih likovnih upodobitev. Organizator je za ta dan pripravil udeležencem tudi izlet na razstavo »Magija industrije« v Pottensteinu pod vodstvom **Romana Sandgruberja** iz Linza. Na povratku so se ustavili tudi v Berndorfu in si ogledali znamenito osnovno šolo, v kateri je vsak razred poslikan in opremljen (vrata, razsvetljava, klopi, stoli, omare) v stilih, ki ponazarjajo razna zgodovinska obdobja od egipčanskega dalje.

V četrtek 13. julija je **Ernö Deak** z Dunaja govoril o temi »Mestni vsakdan«. Ustavil se je pri značilnostih mest, ki dajejo pojmu mestni vsakdan posebno vsebino. Po udarek je namenil pomenu predpisov za oblikovanje vsakdanjega življenja. **Roman Sandgruber** iz Linza je imel nato predavanje »Viri in izsledki za zgodovino življenjskega standarda v obdobju baroka«. Obdelal je povezavo med rastjo prebivalstva, življenjskim standardom in uporabo potrošnih dobrin, ki so označevali začetke industrializacije v Avstriji 18. stoletja. Simpozij je zaključil referat **Markusa Mattmüllerja** iz Basla »Pričevanja naselitvene in agrarne zgodovine o vsakdanjem življenju: raziskava švicarskih primerov«. Predstavil je zanimive prijeme pri določanju števila prebivalstva. Opisal je vpliv naraščanja prebivalstva (1500 do 1700) na spremembe v agrarnem sektorju in omenil njihove posledice za vsakdanje življenje. Kot uvodni je bil tudi zaključni del posvetovanja kratek. Žal v njem udeležencev niso seznanili s temo naslednjega posvetovanja.

Darja Mihelič

MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI 1989

(Modinci, 3.—7. julij 1989)

Od 3. do 7. julija 1989 je bil v Modincih (Mogersdorf) na Gradiščanskem v Avstriji 20. kulturnozgodovinski simpozij. Zgodovinarji iz Štajerske, Gradiščanske, Železne županije, Hrvaške in Slovenije (te dežele so namreč uradne udeleženke, dejansko pa je v avstrijskem in madžarskem primeru udeležba vsedržavna) so se zbrali v kraju, ki je dal pobudo in ime srečanju. Takšna oznaka prireditve je tudi veliko bolj v skladu z njeno naravo, saj presega zgolj strokovne razgovore. Tisti, ki smo bili prvič med neposrednimi pobudniki, smo bili presenečeni, kakšna ideja je vzkliła v tej skromni trški občini. Kraj je dejansko vas, prej majhna kot velika, prebivalci so kmetje, ki nekaj malega dodatno zaslužijo tudi s turizmom. Čeprav se strokovnega dela

skoraj niso udeleževali, pa so vendar na vsakem koraku dali čutiti, da je to njihova prireditev, poskrbeli so za ustrezno dekoracijo, se udeleževali umetniških srečanj, prizadevnim organizatorjem pa je uspelo, da se je slavnostne otvoritve jubilejnega simpozija udeležil tudi sam avstrijski kancler dr. Franz Vranitzky. Ni ga le formalno otvoril, ampak je poslušal tudi uvodno predavanje ter ostal z udeleženci do konca skupne večerje. Takega odnosa najvišjih državnih predstavnikov do naših strokovnih prireditev vsaj pri nas nismo vajeni.

Simpozij je bil posvečen vplivom francoske revolucije na razvoj meščanstva v panskem prostoru v letih 1789—1830. Sovpadanje vsebine s slavno obletnico ni bil slučaj, saj je v središču zanimanja udeležencev že nekaj let sloj, ki ga je ta prelomni dogodek spravil dokončno na površje. Uvodni referat je imel Ernst Bruckmüller, ki je podal splošno sliko razvoja meščanstva v habsburški monarhiji do leta 1830. Opozoril je zlasti na rast birokracije, ki je z razvojem uprave segala vse niže in postajala pomemben sloj v naših mestih.

Štajerska referenta sta bila Marlies Raffler in Karl Spreitzhofer. Prva je govorila o začetkih izobraženega meščanstva na Štajerskem. Posebej se je zadržala pri graški čitalnici, socialni strukturi in prostorski razprostranjenosti njenih članov. Zanimivo je, da se ta proti jugu skoraj ujema z jezikovno mejo. Tako ta kot tudi referat njenega kolega, ki je pokazal prehod od meščana k državljanu, sta bila za naše področje zelo zanimiva. Karl Spreitzhofer je obljubil, da bo objavil svoje besedilo v eni naslednjih števil Zgodovinskega časopisa. Gradiščansko sta zastopala Klaus Lohrmann in Gustav Reingrabner. Prvi je pokazal na odmeve francoske revolucije pri tamkajšnjih Židih, drugi pa pri protestantih. Ker sta obe skupini državljanov ravno v tistih letih dobili precej pravic, sta bili z državo kar zadovoljni in se nista preveč ozirali proti Franciji. Madžarska strokovnjaka Vera Báckai in Károly Vörös sta predstavila njihovo meščanstvo in gospodarske odredbe francoske okupacije v zahodni Madžarski. Prva je v bistvu nadaljevala svoj lanski prispevek, drugi pa je opozoril na »osvoboditeljsko misijo« vojske. Hrvaška predstavnika, literarni zgodovinar Miroslav Šicel in Dragutin Pavličević sta si dala opraviti z dvema kajkavskima pesmicama neznanih avtorjev: Paškvil iz leta 1794 in Fama volat iz leta 1796. Obe sta dokaj radikalni, vendar pa preskromen argument za kakršnokoli dolgoročno sklepanje.

Slovence sta zastopala Bogo Grafenauer in Vasilij Melik. Prvi je spregovoril o idejah francoske revolucije v slovenskem kulturnem življenju konec 18. in v začetku 19. stoletja na primeru slovenske historiografije. Poudarili bi predvsem ugotovitev, da je do preloma v slovenskem kulturnem življenju prišlo v krožkih, ki niso bili zvezani z idejami racionalizma, iz katerih je izšla ideja francoske revolucije, in da je tudi kasneje lažje govoriti o sorodnosti kot pa neposrednih vplivih. Melik je predvsem opozoril, kakšna so bila naša mesta in kaj je bilo od njihovih prebivalcev realno pričakovati. Ta leta so v veliki meri čas stagnacije in zdravljenja ran, ki jih je našemu meščanstvu zadala francoska uprava.

Značilnost referentov ni bila le popolna udeležba in da so se vsi držali predpisane teme, ampak tudi neverjetna disciplina pri dolžini referatov. Vsak je seveda napovedal, da bo objava obsežnejša, zato o njih ni mogoče podati dokončne sodbe. Večina žal ni predhodno poslala povzetkov, kar je spremljanje simpozija nekoliko otežilo, kljub prevajanju. Dejstvo je namreč, da objave zelo kasnijo, da je že nekajletna zamuda, ki postaja najnevarnejša past za usodo simpozija. Vprašljive postajajo namreč trajne koristi tega početja, ki ni ravno najbolj poceni. S to pripombo pa smo zaključili seznam kritičnih pripomb in se lahko ponovno vrnemo k hvaljenju. Večina udeležencev na simpoziju resno sodeluje, kar kaže tudi preko štirideset diskutantov. Z redkimi izjemami, v razliko od prejšnjih let, skoraj ni bilo doma pripravljenih diskusij, ampak je prihajalo do neposrednih reakcij. Letos sta presenetila z udeležbo tudi dva slovaška zgodovinarja. Formalno sta bila člana gradiščanske delegacije oziroma gosta organizatorjev. Opozorila sta na slovaške posebnosti in napovedala možnost širjenja seznama dežel udeleženec. Med provokativnimi vprašanji bi omenili le tisto, ki se je nanašalo na vprašanje, ali ogrsko-hrvaško-srbski revolucionar Martinovics ni bil v bistvu prizadeta oseba. Odgovor je bil žal literaren. V celoti pa lahko o simpoziju zapišemo, da se je trdil zastavljeni cilj resno obravnavati, da niso iskali revolucionarjev tam, kjer jih ni bilo, oziroma, da niso trdili, da ni bilo najprej nič, potem je prišla francoska revolucija in potem je bilo vse drugače. Resnost, kritičnost in nepatetičnost pa je tudi najboljša garancija za 21. simpozij, ki bo na Madžarskem.

Stane Granda

SIMPOZIJ »GIBANJE — 100 LET SOCIALDEMOKRACIJE V AVSTRIJI«

Dunaj 20.—22. aprila 1989

Ustanovitev avstrijske socialdemokratske stranke pred sto leti, ki se je zgodila na tako imenovanem združitvenem kongresu v Hainfeldu v Spodnji Avstriji na prelomu let 1888/89, je za naše sosede seveda pomembna obletnica, pomembna pa je tudi za vse nasledstvene države, torej tudi za nas Slovence, saj je takrat prišlo naše delavsko gibanje v sklop novoustanovljene stranke, ki je kmalu zaslovela po svoji dobri organiziranosti, politični moči in ne nazadnje po dejstvu, da je bila edina vsedržavna stranka v cislitvanskem delu habsburške monarhije. Med številnimi prireditvami, ki so se v ta namen odvijale v Avstriji v vsem letu 1989, nas z zgodovinskega vidika zanimajo predvsem strokovne. Tu naj omenim številne nove publikacije na to temo, veliko in odmevno razstavo na Dunaju in slednjič še simpozij, o katerem nameravam poročati, ki pa ni bil edini na to temo, ampak le največji, in je tudi po tematiki zajel najširši aspekt problemov.

Simpozij na Dunaju sta priredila Dr. Karl Renner Institut z Dunaja in Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, ki prireja že dvajset let tudi vsakoletne konference zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu. Rennerjev inštitut je nudil udeležencem tudi celotno oskrbo, predavanja so bila v njegovi predavalnici, vse na zelo visokem hotelskem nivoju, čeprav že na robu edinega avstrijskega velemesta. Prijavljenih je bilo kar 54 referentov iz desetih držav (obeh Nemčij, Velike Britanije, CSSR, Poljske, Madžarske, Italije, Švedske, Jugoslavije in Avstrije), ki so bili razdeljeni v tri sekcije: prva je obravnavala čas 1867—1918, druga prvo republiko in obdobje anšlusa, tretja pa avstrijsko socialno demokracijo v drugi republici.

Uvodni referent bi moral biti namestnik šefa avstrijske socialnodemokratske stranke Karel Blecha, ki je prav dan ali dva pred začetkom simpozija zaradi znane afere Lucona moral odstopiti s svojega položaja v stranki. Prav zanimivo je bilo ugotoviti, kdo bo imel govor, ki naj bi govoril ne samo s slovesno intonacijo ob stoletnici ter uspehih stranke v tem času, ampak tudi o perspektivah stranke v bodoče, kar je bilo še zlasti zanimivo pričakovati glede na nekaj bolečih udarcev, ki jih je SPÖ doživela v zadnjem času, veliko tudi na račun afere Lucona. Slavnostni govornik je bil nato prof. Ewald Novotny, eden pripadnikov levega krila v vodstvu stranke, ki pa je očitno moral sestaviti govor v zadnjem hipu, in je bila to bolj kratka priložnostna pozdravna beseda kot pa kaj več. Zelo je bodlo v oči dejstvo, da je bilo poslušalstva zelo malo, takorekoč nobenega uradnega vidnega predstavnika stranke (če izvzamem staro damo stranke dr. Herto Firnberg, ki je za zgodovino vedno imela veliko posluha in zanimanja) in tudi medijsko je simpozij minil povsem neopazno; poročila so izšla šele v naslednjem tednu. Za tak simpozij, ob takšni priložnosti in ob tako številni mednarodni udeležbi je tudi povsem nenavadno, da nas ni sprejel ne župan, ne stranka, ne dežela ali zveza. Tako je simpozij potekal le v poslušanju in diskusijah udeležencev samih.

Podpisani sem sodeloval v prvi sekciji, ki je bila najbolj mednarodna in tudi najbolj obilna z referati. Prebranih je bilo kar 21 referatov, pet pa jih je odpadlo. V drugi sekciji je bilo šestnajst referatov, v tretji pa sedemnajst. Vse tri sekcije so zasedale istočasno in tako je bilo mogoče slediti le eni, zato bo tudi moje poročilo posvečeno le prvi, v kateri sem sodeloval.

Herbert Steiner se je v svojem referatu omejil na čas do Hainfelda in po pravici opozoril, da je avstrijsko delavsko gibanje vsaj dvajset let starejše, saj je letošnja stoletnica nekako potisnila ob stran dogajanje in delavsko gibanje od 1867 do 1889, čeprav je bilo že tedaj razvito v vsej monarhiji in se je na neudörflskem kongresu 1874 tudi že imenovalo socialno demokratska stranka. Tudi program in problemi so tedaj identični s poznejšim razdobjem. Gerhard Meissl se je ukvarjal s strokovnim gibanjem 1850—1918 in je opozoril predvsem na tri komplekse v razvoju: na hiter razvoj industrijskega sistema z znanim avstrijskim zamujanjem in regionalnimi in branžnimi odstopanji, na razvoj političnega sistema in demokratizacije, nastanek socialno-pravne regulacije ob še obstoječi konservativno-fevdalni vladajoči tradiciji ter na vzpon socialdemokratske stranke s svojim marksističnim programom na eni strani ter z etatiščno usmeritvijo in reformskimi modeli modernizacije na drugi strani.

Johann Brazda je govoril o združenem gibanju med delavstvom v istem času in opozoril na uspehe in neuspehe, ki jih je doživljalo združeno organiziranje med malimi obrtniki, na deželi med kmeti in posebej v mestih ob čedalje večji potrebi po gradnji delavskih stanovanj, kjer so se prvi večji uspehi pokazali šele v prvi republici. Karl Uecker, ki je napisal obsežno monografijo o volitvah in socialnih demokratih v času monarhije, se je tudi v svojem referatu o socialni demokraciji v boju za demokratične pravice največ pomudil prav pri volilnih sistemih in kako se je socialna demokracija borila za splošno volilno pravico. Alfred Pfabigan je očrtal ideološki profil avstrijske socialne demokracije, Severin Heinrich odnos med meščanskim in

delavskim pojmovanjem javnega življenja, Gerald **Sprenqnael** oblike vodenja političnega boja. Rudolf **Ardelt** se je zadržal na obdobju vlade Biennertha in Stürgkha, ko je bila socialna demokracija v defenzivi, Berthold **Unfried** pa je ocenil zadržanje socialnih demokratov med prvo svetovno vojno. O vlogi in pomenu žensk v socialni demokraciji v Avstriji je govorila Gabriella **Hauch**, Wolfgang **Maderthauer** pa je orisal razvoj socialnodemokratskih organizacij. O vprašanju, kako so socialni demokrati skušali napraviti svoje gibanje za masovno, je govoril Helge **Zoifl**. Vsi ti referenti so bili Avstrijci, sami predstavniki mlajše generacije zgodovinarjev (razen Steinerja), ki so probleme postavljali v novi luči, zanimivo in prodorno, vendar pa manj na podlagi novega gradiva, ampak bolj na drugačnem vrednotenju že publiciranega. Res pa je, da so bila marsikatera vprašanja doslej manj obravnavana ali pa sploh ne.

Po teh referatih so sledili prispevki o povezavah avstrijske socialne demokracije z drugimi narodi ali državami. Najprej je Hans **Momsen** (ZRN) govoril o nacionalnem vprašanju in socialni demokraciji, kjer je zastopal svoje že poznane teze, saj, kot je sam dejal, se zdaj ne ukvarja več s to problematiko. Hans Jochen **Steinberg** (ZRN) se je ustavil pri nekaterih vidikih sodelovanja in odnosa med nemško in avstrijsko socialno demokracijo in to z vodstvenimi strukturami. Odnos med dunajskim strankinim vodstvom ter posameznimi nacijami je bil sploh motto tega kompleksa vprašanj in to problematiko je organizator tudi sugeriral referentom, Cvetka **Knapič-Krhen** se je v svojem referatu pomudila le pri izhajanju Radniškega glasnika v Zagrebu, kjer je postavila zanimivo tezo, naj bi bil denar zanj pritekalo tudi od ostanka denarja za slovenski list *Novi čas*, ki je bil 1889 prepovedan. Moj prispevek je obravnaval odnose med JSDS in dunajsko centralo v vsem obdobju, torej od začetkov delavskega gibanja 1868 do 1918. Razmerje med avstrijskim nemškim in češkim delavskim gibanjem je bilo v monarhiji odločilne važnosti. Na to je opozoril v svojem referatu tudi Jan **Galandauer** (ČSSR), ki je menil, da med obema ni prišlo do razkola zaradi političnih, ideoloških ali psiholoških razlik, pač pa zaradi odnosa do Avstrije kot državnega sistema, ker so se v nemško govorečem delu stranke okrepile vsenemške tendence in razmišljanja o velikonemškem razpletu nacionalnega vprašanja v dvojni monarhiji. Drugi Čeh Zdenek **Solle** pa je v svojem referatu opisal odnose vodilnih čeških socialnih demokratov Nemeca, Hybeša, Šmerala do Adlerja in Kautskyja. Zelo zanimiva so bila razglabljanja Felixa **Tycha** (Poljska) o osebnosti Ignaca Daszynskega, medtem ko je Dieter **Fricke** (NDR) orisal odnos avstrijskih socialnih demokratov do Augusta Bebla. Žal so manjkali referati Enza Colottija, Lajoša Varge in Jana Myslinskega o odnosih dunajskega strankinega vodstva do italijanskega, madžarskega in ukrajinskega delavskega gibanja.

V obeh drugih sekcijah so bili, vsaj po tematiki sodeč, tudi številni zanimivi referati, ki so obravnavali problem socialnopolitičnih reform, specifične avstromarksizma, komunalnih gradenj, delavske kulture, anšlusa, odporniškega gibanja, socialnodemokratske emigracije, pa zunanjo politiko druge republike, volitve od 1945 do 1989, ekonomske krize, SPÖ v novih socialnih pogojih in do vizij nadaljnjega razvoja in trenutnega razpotja. Vsi referati bodo objavljeni v celoti in bodo verjetno izšli že v začetku prihodnjega leta.

Franc Rozman

IN MEMORIAM

FRANCE OSTANEK

(Ljubljana, 6. 2. 1902 — 2. 6. 1989)

Ustvarjalna aktivnost, združena še posebej s smislom za zgodovinska vprašanja, za zgodovinske vire, dokumente in predmete, je bila značilna za Franceta Ostaneka vse od njegovih mladostnih let, ko je začel pred več kot pol stoletja (1937) objavljati svoje prve članke in poročila, pa vse do zadnjih mesecev njegovega dolgega in plodnega življenja. Učil je v Sodražici (1925—1929) in v Vodicach (1930—1935), potem pa sta ga za vse življenje pritegnila dva problema, najprej narodnostna in šolsko-narodnostna vprašanja, potem pa zgodovina šolstva in šolsko-muzejska stroka. Pomembno delo je opravil v okvirih obrambne družbe sv. Cirila in Metoda in skromnega, a pomembnega predvojnega Manjšinskega inštituta. Predaval je, urejal družbin koledar, dal pobudo za izdajo Kočevskega zbornika, ki je izšel 1939, hodil od kraja do kraja in zbiral podatke, ki se je nanje lahko zanesel, pisal o manjšinskem šolstvu nasploh in o kočevskem ozemlju še posebej, sestavljal statistične pregledne o šolah, župnijah, občinah na slovenskih narodnostnih mejah, v tedanji Italiji in v Avstriji, nazadnje pa je zbral še tehtno gradivo o razvoju slovensko-hrvaške narodnostne meje v Istri.

Februarja 1951 je prevzel vodstvo Slovenskega šolskega muzeja. Muzej je sicer obstojal že prej, saj smo lani praznovali njegovo 90-letnico, vendar pa mirno lahko rečemo, da je zaživel in se začel razvijati šele, ko se je z njim začel ukvarjati France Ostanek. Uredil je muzej po zgledu pariškega pedagoškega muzeja. Zbiral je zanj gradivo z večjo roko strokovnjaka, ki ve, kje kaj je, in kje je mogoče kaj najti. Po njegovi zaslugi je dobil muzej na podlagi zbranega gradiva naziv dokumentacijskega centra za zgodovino šolstva (1960). Iskal je sodelavce in ustvaril delovno skupnost, ki se je uveljavila v našem znanstvenem življenju. Organiziral je razstave, raziskoval in pisal. Ob 150-letnici muzejstva na Slovenskem je dobil Valvasorjevo nagrado. Rad je pomagal in svetoval študentom in raziskovalcem. Bil je živ leksikon — ni mu bilo potrebno gledati v kataloge, vedel je natanko, kje stoji knjiga, kje so podatki o kaki šoli. Njegova pobuda je rodila tudi povezanost šolskih muzejev v Jugoslaviji, ki se kaže v stalnem sodelovanju in zlasti v izdajanju Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete.

Bil je glavni urednik obsežnega zbornika o osnovni šoli na Slovenskem, ki je izšel ob stoletnici modernega osnovnega šolstva (1970), uredil več kot deset razstavnih katalogov, pisal o prvih šolskih središčih na srednjeveških slovenskih tleh in blizu njih, o celjski glavni šoli, o slovenskih šolskih knjigah in periodičnem pedagoškem tisku, o Učiteljskem tovarišu, o reformnih prizadevanjih slovenskih učiteljev v desetletjih pred prvo svetovno vojno.

Ostanek je vodil Slovenski šolski muzej skoraj četrt stoletja (do 1974), s svojim delom pa mu je ostal zvest še naprej. Skoraj vsak teden je prišel v muzej, zbiral podatke o šolski mreži, učiteljih, učiteljski organizaciji za Enciklopedijo Slovenije, se pogovarjal o aktualnih in strokovnih problemih. Ostal bo v našem trajnem spominu — njegovo delo pa je še bolj trajno zapisano v Slovenskem šolskem muzeju, v revijah, knjigah, katalogih in zbornikih, v zgodovini našega šolstva, naše kulture.

Vasilij Melik — Slavica Pavlič

OCENE IN POROČILA

Renate Pillinger, *Das Martyrium des heiligen Dasius* (Text, Übersetzung und Kommentar), mit 4 Abbildungen. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien: 1988. 59 strani in 4 slikovne priloge. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 517. Band)

Studija Renate Pillinger o mučencu Dasiju obsega v grobem dva dela. Prvi del je predstavitev virov o mučencu (str. 5—26): faksimile grške »passio«, transkripcija s kritičnimi opombami, seznam dosedanjih izdaj, nemški prevod, seznam dosedanjih prevodov, dva dopolnilna vira, najprej zapis o mučencu, ki ga prinaša »Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae« za 20. november, z nemškim prevodom, nato zapis, ki ga prinaša »Menologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti« za 20. november. Drugi del je študija o mučencu (str. 27—53). Sledijo dodatki: seznam okrajšav (54—55), imensko in stvarno kazalo (56—59) in slikovne priloge.

Preden spregovorimo podrobneje o rezultatih študije, ki je bila v skrčeni obliki predstavljena kot referat na simpoziju z naslovom »Krščanstvo v Bolgariji in na ostalem Balkanskem polotoku v pozni antiki in v zgodnjem srednjem veku« v Haskovem v Bolgariji 12. junija 1986 (gl. *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 11), naj spregovorimo kratko o sami temi v luči predloženih virov.

Mučenec Dasij iz Dorostola ali Durostora (danes Silistra v severovzhodni Bolgariji ob Donavi) je eden od vojaških mučencev iz dobe velikega preganjanja kristjanov. O njem je ohranjenih sorazmeroma dosti virov. Glavni vir je vsekakor grška »passio«, ohranjena v enem samem rokopisu (Cod. Paris. Gr. 1539, 57^r—60^v) iz 10. ali 11. stoletja. Legenda o mučeniški smrti se vsebinsko deli v dva dela. Prvi del opisuje okoliščine in običaje ob praznovanju Kronosovega praznika med legijskimi vojaki v Dorostolu. Po žrebu so izbrali vojaka, ki je postal »kralj« slavja. V tej vlogi je lahko trideset dni počel vse, kar si je zaželel, lahko se je tudi predajal razuzdanosti oziroma »satanškemu uživanju«. Ko pa je bilo tridesetdnevnega praznovanja konec, se je moral sam na mestu poganskih kulturnih podob žrtvovati tako, da se je usmrtil z mečem (pogl. 1). Ta poganski praznik se je obdržal od starih časov do nastanka spisa (»do današnjih dni«) in, kot pravi vir, so se slavja udeleževali celo kristjani. 1. januarja so se preoblekli v kozje kože, spremenili obraz in »v podobi hudiča« v veliki povorki hodili okrog, čeprav so že pri krstu dali obljubo, da se hudiču odpovedujejo (pogl. 3). Ko je prišla vrsta na Dasija, da nastopi kot »kralj« praznovanja, je ta to pogansko navado odklonil, saj je bil prepričan kristjan. Zaradi tega so ga zaprli in naslednji dan odvedli na zaslišanje. Sledi dialog med Dasijem kot obtožencem in sodnikom, vojaškim poveljnikom (»legatom«) Basom, ki je podoben dialogom med žrtvijo in sodnikom v drugih mučeniških legendah. Dasij je dvakrat odklonil kulturno počastitev vladarjev in je izpovedal vero v sv. Trojico. Ker ni odstopil od svojih načel, je bil obsojen na smrt z obglavljenjem. Pred smrtjo je razbil poganske kulturne podobe. Kazen je bila izvršena v petek 20. novembra ob 4. dnevni uri na 24. dan novega meseca.

»Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae« z najstarejšim jedrom iz 9. ali 10. stoletja posreduje vsebino legende, z eno historično važno dopolnitvijo, da sta bila namreč Dioklecijan in Maksimijan obveščena o procesu in sta ukazala usmrtitev. Zapis, ki ga prinaša »Menologium Graecorum Basilii Porphyrogeniti« iz 11. stoletja, je vsebinsko identičen zapisu v sinaksariju carigradske cerkve.

Avtorica v študiji načinja celo vrsto historično zelo zanimivih in važnih vprašanj. Passio, napisana v preprostem ljudskem jeziku in v mestoma nekorektni grščini, vsebuje vrsto latinskih izrazov (npr. Kalendae, legatus, praetorium, speculator), zaradi česar so nekateri (npr. A. Harnack in F. Cumont) domnevali, da temelji tekst na latinski predlogi protokola o zaslišanju in usmrtitvi. Avtorica to mnenje zavrača in opozarja na podobne latinske izraze v drugih poznogrških krščanskih tekstih. Passio naj bi bila napisana v grščini kot tekst za liturgično branje (prim. *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis* 4, 4; ed. E. v. Dobschütz, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur* 38, 4, Leipzig 1912, 9; 39 ss.) na grškem jezikovnem področju, kamor je spadal Dorostolon (prim. str. 32, op. 30). Zdi se, da je bilo to ozemlje jezikovno dokaj mešano, saj za konec 6. stoletja poroča Theophylaktos Simokates 2, 15; 6, 7; 6, 9, da je bila latinščina dosti uporabljan jezik v podonavskih provincah bizantinskega cesarstva in v bizantinski vojski ob Donavi (prim. Theophylaktos Simokates, *Geschichte, übersetzt und erläutert von Peter Schreiner*, Stuttgart 1985, op. 267; 852; 872), zato nas raba latinskih izrazov, zlasti iz vojaške sfere, ne sme presenetiti. Poročilo legende, da se tudi kristjani vključujejo v poganska praznovanja novega leta, kaže na nastanek legende v času krščanske polemike proti tem

navadam, ki so se obdržale kljub izrecnim obsodbam s strani cerkvenih očetov in cerkvenih zborov. Poleg obsodb grških cerkvenih očetov Janeza Krizostoma in Asterija iz Amaseje ter na drugem trulanskem cerkvenem zboru 692 (gl. str. 32, op. 31) naj omenimo vrsto obsodb podobnih poganskih navad, razširjenih med pokristjanjenim prebivalstvom v Galiji, Britaniji, očitno pa tudi v južnem Noriku. Ustrezni citati iz Cezarja iz Arlesa (1. polovica 6. stoletja), Eligija iz Rouena (sreda 7. stoletja), Theodora iz Canterburyja (druga polovica 7. stoletja) in drugih ter prepoved na cerkvenem zboru v Auxerre v letih 573—603, ki jih navaja N. Kuret, Košuta — cervula, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 495—504, zlasti 499 ss., kažejo na to, da so novoletna poganska slavlja praznovali tudi kristjani na Zahodu. Človeško žrtvovanje, ki se omenja v legendi, ima vrsto predhodnikov v grškem in rimskem svetu, pa tudi v orientalskih religijah, posebej pa pri Getih, starih prebivalcih dežel ob spodnji Donavi (str. 32 ss.), in je realen, iz lokalnih navad izviračoč element pripovedi. Navado, ki jo opisuje »passio«, najdemo v simbolični obliki še danes (!) v tako imenovanih »kukerskih igrah« na področju Silistre v Bolgariji (str. 37 s. in sl. 1 v prilogi). Prvi del legende je po dobro argumentiranem izvajanju avtorice odraz realnosti in nikakor ni izmišljotina.

Tudi drugi del, ki ne vsebuje nobenih čudežev, sloni na vrsti stvarnih elementov. Omenimo naj točen datum usmrtnitve, ki pa se ne dá zanesljivo uskladiti s konkretno letnico preganjanja kristjanov (gl. str. 40 ss.; prim. J. Helgeland, *Christians and the Roman Army from Marcus Aurelius to Constantine, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 23, 1, Berlin—New York 1979, 783, op. 287; ki pride do letnice 303, vendar z napačnim izhodiščem: »hemera paraskeue« je namreč petek in ne sobota; prim. R. Pillinger, 41, op. 79). Omenimo naj dalje ime učenca, ki kaže na njegov balkanski izvor; ime samo je mesapsko-ilirsko oziroma tračansko-dačansko, najdemo pa ga tudi drugod na Balkanu, tudi na celi vrsti napisov iz Jugoslavije (A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia: ... repertae et editae sunt*: 534, 654, 1035; 1048, 1313, 1421, 1451; 1515, 1561, 1588, 1641, 1971, 2009, 2568 (3601), 3010). Realen element legende je tudi datiranje v čas vlade »Maksimijana in Dioklecijana«, ki pa ne pomeni časovne omejitve med 284 in 305, kot meni na str. 41, in 43 avtorica, temveč na nekoliko ožjo dobo, saj je bil Maksimijan imenovan za Dioklecijanovega sovladarja šele 1. 4. 285 (kot cesar) oziroma 1. 4. 286 (kot avgust). Postavlja se tudi vprašanje, ali ni z Maksimijanom mišljen Galerij, ki je nosil to ime (*Lactantius, De mortibus persecutorum* 18, 13) in ki je kot cesar od 293 vladal podonavskim deželam. V tem primeru bi bilo kot odsev realnosti možno poročilo v sinaksariju in menologiju, da sta Dioklecijan in Maksimijan izvedela za proces in odredila usmrtnitev. Oba cesarja sta se namreč nekaj časa (jeseni 303, poleti 304?) zadrževala ob spodnji Donavi v času vojne proti Karpom (prim. T. D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, Mass. — London 1982, 56; 64).

Datiranje nastanka legende, kot ga predlaga avtorica, je prepričljivo. »Terminus ante quem non« je trinitarna formula veroizpovedi, ki naj bi jo izpovedal Dasij (pogl. 8) v obliki, kot je bila sprejeta na nikajskem koncilu 325, »terminus post quem non« pa je avarsko zavzetej Dorostola 579. Znotraj tega dve stoletji in pol dolgega obdobja je težko postaviti točnejšo časovno opredelitev (str. 44). Le v majhni meri si lahko pomagamo z latinskimi viri. »Martyrologium Hieronymianum« iz srede 5. stoletja omenja mučenca Dasija na več dni, kot kraji mučeništva pa nastopajo Axiopolis (Cernavoda v Romuniji severovzhodno od Dorostola, ob Donavi), Herakleia (Périnthos) v Trakiji in Puteoli v Italiji. Zadnji dve možnosti vsekakor odpadeta (str. 45). Napis na koledarju iz Neaplja (S. Giovanni Maggiore) iz prve polovice 9. stoletja se ujema z legendarnim izročilom (20. nov.: *Passio ss. Dasii et Procli*), miniatura, ki jo prinaša *Mnologium Basilii* (11. stoletje; sl. 2) se s shematiziranim in stiliziranim prikazom obglavljenja deloma odmika od legende (Dasij ni prikazan kot vojak). V historičnih martirologijih mučenec ne nastopa, v Rimskem martirologiju pa se omenja na osnovi podatkov, ki jih prinašajo elogiji v bizantinskih koledarjih (str. 46—48) in se ujema z legendo.

Nove perspektive, pa tudi nova vprašanja v raziskavah mučenca Dasija so se odprle leta 1947 z najdenim in 1954 prvič objavljenim grškim napisom iz Axiopolis (Cernavoda). Gre za nagrobnik (?), odkrit v bližini pokopališčne (?) cerkve, ki dokazuje pokop nekega kristjana (z imenom Euphrasis) »ad martyres«, z omembo treh mučencev (Kyrillos, Kyndaïos, Taseios). Romunski arheolog Ion Barnea, ki je napis odkril in objavil, ga je datiral v prvo polovico 4. stoletja (poleg študij, ki jih navaja avtorica na str. 48 s., op. 129 gl. tudi njegovo razpravo: *Les commencementes du christianisme dans le territoire Roumain à la lumière des documents archéologiques*; »Timetiko afieromă« (Konstantino D. Kalokyre, Thessalonike 1985, 215—226, zlasti 220 s.). Na podlagi tega napisa je Barnea, opirajoč se tudi na *Martyrologium Hieronymianum*, lokaliziral mučeništvo v Axiopolis, od koder naj bi bile mučenčeve relikvije kasneje prenešene v Dorostolon. R. Pillinger z dobrimi argumenti izpodbija to lokaliziranje in pledira za lokaliziranje v Dorostolon (50 s.). Njeni tezi v prid govori ne nazadnje tudi drugi napis z omembo Dasija, napis na pokrovu sarkofaga iz Ankone, ki je gotovo nastal v antiki

in ki sporoča, da je v sarkofagu pokopan sv. Dasij, prinešen iz Dorostola (51 s.; sl. 4). Do tega prenosa je prišlo očitno enkrat proti koncu 6. stoletja, vmesne postaje tega prenosa (morda Odessos, kamor se je zatekel škof iz Dorostora pred Avari?; prim. str. 51) pa niso znane.

Monografija Renate Pillinger je ena v vrsti novejših študij o mučencih iz Podonavja, ki so imeli dokaj podobno usodo: po usmrčitvi v dobi velikega preganjanja so bili čašteni v domačih cerkvenih skupnostih, v procesu propadanja antike pa so njihove ostanke in s tem njihovo čaščenje prenesli v varnejše kraje, bodisi v Italijo, bodisi v varnejša bizantinska mesta na Balkanu. O teh mučencih imamo praviloma različne vrste virov: »passiones«, zapise v martirologijih in raznih koledarjih, v novejšem času pa so bili odkriti tudi materialni, zlasti epigrafski viri iz pozne antike. Komplicirane analize na podlagi vseh vrst virov pomenijo veliko obogatitev pri raziskovanju poznoantične dobe podonavskih dežel. Tovrstne študije so bile v zadnjih petnajstih letih posvečene sv. Kvirinu (C. Roncaioli, S. Quirino di Siscia e la sua traslazione a Roma. *Analisi e critica delle fonti, Quaderni dell'istituto di lingua e letteratura Latina, Univ. di Roma*, 2—3, 1980—1981 [1983], 215—249; E. B. Thomas, Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria — Frühchristliche Kontinuität im westpannonischen Raum, *Burgenländische Heimatblätter* 43, 1981, 5—18), skupini mučencev »S. Quattuor coronati« (J. Guyon, Les quatre couronnés et l'histoire de leur culte des origines au milieu du IXe siècle, *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité* 87, 1975, 505—561), sv. Demetriju iz Sirmija (P. Lemerle, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius I, *Le Texte — II, Le commentaire, Paris* 1979—1981; V. Popović, Die süd-danubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, Hrsg. B. Hänsel, Südosteuropa-Jahrbuch 17, 1987, 95—139), v pripravi pa je tudi študija o sv. Ireneju iz Sirmija (F. Dolbeau; gl. N. Duval, Sirmium »ville impériale« ou »capitale«?, *XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna* 1979, 53—90, zlasti 80, op. 50).

Študija Renate Pillinger, ki v naši zgodovinski publicistiki ni neznano ime (gl. ZČ 39, 1985, 173—183; 40, 1986, 515—517), napisana z izvrstnim znanjem, akribijo in izredno pronicljivostjo, pomeni v vrsti novejših resnih in poglobljenih prikazov zgodnje-krščanske dobe v podonavskih provincah delo, mimo katerega ne bo mogel noben raziskovalec poznoantične dobe v deželah ob spodnji Donavi.

Rajko Bratož

Hélène Ahrweiler, **Politička ideologija Vizantijskog Carstva**. Beograd : Filip Višnjić, 1988, 187 strani. (Srbski prevod dela *L'idéologie politique de l'Empire Byzantin* s predgovorom Ljubomira Maksimovića).

Ni dvoma, da so podvigi političnega in siceršnjega življenja prvega in tretjega Rima zasenčili glorio, v kateri se je sončil drugi. To velja tako za zanimanje kot za zavest bodisi laikov bodisi strokovnjakov; zatorej je vsako delo o zgodovini Romejcev toliko dragocnejše. Še posebej, če ga podpisuje takšna znanstvena avtoriteta, kot je francoska Grkinja Hélène Ahrweiler.

Mesto Matere božje, Konstantinopolis, je nastalo v znamenju dveh idej: ideje novega Rima in ideje novega Jeruzalema. Dve misli, imperialno in krščansko, ki poprej nista bili ravno v pristržni zvezi, je bilo treba prenoviti tako, da sta se mogli zliti v kolikor toliko harmoničen ideološki sistem. Spoznanje, da zemeljskih kraljestev ne da jeta samo Mars ali Venera, temveč tudi — celo še trdneje — Kristus, stoji v temelju tistega, čemur se po vsej pravici reče »pax byzantina«. Stvar je seveda ne skrivano eklektična, toda ravno v prevzemanju iz različnih, celo nasprotujočih si izročil in združevanju raznorodnih elementov je moč Bizanca. V nekem smislu — paradoksalno — tudi izvirnost.

Bizanc je sebe vsekakor razumeval kot edino področje civilizacije. Za takšno misel je imel zlasti po 476. letu kar nekaj razlogov, čeprav mu nato večvrednostni kompleks bolj škoduje kot koristi: resda do neke mere mobilizira državljane v obrambo države — vendar v glavnem ožji krog, razumniško elito; toda na drugi strani še usodnejše zapeljuje oblastnike v podvige, ki daleč presegaajo zmognosti cesarstva. Najbolj pač Justinijana I. in Manuela I. Komnena, do neke mere pa tudi Vasilija II. in še prej Herakleja, v čigar zmagoslavni dnehi je tudi že napoved prihodnjega somraka, prihajajočega z znamenjem meča islama. Cesar niha med dvema možnostima: ali bo — idealna varianta — kosmokrator, gospodar sveta ekumene, ali pa le — realistična varianta — imperator, gospodar imperija drugega Rima, ki je s svojim nastankom v znamenju krščanstva seveda plamenica čistosti edine prave vere. Navsezadnje se stvar razreši na moč preprosto: basileus se razglasi za kosmokratorja, čeprav je v resnici le imperator z včasih prav majhnim vplivom na življenje tistega, čemur D. Obolensky po vsej pravici pravi bizantinski commonwealth. To zagotovo ni bil prvi

primer v zgodovini, da je ljudem fikcija pomenila več od resničnosti — celo samo resnico!

V svojem tisočletnem obstoju je Romejsko cesarstvo dokazalo neverjetno prilagodljivost vsakokratnim razmeram. Tako je izavrijski (v resnici armenski) cesar Leon III. vodil populistično politiko, ki je bila po srcu maloazijskemu vaškemu prebivalstvu, glavnemu rezervoarju človeških sil cesarstva: v času sile mu je ustregel z ikonoklastično strogostjo v verskem življenju, ko pa je bila mohamedanska nevarnost odvrnjena, se je država spet povrnila k sproščenejšemu krščanstvu. Čudovit primer delca tistega, kar še zmeraj zelo živi v deželah bizantinskega civilizacijskega kroga in čemur se še vedno pravi bizantinizem, pospremljen — kot vedno — z nadvse lepimi besedami: »Izmed vseh dobrin sem izbral pravico,« kajti »Bog zavrže tiste, ki imajo dvojno mero« (iz Ekloge Leona III. — mimogrede povedano, ta zakonik iz leta 726 pripisuje Bogo Grafenauer v Zgodovini slovenskega naroda II. (str. 104 izdaje iz leta 1965) Leonu Modremu, ki pa je vladal v letih 886—912). Cesarstvu uspe tudi zvit manever spojitve, celo poistovetenja krščanske solidarnosti z državljanko, kar vodi v svojevrsten nacionalizem. Najemniško vojsko tako lahko v dneh ikonoklastičnih cesarjev zamenja državljanska, uvajana od začetkov tematske ureditve. Zato cesar Leon VI. (Modri) zapiše sledeče misli, ki bi bile v času prevlade najemništva nesmišelnost in ki precej spominjajo na tiste iz 2., 3. in 10. knjige Platonove Države: »Naj kantatorji spomnijo predvsem na nagrado, ki je nasledek vere v Boga, na darove, ki jih podeljuje cesar, in na prejšnje uspehe. Toda še posebej naj poudarijo, da je prihajajoča bitka boj za Boga, za ljubezen Božjo in za celotno nacijo ter predvsem za naše brate pod brezverskim jarmom, za naše otroke, naše žene in našo domovino; naj ne pozabijo spomniti na večno slavo tistih, ki so padli za svobodo naših bratov, ter da bojujemo vojno proti Božjim sovražnikom.«

V dneh makedonske dinastije se položaj temeljito spremeni: država se je okrepila do te mere, da se ponovno more posvetiti imperialnim podvigom. Že v Fotijevem zborniku zakonov Epanagoga (883—886) sta populistični ideal Leona III., pravica, ter vrhovni cilj, ohranitev obstoječega, nadomeščena — in to kar s cesarjevo osebo, ki je »zakonita oblast, splošna dobrina vseh državljanov«. Cesarjev cilj je, »da s svojimi vrlinami obdrži in ohrani obstoječe dobrine; da povrne — s svojo učinkovito budnostjo — izgubljene dobrine, da pridobi — s svojo vestnostjo, svojo delavnostjo in s svojimi pravičnimi zmagami — dobrine, ki jih primanjkuje.« Ideologija zdaj terjaja tudi pridobivanje, ne le ohranjanja; nekatere stvari je celo potrebno pridobiti nazaj, ker so očitno bile izgubljene. Morebiti je tu skrita ost zoper obnovljeno cesarstvo Zahoda, ki ga za časa Leona III. še ni bilo. Toda navsezadnje je bilo resničnost treba vzeti na znanje: na zahodu stoluje cesarski brat (bolgarski cesar je recimo zgolj sin bizantinskega), čeprav vlada »barbarski rasi« oziroma »prostaškemu in krvoločnemu narodu«. Na vzhodu pa si cesarstvo še more privoščiti politiko v velikem stilu: vojske same samozvanega cesarja Samuela, uzurpatorja v Bolgariji in Parizionu, kaznuje kot navadne upornike zoper cesarja v Konstantinopolisu — z oslepitvijo.

V čedalje ostrejših sporih s središčem katolicizma v Rimu se v Bizancu uveljavijo nove vrednote, ki so v znamenju vedno večjega sovraštva do Zahoda in njegovega vesoljnega cerkvenega koncepta, pojmi pa jih že od prej prisoten kompleks večvrednosti, za katerega je čedalje manj razlogov. Domovina nacije — na tem mestu ne pozabimo, da Leon VI. še govori o neosvobojenih bratih pod brezverskim jarmom — vse bolj postaja le obstoječa država Grkov brez negrških dežel vzhodnega Sredozemlja, ki so precej časa bile del imperija, njihovi prebivalci pa del nacije. V letu 1204. se zdi, da je vesoljno krščanstvo po razkolu leta 1054. spet vzpostavljeno, toda grško sovraštvo nasproti vsemu zahodnemu dobi tedaj dokončno tudi nepomirljivo versko razsežnost; odteje je vesoljna krščanska cerkev onemogočena tudi kot utopija. Nacionalna pravoslavna cerkev se z vesoljno, rimsko, v nobenem primeru ne more več sporazumeti; zapre se v eshatološki fatalizem, državi pa zapečati zadnje upanje na rešitev, ki more priti le od katoliškega Zahoda, terjajočega cerkveno unijo. Bizantinska politika je v teku agonije cesarstva povlekla marsikatero docela nedostojanstveno potezo, samo da bi se država ohranila, toda pravoslavni verski nacionalizem in fanatizem sta ji onemogočila poslednji, morebiti odločilni gambit: zadnji bizantinski veliki duks tako značilno izjavi: »Raje vidim v mestu turški turban kot latinsko tiaro.« Cesarstvo se je izgubilo v togosti, prej tako zelo koristna elastičnost in sposobnost absorpcije ter združevanja tudi najbolj nasprotujočih si prvin sta se docela izgubili. Tako se pokaže reakcija na leto 1204., ki je bilo po mnenju Hélène Ahrweiler potrebno kot nekakšno čistilišče za prenovitev v postavljaških vojnah Komnenov utrujene države, kot samo začasno koristno sredstvo, ki je s svojimi nasledki, predvsem z nespravljivim zavračanjem vesoljne krščanske cerkve pod vodstvom rimskega papeža tudi onemogočilo morebitno rešitev cesarstva, četudi se je za unijo zavzemala celo takšna politična kapaciteta kot je bil Mihael VIII. Paleolog, obnovitelj grškega cesarstva v Konstantinopolisu in zmagoviti nosilec pogledov prestolnice tudi v času, ko je bila provinca edini predstavnik grškega cesarstva (1204—1261). Mož je bil po dolgem času spet eden ce-

sarjev, ki je brez sramu mogel napisati po zgledu božanskega Avgusta pričevanje o svojih podvigih (De Vita Sua), čeprav je začel kot uzurpator.

Izmed vseh poglavij dela Ahrweilerjeve je morebiti najpomembnejše zadnje, enajsto, o temeljnih načelih politične misli v Bizancu — o »taxis« in »oikonomia«. Na tem mestu bomo opozorili samo na prepričljivo zavrnitev mišljenja o cesaropapizmu v ROMEJSKEM CESARSTVU: tudi v Konstantinopolisu, ne le na Zahodu, purpur ni delal duhovnikov, temveč samo cesarje. Kakor so bili cesarji, ki so kot Leon III. gospodarili tudi v cerkvenih zadevah, so bili tudi patriarhi, ki so kot Mihael Kerularij imeli glavno besedo v cesarskih domenah. Toda to so bila le izjemna razmerja, največkrat sta bila »imperium« in »sacerdocium« jasno razmejena in razdeljena v svojih opravkih, seveda v skladu z romejsko mislijo o »taxis« in »oikonomia«.

Igor Grdina

Georges Duby, **Vreme katedrala**. Beograd : Nolit, 1989. 331 strani. (Srbski prevod dela *Le temps des cathédrales. L'art et la société* 980—1420).

Čeprav je izvirnik knjige Čas katedral star že več kot desetletje in je njegov avtor medtem z izvolitvijo v Francosko akademijo (1988) postal nekakšna uradna institucija, za naše miselno podnebje še vedno predstavlja skoraj nezaslišan novum: na Slovenskem si zgodovinopisja brez množice opomb, še zlasti pa brez kar pregovorno suhoparnega sloga ubeseditve, praktično ni mogoče niti zamisliti, posebej ne za srednjeveško obdobje. Marsikaj smo sicer uspeli izvedeti o okoliščinah nekdanjega življenja, komajkaj pa o tem življenju samem, z izjemo paradnih rev in težav »našega kmeta«. Na Francoskem je seveda že davno drugače: tamkaj zgodovinska veda vsekako zelo dobro pozna med nami toliko poudarjeni »zaklad /tako ali drugače/ ubogih«, vé pa še za kaj drugega. Kajti od nekdanj so najsubtilnejša spoznanja o preteklosti posredovali sočasni umetnostni podvigi; Thomas Mann ni o liriki zaman govoril kot v orehovo lupino stisnjem vesolju. Toda ne, slovensko zgodovinopisje večjidel pušča to vesolje (ob še prenekaterem drugem) bodisi literarni, bodisi umetnostni, bodisi glasbeni (ali še kakšni drugi v njegovih očeh bolj ali manj pomožni) zgodovini, ali pa ga milostno, na kratko, odpravi na koncu kakega obrobnega poglavjeca kot nujno zlo. Da je nasledek takšnega ravnanja popolna odljudnost marsikaterega predela našega zgodovinopisja, kar vodi v njegovo neprisotnost v zavesti laikov (tudi iz tega naslova uspevajo med nami celo na prvi pogled bedaste teorije o preteklosti: za rešitev duše ni vedno dovolj samo izreči, pomemben je tudi način izrekanja!), ne more biti nič čudnega; kako pa se dela drugače, kaže ob drugih, ki se trudijo po devizi Jacquesa Le Goffa »za drugačen srednji vek«, še posebej prepričljivo življenjsko delo Georgesa Dubyja, v okviru katerega zavzema Čas katedral vidno mesto.

Zahod je tam proti letu 1000 dosegel svoje nižišče: zamrli so impulzi antike ter merovinške in karolinške renesanse, toda kljub veliki gospodarski bedi in miselni preproščini je bil pripravljen na ponoven vzpon. V dneh otonskega cesarstva, ki je zrastle na razvalinah karolinškega sistema, utemeljenega na dvojnem nadzorstvu, preko vojvod in škofov, je že čutili dvig, se pa prej po precej enotnih idealih urejeno cerkveno in posvetno življenje začenjata vse bolj razhajati: saški cesarji so zazrti v idejo imperija in okoli njih se razvije umetnost, naslonjena na rimske zglede (najpomembnejša literarna predstavnica je Hrosvita, katere šest dramskih besedil je nedavno, 1988 izšlo v Zagrebu tako v latinskem izvirniku kot hrvaškem prevodu), medtem ko cerkvene poglede vse uspešneje narekuje vplivu laikov povsem odtujeni Cluny. Začenja se veliki čas izkustvene umetnosti samostanov. Višek vse modrosti pomenijo cerkveni očetje, zlasti Gregor Veliki; prva stopnja sedmerih svobodnih veščin se reducira na gramatiko, druga pa na glasbo. Romanski Kristus je bleščeč, Janezov, iz Apokalipse, je kralj, ki je prišel soditi in gospodovati. Cerkev se v duhu takih misli vse bolj povezuje v čvrsto hierarhično organizacijo, znotraj katere je vsakomur odrejen točno določen prostor delovanja.

Posvetna sfera hodi drugo pot: plemstvo razstrelji še zadnje ostanke karolinškega sistema — ne združuje ga več osvajanje, bogastva ne daje več plen, temveč nadvse revno gospodarstvo, vse manj je v službi vladarja, vse bolj je samo svoj gospod. Od cesarja (ali v Franciji kralja) se razlikuje pravzaprav samo še po strahoviti neizobraženosti. Toda ko si sčasoma materialno opomore, se začno stvari tudi tod spreminjati. Pojavi pa se — po barbarski pozebi ponovno — še ena moč, trgovci. Ti imajo v še precej strogih časih slabo vest, ker bogaté v nasprotju z zapovedmi pravega krščanskega življenja. S Kristusovim bleskom je sicer brezbožno tekmovati, zlasti z onim iz Apokalipse: toda vsaka doba si uredi boga po svoji meri, in tako se posvetni ljudje vse bolj ozirajo proti človeški podobi Sinu Božjega, proti Kristusu iz sinoptičnih evanجيلjev. Premiki v človekovi zavesti rodijo okoli leta 1130 v najsproščenejši pokrajini Zahoda, v capetski kraljevini Ludvika VII., nov stil, gotiko. Njen prvi podvig je Suge-

rijeva prezidava v St. Denisu: okolje je sicer res cerkveno, toda nadihu posvetnosti (spričo grobov merovinških kraljev) in zanimanju laikov se ni nikoli docela izmaknilo. Mošnje zdaj razveže tudi posvetni imenitnik, ob njem pa tudi zavoljo prej omejenih težav z vestjo trgovstvo. Začenja se doba katedral. Njih gradnja ni več empirija, temveč znanost: Zahod se je medtem v podvigih rekonkviste in križarjev seznanil z veččinami, ki jih je od antičnih časov ohranjal in razvijal predvsem arabski, a tudi bizantinski Vzhod. Zvezda postane Aristotel (ob njem še Averroes), velike gradnje pa sprožijo potrebe po mojstrih, ki jih svet vse od antike ni videval prav pogosto. Ob katedralah se nato rojevajo šole, ki niso več tako stoodstotno namenjene ljudem kraljestva duha kot v zlati clunyjevski dobi samostanov. Širi se dialektika kot večina razuma. Cerkev seveda reagira: Inocenc III. je prvi papež, ki se razglasi za Kristusovega namestnika na zemlji. Poseg po tako drastični označitvi in priklic tolike, pravzaprav najvišje mogoče avtoritete za hrbet papeštva zagotovo ne priča za posebno veliko samozavest cerkve. Celu Ludvik Sveti se ji upira, da takih izvenserijskih osebnosti, kot je sredozemski, bolj sicilski (s tedanjim pomenskim nabojem sožitja latinske, grške in arabske kulture znotraj precej samonikle civilizacije) Tevtonec Fridrik II. Hohenstaufenski, ki je bil morebiti prvi zares renesančni Evropejec, sploh ne poudarjamo posebej. Posvetna sfera si je že mogla privoščiti odkrito tekmovanje s cerkveno: slednja je sicer še zmgla zmagovati, toda ne več zmagati. Poleg tega je imela težave s svojimi ljudmi, največje pač s kakim Joahimom de Floris ali sv. Frančiškom: včasih je bilo precej težko potegniti ločnico med odpadnikom in svetnikom, ko pa se je nasproti manihejcem poudarjala vrednost materialnega sveta in proti preveč posvetnim pravovernežem duhovnost, kar je precej spominjalo na sofistiko. Za določen čas je rešitev Viljem Ockhamski: so področja razuma in področja srca, torej vere. Angelski profesor Tomaž Akvinski v svoji sodobnosti ostaja v senci svojega italijanskega rojaka in univerzitetnega kolega Bonaventura, ki je mnogo bolj mistično usmerjen.

S kapelami, katerih obdobje se začne, ko so velike gotške katedrale že postavljene, se vera precej privatizira: ni več pomembna samo človeška skupnost (ki je edina zmgla katedralo) v razmerju do Boga, temveč tudi posameznik (ki mu služi na lastne stroške postavljena kapela). Pohoda človekove samozavesti ni moč ustaviti, tudi kuga sredi 14. stoletja je zgolj oseka, ne sprememba smeri. V ospredje duhovnega življenja Zahoda stopa živahna Italija: Tomaž in Bonaventura sta še šla predavat v Pariz, toda glasniki novega, Dante, Petrarca, Boccaccio in Giotto delujejo v glavnem na Apeninskem polotoku, kjer se med signorijami razvije živahna konkurenca, ki je od nekdaj temeljno gibalno vsakršnega napredka. Francija je v gotiki do neke mere okamenela: kakor vedno se tudi zdaj vrhovi novega rodijo na obrobju, ne v središču starega. Francozi so se kot osrednja moč Zahoda bojevali v križarskih vojnah, toda Italijani so iz njih naredili posel, katerega nasledek ni bila samo materialna, temveč tudi duhovna obogatitev. Likovna umetnost z Giottom sicer še ne zanikuje Boga, toda že mu samozavestno zre naravnost v oči. Tudi umetnik ima za sabo dolgo pot od naje tega mojstra do samozavestnega ponudnika na trgu, kjer je čutiti povpraševanje tako cerkvenih kot posvetnih (od časov kapel naprej) ljudi: cerkev zdaj celo umetnosti ne more več diktirati. Vivahno versko življenje v srednjem veku pa ima še eno posledico: sproži potrebo po razširjanju Svetega pisma med ljudmi. Najpreprosteje se to stori s podobami, sčasoma pa se iz tega izcimijo reformatorske zahteve po vsakomur dostopnem čistem evangeliju, čeprav je treba poudariti, da prvi prevodi Biblije v jezike Zahoda ne strežejo reformatorskim pobudam, temveč razkošju dvora.

In potem, ko se ura gotiške miselnosti izteče (14. stoletje je v krščanstvu pomnilo predvsem večino dobrega umiranja, torej misel na prihodnost), Lorenzo Medici v Karnevalskih spevih poudari sodobnost:

O kakó mladóst je krásna,
a beži nam venomer!
Danes še je čas za pir,
jutri ura bo že kasna.

(prevod Alojza Gradnika). Toda to je že doba, za katero je treba vzeti v roke drugih knjig, morebiti dobrega starega Burckhardta, ali sodobnega Delumeauja. Konec koncev za vsako dobo ostane le nekaj knjig, ne veliko — pri čemer so tudi znotraj znanosti dovoljeni vsi slogi ubeseditve, le dolgočasni ne. Smo preveč predrzni, če domnevamo za Dubyjeva dela tak položaj — ob ugotovitvi, da jih je spričo velikega miselnega bogastva, ki bo vedno sprožalo tvorno znanstveno, morebiti pa tudi laično razpravo, praktično nemogoče pametno povzeti, kar je že močan znak za prej omejeni tip knjige ključa nekdanje dobe? Vsekakor: čas bo odločil. Veliko pa je že to, da si takšno vprašanje ob nekem prebranem besedilu sploh moremo zastaviti.

Spisi dubrovačke kancelarije. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988. 394 strani. (Monumenta historica Ragusina ; 3).

Pohvalno je, da se serija Monumenta historica Ragusina (MHR) nadaljuje v isti obliki in zaporedju, kot je bilo zamišljeno leta 1951. V prvem zvezku je Gregor Čremošnik objavil Zapise Tomazina de Savere (1278—1282; notarske knjige: Praecepta rectoris knj. I, Debita notariae knj. I in začetek Testamenta knj. I.). V drugem zvezku je Josip Lučić nadaljeval z objavljanjem Tomazinih notarskih zapisov (1282—1284; Diversa notariae knj. I. in Testamenta knj. I.).¹ Prva in druga knjiga MHR predstavljata celoto. V obeh so namreč objavljene vse ohranjene notarske knjige prvega uradnega notarja dubrovniške komune Tomazina de Savere iz Reggio.

Leta 1284 so v Dubrovniku ponovno ločili notariat od kancelarije, verjetno zaradi obilice poslov. Tomazino je obdržal kancelarstvo, notariat pa je ponovno prevzel domačin duhovnik prezbiter Johannes. Po letu 1284 je od Tomazinove roke ohranjena le knjiga Diversa cancelariae knj. II. (1284—1286); ki jo Lučić v celoti objavlja. Objavlja pa v III. knjigi MHR tudi zapise notarja Aca de Titullo in to Diversa cancelariae knj. III. (1295—1297). Po smrti Tomazina de Savere leta 1286 ga je nasledil v funkciji kancelarja Aco quondam Jacobi de Titullo. Kancelar Aco je sicer začel svojo kariero v Dubrovniku že leta 1284 kot privatni sekretar kneza Mihajla Morosinija. Ko se je knez Morosini po koncu mandata vrnil v Benetke, Aco ni zapustil Dubrovnik. Že 27. oktobra 1286 se omenja listina, ki jo je napisal Aco »tunc cancelarii communis Ragusii«,² toda 11. aprila 1289 se podpisuje Aco kot »imperialis auctoritate notarius nunc communis Ragusii iuratus cancellarius«.³ To titulo je Aco uporabljal do konca svojega službovanja v Dubrovniku. Aco je namreč iz službe pri knezu prešel v službo dubrovniške komune in opravljal posle kancelarja od 1286 do 1297. Kot Tomazinov naslednik je vpisoval akte v III. knjigo Diversa cancelariae. Zanimivo je, da je v peti zvezek (od fol. 59 do 104) uvrstil poleg drugih kancelarskih aktov tudi imbreviature zadolžnic. Te imbreviature se nanašajo na obdobje od 20. IX. 1296 do 25. III. 1298. To ni bilo v skladu s prakso, ki jo je uvedel v dubrovniškem notariatu Tomazino de Savere. Istočasno kot Aco je zadolžnice v notarsko knjigo vpisoval tudi neznan notar Johannes. Zadolžnice so se kot privatno-pravne pogodbe običajno registrirale v notariatu, ne pa v kancelariji.

V MHR III je objavljenih 547 Tomazinih imbreviatur, od Aca de Titullo pa 674, skupaj torej 1123. Medtem ko je Tomazinova kancelarska knjiga po vsebini precej izenačena in v glavnem vsebuje pravnice (inducius), pritožbe, različna pričevanja, izdajanja polnomočij in razzodbe kneza, je kancelarska knjiga Aca sestavljena iz zvezkov različne vsebine. Vpisane so prodaje posesti (zemlja, vinogradi, hiše), različni zahtevki, prijave, pogodbe, zadolžnice, polnomočja in podobno.

Podatki, ki jih nudijo vpisane imbreviature, odkrivajo preteklost dubrovniške komune konec 13. stoletja. Istočasno odkrivajo zveze med Dubrovnikom in ožjim ter širšim kopenskim in pomorskim prostorom, do katerega je segal dubrovniški poslovni interes. Prikazujejo tudi Dubrovnik kot pomembno obrtniško, pomorsko in denarno križišče.

Opozoril bi na nekatere zanimive teme, ki jih nudi objavljeno gradivo. Le nekatere so bile doslej predmet podrobnejše obravnave. V ospredju je brez dvoma gospodarski razvoj mesta in oblike gospodarskega in trgovskega poslovanja. V mestu so delovali obrtniki različnih profilov in strok. Nudili so predvsem usluge prebivalcem mesta in okolice. Skleпали so pogodbe z naročniki za izdelavo različnih izdelkov, prihajali v spore s strankami oziroma naročniki, nabavljali si surovine in sprejemali učenca v uk. Zanimivi so predvsem tisti podatki, ki nudijo opise različnih obrtniških izdelkov iz srebra, železa, usnja, tekstila. Na podlagi celotnega gradiva, ki je sedaj objavljeno v vseh treh knjigah MHR, je Josip Lučić obdelal proizvodne dejavnosti v Dubrovniku od 1280 do začetka 14. stoletja. Lučić opisuje obrti po strokah, razpravlja o pomenu in položaju obrtnikov. Prinaša zelo verodostojno sliko vsakdanjega življenja obrtnikov, delovnih obvez, in družbenega življenja. Mnogi podatki, ki jih obravnava v svoji knjigi, so zelo pomembni za proučevanje kulturne zgodovine srednjeveškega Dubrovnik.⁴

V mestni okolici, Astoreji in na sosednjih otokih obdelujejo zemljo kmetje. Na podlagi pogodb, ki so objavljene v gradivu, dobimo zelo jasno sliko o agrarnih odnosih, o pridelkih, živinoreji, obdelovanju vinogradov.⁵

¹ Moja ocena v Zgodovinskem časopisu, 39/1985, št. 1-2, str. 153—156.

² G. Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive, GZM, XXXIX/2, Sarajevo 1927, str. 237; V. Foretić, Dubrovački arhiv u srednjem vijeku, Analiz Historijskog instituta JAZU god. VI—VII. Dubrovnik 1957—59, str. 321, 322.

³ T. Smičiklas, Codex diplomaticus, zv. VI, str. 645, 646.

⁴ J. Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća, Zagreb 1979; glej moju oceno v ZC 34/4, 1980, str. 483—486.

⁵ Podatke o agrarni dejavnosti je avtor temeljito izkoristil v delu Prošlost dubrovačke Astoreje, Dubrovnik 1970; glej moju oceno v ZC 26, 1972, str. 164—167.

Po letu 1280 je bil Dubrovnik zelo živahno trgovsko-pomorsko mesto. Poleg ladij za lokalni obalni promet pristajajo v dubrovniškem pristanišču ladje iz italijanskih mest in s širšega mediteranskega področja. V dubrovniškem pristanišču pretovarjajo različno trgovsko robo (tekstil, železne izdelke, kože, les, sužnje). Dubrovnik je bil že takrat center posredniške trgovine med zaledjem in italijanskimi mestnimi komunami na nasprotni jadranski obali, pa tudi z dalmatinskimi mesti. Zelo konkretna je slika o kopenski trgovini z državami v dubrovniškem zaledju. Ugotovimo lahko, da tozadevno objavljeno gradivo doslej ni bilo v celoti izkoriščeno.

Obilica gradiva se nanaša na takrat edini pomembnejši rudarski in trgovski center v Srbiji, na rudnik Brskovo. Mihajlo Dinić, ki je najceloviteje obdelal rudarstvo srednjeveške Srbije in Bosne,⁶ Brskova v svoji monografiji ni zajel. Obstaja le nekaj manjših študij, ki prinašajo fragmentarne podatke o trgovini v rudarskem središču Brskova.⁷ Ker v dubrovniških notarskih in kancelarskih knjigah prevladujejo podatki o velikem denarnem in blagovnem prometu, je poleg zadolžnic vpisanih tudi veliko sporov v zvezi z neporavnanimi kreditnimi obveznostmi, sodne obravnave in podobno. Čudi nas, da se na podlagi bogatega arhivskega gradiva za 13. stoletje nihče ni lotil obravnave trgovskih odnosov med Dubrovnikom in Brskovim v tem obdobju. Edino Gregor Čremošnik je postal pozoren na tiste zadolžnice, pri katerih je Tomazino de Savere zapisal na robu, da so bile poslone v izterjatev v Brskovo. Na podlagi teh marginalnih beležk je G. Čremošnik ugotovil, da je bilo leta 1282 okrog 40 % celotne kreditne trgovine usmerjeno na brskovsko tržišče oziroma v Srbijo.⁸

Opozoril bi še na nekatere zanimive podatke iz gradiva, ki na nek način izpopolnjujejo naše vedenje o preteklosti tržišča v Brskovu, a v naši literaturi doslej niso bili upoštevani. Iz spora v zvezi z neporavnanim dolgom, ki je bil obravnavan pred knezom 28. X. 1282, zvemo, da je bil Marin de Draghia dolžan Sergiju, sinu Marina de Bona, 75 perperjev. To je razvidno iz pisma, ki je prepis iz knjige Gregorja de Petragna, dubrovniškega konzula v Brskovu.⁹ Kreditne pogodbe, ki so jih sklepali v Brskovu, je v svojo poslovno knjigo vpisoval dubrovniški konzul, vendar so jih v primeru sporov prepisali v notarsko knjigo v Dubrovniku. 20. VIII. 1285 je vpisana beležka, v kateri je omenjeno, da je Margeritus de Zauchino imenoval Marina Damiani de Bucignolo za prokuratorja in patrona. Marin naj bi v njegovem imenu urejal njegove kredite v Brskovu in Dubrovniku.¹⁰ V zvezi s transportom različnega trgovskega blaga je pogosto, prišlo do sporov in prijav škode. 22. VIII. 1284 se je Matej de Bay-sclava pritožil, da mu Gregor, sin Radovana ni v celoti izročil vsega blaga v Dubrovniku, ki naj bi ga transportiral iz Brskova. Šlo je za kože, in to 50 zapinas in 16 montolinos.¹¹ Krajo zajęjih kož (v vreči naj bi jih bilo 7), ki naj bi jih dobil iz Brskova magister Marko krznar, je prijavil 20. IX. 1284 Bogdan Gregorja de Premillo. Na poti v kraju Bobović je bila vreča s kožami ukradena.¹² Podobno se je zgodilo Pankraciju de Manuelo, ki je šel s karavano v Brskovo. Na šestih konjih je tovoril sukno in drugo blago. Na poti so izginili trije tovari sukna. Kasneje se je ugotovilo, da so bili prenešeni na kraljičin dvor v Trebinju. Krajo je prijavil 10. X. 1296.¹³ Registrirano je tudi poižvedovanje v zvezi s prodajo tkanin v Brskovu. Priče so potrdile, da je Margaritus de Zauchino prodal Johannu de Rapallino »7 pecias de vacceta« za 141 perperjev. Priče izjavljajo, da ne vedo, ali je Johannes izplačal navedeno vsoto.¹⁴ Škodo v višini 35 perperjev je utrpela tudi karavana, ki jo je vodil kapetan Petrus Mathi de Ribica od Brskova do Rudnika leta 1296.¹⁵

Objavljeno gradivo predstavlja tudi neizčrpen vir za študij imen in priimkov. V Dubrovniku, ki je bil močan center romanske tradicije, se prepletajo cerkveno-svetniška in ljudska slovanska imena. Nosilci ljudskih slovanskih imen so bili predvsem prišleki iz dubrovniškega zaledja. Določen procent slovanskih imen je prodrli tudi v patricijske rodbine. To je eden dokazov, da se je Dubrovnik že v 13. stoletju močno slaviziral. Prav tako je v objavljenih notarskih in kancelarskih knjigah zbran zelo bogat toponomastičen material. Del tega materiala se nanaša na ožji mestni prostor in področje Astoreje — kopnega. Na prvotnem prostoru se je ohranilo do 13. stoletja večje število predslovanskih toponimov, vendar se poleg njih pojavljajo tudi že slovanski. Seveda pa so zanimivi tudi toponimi iz širšega dubrovniškega zaledja, ki se pogosto omenjajo v pogodbah. Notarske in kancelarske imbrevatures so izreden vir za

⁶ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, Beograd, I-1953, II-1964.

⁷ I. Voje, *Fragmenti o Brskovu*, *Istorijski časopis*, knj. XXIX—XXX, Beograd 1983, str. 93—96.

⁸ G. Čremošnik, *Uvozna trgovina Srbije g. 1282 i 1283*, *Spomenik SANU*, knj. 62, Beograd 1925, str. 61—69.

⁹ *Mon. hist. Rag. (MHR)* knj. II, št. 1320, str. 355: *Testamenta I*, fol. 10^r. »sicut continetur quodam scripto exemplato et transcripto in libro communis de quodam quaterno quodam Gregorij de Petrana, qui fuit consul Ragusinorum in Brescoa«.

¹⁰ *MHR III*, št. 328, str. 103, *Diversa cancelariae II*, fol. 57^r.

¹¹ *MHR III*, št. 149, str. 55, *Diversa cancelariae II*, fol. 32^r.

¹² *MHR III*, št. 504, str. 194, *Diversa cancelariae II*, fol. 127.

¹³ *MHR III*, št. 880, str. 296, *Diversa cancelariae III*, fol. 68.

¹⁴ *MHR III*, št. 338, str. 106, *Diversa cancelariae III*, fol. 59.

¹⁵ *MHR III*, št. 866, str. 294, *Diversa cancelariae III*, fol. 66^r, 4. X. 1296.

proučevanje vseh oblik diplomatskih strukture dokumentov in načina poslovanja različnih uradov dubrovniške komune.

Ker je dubrovniško arhivsko gradivo izredno bogato in pomembno tako za proučevanje dubrovniške preteklosti kot tudi širšega dubrovniškega zaledja in jadranskega prostora, lahko samo pozdravimo napore J. Lučića, da arhivsko gradivo približa najširšemu krogu uporabnikov raziskovalcev. Morda bi želeli, da bi bili regesti nekoliko obsežnejši in vsebinsko bogatejši. Dodani so pregledni indeksi osebnih imen, geografskih imen in pojmov. Žal pa pogošamo pojasnilo k nekaterim manj znanim latinskim pojmom, saj je znano, da je J. Lučić eden naših najboljših latinistov, strokovnjakov za srednjeveško dubrovniško latinščino.

Ignacij Voje

Fernand Braudel, Strukture vsakdanjega življenja : mogoče in nemogoče (Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.—XVIII. stoletje). I. in II. del. Ljubljana : ŠKUC, FF, 1988. 358 + 414 strani. (Studia Humanitatis).

Na podlagi dolgoletnih raziskav materialne civilizacije in kapitalizma je nastal Braudelov »opus magnum« nove socialne in strukturne zgodovine, v katerem je, izhajajoč iz vsakdanjih življenjskih pogojev ljudi — njihovega biološkega razmnoževanja, načina prehrane, oblačenja, delovnih pogojev, bivanjskih razmer itd. — poskušal opozovati razvoj tržno gospodarskih struktur med 15. in 18. stoletjem, ki vodi v časovno »raznočasen«, nikakor linearen proces za uveljavitev in hegemonijo kapitalističnega svetovnega gospodarstva. Osrednja tema tega ogromnega avtorjevega projekta je napredno osvobodjanje sveta od naravnih prisil, ki so obvladovale vsakdanje življenje ljudi od poznega srednjega veka do 18. stoletja. Opozarja na osvoboditev, ki je bila možna s tehničnim, znanstvenim in duhovnim razvojem, ki se je pričel v specifičnem evropskem zgodovinskem kontekstu. Delo zajema celoten svet od 15. do 18. stoletja. Pred nami je prevod prve knjige, ostali dve (Igre menjave; Čas sveta) pa bosta izšli v prihodnosti.

Slovenski zgodovinarji prav gotovo lahko z navdušenjem pozdravimo prevod prve knjige, saj gre za temeljno delo modernega zgodovinarstva o kapitalizmu in novoveški družbi od 15. do 18. stoletja, gre za zgledno študijo, v kateri prijem »nove zgodovine« pokaže vso prodornost. Delo je napisano izredno kompleksno. Krasi ga svež, eleganten in zelo eruditen stil pisanja. Hkrati je opremljeno s številnimi zemljevidi, ilustracijami in grafikoni.

Fernand Braudel (1902—1985) je prav gotovo eden največjih zgodovinarjev XX. stoletja. Je znamenit predstavnik francoske šole zgodovinarstva in njenega svetovno znanega glasila *Annales*. Krog *Annales* ima bogato tradicijo in si že nekaj desetletij prizadeva, da bi meje zgodovinarstva razširil na področje drugih družbenih ved. Njegov cilj je zgodovina kot integralna humanistična znanost. Pri tem prizadevanju je prav gotovo eno osrednjih vlog igral tudi Braudel. Po letu 1945 v krogu *Annales* vedno bolj sili v ospredje. »kvantificirajoča konjunkturna zgodovina«, ki pa se nikakor ne izogiba starejši smeri, značilni za obdobje pred letom 1945, ko je prevladovala »kvalificirajoča strukturna zgodovina«. Znotraj zgodovine kroga *Annales* je vsekakor pomembna tudi ustanovitev »Maison des Sciences de l'Homme« leta 1963 kot koordinacijskega centra za raziskave v družbenih in kulturnih znanostih pod vodstvom Fernanda Braudela. V »Maison« (hiša) se krešejo vprašanja, kako spraviti vse vede, ki se ukvarjajo s človekom, v eno »hišo«. Hišo seveda uporabljamo v simbolnem pomenu. Gre za prizadevanja po čimbolj plodnem sodelovanju med temi vedami, za vprašanje učinkovite razširitve zgodovine na področje drugih družbenih ved. Gre za približevanje tem vedam in uporabljanje njihovih rezultatov. Braudel se je leta 1972 upokojil in posle »Sixième Section« in »Annales« je prevzela mlajša generacija (predvsem Emmanuel Le Roy Ladurie in Jacques Le Goff).¹

Pomembna značilnost Braudelovega pisanja zgodovine je, da v njej ne igrajo glavne vloge velike osebnosti, temveč kompleksne strukture in procesi ter človekovo vsakdanje življenje v dolgotrajnih družbenih odnosih, v okviru katerih igra seveda tudi politika svojo vlogo. To orientacijo je pokazal že v svojem habilitacijskem delu o sredozemskem prostoru za časa Filipa II., v katerem ni glavna figura španski kralj, temveč morje. Kot zgodovinarja ga zanima konkretna resničnost — sami viri življenja v najkonkretnější, vsakodnevnih obliki človeške anonimnosti. Kot zgodovinar civilizacije usmerja svoje zanimanje na materialne in biološke osnove vsakdanjega življenja širokih množic, zanima ga prehrana, oblačenje, moda, stanovanjska kultura itd. bogatih in revnih. Politična zgodovina je tu zgolj zgodovina površja. Zgodovino gleda

¹ Podatki so povzeti po *Neue Geschichtswissenschaft*; Hrsg. von Georg G. Iggers; (DTV, München 1978), str. 68.

kot raznovrstnost časov, kultur, človeških pogledov. Vanjo vnaša velike obsege človeškega življenja.

V tridesetih letih je avtor tesno sodeloval s Claudom Lévi — Straussom. Njuni skupni dnevi na univerzi v Sao Paulu so zelo pomembni za razumevanje Braudelovih pogledov na zgodovino. »Oba sta odklanjala empirizem. Za Lévi — Straussa kot tudi, za Braudela niso bili vidni dogodki in odprti razpoložljivi viri rezultat določene namena, ampak prej fragmentaren rezultat vseh za osnovo postavljenih sistemov. To je dodaten vzrok, da Annales odklanjajo dogodkovno orientirano zgodovino.«² Fernand Braudel je tudi veliko ostreje kot njegov učitelj Lucien Febvre ali kot Marc Bloch razlikoval med različnimi zgodovinskimi časi; med skoraj stacionarnim geografskim časom »dolgega trajanja« družbenih institucij in »kratkim časom« dogodkov. Politično zgodovino je imel v večji meri kot Bloch ali Febvre za neinteresantno in irelevantno ter je odklanjal zvezo med dogodki in strukturo. »Politika ima lasten čas, ki je kratkotrajen. Politični dogodki so kot prah, iracionalni ...«³

Preteklost obvladujejo različni, ritmi trajanja. Edino odločujoče v zgodovini so dolgi razvoji. Vaška družba se npr. zelo počasi spreminja, živi v trajnosti in se bolje izraža v folklori kot v zgodovini. Seveda so ta dolga obdobja podvržena tudi diahroniji, katere ritmi so posebni. Braudel je predlagal shemo treh osnovnih ritmov trajanja, sklicujoč se na stališče, da so se v preteklosti razlikovali različni nivoji trajanja: a) mikrozgodovina, ki obrača pozornost kratkim obdobjem, posameznikom, dogodkom; b) zgodovina z oscilacijami srednje amplitude, ki se pojavljajo vsakih nekaj desetletij (t. i. »situacijska« zgodovina) in c) globoka zgodovina dolgega, celo zelo dolgega obdobja, ki operira s stoletji.⁴

V knjigi nam skuša avtor predstaviti materialno življenje (materialno civilizacijo), ki se v svoji ogromni razsežnosti razprostira pod trgom. Zaradi pomanjkljivosti gradiva jo je pogosto zelo težko opazovati. Za raziskavo vsakdanjega življenja ostane namreč zgodovinarju na voljo zgolj drobtinice virov. Pripomnim še lahko, da skorajda vsi drobci dokumentov izvirajo od spomenikov, ki si jih je postavljala oblast. V virih najdemo spektakularni primeri vsekakor močnejše usedline kot vsakdanje življenje. Prav tako je zelo težavno opazovati razgibano družbeno hierarhijo, ki se vzdiguje nad površino trga in ki obrača v svoj prid menjavo ter maže uveljavljene ureditve, skratka posluje po specialnih, sebi lastnih zakonih.

Avtor je z zanesljivo govornico trajnosti in dialektiko sedanjost — preteklost, primerjane v kar se da velikem prostoru, razširil raziskovanje na ves svet. Razgaliti skuša sicer skromne prizore, ki predstavljajo znamenja vsakdanjega življenja, v vsej njihovi širini in raznolikosti. Gre za tipološko raziskovanje, s katerim želi spoznati meje mogočega v preindustrijskem svetu, pri tem »tehtanju sveta« (Pierre Chaunu) pa je ena izmed meja prav velikanski prostor materialnega življenja. V delu spaja avtor številne razprave o demografiji, prehrani, oblačenju, stanovanjih, tehniki, mestih. Razkriti skuša slabo razjasnjeno negibnost, v katero je bila dolgo časa ujeta stvarnost, ki je obdajala ljudi med 15. in 18. stoletjem. Materialno življenje, ki ga kitijo ustaljene navade, je vpeto v polje mirujoče zgodovine.

Med materialno civilizacijo in gospodarstvom seveda obstaja meja. Materialne civilizacije nikakor ne smemo prikazovati ločeno od gospodarske, saj se je dotika, jo moti in jo hkrati kot njeno nasprotje pojasnjuje. Ali ne drži dejstvo, da se na račun zaostajanja gospodarstva vedno razbohoti materialno življenje?

Vsakdanjost je sestavljena iz drobnih dejstev, ki se v času in prostoru komaj kaj zaznajo. S ponavljanjem pa ta posamična dejstva postajajo splošnost ali struktura, ki opredeljuje stalno obnavljajoče se načine bivanja in delovanja v okviru družbe kot celote. Materialno, stvarno vsakdanje življenje zapolnjujejo ljudje in stvari. Majhna dejstva — prah mikrozgodovine — pričajo za tisoče drugih, ki neopazno tavajo skozi čas in trajajo. Prehranjevalne rastline, opojne pijače, hiše, oblačila, delitev mesto / podeželje — vse to so dolgoročne nespremenljivke. Pomembna je tudi ločnica med bogatašem in revežem, saj se tudi v tem pogledu razlikuje kruh, hiša, obleka itd. bogatih in revnih. Z medsebojno primerjavo bogatih in revnih skuša avtor potegniti ločnico med odvečnim in vsakdanjim.

Na koncu lahko zapišemo, da tudi Braudel sodi med tiste zgodovinarje, ki si prizadevajo pisati totalno zgodovino. Pri tem je zastopal tudi mnenje, da je zgodovinar poklican, da postane antropolog, ekonomist, sociolog, demograf, psiholog, lingvist; zgodovina je zanj eno najmanj strukturiranih področij humanističnih ved, najbolj fleksibilna, najbolj odprta. Hkrati pa lahko poudarim, da delo ni pisano samo za zgodovinarje, temveč je namenjeno najširšemu krogu bralcev. Služi lahko tudi kot podlaga za številne kontroverzne razprave. Vsekakor gre za odlično knjigo, ki je vredna, da jo vzamete v roke.

Andrej Studen

² Ibidem ..., str. 90/91.

³ Ibidem ..., str. 72.

⁴ Shema je povzeta iz Zorž Dibi (Georges Duby) : Istorija mentaliteta (Treči program, Radio Beograd 1970), str. 314.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, 10. Miscelanea. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve, 1988. 254 strani.

10. številka AES, revije, ki se je že usidrala v naši zavesti in postala nepogrešljiv sestavni del prizadevanj humanističnih znanosti na Slovenskem za temeljitejšo poznavanje lastne preteklosti, bi lahko bila povod za analizo dosedanjega dela. Ker pa je Zgodovinski časopis njeno izhajanje doslej vestno spremljal in ker obstajajo zagotovila, da misli revija svoje poslanstvo nadaljevati, je prav, da to priliko prepustimo za častitljivejši jubilej.

Avtor prvega in najobsežnejšega prispevka je Metod Benedik. Njegov članek Iz protokolov ljubljanskih škofov pomeni nadaljevanje problematike, s katero nas je že seznanil v 3. in 6. številki AES. Tokrat so na vrsti zapisi ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz let 1606—1611. Podatki se nanašajo na podeljevanja redov duhovniškimi kandidatom ali njihove posvetitve, blagoslavljanje novih cerkva in njihove opreme, birmovanje in druge obveznosti. Ker je to čas, ko je katoliška cerkev vlagala velike napore v dokončen obračun s protestantizmom in v versko obnovo vernikov in duhovnikov, so konkretni podatki veliko bolj zanimivi kot znane posplošene trditve. Zelo izrazit je problem pomanjkanja duhovnikov, zaradi česar je moral škof pogosto zamižati na obe očesi ob njihovem pomanjkljivem znanju. Zadovoljiti se je moral z zagotovili njihovih pokroviteljev in redovnih predstojnikov, da bodo svoje znanje popravili. Zdi se, da je bilo z ljudstvom veliko lažje delati in tudi uspehi so bili veliko večji. Dobro pripravljene in organizirane verske manifestacije so privabile veliko vernikov. Tovrstni uspehi so bili pravi balzam za težave, ki so mu jih prirejali podežrjeni duhovniki in nadrejene cerkvene oblasti (graški nuncij). Čeprav se nekateri podatki nanašajo tudi na duhovnike drugih škofij, pa vseskozi pogrešamo več vesti o kranjskih župnjah, ki niso spadale pod ljubljansko škofijo. Kot vemo, je bila takih večina.

Prispevek Primoža Kovača Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki je tematsko ožji in lažje berljiv. Objavlja odlomke iz rokopisnih virov, ki osvetljujejo isti dogodek. Prvi je Kronika tamkajšnjega kapucinskega samostana iz prve polovice 18. stoletja, ki pa vsebuje tudi prepise starejših dokumentov. Drugi je Libellus iz 1707. leta, ki opisuje nastanek kapucinskih samostanov štajerske province, kamor je sodil tudi loški. Oba ta dva dokumenta se nahajata v arhivu škofjeloškega samostana. Tretji vir, Aegidius Graecensis je rimske proveniencie in je nastal 1726. leta. Poleg opisovanja začetkov življenja v tej redovni skupnosti preseneča predvsem nasprotovanje oziroma konkurenca drugih redov, zlati klaris, ki so bile pri tem najbolj neposredno prizadete. Ker so bili kapucini skupaj z jezuiti glavni nosilci protireformacijskega gibanja, pomeni Kovačev članek sestavni del protireformacijskega vsebinskega sklopa 10. zvezka AES.

Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem je prišpeval Janez Höfler. Tekst, v katerem obravnava Radovljico in Kranj, pomeni začetek obširnejšega teksta, ki naj bi izšel v več nadaljevanjih. V njem so zbrani podatki iz literature ter avtorjevih osebnih arhivskih raziskovanj. Nanašajo se na župnijski teritorij, prve omembe kraja in cerkve, kratko zgodovino župnije, kanonične pravice, podružnične cerkve in kapele ter samostane. Kot vidimo, je koncept zelo široko zastavljen, verjetno celo nekoliko preveč glede na doslej opravljeno delo. Ne smemo pozabiti, da je vrsta arhivov v sosednji Italiji še nič ali pa zgolj površno raziskanih, nekateri avtorji si nepopolnih podatkov niso upali objaviti in so sedaj v njihovih zapuščinah... O potrebnosti takega dela, ki sodi med temeljna dela za zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje, arheologe in druge, ne sodi izgubljeni besed. Veliko hujši je problem, kdaj so zbrani podatki toliko kompletni, da zaslužijo objavo. Že v konkretni številki AES imamo zanimiv primer. Benedik navaja, da je škof Hren 16. septembra 1606 cerkev sv. Lenarta v Kropi povzdignil v župnijsko (str. 18), Höfler pa tega podatka na ustreznem mestu (str. 228) nima. Avtor se je takih primerov gotovo zavedal in svoj prispevek označil za gradivo, kar bodo morali upoštevati tako uporabniki kot kritiki.

Iz zgoraj povedanega izhaja, da 10. številka AES ni prelomna, ampak uspešno nadaljevanje dosedanjega dela. Glavna odlika obstaja še vnaprej v posebni skrbi za čas od 16. do 18. stoletja, leta, ki jih še vedno premalo poznamo. Dosedanje delo, objavljenе izdaje vizitacijskih zapisnikov goriških škofov kot tudi načrti uredništva AES nam dajejo upanje, da bomo desetletja pred našim nacionalnim preporodom bolje spoznali in da ne bodo več največja bela lisa v našem zgodovinopisju.

Stane Granda

Intellettuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900—1950). Firenze, 1983. 223 strani.

Občina v Firencah in inštitut, ki nosi ime G. G. Vieusseuxa, ustanovitelja revije Nuova antologia, sta v sodelovanju s toskansko deželno upravo, tržaško občino in pokrajino, tržaško univerzo ter deželno upravo Furlanije—Julijske krajine priredila marca 1983 dokumentarno razstavo in znanstven simpozij »Intelektualci ob meji. Tržičani v Firencah (1900—1950)«. Ob razstavi (Firence, Palazzo Strozzi, 18. 3. — 22. 4. 1983; kasneje v tržaškem državnem arhivu) je izšel obširen katalog. Namen obeh prireditelj je bil, da poudarita starodavne, iskrene ter nikoli prekinjene vezi, ki so obe mesti povezovali, spodbudila pa ju je stoletnica rojstva tržaškega pesnika Umberta Sabe (1883—1957). Prireditelji so vsebino razstave in simpozija osredotočili na prvih petdeset let našega stoletja, na čas, ko so Firence najučinkoviteje posegle v kulturno in politično podobo Trsta. Ne smemo pozabiti, da je skoraj dvajset let obravnavanega časa mesti ločevala državna meja in da je Trst po maju 1945 na svoj način izključen iz italijanskega državnega prostora. Prireditvi sta seveda poudarili v prvi vrsti kulturno (predvsem literarno) podobo soočanj in vplivov, ki pa jih vsaj za čas do prve svetovne vojne nikakor ni mogoče izločiti iz političnih dogajanj, zlasti če pri tem pomislimo na krog mladih Tržičanov italijanskega rodu, ki se je zbiral okoli Prezzolinijeve revije La Voce (S. Slataper, brata Stuparich, A. Vivante itd.).

Razstava je s 364 izbranimi dokumenti (korespondenca, članki, knjige, fotografsko gradivo, umetniška dela itd.) prikazala različnost stikov in zasidranost italijanskih tržaških intelektualcev v kulturnem in javnem življenju Firenc. Bolj kot v katera druga italijanska univerzitetna središča se je velik del Tržičanov podajal na študij v središče Toskane. Razstavljene dokumente so prireditelji za objavo v katalogu opremili z obširnimi komentarji, v katerih najdemo tudi več bibliografskih napotil, ki koristijo zlasti pri poglobljanju raziskav o italijansko-slovenskih stikih v Trstu in sosesčini.

Katalog vsebuje še uvodno študijo (avtor Marino Raicich), ter dve daljši razpravi, ki sta označeni kot uvodni. Prva, ki nima pravega naslova, je skupinsko delo, posvečeno predvsem literaturi (avtorji Marco Marchi, Ernestina Pellegrini, Lodovico Steidl), drugo »Irredentismo e questione adriatica a Firenze« je napisal Roberto Pertici. Pisec poudarja, kako je bila Italija površno in shematično seznanjena s problemi »neosvobojenih« ozemelj in kako se je v letih pred svetovno vojno tak odnos menjal, v mnogočem tudi zaradi mladih intelektualcev iz Trsta, ki so v Firencah študirali in predvsem publicistično delovali. Seveda je njih odnos in odnos florentinskih intelektualcev do tako imenovanega »jadranskega vprašanja« različen, tako so skupini okoli revije La Voce (Slataper, Prezzolini, Salvemini) stali nasproti taki (Caroncini, Papini, Sofici, Pasini), ki jim je bila bližja odcepitev »neosvobojenih« dežel od habsburške monarhije, kot pa razvijanje italijanske narodne identitete znotraj monarhije. Katalog razstave in obe knjigi gradiva s simpozija predstavljajo zanimivo podobo tržaške italijanske kulturne preteklosti. Interdisciplinarna obravnava je seveda zanimiva tudi za zgodovinarja. Slovenec bo našel več opozoril na problematiko italijansko-slovenskega sožitja ob severnem Jadranu.

Branko Marušič

Intellettuali di frontiera. Triestini a Trieste (1900—1950). 1 — Relazioni, 2 — Comunicazioni e contributi. Firenze, 1985. 738 strani.

Gradivo s simpozija je izšlo v dveh knjigah (z zaporedno paginacijo). Prva pri naša referate, druga pa vse tri prispevke iz kataloga (glej zgoraj) ter gradivo s simpozija, ki ga je Gabinetto scientifico letterario G. P. Vieusseux pripravil prav tako v Firencah 17. marca 1983 in je bil namenjen obravnavi enake problematike.

Vsebinska obsej knjig je raznolika, vendar se kot pogloblitveni vsebinski sklop izdvaja književnost. V prvi knjigi sta na prvem mestu objavljeni razpravi Angela Are »Trieste e la mediazione tra le culture: lo sfondo storico« in Claudia Magrisa »I Triestini e la mediazione tra le culture«. Pisca sta leta 1982 objavila knjigo »Trieste. Un'identità di frontiera« in tako sta v svojih člankih pravzaprav povzela ugotovitve iz knjige. Ara sodi med predstavnik mlajšega rodu italijanskih zgodovinarjev. Njegovo knjigo »Ricerche sugli Austro-Italiani e l'ultima Austria«, Roma 1974, je ocenil tudi ZČ (31/1977, 242—3). Tržaško preteklost obravnava po poteh, ki jih je nakazoval Angelo Vivante, nikakor pa ne Attilio Tamaro in njemu podobni pisci. V tržaški stvarnosti (»Velik del javnega življenja v mestu se je polariziral ob italijansko-slovenskih nasprotovanjih, podobno kot v drugih jezikovno mešanih ozemljih, je bila v Trstu dialektika politike zasnovana bolj na narodnostnem kot na ideološkem pluralizmu, ki se je izživel v avtentičnem narodnostnem konfliktu«) opaža celo vrsto tendenc, ki opredeljujejo vlogo in pomen mesta. Na eni strani mu namenjajo vlogo povezovalca različnih narodnostnih in političnih stvarnosti (S. Slataper, brata Stuparich itd.), torej

vlogo, ki so jo Trstu še pred letom 1848 začrtovali sodelavci revije La Favilla. Toda močan je tudi republikanski in liberalnonacionalni iredentizem. Scipio Slataper zagovarja predvsem ohranjanje italijanske identitete Trsta. Njemu stoji nasproti R. Timeus Fauro na povsem nacionalističnih izhodiščih. Ara označuje tudi čas po prvi svetovni vojni, zaključuje pa z mislijo, da prav izkušnje 20. stoletja vodijo Trst na mitotelevropsko pot. Magris piše v sozvočju z Aro, probleme raziskuje in predstavlja predvsem kot literarni zgodovinar in tudi pri tem poudarja posredovalno vlogo mesta.

Navedenima razpravama slede prispevki o kulturi v Firencah na začetku 20. stoletja (Alberto Asor Rosa), o Goričanu C. Michelstaedterju med Dunajem in Firencami (Marco Cerutti; zadnja leta se italijanski znanstveni svet izredno zanima za tega rano umrlega publicista židovskega rodu), o pesniku Sabi v Firencah (Ottavio Cecchi), o glasilih »julijskega« avangardizma (Umberto Carpi), o študiju psihologije v zvezi s Trstom in Firencami (Stefano Poggi), o Tržičanih in glasbeni kulturi v Firencah (Marcello de Angelis), o glasbeniku Luigiju Dellapiccoli (Fiamma Nicolodi). Giorgio Negrelli se je lotil pomembne teme »Il tema di irredentismo e di nazionalismo«, podal je pravzaprav pregled tržaške zgodovine od 18. stoletja do leta 1918. Obravnaval je torej le čas, ko je bil Trst še habsburški in pri tem seveda pokazal na njegova razmerja do avstrijske države. Razmerja so poudarjala samostojnost mesta (»nazione triestina«) in obenem njegov italijanski značaj, toda ravno obramba italijanstva je vodila v nacionalizem.

Negrellijevi razpravi slede članki Elvia Guagninija o deležu Tržičanov pri reviji La Voce, o tržaškem šolstvu med leti 1918—1925 (Marino Raicich), o prisotnosti Trsta v florentinski kulturi med obema vojnama (Elvio Guagnini), o Trstu v florentinski kulturi po drugi svetovni vojni (Giorgio Luti). Prvo knjigo zaključujejo prispevki okrogle mize, pri kateri so sodelovali Elio Aphi, Claudio Magris, Roberto Vivarelli in Fausto Curi.

Druga knjiga je še izraziteje literarnozgodovinska. Pisci posvečajo pozornost reviji La Voce (Enrico Lombardi), pišejo o Rečanki Gemmi Harasim v Firencah (Nella Sistoli Paoli), o neobjavljenih pismih S. Slataperja (Anna Vecchiutti), o knjigah Guagninija in Carla Stuparicha (Anna Storti Abate), o pesniku De Tuoniju (Lea Campos Boralevi), o stikih med pesnikom Sabo in Brunom Pincherle (Miriam Coen Miraldi), o pisatelju Enricu Morovichu (Francesco de Nicola) ter o Sabi in Michelstaedterju (Rosita Tordi). Sledi ponatis treh prispevkov iz kataloga in na koncu še trije prispevki, ki so jih podpisali Alberto Cavaglioni (o Ottu Weiningerju), André Thorval (Giani Stuparich v Firencah) in Gilbert Bosetti (o pisatelju Quarantotti Gambiniju).

Knjigi prinašata veliko gradiva o kulturnih problemih Trsta prve polovice dvajsetega stoletja. Zgodovinarjevo pozornost pa bosta vzbudili predvsem razpravi A. Are in G. Negrellija iz prve knjige ter Apihov prispevek na okrogli mizi. Aphi se je vpraševal o vzgibih, ki so Tržičane vodili v Firence. Ob Slataperjevi domislici, da Trst nima »kulturne tradicije«, razmišlja na primer o gospodarski funkciji mesta, pomembni za velik del srednje Evrope. Gre očitno za zelo pestro problematiko, ki jo je mogoče na nekaj načinov upodabljati. Tudi Aphi ne more mimo osrednjih osebnosti Slataperja in Vivanteja. Slataperjev »Moj Kras« že imamo v slovenskem prevodu, podobno pozornost mora zaslužiti tudi Vivante s svojo knjigo o jadranskem iredentizmu; knjiga je močno aktualna in še vedno nepresežena.

Branko Marušič

Ivan Mužić, **Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca**. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988. 384 strani, 37 slik.

Zagrebski Nakladni zavod Matice Hrvatske je izdal že tretjo izdajo Mužičeve knjige o delu Stjepana Radića v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Knjiga je pred tem izšla že leta 1980 v Splitu in 1987 v Ljubljani.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem delu je prikaz dela in aktivnosti Stjepana Radića, v drugem pa so priloge, kjer so predstavljeni nekateri dokumenti, katerih avtor je Radić, ali pa je Mužić v njih prikazal nekatera posebna področja Radićevega dela. Mužičev uvodni opis življenja in dela Radića do nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je nujen za razumevanje političnih potez, ki jih je Radić nato vlekkel na šahovnici Kraljevine. Radić je že v začetku vnesel v svoj politični program močno socialno noto, poudarjal je vlogo kmetov. Ob različnih priložnostih je govoril o Srbih na Hrvatskem, za katere je menil, da bi jim bilo potrebno priznati narodno ime, jezik in kulturo; Srbi na Hrvatskem naj bi v zameno priznali Hrvatsko za skupno domovino, ki že ima določeno državno avtonomijo znotraj Madžarske. Pred prvo svetovno vojno (npr. 1905) je Radić govoril tudi o podonavski federaciji, ki bi Hrvate, Srbe in Slovence iz monarhije združevala v eni mednarodno neodvisni banovini, skupna zveza v tej federaciji bi bil le vladar; Radić je verjel v možnost federa-

lizacije Avstro-Ogrske. Med prvo svetovno vojno Radić ni skušal iskati stikov z Jugoslovanskim odborom; zagovarjal je samostojno Hrvatsko državo, ki bi obsegala bansko Hrvatsko, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, v možni zvezi s Slovenijo. Marca 1918 je v Pragi govoril, da je pripravljen na združitve s Srbi in Črnogorci, vendar na temelju hrvatske enakopravnosti. Zaradi zahtev po enakopravnih združitvi je postal Radić že novembra 1918 tarča protihrvatskih elementov, ki so razmišljali o atentatu nanj. Na sejah Narodnega vijeća je Radić zagovarjal idejo federativne ureditve združene države južnih Slovanov, z avtonomijami za posamezne dežele. Radić ni bil v Beogradu, ko so slovesno proglasili nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Avtor po uvodu v enajstih poglavjih obravnava Radićevo delo v Kraljevini. Tudi po združitvi je Radić nadaljeval s propagando za republiko in grozil, da bo na Hrvatskem razglasil republiko. Njegovi pristaši, ki so bili okrajni ali občinski poglavarji, pa niso hoteli priseči Aleksandru. Ob sklicu Začasnega narodnega predstavnštva Radić ni šel v Beograd. Glavni odbor njegove stranke je 8. marca 1919 sprejel resolucijo o nepriznanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čemur je konec istega meseca sledila aretacija Radića, čeprav je imel poslansko imuniteto. Radić je bil v zaporu do konca februarja 1920, vendar mu je od tam uspešno voditi delo stranke, saj je med drugim izdal Memorandum z zahtevo po nevtralni kmečki republici in hrvatski konstituenti. Zaradi svojih izjav po izpustu iz zapora se je vanj vrnil že marca 1920 in bil na procesu avgusta 1920 obsojen na dve leti in pol temnice. Dan po plebiscitarni podpori, ki jo je HRSS dobila na volitvah v konstituanto, je regent Aleksander Radića pomilostil. Pomilostitev je bila najbrž nujna posledica zmage radičevcev na volitvah na Hrvatskem. Tudi tokrat Radićevi poslanci niso odšli v Beograd, ker bi morali priseči Aleksandru. Spomladi 1921 je Radić zaostroval svoja stališča in odnose z Beogradom in to zaključil s sprejemom Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske, ki je leta 1922 postala temelj programa HRSS.

Četrto, peto in šesto poglavje so namenjena prikazu dela Radića in HRSS po sprejemu Vidovdanske ustave do umika Radića v tujino. Avtor opisuje, kako so hrvatski republikanci pošiljali različne memorandume, predvsem v Ženevo. Leta 1922 naj bi po trditvah Dušana Peleša Protić skušal pripeljati Radića v Beograd, vendar ni uspel. Ljuba Davidović naj bi zveze s Hrvati izkoristil za prihod na oblast, vendar je Radić novembra 1922 prekinil stike z njim. Po volilnem uspehu Radića na parlamentarnih volitvah marca 1923 so ga zopet vabili v vlado, kar je zavrnil z izjavo, da ni problem v ministrskem stolčku, pač pa v zadovoljitvi interesov hrvatskega naroda. Po volitvah so potekali tudi pogovori med HRSS in NRS, ki so pripeljali do podpisa t. i. Markovega protokola, vendar je HRSS od njega odstopila že dan po njegovem sprejemu, 14. 4. 1923. Vzrok je bil v njegovem obelodanjenju. Konec junija 1923 se je razvedelo, da se bo proti radičevcem uporabila Obznana. Radikalna stranka je vztrajno zahtevala, da Hrvati rešijo svoj problem v okviru Vidovdanske ustave, kar bi pomenilo avtomatsko priznanje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, česar pa Radić ni mogel sprejeti. Mesec dni po objavi novice v zvezi z Obznano je Radić odšel v tujino. Prek Madžarske je odšel na Dunaj in od tam v London. Radić je v Londonu govoril o hrvatskem problemu, vendar Angležev ni uspel prepričati, da je pot v Beograd brezuspešna. Tako je Radić pri Angležih vzbudil samo interes za hrvatsko vprašanje, kaj več pa mu ni uspelo. Zato se je konec oktobra 1923 odpravil na Dunaj, kjer ni skrival neuspeha, ki ga je doživel v Londonu. V tem času je v domovini Hrvatsko narodno predstavnštvo protestiralo zoper Rimske protokole, ki jih je podpisala beograjska vlada. Spomladi 1924 so bili verificirani mandati HRSS, vendar je bil parlament nato poslan na počitnice, kar je bila priljubljena poteza kralja Aleksandra. Radić je v začetku junija 1924 prispel v Moskvo, kjer je svojo stranko včlanil v Kmečko internacionalo. Prek Dunaja se je avgusta 1924 vrnil v Zagreb.

Zadnjih pet poglavij je avtor namenil delu Radića po vrnitvi iz Sovjetske zveze do njegove smrti avgusta 1928. Po vrnitvi avgusta 1924 je Radić uvidel, da mu zaradi nepomoči in nerazumevanja v tujini preostane le sporazum z Beogradom. O vstopu v vlado se je z Radićem pogovarjal notranji minister v Davidovićevi vladi Nastas Petrović. Po zamenjavi vlade (predsednik je postal zopet Nikola Pašić) je kralj zaradi premočne opozicije v začetku novembra razpustil parlament. 1. januarja 1925 je kralj potrdil dekret o razširitvi Obznane na HRSS, ki ga je vlada sprejela nekaj dni prej. Radić se je 5. januarja 1925 zopet znašel v zaporu. Večina priprtih je bila izpuščena že 12. januarja, Radić pa šele 18. julija 1925. Medtem je HRSS ponovila volilni uspeh in hkrati kapitulirala pred Beogradom. Radić je priznal monarhijo in se odrekel republiki. Novembra 1925 je postal prosvetni minister namesto Velje Vukičevića, vendar je kmalu začel voditi od vlade neodvisno politiko in je s tem postal tarča napadov. Zaradi nesporazumov, kriz in napadov nanj je bil minister le do 15. aprila 1926, ko je odstopil, vendar je njegova stranka ostala v vladah do konca januarja 1927. Ves ta čas je Radić govoril zoper centralizem. Novembra 1927 sta se Radić in Pribičević, nekdanja velika nasprotnika, povezala in realizirala zvezo Hrvatov in Prečanskih Srbov. Položaj v državi se je zaostroval in za sejo 20. junija 1928 so Radiću svetovali, naj se

ji izogne. Radić je bil v atentatu Puniše Račića ranjen in je 8. avgusta v Zagrebu umrl.

Gradivo v dodatku nam dodatno osvetljuje misli in delo Stjepana Radića. Najpomembnejši del je vsekakor objava načrta ustave neodvisne hrvatske republike, kjer lahko vidimo, kako bi bile Radićeve ideje realizirane. Ustavni načrt daje sicer le osnovne obrise ureditve Hrvatske, vendar nam že ti zadoščajo. Med prilogami omenimo še razmišljanji o Radićevem odnosu do KPJ in do krščanstva. Omenimo tudi, da je v knjigi objavljenih 37 slik iz različnih obdobij Radićevega življenja. Knjigo zaključuje obsežen izbor virov in literature, kjer naj med viri omenimo različno gradivo, ki ga je zapustil Stjepan Radić. Hvalevredno je tudi kazalo oseb. Mužičeva knjiga je dragocen prispevek k poznavanju zgodovine Kraljevine Srbov, Hrvatov, in Slovencev, še posebej položaja Hrvatov v Kraljevini. Hkrati lahko to monografijo postavimo ob bok podobnim delom o Nikoli Pašiču in Svetozarju Pribičeviću in upamo, da bo luč sveta ugledala tudi Bistrova knjiga o Antonu Korošču.

Bojan Balkovec

Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socializmu. Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945—1948. Banjaluka : Institut za istoriju, 1988. 425 strani.

Delo Vere Kržišnik-Bukićeve posega v čas in tematiko, ki je v našem zgodovinsko-pisju malo obdelana. Avtorica se je lotila obravnave kmetijske politike v Jugoslaviji v letih 1945—1948 na primeru Bosanske Krajine. V svojem delu je zasledovala razvoj kmetijstva kot gospodarske panoge, vasi kot politične, ekonomske in kulturne enote ter kmetstva kot demografsko mobilne, politično in ekonomsko zastopljene ter številčno najbolj zastopane družbene kategorije.

V uvodnem poglavju nas popelje skozi zgodovino Bosanske Krajine, od oblikovanja tega področja v srednjem veku pa do administrativne strukture v današnjem času. V nadaljevanju oriše gospodarsko, socialno in etnično strukturo tega dela zahodne Bosne ter prve začetke, rast in organizacijo komunističnega gibanja v obdobju stare Jugoslavije. Posebej izpostavi kmečko vprašanje v politiki KPJ v predvojnem času in med NOB, pri čemer opozori tudi na tako imenovane »leve odklone« oziroma sektašenje, ko je prihajalo, z vednostjo partije, do primerov maltretiranja kmetov in celo do usmritev domnevnih »kulakov«.

Po uvodnem poglavju preide na obravnavo agrarne politike KPJ in nove države v času obnove. Po pojasnitvi ideološke podlage reševanja agrarnega in kmečkega vprašanja v letu 1945 se podrobneje ustavi pri obravnavi dilem, ki so se vodstvu postavljale glede zemljiške lastnine. Takrat naj bi se namreč postavljala dilema, ali zemljo nacionalizirati ali pa jo prepustiti kmetom v privatno lastnino. Bukičeva zapíše, da na podlagi ohranjenih dokumentov ni moč trditi, da bi se vodstvu KPJ ta dilema že v tem letu zastavljala, in da takrat zagotovo še ni mislila na nacionalizacijo zemlje. Obenem pa to dolgoročno gledano ni pomenilo tudi partijske pripravljenosti prepustiti zemljo privatnim lastnikom, ker je partija že takrat predvidevala tudi izgradnjo državnih in zadrughnih ekonomij, ki naj bi postopoma dobile dominantne politične in gospodarske pozicije na vasi preko vstopanja kmetov v kmečke zadruge. Ta dilema je postala aktualna šele v letu 1948 zaradi informbirojevskih obtožb o prevladi »kulaštva« na jugoslovanskem podeželju, kar pa je KPJ zavrnila z argumentom, da je pri jugoslovanskem kmetu že izoblikovana zavest o privatnem lastništvu zemlje in da mu je ni moč kar tako vzeti. V nadaljevanju tega poglavja piše Bukičeva tudi o marksistični utemeljenosti jugoslovanske gospodarske in še posebej kmetijske politike v letu 1945, ki pa je po mojem mnenju, v tako koncipiranem delu, popolnoma odveč.

V drugem poglavju nas Kržišnikova seznanja s prvimi ukrepi nove države na področju kmetijstva. Kot prvega obravnava odlok o zaplembi sovražnikovega premoženja, državni upravi premoženja odsotnih oseb in o sekvstraciji premoženja, ki so ga okupatorske oblasti nasilno odujile, iz novembra 1944. leta. Nato preide na analizo zakona o agrarni reformi in kolonizaciji iz avgusta 1945. leta, ki ga označi kot najradikalnejši ukrep v dotedanji jugoslovanski zgodovini. Pri tolmačenju zakona o likvidaciji kmečkih dolgov se avtorica čudi, glede na že jasno predvojno stališče o tem problemu, da je bil zakon sprejet šele v začetku oktobra 1945. leta, po mnogo težavnejšem in zahtevnejšem delu z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji. V zaključku poglavja se posveča normativnemu urejanju zadružništva in odkupa kmetijskih pri-
delkov.

Po tem pregledu jugoslovanske kmetijske zakonodaje preide na pregled uresničevanja teh ukrepov na lokalnem nivoju, to je v Bosanski Krajini. Najprej obdela

vprašanje oskrbe prebivalstva s prehrabnenimi artikli, nato obnovo agrarne dejavnosti ter konfiskacije in ustanavljanje državnega kmetijskega sektorja. Obravnava tudi potek kolonizacije Krajišnikov v Vojvodino ter probleme, ki so se ob tem kazali, od problemov prilagajanja pa do naravnost »otročkih reči«, ko se kolonisti iz bihaškega okraja niso želeli naseliti v nekem kraju, ker jim enostavno ni bilo všeč ime tega kraja. Ugotavlja, da so se v Vojvodino v pretežni meri selili Srbi. Nekaj pozornosti posveti tudi delovanju ostankov kvislinških enot v Krajini in borbi proti njim ter obnavljanju dejavnosti nekaterih predvojnih meščanskih strank v krajiških vaseh, preko katerih je želela nova oblast pridobiti večji vpliv, zlasti med hrvaškimi in muslimanskimi množicami. Ob koncu poglavja oriše kulturno-prosvetno dejavnost med kmečkim prebivalstvom, pri čemer so prednjačile akcije opismenjevanja prebivalstva, kar je tudi razumljivo glede na dejstvo, da je bilo kar tri četrtine Krajišnikov nepismenih.

V četrtem poglavju piše Bukičeva o vlogi kmetijstva in njegovih dolžnostih v izgradnji dežele do 1949. leta, v kateri je, glede na »ljudski značaj« nove jugoslovanske države in pod vplivom Sovjetske zveze, planiranje moralo zajeti vsa področja življenja in dela ter razvoj države v celoti. V času obnove in prvega petletnega plana so kmetijstvo opredelili kot drugo najpomembnejšo dejavnost. Po teh splošnih opredelitvah obravnava vlogo kmetijstva, katero so mu določili v prvem zveznem in bosansko-hercegovskem petletnem planu.

V petem, šestem in sedmem poglavju se avtorica posveča uresničevanju državne kmetijske politike v Bosanski Krajini. Peto poglavje, v katerem piše o agrarni reformi in kolonizaciji, je razdelila na tri dele. V prvem obravnava dodatne zakonske ukrepe, ki so jih sprejeli bosansko-hercegovski organi oblasti, in priprave na izvedbo agrarne reforme. Ravno tako pa se ne izogne problemov, ki so se pojavljali v vsakdanjem življenju. V drugem delu piše, o notranji kolonizaciji, to je o kolonizaciji, ki je potekala v okviru Bosanske Krajine: Takrat so kolonizirali področja in zemljo, katero so zaplenili Nemcem in drugim »narodnim sovražnikom«, ekspropriirano zemljo in tisto, katero so zapustili vojvodinski kolonisti. Pri tem izpostavi, da je bil interes krajiškega prebivalstva za notranjo kolonizacijo sorazmerno majhen, kar velja zlasti za muslimansko prebivalstvo. V zaključku poglavja piše, da so lokalne oblasti, po nasvetu zveznih, zaradi »ekonomskih« razlogov opustile temeljno načelo agrarne reforme, ker so večino zemljiškega fonda dodelili državnemu agrarnemu sektorju, namesto da bi ga, v skladu z obljubami, razdelili kmetom.

V šestem poglavju govori o zadružništvu v Bosanski Krajini. Najprej oriše ustanavljanje kmečkih zadrug, nato pa preide na odnos kmetov do zadrug in poudari, da jih niso sprejemali z navdušenjem, ki ga je oblast pričakovala, na drugi strani pa oriše tudi napake in slabosti lokalnih oblasti pri vzpostavljanju zadrugne mreže. Veliko pozornosti posveti tudi kmečkim obdelovalnim zadrugam, njihovemu ustanavljanju, socialni strukturi in delovanju. Poudari, da so v take zadruge največkrat prostovoljno vstopali le tisti, ki so imeli zelo malo zemlje ali pa nič. Ustavi se tudi pri tako imenovanih »levih odklonih«, ko so lokalni aktivisti, v preveliki želji po graditvi socializma, kmetom zamolčevali obstoj več tipov kmečkih obdelovalnih zadrug in so forsirali le četrti »komunistični« tip, v katerih so se morali kmetje z vstopom v zadrugo odreči vse lastnine in tudi živeti v skupnih naseljih.

V sedmem poglavju obravnava odkup kmetijskih pridelkov v Krajini v letih 1945—1948. V uvodnem delu poglavja nas najprej opozori na genezo odkupa in splošne značilnosti, nato pa obravnava obseg krajiške kmetijske produkcije in opisuje propagandne akcije, ki so jih oblasti prirejale ob velikih poljskih delih kot so setev, žetev, mlačev in podobno. V sklepnem delu poglavja nas vodi skozi dogajanje ob odkupu žita in drugih poljedelskih ter živinorejskih produktov. Odlika tega poglavja je navajanje številnih podatkov o cenah kmetijskih pridelkov ter primerjava le-teh z industrijskimi, kar je avtorico pripeljalo do zaključka o veliki zapostavljenosti kmetijstva v novi državi, skozi nerealno nizke cene kmetijskih pridelkov.

V zadnjem poglavju Bukičeva ponovno poseže v jugoslovanski prostor, saj piše o agrarni politiki v letu 1948 v luči informbirojevskih očitkov. Podrobno piše tudi o posameznih očitkih ter analizira kontraargumente jugoslovanskega vodstva. Prav zanimivo branje je del tega poglavja, kjer razpravlja o odzivu Krajišnikov na ta spopad. V Bosanski Krajini je v prvem obdobju nastopila določena zmedenost med ljudmi, ki so jo z vztrajnim delom političnih aktivistov kmalu odpravili. V tem času so pripravljali tudi ustanovni kongres KP BiH, tako da avtorica analizira tudi stališča krajiških komunistov do kmečkega vprašanja, ki so jih le-ti izražali v pripravah na ta kongres in ugotavlja, da niso bila nič drugega kot transmisija generalne linije o agrarni politiki, katero so začrtali na petem kongresu KPJ.

V povzetku izvajanj je avtorica zapisala, da socializem ni opravičil pričakovanj krajiških kmetov, ker je forsiral tako organizacijo, ki je tehnološko ustrezala industriji in ne kmetijstvu. Ravno tako pa so v imenu socializma dajali prednost tako

imenovanemu družbenemu sektorju, privatnega pa načrtno in zavestno zapostavljali ter ovirali pri delu in razvoju, čeprav je bil privatni sektor v jugoslovanskem kmetijstvu prevladujoč. Zaradi tega je upravičen avtoričin sklep, da se je socializem v tej fazi izkazal kot neustrezna družbena ureditev tako za kmetijstvo kot tudi za kmete nasploh. Knjigo zaključuje obširen povzetek v angleščini, oris virov in literature ter register osebnih imen in geografskih pojmov.

Na koncu poročila zapišimo še to, da moti nekoliko pretenciozen naslov knjige, saj je šele iz podnaslova razvidna vsebina. Tega se je zavedala tudi avtorica, ki pa je s takim naslovom želela poudariti težnjo po širšem razumevanju problematike in dati svojim raziskovalnim dosežkom občo veljavo. Vsekakor je delo Kržišnikove na področju agrarne zgodovine po letu 1945 takorekoč pionirsko, tako da bo potrebno še veliko raziskav za celovito podobo tega nedvomno pomembnega obdobja naše zgodovine.

Zarko Lazarević

Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945—1952*. Beograd : Rad, 1988, 293 strani.

Pred nami je knjižna izdaja magistrske naloge, ki jo je obranil Ljubodrag Dimić aprila 1985. leta na Filozofski fakulteti v Beogradu. Avtor je asistent za predmet zgodovine Jugoslavije na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Beogradu. Ukvarja se s problematiko kulturne politike Kraljevine Jugoslavije ter povojne srbske kulturne politike. Dimić je kulturno politiko prikazal kot neločljiv del življenjskih tokov, ki so bili v času monolitnosti, dogmatizma, in partijskega monizma podvrženi potrebam partije in države. Knjiga je svojevrsten prvenec, saj so bile vse dosedanje monografije o povojni kulturi v Jugoslaviji prvenstveno pogled iz literarnega, estetskega ali sociološkega zornega kota, Dimić pa je prvi isto stvar opisal z vidika zgodovinopisja. Vrednost knjigi povečuje bogat spisek pregledanega arhivskega gradiva, ki ga je Dimić na kratko ocenil in vodnih straneh. Pregledal je tako gradivo srbskih kot tudi zveznih organov oblasti in partije. Tudi literatura, naštetja na koncu knjige, kaže, da se avtor ni zadovoljil s površnim pregledom direktiv partijskih in oblastnih organov, temveč se je zanimal tudi za zakulisna dogajanja v oblikovanju povojne kulturne scene. V prvem delu je pisec označil kulturno politiko v času obnove domovine. Analiziral je materialne osnove, na katerih so začeli po vojni obnavljati kulturno življenje v Srbiji. Kulturno zaostalost so še povečala vojna dogajanja, tako da tudi sorazmerno velika finančna sredstva, ki so dosti presešla predvojna vlaganja v kulturno sfero, niso zadostovala za nemoten kulturni razvoj. Financiranje naj bi pomagalo uresničiti cilje in naloge, ki si jih je zadala partija na kulturnem področju, to pa so bila likvidacija nepismenosti in obnova osnovnih ter srednjih šol. Posebna skrb je bila namenjena širjenju kulturnega dela med široke sloje prebivalstva, saj naj bi nova družba nudila vsem državljanom enake možnosti kulturnega udejstvovanja. Za nadzor nad delom kulturnih organizacij je partija ustrezno preoblikovala aparat za agitacijo in propagando. Komisije za agitacijo in propagando ali agitpropi so morali biti osnovani pri vseh partijskih forumih, svojo vlogo pa so večali z obvladovanjem sorodnih komisij množičnih frontovskih organizacij: sindikatov, Ljudske (Narodne) fronte, USAOJ-a in AFZ-ja. Agitprop je deloval iz ozadja, saj so delo vodili oblastni organi in frontovske organizacije. Za pravilno usmerjenost umetniškega delovanja so morala skrbeti umetniška društva, ki jih je skušala partija preoblikovati v instrument za dosego ideoloških ciljev. Znanstvene in umetniške ustanove so bile podržavljene, privatne pa likvidirane, saj se je partija bala, da bi lahko postale mesto zbiranja njenih nasprotnikov. Partija je v vodstvo vseh društev in ustanov silila svoje ljudi, ki pa zaradi skromnega strokovnega znanja niso znali pravilno usmerjati toka dogajanja. Partijske direktive so zato na terenu doživljale različne interpretacije, posledice pa so bile večkrat hude napake pri delu. Najobsežnejše poglavje govori o industrializaciji in kulturni politiki. Delo naj bi prevzele v roke sindikalne organizacije. Njeni kulturno-prosvetni oddelki so bili neposredno vodeni s strani partijskega agitprop aparata. Zamišljena shema zaradi pomanjkanja sposobnih kadrov ni prinesla pričakovanih idejno-političnih rezultatov. Poseben ozir je bil v času prve petletke posvečen kulturni preobrazbi vasi, ki pa zaradi raztresenosti ljudi po širokih hribovitih predelih Srbije ni imel realnih možnosti za uspeh. Delo se je omejevalo na posameznike, tako da je bil običajno učitelj kot edini izobraženec na vasi prepuščen samemu sebi pri organizaciji celotnega kulturnega dogajanja v okolici. Velik vpliv na ljudi je partija dosegla s strogo kontrolo vseh sredstev javne komunikacije. Najtežje je bilo partiji vplivati na inteligenco. Ta je v Srbiji tvorila jedro opozicijskih strank. Partija se je proti njim borila z ekonomskim in političnim pritiskom. Industrializacija je zahtevala vse večje število inteligence, šolski sistem pa je partiji omogočal, da je v vrste kulturnih delav-

cev forsirala sebi naklonjen kader. Posebna podpoglavja je Dimić namenil odnosu kulturne politike do nacionalnih manjšin ter naštevanju ljudsko-prosvetnih oblik dela. Zelo zanimiv je del, kjer Dimić govori o tujem (= sovjetskem) vplivu v kulturni politiki. Avtor omenja tečaje ruščine, prevode ruskih knjig, poročila v časopisih, uvoz ruskih filmov, izmenjavo kulturnih delavcev in ostale načine propagiranja Sovjetske zveze v Jugoslaviji. To delo je zamrlo sredi leta 1949.

Posebno poglavje je avtor namenil odnosu kulturne politike in umetniškega delovanja. Pojasnil je osnovne zahteve partije umetnikom, odnos partije do umetniških društev in umetniškega ustvarjanja. Pri vseh vrstah umetnosti je opazna razlika med zahtevami (= teorijo) in dejansko situacijo na umetniški sceni (= prakso). Edino izjemo predstavlja filmska umetnost, ki jo je direktno vodil agitprop. Odgovor umetnikov na zahtevo »pisanja po diktatu« je bila pasivnost, v posameznih primerih pa so svojo »drugačnost« tudi javno izrazili. Temu je vselej sledila ostra ideološka kritika partijskih ideologov. Četrto, zadnje poglavje govori o idejnih tokovih v kulturi v času informbiroja in samoupravljanja. Partija, ki je do tedaj poskušala večati svoj vpliv na kulturnem področju z večanjem pristojnosti agitpropa ter večjo centralizacijo, je pričela s tretjim plenumom CK KPJ, ki je bil julija 1949, zmanjševati administrativne ovire ter birokracijo v prosvetni in kulturni politiki. S problemi agitacije in propagande se je morala po novem ukvarjati celotna partijska organizacija in ne le posamezniki, s tem pa se je zmanjšala vloga posameznika, ki je bil pred tem bolj cenzor kot pa usmerjevalec dogajanja. Z letom 1951 se je spremenil tudi način financiranja kulturnih ustanov. Namesto oblastnih organov so o denarju začele odločati kulturne ustanove same. Ti preobrati so omogočali drugačno pot kulturnega ustvarjanja. Vse bolj kritični glasovi o estetskih načelih socialističnega realizma so dosegli vrhunec v Krleževem referatu na 3. kongresu književnikov oktobra 1952 v Ljubljani. Nova usmeritev kulturne politike se je odprla tudi državam zunaj socialističnega bloka, kar je imelo za posledico živahnije kulturno delovanje. Ob koncu bránja se nam samo po sebi zastavlja vprašanje, v koliko knjiga, ki prvenstveno opisuje položaj v Srbiji, hkrati pojasnjuje sočasno dogajanje v Sloveniji in drugod v Jugoslaviji. Ker je partija ustvarila enotno kulturno politiko za vso Jugoslavijo, ne glede na razlike v kulturni preteklosti, veljajo vsa stališča partije do posameznih kulturnih vprašanj enaki meri za vso Jugoslavijo. Program je bil eden in edini. Strani, na katerih pa Dimić govori o izvedbi tega programa na terenu, nam opisujejo zgolj dogajanja v Srbiji. To velja npr. za podpoglavje o oblikah ljudsko-prosvetnega dela, saj so bile oblike in njih razširjenost na terenu v neposredni zvezi s kulturnim razvojem izpred druge svetovne vojne, ta pa je bil v Srbiji in Sloveniji različen. Nasprotno pa razvoj tistih oblik kulturnega delovanja, ki jih stara Jugoslavija ni poznala (npr. načrtna kinofikacija ter sovjetski vpliv v kulturi) velja za vso Jugoslavijo.

Dimićevo delo je, koristen dodatek proučevanju povojne srbske in jugoslovanske zgodovine. Kulturna politika je bila zaradi vloge ustvarjalca javnega mnenja buden spremljevalec vseh političnih in ekonomskih dogajanj v povojni Jugoslaviji. Vedno je morala biti pripravljena na hitra prilagajanja spremembam politične linije ter jo je morala v sredstvih javnega obveščanja in kulturnem delu primerno obrazložiti. Ker so bila vsa dosedanja objavljena dela o problematiki kulturne politike parcialne razprave, ki niso globlje posegale v bistvo dogodkov, predstavlja Dimićeva knjiga najpopolnejše delo o povojni kulturni politiki v Jugoslaviji. Upamo lahko le, da bomo kmalu na domačih knjižnih policah našli tudi delo, ki bo opisovalo slovensko različico agitpropovske kulturne politike.

Aleš Gabrič

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. V naši »listnici uredništva« naj najprej spomnimo na dve okrogli obletnici, povezani s številko 50. Pričujoči zvezek ZČ je namreč že petdeseti, ki izhaja pod glavnim in odgovornim uredništvom prof. dr. Vasilija Melika. Profesor Melik je član uredniškega odbora od četrtega zvezka ZČ dalje (letnik 5/1951), glavni in odgovorni urednik pa od 27. zvezka (27/1973, št. 1-2). Kaj pomeni urediti dve tretjini dosedanjih števil ZČ oziroma večjo polovico njegovega dosedanega skupnega obsega (ta znaša nad 16.400 tiskanih strani), si v celoti težko predstavljamo tudi uredniški sodelavci. Prav v dneh izida tega zvezka ZČ bomo lahko nazdravili še enemu nepogrešljivemu soustvarjalcu naše revije: Abrahamu bo srečal stavec Tiskarne Slovenija Boris Drinovec, ki že desetletje brezhibno preliva v svinec naše večkrat slabo berljive, avtorsko in uredniško dopolnjene rokopise. Mojster Drinovec je naš pravi kritični bralec in mnogokrat odpravi kakšen lektorski ali korektorski spodrseljaj. Vivat!

2. Zahvaljujemo se za vrnjene izpolnjene anketne liste, ki smo jih bili priložili prvi letošnji številki. Kdor bi s svojimi mnenji in predlogi še želel sodelovati pri usmerjanju naše uredniške politike, naj anketo hitro vrne, saj prehajamo k obdelavi odgovorov.

3. V začetku oktobra smo kot šesti zvezek Zbirke ZČ izdali razpravo dr. Predraga Beliča »Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569)«. Delo, ki ga bralci ZČ poznajo iz predhodnje in pričujoče številke naše revije, je s spremno besedo opremil dr. France M. Dolinar, ki je opozoril na dosedanjo slabo raziskanost desetletij med osnovanjem jezuitskega reda (1540) in ustanovitvijo jezuitskega kolegija v Ljubljani (1597). Najavil je tudi bližnji slovenski simpozij ob 500-letnici rojstva Ignacija Lojolskega (1491—1556).

4. Letos poleti smo izdali že osemnajsti, devetnajsti in dvajseti ponatisnjeni zvezek starejših Zgodovinskih časopisov; tako so spet dostopni ZČ 15/1961, ZČ 23/1969, št. 1-2 ter ZČ 23/1969, št. 3-4. Do konca leta bomo skušali ponatisniti še ZČ 9/1955 in ZČ 27/1973, št. 1-2. Število in vrstni red ponatisov določajo predvsem vsakokratna razpoložljiva sredstva in število prednaročnikov. Seznam razpoložljivih starejših zvezkov ZČ objavljamo na predzadnji strani ovitka. Ker imajo stalni prednaročniki ponatisov ZČ poseben popust, nakup kompleta in abonma na reprinte ni pretirano velik izdatek, tako da ima (oziroma bo imel v treh, štirih letih) lahko vsak slovenski zgodovinar svojo popolno zbirko naše osrednje historične revije.

5. Ker tudi Zgodovinski časopis izhaja v tej naši sedanosti, je njegova uprava z začetkom oktobra uvedla nove višje cene za naročnino na letnik 43/1989: ustanove 200.000 din, zaposleni člani 120.000 din, upokojeni člani 90.000 din in študentje 60.000 din. Članske naročnine za pretekle letnike so revalorizirane na naslednje zneske: 1983—85 po 60.000 din, letnik 1986 po 80.000 din in letnika 1987 in 1988 po 100.000 din. Vse cene veljajo do 31. 12. 1989. Tu velja zapisati, da je velika večina naročnikov ZČ svoje obveznosti po prejemu obvestila uprave ZČ še v letošnjem poletju poravnala. Tudi njim gre zahvala za redno izhajanje revije in za to, da obsega revije ne krčimo, ampak je npr. ta številka pol tiskarske pole obsežnejša od standardnih desetih pol ali 160 strani.

6. V uredništvu in upravi si prizadevamo, da bi 43. letnik ZČ izdali brez sicer običajne in trdovratne zamude, tako da bi četrta številka izšla decembra 1989. V tiskarni so zato že postavljeni vsaj nekateri izmed naslednjih tekstov: Maje Žvanut o korespondenci dveh kranjskih plemičev v 16. stoletju, Nenada Uriča o pomoči Čehov in Slovakov Srbiji v prvi balkanski vojni, Mirka Stiplovska o Osrednjem strokovnem odboru za Slovenijo 1939—1940 ter Arnolda Suppana o jugoslovansko-avstrijskih odnosih med obema svetovnimi vojnama.

Janez Stergar

UDK 930.85—056.24/.34 (3)

GRABL Herbert, dr., redni profesor, Universität für Bildungswissenschaften, Institut für Geschichte, A-9010 Klagenfurt/Celovec, Universitätsstraße 65—67

Položaj telesno in duševno prizadetih v antični družbi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 311—317, cit. 89

Sn. (De., Sn., En.)

Raziskovanje osebnih imen kaže na različen odnos do telesno prizadetih v Grčiji kot pri Rimljanih. Državna podpora prizadetim je bila poznana samo v Atenah, kasneje v Rimu pa le za vojne invalide. Zaradi tega so številni telesno prizadeti opravljali raznovrstna dela, da so se lahko preživljali. Srečamo jih v intelektualnih poklicih (filozofi, učitelji, juristi, umetniki, tehnični strokovnjaki), pa tudi med fizičnimi delavci (rabiči, pastirji, sužnji), zlasti v pozni antiki celo med vojniki. Položaj umsko prizadetih je bil odvisen le od družine in je bil v splošnem zelo slab. Njihovo vključevanje v družbo praktično ni bilo mogoče.

R. Bratož

UDK 271.5 (497.12) "1546/1569"

BELIČ Predrag, prof., Filozofsko-teološki inštitut DJ, YU-41001 Zagreb, Jordanovac 110, P. P. 169

Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546—1569)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 2, s. 201—220 in št. 3, s. 335—348, cit. 167

Sn. (Fr., Sn., En.)

Studija cerkvenih razmer v Sloveniji v tretji četrtini 16. stoletja temelji večinoma na korespondenci med ljubljanskim škofom Urbanom Kalcem (=Textoris) in Ignacijem Lojolskim. V študiji so obdelani nekateri manj znani ali poznani podatki kot so: zakaj je relativno kmalu prišlo do sukova Slovencev z novoustanovljeno Družbo Jezusovo; neuresničene nacrtov škofa Urbana, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof; filoprotestantsko razpoloženje takratnih slovenskih študentov teologije v Rimu. Studija je z novojšo literaturo obogatena izvirno avtorsko disertacijo, ki jo je avtor uspešno zagovarjal 7. julija 1971 na Pontificio Istituto Orientale v Rimu.

Avtorski izvirček

UDK 949.713-949.712 "06/09"

STIH Peter, asistent, Univerza Edvarda Kardaļa, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 319—333, cit. 96

Sn. (De., Sn., En.)

Po daljšem zatíju so v zadnjem desetletju nastali trije novi prispevki (Oto Kronsteiner, Heinrich Kunstmann, Nada Kliač), ki poskušajo vsak na svoj, a hkrati radikalen način reševati problematiko Hrvatov v Karantaniji. Razprava te prispevke kritično analizira in ugotavlja, da zaradi bistvenih ugovorov s stališča karantanske zgodovine vprašanja ne rešujejo na zadovoljiv način; tako da v glavnem še vedno velja stanje, kakršnega je že pred 30. leti ugotovil E. Grafenauer.

Avtorski izvirček

UDK 623.13 (497.13) "1745/1770"

KASER Karl, dr., Institut für Geschichte, Karl-Franzens-Universität, A-8010 Graz, Mozartgasse 3

Družbene spremembe v hrvaško-slavonski Vojni krajini po koncu financiranja s strani notranjeavstrijskih stanov

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 349—357, cit. 11

Sn. (De., Sn., En.)

Sredi 18. stoletja so organizacijo in financiranje hrvaško-slavonske Vojne krajine od notranjeavstrijskih stanov prevzel dunajski centralni uradi. Sledila je vrsta daljnosežnih strukturalnih sprememb družbenih razmer v Vojni krajini: militarizacija in birokratizacija krajiške družbe, uvedba rednih štetij in konskripcijskih seznamov, integriranje civilnih območij v Vojno krajino, prepoved delitve družin in dekretirano ožvljanje zadrug, uniformiranje krajišnikov itd. Krajišniki so ohranili svobodni kmetijski položaj, novo samofinanciranje Vojne krajine pa je državi prihranilo veliko izdatkov.

J. Stergar

STIH Peter, Assistant, University of Edward Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Ashkerova 12

New Attempts at Solving the Problematics of Croats in Carantania
 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
 pp. 319-333, 96 notes
 Sn. (De, Sn., En.)

In the recent decade — after a longer silence — three new contributions were published. (Oto Kronsteiner, Heinrich Kunstmann, Nada Klaić) — which all try — in their individual, radical manners — to solve the problematics of Croats in Carantania. The treatise critically analyses these contributions and establishes that for essential objections from the view of Carantanian history they do not solve the problem in a satisfactory manner; thus the circumstances established 30 years ago by B. Grafenauer are still valid.

Author's Abstract

UDK 623.13 (497.13) "1745/1770"

KASER Karl, Dr., Institut für Geschichte Karl-Franzens-Universität, A-8010 Graz, Mozartgasse 3

Social Changes in the Croat-Slavonic Vojna Krajina (Border-Land) After Cessation of Financing from the Inner-Austrian States
 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
 pp. 349-357, 11 notes
 Sn. (De, Sn., En.)

In the middle of the 18th century the organization and financing of the Croat-Slavonic Vojna krajina was from the Inner-Austrian States taken over by the Vienna Central Offices. A number of long-term structural changes of social circumstances in Vojna krajina followed: militarisation and bureaucratization of the Vojna krajina society, introduction of regular census and conscription lists, integration of civil territories into Vojna krajina, interdiction of partition of families and decreed reviving of co-operative societies, uniforming the population etc. The population preserved the independent peasant status, the new self-financing saved the state many expenses.

J. Stergar

GRABL Herbert, Dr., Regular Professor, Universität für Bildungswissenschaften, Institut für Geschichte, A-8010 Klagenfurt/Celovec, Universitätsstrasse 65-67

Status of Physically and Mentally Affected in Antique Society
 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
 pp. 311-317, 89 notes
 Sn. (De, Sn., En.)

Research into personal names indicates to different attitudes towards physically affected in Greece and Rome. State subsidy to affected was common in Athens only, later in Rome for disabled ex-soldiers. Thus many affected performed various jobs for their living. We find them in intellectual professions (philosophers, teachers, lawyers, artists, technical experts) and among physical workers (fishermen, herdsmen, slaves) and particularly in Late Antiquity among soldiers. The status of mentally affected depended on the family and was in general very poor. Their comprehension into society was practically not possible.

R. Bratko

UDC 271.5 (497.12) "1546/1569"

BELIC Predrag, Professor at the Philosophical Theological Institute of the SJ, YU-41001 Zagreb, Jordanovac 110, POB 169

First Three Decades of the Society of Jesus and the Slovenes
 (1546-1569)
 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 2,
 pp. 201-220 and No. 3, pp. 335-348, 167 notes
 Sn. (Fr., Sn., En.)

Studies of religious circumstances in Slovenia in the third quarter of the 16th century are based mainly on the correspondence between the bishop of Ljubljana Urban Kalač (*Tekovics) and Ignatius Loyola. The study analyses some less known or unknown data especially yearly connection of Slovenes with the newly founded Society of Jesus, unrealisation of bishop's plan to make a Jesuit bishop of Ljubljana or Trst/Trieste; philoprotstant mood of the then Slovene students of theology in Rome. The study is with recent literature enriched abstract from the doctoral dissertation which the author successfully advocated on the 7th of July 1971 at the Pontificio Istituto Orientale in Rome.

Author's Abstract

UDK 930.85 (497.12) "17"

STURM-SCHNABL Katja, dr. univ. predavatelj, Institut für Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1

Slovenski narodni preporod in njegovi neposredni odnosi s francoskim razsvetljenstvom in jansenizmom

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 359—363

Sn. (Fr., Sn., En.)

Razsvetljenje je Slovencem prineslo prvo zavestno intelektualno razmišljanje o vprašanju nacionalne individualnosti in v zvezi s tem o vprašanju družbenega pomena in funkcije nacionalnega jezika. Slovenski preporoditelji so se prizadevali, da bi Slovenci postali sodoben narod, zgodovinski subjekt. V krogu Žige Zoisla so prevladali francosčine v slovenščino knjižje »drugača jansenizma«, neposredno pa so se seznanjali tudi z idejami francoskega razsvetljenstva.

N. Stergar

UDK 929 Samassa P.

SCHÖDL Günther, dr., privatni docent, Institut für Gesellschaft und Wissenschaft, Universität Erlangen, D-8520 Erlangen, Äußere Bruckerstr. 33

Paul Samassa. Biografski prispevek k predzgodovini ekstremnega nacionalizma v Nemčiji in Avstriji.

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 365—385, cit. 134

Sn. (De, Sn., En.)

Na podlagi zapuščine in arhivskega gradiva napisan življenjepis političnega publicista pred in med prvo svetovno vojno Paula Samasse (rojen v Ljubljani leta 1868, umrl v Gradcu 17. 8. 1941). Razprava je v nemščini izšla v Süddeutsches Archiv, XXI.

V. Melik

UDK 327 (450:497) "1908/1920"

PIRJEVEC Jože, redni prof. zgodovine vzhodne Evrope, Fakulteta za politične vede, Univerza v Padovi, I-34135 Trst/Trieste, Via Commerciale 76

Italijanska politika do nastajajoče Jugoslavije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 387—391, cit. 20

Sn. (It., Sn., En.)

V svojem referatu skuša avtor predstaviti poglavitne točke politične debate ki se je razvila v Italiji v zvezi z južno-slovenskimi deželami od 1. 1908 dalje. Pri tem opozori na strujo tako imenovanega demokratskega hredentizma, ki je skušala uskladiti interese Italijanov in Južnih Slovanov v jadranskem prostoru. In na bolj nacionalistično in imperialistično obravnavo linije, ki so jo med vojno in takoj po njej zastopali nekateri liberalni politiki, pozneje pa vodja fašistov Benito Mussolini.

Avtorski izvleček

UDK 940.531.6 (436.5=863)

STERGAR Janez, prof., višji raziskovalni sodelavec, Institut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Erjavčeva 26, pp. 318

»Sredina« koroških Slovencev v času narodnoosvobodilnega boja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 393—404, cit. 42

Sn. (De., Sn., En.)

Čeprav je statistično tudi med koroškimi Slovenci prevladovala v vojnem času »sredina« s teorijo čakanja in preživetja, o tej skupini nimamo veliko spominskih pričevanj in ne arhivskega gradiva, tako da historičarje ni bilo obdelana. Kolaborantstva z nemskim nacizmom med koroškimi Slovenci ni bilo, prav tako kontrarevolucija ni presejala razvojne stopnje »nacistovalskih« skupinic ter pomočnikov pri občasnih protipartizanskih akcijah ljubljanskih belogardistov oz. domobranskih emisarjev. Koroški »zeleni kader« se je od poletja 1942 počasi priključeval partizanom. Od jeseni 1943 je OF stopoma pridobivala tudi predvojne voditelje koroških Slovencev. Najbolj viden izraz delovanja sredine je »Koroška deklaracija« iz poletja 1944.

Avtorski izvleček

UDC 929 Samassa P.

SCHÖDL Günther, Dr., Private Lecturer, Institut für Gesellschaft und Wissenschaft, Universität Erlangen, D-6520 Erlangen, Aulbere Bruckerstr. 33

Paul Samassa, A Biographic Contribution to the Prehistory of Extreme Nationalism in Germany and Austria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3, pp. 365—386, 134 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On basis of legacy and archival records written biography of a political publisher before and during World War I. Paul Samassa (born in Ljubljana in 1866, died in Graz on August 17, 1941). Published in German language in *Südosideutsches Archiv*, XXI.

V. Melik

UDC 930.85 (497.12) "17"

STURM-SCHNABL, Katta, Dr., Lecturer, Institut für Slavistik, Universität Wien, A-1010 Wien, Dr. Karl Ludwig-Ring 1

Slovene National Revival and its Direct Relations with the French Enlightenment and Jansenism

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3, pp. 359—383

Sn. (Fr., Sn., En.)

The Enlightenment brought to Slovenes conscious intellectual reflection on the question of national individuality and in connection with it on question of social meaning and function of the national language. The Slovene revivalists endeavoured for Slovenes to become a modern nation, a historical subject. The group around Ziga Zois translated from French to Slovene books of «Second Jansenism» and were directly acquainting with ideas of French Enlightenment as well.

N. Stergar

UDC 940.531.6 (436.5=663)

STERGAR Janez, Prof., Research Fellow, Institute for Ethnic Studies, YU-61000 Ljubljana, Erjavčeva 26, POB. 318

The «Centre» of Carinthian Slovenes during the National Liberation War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3, pp. 392—404, 42 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Although among the Carinthian Slovenes during the war statistically the «Centre» with the theory of waiting and surviving prevailed we have very few testifies and almost no archival materials; thus it has not been historiographically processed. There was no collaboration with the German racism among the Carinthian Slovenes neither did the counter-revolution exceed the level of «planning» groups and assistants in periodical antiartisan actions of the Ljubljana white guards /Belogardisti and home-guard/ domobranec emissaries. The Carinthian «Green cadre» began to join the partisans from summer 1942 on. From autumn 1943 the OP (Slovenian Liberation Front) progressively acquired the pre-war leaders of Carinthian Slovenes. The most evident expression of the activity of the «Centre» is the Carinthian Declaration» from summer 1944.

Author's Abstract

UDC 327 (450:497) "1908/1920"

PIRJEVEC Jože, Regular Professor for Eastern European History, Faculty for Political Sciences in Padova, I-34135 Trieste, Via Commerciale 76

Italian Policy towards Yugoslavia in Formation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3, pp. 387—391, 20 notes

Sn. (It., Sn., En.)

In his paper the author presents the main points of the political debate which developed in Italy in connection with the South Slavic lands from 1908 on. He points out the movement of the so-called democratic irredentism which tried to accord the interests of Italians and South Slavs in the Adriatic space, and a more nationalistic and imperialistic line, represented during the war and immediately after by some liberal politicians and later by the fascist leader Benito Mussolini.

Author's Abstract

UDK 069.1

KOCUVAN Eva, dipl. arheolog, kustos pedagog, Narodni muzej, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20.

Izkušnje muzejskega pedagoga v Narodnem muzeju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 405—409, cit. 3

Sn. (De., Sn., En.)

Muzej kot dragocena shramba informacij za mladino in odrasle v Sloveniji še vedno nima tiste vloge, kot bi jo lahko imel. Njegove vzgojno-izobraževalne možnosti niso ustrezno izkoriščene, zlasti zato, ker ni primerno koncipiranih stalnih razstav, ob katerih bi lahko muzealci razvili pedagoško dejavnost. Nekaj občasnih razstav v Narodnem muzeju v Ljubljani v letih 1969—88, ob katerih je imel muzejski pedagog vendarle malo več možnosti za sistematično delo z obiskovalci, pa je pokazalo, da je zlasti mladina, ki predstavlja dve tretjini muzejske publike, zelo pripravljena sodelovati z muzejskim pedagogom in da se navdušuje nad »drugimi« muzejem, ki ni dovoljen, ki skozi igro in na različne neformalne načine posreduje zanimive informacije o preteklosti.

M. Zvanut

UDK 342.8 (497.12—17) "1903/1910"

CVIRN Janez, mag., kustos, Pokrajinski muzej Celje, YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Volline mahinacije v nacionalnih bojih na Štajerskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 412—416, cit. 40

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor na podlagi gradiva slovenskega Spodnještajerskega narodnega sveta predstavi prakso ustvarjanja umetnih volilcev (z deljenjem zemljiških parcel, fiktivnim priljubljenjem obrti, imenovanjem častnih občanov itd.), ki je bila pred 1. svetovno vojno razširjena v nacionalnih bojih.

Avtorski izveček

UDK 336.77:63 (497.12) "1932/1939"

MACEK Mateja, dipl. pravnik, YU-61210 Ljubljana-Sentvid, Jerancičeva 12

Urejanje kmetičkih dolgov v stari Jugoslaviji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 417—439, cit. 35

Sn. (De., Sn., En.)

Obdobje svetovne gospodarske krize je čas hude zadolženosti oziroma prezadolženosti kmetijstva, kar je onemogočilo celoten gospodarski sistem kraljevine Jugoslavije — pretežno agrarne dežele. V obdobju od l. 1932 do 1936 so izšli trije zakoni in pet uredb o kmetički zaščiti. Sprva je le-ta predstavljala le podaljševanje rokov za odplačilo dolgov, zadnja uredba pa je črtala polovico dolgov.

Avtorski izveček

UDK 929 Ostanek F.

MELIK Vasilij — PAVLIČ Slavica

France Ostanek

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 43/1989, št. 3, s. 450

Sn. (Sn., En.)

France Ostanek se je rodil 6. februarja 1902 v Ljubljani in tam umrl 2. junija 1989. V letih 1925—1935 je bil učitelj v Sodražici in v Vodcah, nato pa se je v okviru narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metodaja ter Manjšinskega inštituta v Ljubljani posvetil proučevanju narodnostnih in slojsko-narodnostnih vprašanj. 1951—1974 je bil ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, ki ga je razvil v pomembno muzejsko, dokumentacijsko in raziskovalno ustanovo. F. Ostanek je bil avtor ali urednik številnih razprav, katalogov, zbornikov in periodičnih publikacij o zgodovini slovenskega in jugoslovanskega Slovstva.

J. Stergar

CYRIL JANEC, M. A., Curator, Provincial Museum Celje,
YU-63000 Celje, Muzejski trg 1

Electoral Machinations in National Conflicts in Styria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
pp. 412-416, 40 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author presents on basis of materials of the (Slovenian) Lower Styrian National Council the practice of creating artificial electors (by dividing land parcels, fictive registering of crates, naming honourable citizens), which was before World War I spread in national conflicts.

Author's Abstract

UDC 929 Ostanek F.

MELIK VASILJ — PAVLIC SLAVICA

France Ostanek

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
p. 430

Sn. (Sn., En.)

France Ostanek was born on February 6, 1902 in Ljubljana and died there on June 2, 1989. In the years 1925-1935 he was a teacher in Sodražica and in Vodice. Within national-defensive St. Cyril and Methodius Society and Minority Institute in Ljubljana he later devoted himself to ethnic and scholastic-ethnic studies. As a director (1951-1974) he developed the Slovenian School Museum into an important museal, documentary and research institution. F. Ostanek was the author or editor of numerous papers, catalogues, miscellanies and periodicals on the Slovenian and Yugoslav school-history.

J. Stergar

KOCUVAN EVA, Archeologist, custodian-pedagogue, National
Museum of Slovenia, YU-61000 Ljubljana, Prešernova 20

**Experiences of a Museum Pedagogue in the National Museum
of Slovenia**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
pp. 405-409, 3 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The museum as a precious treasury of informations for young and grown-ups has still not such a place in Slovenia as it should have. Its educative possibilities are not properly used yet, for there are no suitably conceived permanent exhibitions where the museum workers could develop pedagogic activities. Some temporal exhibitions which took place in National Museum in Ljubljana in the years 1968-88 still gave to the museum pedagogue the opportunity for systematic work with the visitors. It became evident that the youth, representing two thirds of the museum public, is particularly willing to cooperate with the museum pedagogue and is fond of «different» museum, which is not tedious, where one can through game and unconventionally acquire interesting informations about the past.

M. Zvanut

UDC 336.77:63 (497.12) "1932/1939"

MACEK Mateja, Lawyer, YU-61210 Ljubljana-Sentvid, Jerancičeva 12

Managing Peasant Indebtedness in the Kingdom of Yugoslavia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 43/1989, No. 3,
pp. 417-439, 35 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The period of the world economic crisis is the time of heavy indebtedness and overindebtedness of peasantry — which paralysed the whole economic system of the Kingdom of Yugoslavia — primarily an agricultural land. In the period 1932-1936 three laws and five ordinances to protect the peasant were issued. The ordinances at first presented only prolonging the time-limits for paying off the debts, but the latter cut out half of the debts.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/1, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 34.000 din	31/1977, št. 4 — 22.000 din
2-3/1948-49 (ponatis 1988) — 42.000 din	32/1978, št. 1-2 — 32.000 din
4/1950 (1987) — 40.000 din	32/1978, št. 3 — 24.000 din
5/1951 (1987) — 50.000 din	32/1978, št. 4 — 24.000 din
6-7/1952-53 (1986) — 80.000 din	33/1979, št. 1 — 30.000 din
8/1954 — razprodan	33/1979, št. 2 — 28.000 din
9/1955 — pred ponatisom	33/1979, št. 3 — 26.000 din
10-11/1956-57 — pred ponatisom	33/1979, št. 4 — 22.000 din
12-13/1958-59 — razprodan	34/1980, št. 1-2 — 38.000 din
14/1960 — razprodan	34/1980, št. 3 — 20.000 din
15/1961 (1989) — 40.000 din	34/1980, št. 4 — 20.000 din
16/1962 — razprodan	35/1981, št. 1-2 — 30.000 din
17/1963 (1978) — 42.000 din	35/1981, št. 3 — 20.000 din
18/1964 (1980) — 40.000 din	35/1981, št. 4 — 18.000 din
19-20/1965-66 (1985) — 46.000 din	36/1982, št. 1-2 — 28.000 din
21/1967 — razprodan	36/1982, št. 3 — 20.000 din
22/1968, št. 1-2 (1983) — 26.000 din	36/1982, št. 4 — 18.000 din
22/1968, št. 3-4 — razprodan	37/1983, št. 1-2 — 26.000 din
23/1969, št. 1-2 (1989) — 32.000 din	37/1983, št. 3 — 18.000 din
23/1969, št. 3-4 (1989) — 26.000 din	37/1983, št. 4 — 20.000 din
24/1970, št. 1-2 (1981) — 24.000 din	38/1984, št. 1-2 — 26.000 din
24/1970, št. 3-4 (1988) — 30.000 din	38/1984, št. 3 — 18.000 din
25/1971, št. 1-2 (1985) — 30.000 din	38/1984, št. 4 — 18.000 din
25/1971, št. 3-4 (1986) — 28.000 din	39/1985, št. 1-2 — 28.000 din
26/1972, št. 1-2 (1980) — 34.000 din	39/1985, št. 3 — 24.000 din
26/1972, št. 3-4 (1984) — 32.000 din	39/1985, št. 4 — 20.000 din
27/1973, št. 1-2 — pred ponatisom	40/1986, št. 1-2 — 32.000 din
27/1973, št. 3-4 (1988) — 32.000 din	40/1986, št. 3 — 24.000 din
28/1974, št. 1-2 (1988) — 32.000 din	40/1986, št. 4 — 28.000 din
28/1974, št. 3-4 — razprodan	41/1987, št. 1 — 32.000 din
29/1975, št. 1-2 — 50.000 din	41/1987, št. 2 — 28.000 din
(kmalu razprodan)	41/1987, št. 3 — 28.000 din
29/1975, št. 3-4 — 40.000 din	41/1987, št. 4 — 30.000 din
(kmalu razprodan)	42/1988, št. 1 — 26.000 din
30/1976, št. 1-2 — 32.000 din	42/1988, št. 2 — 26.000 din
30/1976, št. 3-4 — 30.000 din	42/1988, št. 3 — 28.000 din
31/1977, št. 1-2 — 36.000 din	42/1988, št. 4 — 24.000 din
31/1977, št. 3 — 36.000 din (kmalu razprodan)	43/1989, št. 1 — 24.000 din
	43/1989, št. 2 — 32.000 din
	43/1989, št. 3 — 60.000 din

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200.000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 400.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 8000 dinarjev zaračunamo dejanske pošne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 16.000 din. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1989

941/949

120030128,3

COBISS •